

Нижник Віктор Михайлович

**ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ТА
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ**

Навчальний посібник

Хмельницький 2007

УДК 339.9.012:338.246(477)

Н60

ББК 66.49

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як
навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів,
лист №14/18-Г-1277

Рецензенти:

Філіпенко А.С. – д-р екон. наук, проф., Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету ім. Т. Шевченка;

Богиня Д.П. – д-р екон. наук, проф., Інститут економічного прогнозування
НАН України;

Войнаренко М.П. – д-р екон. наук, проф., Хмельницький національний університет

Видання здійснено за рахунок бюджетних коштів

Нижник В.М.

Н60 Економічна дипломатія та економічна безпека України:
Навчальний посібник / В.М. Нижник. – Хмельницький: ХНУ,
2007. – 299 с.

ISBN 966-330-026-4

Розглянуті теоретичні основи розвитку економічної дипло-
матії, її новаційний характер і завдання на сучасному етапі
міжнародних відносин; формування економічних інтересів і їх
захист у дотриманні економічної безпеки, виходячи з геополі-
тичних, глобалізаційних та євроінтеграційних процесів.

Видання рекомендоване для магістрів і спеціалістів з між-
народних економічних відносин.

ББК 66.49

ISBN 966-330-026-4

© Нижник В.М., 2007

© ХНУ, оригінал-макет, 2007

© Міносвіти України, 2007

ВСТУП

Економічна дипломатія та економічна безпека є невід’ємною складовою науки і практики світової економіки та міжнародних відносин. Провідна роль у здійсненні економічної дипломатії та забезпеченні екобезпеки традиційно надається відомствам зовнішніх відносин як державним установам, які у більш повному обсязі здатні досягти національних цілей.

Економічна дипломатія – це сучасна система міждержавного регулювання світової економіки. Існують два основних підходи до тлумачення стандартів економічної дипломатії: політичний та економічний, перший з яких домінує у світовій практиці. Дипломатія являє собою сукупність невійськових заходів, прийомів і методів, які застосовуються з врахуванням конкретних умов і характеру завдань, що вирішуються.

Іншими словами, економічна дипломатія являє собою поєднання економіки і політики, які доведені до рівня прийняття та реалізації управлінських рішень, за допомогою яких здійснюється співпраця в сучасному світі, визначаються форми і методи розвитку та удосконалення ринкової економіки.

На думку автора, економічна дипломатія – це наука про те, як при обмежених ресурсах задовольнити безмежні потреби населення країни за допомогою вишуканих економічних методів, неприхованого патріотизму, настирливості, дипломатичних підходів у практиці міжнародних економічних відносин.

Слід зазначити, що перспективи економічної дипломатії не обмежуються лише вирішенням яких-небудь окремих конкретних завдань економічного характеру, вони мають більш загальний характер і відіграють важливу роль у розвитку будь-якої країни.

За умов глобалізації економіки виникає дворівнева економічна дипломатія країни (макрорівень) та корпоративна дипломатія (мікрорівень).

Економічна дипломатія в сучасних умовах має розвиватися за наступними основними напрямками:

- посилення можливостей забезпечувати ефективний вплив своєї країни на міжнародні відносини і створення найвигідніших умов для участі національної економіки у світовому господарстві;

- забезпечення національних інтересів та екобезпеки країни;

- підвищення рівня і якості життя населення на основі дотримання міжнародних соціальних стандартів та зростання людського потенціалу країни.

Виходячи із основних напрямів, які стоять перед сучасною економічною дипломатією, слід виділити наступні інноваційні завдання:

- необхідність формування чітких знань у майбутнього спеціаліста-дипломата як про економіку країни перебування, її спеціалізацію, так і про національні інтереси своєї країни, тобто зовнішня політика будь-якої країни має бути представлена її внутрішнім продовженням;

- забезпечення взаємозв’язку “дипломатія-бізнес”, який полягає у тому, що створивши певну державну підтримку за кордоном, бізнес має приймати участь у реалізації інтересів країни, інакше “державна” дипломатія ризикує вступити у протиріччя з “корпоративною”;

- формування на базі двосторонньої дипломатії, її багатоаспектної, комплексної і багатосторонньої консистенції;
- становлення економічної дипломатії як колективної, багатовідомчої структурної складової зовнішньої політики держави;
- розвиток у системі економічної дипломатії такої складової як суспільна міжнародна думка різних вчених.

Економічна дипломатія тісно пов'язана з економічною безпекою країни.

Економічна безпека – це система, яка забезпечує певний стан держави, де є можливості створення і розвитку умов для достойного рівня життя населення, перспективного розвитку економіки.

Складовими економічної безпеки є демографічна, екологічна, ресурсна, харчова, енергетична, інформаційна, військова, фінансова складові тощо.

Метою вивчення дисципліни “Економічна дипломатія та економічна безпека” є: формування розуміння національних економічних інтересів, шляхів і методів їх досягнення; розвиток інтелектуальної теоретичної бази у практиків зовнішньоекономічної сфери з урахуванням міжнародної економічної безпеки; стимулювання економічного мислення у виробленні здібностей прогнозувати майбутні економічні відносини між Україною та державами світу; забезпечення економічної безпеки України.

Структура курсу включає такі розділи:

- I. Економічна дипломатія в системі управління міжнародними відносинами.
- II. Об'єкти та суб'єкти економічної дипломатії в розвитку міжнародних відносин.
- III. Функції економічної дипломатії: генезис інтересів.
- IV. Новаційний характер економічної дипломатії в євроінтеграційних процесах.
- V. Економічна безпека і національні інтереси України.
- VI. Економічна безпека України: геополітичні та євроінтеграційні виміри.

Предметом курсу є просторова організація економічної дипломатії: торгівля, інвестиційна діяльність, транснаціональний бізнес та шляхи забезпечення економічної безпеки України. Наука про економічну дипломатію та екобезпеку країни вивчає поєднання економіки і політики, що доведені до рівня прийняття та реалізації управлінських рішень, за допомогою яких здійснюється співпраця в сучасному світі, визначаються форми і методи розвитку і удосконалення ринкової економіки, міжнародних економічних відносин.

Якщо раніше спільні відносини ґрунтувались на релігійних та родинних зв'язках або ж на військовому чи політичному рівнях спілкування, то тепер на перше місце висувається економічна могутність, розширення товарообміну та присутність на світових ринках. Через те й коригується предмет курсу з урахуванням цих особливостей. Економіка пронизує всю дипломатичну діяльність, безпеку держави та міжнародні відносини.

Об'єктом курсу є два види стандартів – економічний і політичний; п'ять видів виміру – макроекономічний, регіональний, політичний, прогнозний та ідеологічний; два види зв'язку – прямий та зворотний; дві складових – економічні інтереси та економічна безпека.

Економічна дипломатія є похідною мудрого поєднання компетентності і результатів, отриманих у різних областях, де економічна активність поряд з розвитком культури та соціальними аспектами. Від умілого поєднання всіх складових залежить рівень розвитку економічної дипломатії у конкретно взятій країні та її економічна безпека.

Завданнями дисципліни є надання необхідних теоретичних і практичних навиків з курсу, оволодівши якими майбутній фахівець в умовах ринкової економіки зможе кваліфіковано застосувати свої знання для:

- забезпечення найкращих, найвигідніших умов участі національної економіки у світовому господарстві, у тому числі з метою підвищення питомої ваги своєї країни у світовій економіці, особливо шляхом просування господарських секторів на базі новітніх технологій, і, відповідно, посилення можливостей забезпечувати ефективний вплив своєї країни на міжнародні відносини;

– політичного сприяння вітчизняному бізнесу в його діяльності за кордоном, у тому числі у справі перерозподілу за допомогою підвищення його конкурентних можливостей, прав доступу до існуючих і потенційних ресурсів і ринків;

– дотримання національних інтересів у забезпеченні національної безпеки, яке б гарантувало вирішення загально-національних завдань, не дозволяло б суто ринковим інтересам і пріоритетам диктувати свою волю суспільству;

– створення найвигідніших умов розвитку людського потенціалу країни, підйому його інтелектуального рівня, національного багатства, підвищення рівня і якості життя, забезпечення найбільш передових соціальних стандартів, які не можуть бути досягнуті, винятково на основі лише дії ринкових механізмів;

– забезпечення економічної безпеки України, яке спрямоване під дією певних державних установ на дотримання всіх гарантій і прав держави, суспільства.

Новітність нашого погляду на сутність і завдання економічної дипломатії та економічної безпеки полягає в тому, що, по-перше, слід визначитись, виходячи зі змін, які зазнала ця наука, з новим змістом завдань і пріоритетних напрямів.

По-друге, слід виявити зміщення центрів економічної влади, яка впливає на роль державницької політики і знайти ефективне вирішення завдань.

По-третє, необхідно взяти деякі уроки із змін, які відбулися, і знайти сферу функціонування дипломатичної служби та здійснення економічної діяльності держави.

Вивчення курсу набуває особливого значення у зв'язку з:

– розширенням кількості країн-учасниць загальносвітового процесу модернізації та розвитку світового ринку, в якому беруть участь країни розвинуті, що розвиваються і з перехідною економікою;

– глобалізацією дипломатичного супроводу експорту до економічного управління національними інтересами, що спричинило неможливість забезпечення власних інтересів на світовому ринку;

– розвитком загальних стандартів політико-правового режиму, дотриманням загальнодемократичних норм і стандартів;

– дотриманням національних інтересів, досвіду і традицій поряд із приєднанням країни до загального міжнародного правового простору;

– розширенням економічної і соціальної функцій дипломатії;

– визначенням ролі координаційної роботи між міністерствами закордонних справ і дипломатичними представництвами різних країн, що для економічної дипломатії збільшує облік питань, підвищує рівень нарад і консультацій, а це, в свою чергу, підвищує роль економічних питань при проведенні переговорів між посольствами.

Економічна дипломатія та економічна безпека країни має не закривати економічної сторони політичних явищ, а слідувати за діями економічних механізмів і враховувати при аналізі міжнародні економічні відносини.

Практичне значення вивчення даного курсу полягає у:

– використанні набутих знань у дослідженнях зміни форм функціонування економічної дипломатії, пов'язаних з євроінтеграційними та євроатлантичними процесами;

– застосовуванні навичок в освоєнні бізнесових завдань, які стоять перед дипломатичними службами, наближенні до світових процесів;

– можливостях відкриття посередницьких та управлінських структур, за допомогою яких розвивати міждержавні стосунки, забезпечуючи при цьому економічну безпеку країни.

У результаті опанування дисципліни “Економічна дипломатія і економічна безпека України” майбутні фахівці мають знати: сучасну систему міждержавного управління світовою економікою, еволюцією економічної дипломатії та економічної безпеки в системі зміни національних інтересів України; міжнародний досвід просування торгово-економічних інтересів; стратегією формування механізму та розширення функцій економічної дипломатії; кри-

терії та показники, джерела та стан економічної безпеки країни; методи захисту бізнесу і форми прояву економічної безпеки на мікро-, мезо- та макроекономічному рівнях зовнішньої діяльності; показники економічної безпеки підприємства.

У навчальному посібнику особлива увага приділена визначенню функцій економічної дипломатії, її ролі у дотриманні економічних інтересів та економічної безпеки України, в реалізації зовнішньоекономічної стратегії, сприянні міжнародному інвестуванню, торгівлі, виході на світові ринки, регіональній інтеграції. Розглянуті основні напрями захисту національних інтересів, управління економічною безпекою та тенденції її розвитку за умов глобалізації, ефективізації євроінтеграційних та євроатлантичних процесів

Навчальне видання включає досить широкий спектр літературних джерел для поглибленого вивчення і дослідження зазначених напрямів функціонування економічної безпеки України.

Автор висловлює щиру вдячність рецензентам д.е.н., професорам. Богині Д.П., Філіпенку А.С. та Войнаренку М.П. за критичні зауваження та поради, висловлені для покращення змісту і висвітлення важливих завдань дисципліни.

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНИМИ ВІДНОСИНАМИ

1. ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

1.1. Етапи розвитку економічної дипломатії

Наявність першого повідомлення торгово-політичного характеру слід віднести ще до часів Старого Завіту. При цьому вказується на найважливіший дипломатичний документ – торговий договір між Соломоном і царем Тиру. Отже, політичний підхід при визначенні джерел економічної дипломатії можна вважати також історичним.

З історії дипломатії відомо, що купці і банкіри іноді ставали першими дипломатичними представниками своїх правителів, а договори про торгівлі відносини із зарубіжними країнами – першими дипломатичними документами. Поняття “дипломатія” походить від грецького слова “δῖπλωμα” – так у древній Греції називалися здвоєні дощечки з нанесеними на них написами, що видавалися посланцям для підтвердження їхніх повноважень.

Для позначення державної діяльності в області зовнішніх відносин слово “дипломатія” стало використовуватись у Західній Європі з кінця XVIII ст.

Зі збільшенням вивозу капіталу, перетворенням його в головну визначну форму світових господарських зв'язків, а потім – з утворенням і розвитком транснаціональних корпорацій у багатьох країн поряд із “внутрішньою” економікою з'явилася “зовнішня” економіка – найдинамічніша частина світового господарства.

У Київській Русі здійснення зовнішньої торгівлі історично було одним з об'єктів зовнішньої політики з чіткими правилами взаємодії з іноземними покупцями, а також централізації управління цими процесами, а саме: іноземні покупці повинні були отримувати дозвіл на проїзд через володіння, показувати ввезені товари, перш за все, князям, щоб ті мали можливість їх вибрати; об'єднуючись, іноземні покупці добивались надання їм особливих прав. Завдяки торговим зв'язкам склалися тісні договірні відносини з Польщею, Угорщиною, Олександрією; покупців включали до офіційних делегацій, до складу посольств (кінець XII ст.).

Період феодальних міжусобиць (XII–XIII ст.) розширив функції дипломатії і в цей час Київська Русь все більше використовує торгівлю зацікавленість інших держав для реалізації своїх політичних та економічних цілей. Завдяки тому вона закріпила свої позиції на Дністрі, Пруті, Сиреті та Нижньому Дунаї.

Багатотисячолітня історія дипломатичної служби різних країн, її формування і розвиток пов'язані з міжнародними економічними відносинами, починаючи із середньовічних економічних відносин в торгових містах Венеції, Барселоні, Генуї. А у XII ст. виник ряд торгових компаній в Англії, Голландії, Данії, Іспанії. Економічні інтереси почали слугувати для дипломатії тією опорою, на якій ґрунтуються важелі усіх взаємовідносин.

Історична сутність економічної дипломатії полягає в тому, що це дипломатія, яка спочатку опікувала економіку; дипломатія, яка обслуговувала економіку; дипломатія, яка згодом поставила економіку собі на службу. Якщо говорити про перший етап, то коли у XV–XVI ст. виникала необхідність охорони мандрівників від піратських розбоїв необхідним засобом була військова сила.

Але вже тоді стояло завдання – започаткувати в транзитних портах консульства. У той час предметом нескінчених переговорів були: свобода пересування, торгова діяльність, встановлення (відкриття) посольств і консульств, незастосовність місцевої юрисдикції у вирішенні питань співвітчизників, передача повноважень консульським службам. Найбільш відомими угодами стали конвенції про права християн, прийняті у Отоманській імперії. У середині XIX ст. головними питаннями на переговорах були: безмитний ввіз товарів і доступ на ринки країн Далекого Сходу.

Другий етап дипломатії, яка обслуговувала економіку, характеризується активною підтримкою діяльності торгових фірм. Великого значення мали відкриття для Англії шляхів в Індію та вихід Росії до зовнішніх морів (шлях у Бірму, Великий шовковий шлях). Середина XIX ст. характерна колонізацією, де колонії ставали першим кроком у пошуках торгових шляхів, які охоронялись, та надійних ринків збуту. Однак, серйозні переговори між державами завоюваннями почалися лише в кінці XIX ст., коли їм прийшлося домовлятися з приводу зон впливу і узаконення своїх завоювань (Сарагоська угода між Іспанією та Португалією відносно поділу Далекого Сходу). Колонії стали предметом широкомасштабного дипломатичного торгу.

Особливо актуальними на той час були дипломатичні переговори між Великобританією, Францією, Німеччиною, Італією відносно правового закріплення своїх колоній.

Третій етап, коли дипломатія ставить економіку собі на службу, характеризується використанням економічних важелів для вирішення міждержавних питань. Це і присутність вітчизняних комерсантів у тій чи іншій країні, і надання кредитів, щоб у подальшому мати важелі певного тиску, це і капіталовкладення в інші держави. Економічно зброєю дипломатії для досягнення поставленої мети є фінансова допомога, митні пільги, санкції, введення ембарго (розрив торгових відносин) або економічні блокади.

На початку XX ст. економічна дипломатія стала повноцінною дипломатією. Від дипломата кожна епоха вимагала знань особливого характеру – знання історії, релігії, географії, математики, музики, фізики, економіки, мови тих країн, куди вони направлялися.

Крім цього, дипломату необхідні знання і точні дані про торгові інтереси, матеріальні ресурси, договори і конвенції, від яких залежить країна. Він повинен володіти достовірною інформацією про ту чи іншу країну. Для роботи дипломата має бути характерною енциклопедичність та висока кваліфікація всього апарату дипломатичного відомства. За наявності необхідних знань, розуму і такту, робота дипломата може досягти кінцевих результатів.

Ясна річ, що дипломатична практика завжди змінює свої форми і правила залежно від міжнародних обставин. Якщо Перша світова війна внесла свої корективи у дипломатичний звичай, то Друга – особливо вплинула на весь світ. І доки будуть існувати світові протиріччя, дипломатія існуватиме як форма міжнародної співпраці та засіб вирішення конфліктних ситуацій.

Отже, поняття “економічна дипломатія” є закономірним явищем у світових відносинах, результатом посиленої ролі та значення економічних факторів у міжнародних відносинах. Економічна дипломатія – це специфічна область сучасної дипломатичної діяльності, пов’язана з використанням економічних важелів як об’єктів і засобів боротьби та співробітництва в міжнародних відносинах.

Економічна дипломатія, як і дипломатія взагалі, є складовою органічною частиною зовнішньої політики, міжнародної діяльності держави, які визначають її цілі та завдання, що являє собою сукупність практичних заходів, форм, засобів та методів для здійснення зовнішньої політики. У США економічну дипломатію називають “дипломатією долара” (1912 р.) – експансія США, закабалення інших держав (займи, економічна “допомога”, контроль за фі-

нансами країн). Економічна дипломатія як самостійний напрямок зовнішньої політики не існувала і слугувала лише для розв'язку окремих проблем суб'єктів міжнародних відносин.

Разом з тим, велика кількість вчених та практиків займалась проблемами економічної дипломатії та економічної безпеки. Серед них А. Сахаров, М. Молчанов, В. Джордон, А. Добринін, І. Майський, О. Трояновський, Ю. Борисов, А. Степанов, В. Щетинін, В. Галушка, А. Громико, Н. Фірюбін, В. Свінцицький, Є. Марчук, С. Пирожков, Ю. Петроченко, Я. Жаліло, С. Воронцов, В. Шлемко, І. Бінько, Д. Пастернак-Таранушенко [42, 76, 115, 136, 162, 168, 215]. На сьогодні склались два основні підходи до визначення стандартів економічної дипломатії: політичний та економічний. Перший домінує, але в останній час відбулися серйозні якісні зміни у другому підході: від прямого обслуговування поточних, перспективних інтересів національної торгівлі та інших секторів бізнесу до управління цими процесами на національному рівні через механізми співпраці на міжнародному та глобальному рівнях. Через те слід виділити основні аспекти таких змін: світогосподарський, регіональний, політичний, ідеологічний, прогностичний. Слід також звернути увагу на наявність в економічній дипломатії двох напрямів зв'язку між економікою і політикою: прямого та зворотного. Єдність політики і економіки не означає взаємозв'язку компонентів. Економічна компонента виступає тут об'єктом. Це проявляється у наступних структурних змінах:

- характері діяльності економічної дипломатії, який являє собою сукупність невідчужуваних заходів, прийомів та методів, що застосовуються з урахуванням конкретних умов і характеру завдань. Останні мають бути міжнародними за сферою застосування, насиченими за своєю суттю, відображати національні інтереси і забезпечувати національну безпеку за рівнем своєї значущості;

- механізмі діяльності економічної дипломатії, який здійснюється через відомства зовнішніх відносин, дипломатичні представництва за кордоном, делегації на міжнародних конференціях для здійснення цілей і завдань міжнародної політики держави;

- технології управління економічною дипломатією, яка переноситься в область переговорів з метою врегулювання міжнародних конфліктів, пошуку компромісів та вигідних рішень;

- наданні переваги дипломатії – економічній чи політичній, які в різних історичних умовах мали свої акценти та пріоритети. “Економічна” складова є засобом, а “дипломатія” виступає як різновид науки і практики управління, без чого неможлива господарська діяльність і особливо її динамічний розвиток в умовах глобалізації;

- механізмах реалізації економічної дипломатії, які полягають у посиленні потреби в управлінні світовим ринком та його окремими складовими за допомогою міжнародного співробітництва. Економічна дипломатія в різних країнах суттєво відрізняється за своєю суттю залежно від характеру цих держав.

Отже, в понятті “економічна дипломатія” слід бачити: два види стандартів – економічний і політичний; п'ять видів виміру – макроекономічний, регіональний, політичний, прогностичний та ідеологічний; два види зв'язку – прямий та зворотний.

1.2. Перехід до стандартів економічної дипломатії

Головними етапами переходу до стандартів економічної дипломатії є торгівля, інвестиційна діяльність, транснаціональний бізнес та глобалізація. Сучасній економічній дипломатії передував етап торгової дипломатії. Але з часом більш розвинуті держави, починаючи з XIX ст., все більше концентрувались навкруги вивозу капіталу. Цей вид економічної діяльності виступав як прояв інтересів великих фінансово-промислових груп, і як засіб міжнародної діяльності країн. На початку 1902 р. Ф. Макензі аналізував вплив американських прямих інвестицій за кордоном, вказуючи на те, що рано чи пізно вони знаходять своє відображення у

політичній сфері. Велику роль приділяв економічній дипломатії В.І. Ленін, визначаючи те, що важливою функцією дипломатії стає представництво фінансового капіталу.

Ще на початку XX ст. К. Каутський пророкував наступ інтерімперіалізму як найвищої стадії, на яку здатна піднятися вільна ринкова економіка. Зміни, які відбувалися у світовому господарстві до кінця 90-х років XX ст., досягли стадії глобалізації, до якої безпосереднім чином причетна економічна дипломатія. На сьогодні з'явилися серйозні проблеми в суті ринкових механізмів, в характері їх функціонування, в результаті чого з'явилися проблеми глобального характеру: соціального, екологічного, техногенного. Через це перед економічною дипломатією виникли нові завдання, від вирішення яких залежить майбутнє цивілізації.

Отже, економічні зміни у розвитку економічної дипломатії можуть бути зведені до наступних висновків:

- по-перше, відбувся перехід від переважно торгового обміну до підвищення ролі капіталу і міжнародного інвестування у фінансово-промислові мережі. На цій основі відбулось виникнення нового міжнародного поділу праці, у тому числі небаченого раніше явища – інтернаціоналізації, що відбиває зростання міжнародного оперуючого виробництва. Як результат, світове господарство перетворилося в цілісний механізм, скріплений не просто міжнародним поділом праці, але і внутрішньо-фірмовим поділом праці, глобальною фінансовою системою і всесвітньою інформаційною мережею. У процесі інтенсивного дипломатичного погодження відбувається формування світового економічного простору, що складається із більш “відкритих” економік, у якому географія розміщення продуктивних сил, галузева структура інвестицій, виробництва і збуту визначаються у межах глобальної ринкової кон’юнктури;

- по-друге, у центрі зазначеного процесу знаходяться транснаціональні корпорації (ТНК) і транснаціональні банки (ТНБ). Перші контролюють майже половину світового промислового виробництва, понад половину міжнародної торгівлі, 9/10 прямих іноземних інвестицій, приблизно 4/5 світового ринку патентів і ліцензій на винаходи і нову техніку. У других – вирішальні важелі контролю над світовим фінансовим ринком, над процесом постійно зростаючих трансграничних операцій із цінними паперами, короткотерміновими капіталами, похідними фінансовими інструментами. Тут також знаходяться міждержавні інтеграційні об’єднання на регіональному, субрегіональному і міжрегіональному рівнях. На практиці обидва зазначених процеси взаємодіють з наслідками геополітичного характеру;

- по-третє, в результаті намітилися серйозні дисбаланси в розвитку окремих ринкових компонентів:

- внутрішньофірмові продажі в міжнародних мережах ТНК перевищують міжнародний товарообіг;

- темпи зростання міжнародного товарообігу перевищують темпи зростання світового виробництва;

- темпи зростання міжнародного руху капіталу перевищують аналогічний рух товарів.

Відповідно змінився міжнародний поділ праці: від загального (міжгалузевого) до специфічного (внутрішньогалузевого) і одиничного (поопераційного, технологічного). Світове господарство все глибше проникає в національну економіку, визначає її пропорції, механізми взаємодії, норми і стандарти функціонування. У рамках цього ж процесу відбувається концентрація і централізація капіталу;

- по-четверте, склалася глобальна господарська інфраструктура, у тому числі у вигляді високорозвиненої міжнародної транспортної системи; системи телекомунікацій на базі електроніки, кібернетики, супутникових систем зв’язку, міжнародної мережі комп’ютерного зв’язку Інтернет (тобто інформаційно-технічного забезпечення); організації електронної торгівлі усіх видів, включаючи надання брокерських, консалтингових і освітніх послуг;

- по-п’яте, спостерігаються зрушення на користь наднаціонально функціонуючих систем регулювання світової господарської діяльності за допомогою міжнародних економічних і фінансових організацій (МВФ, ВТО, ОЕСР), підвищення ролі невеликої групи

промислово розвинутих країн із фактичним наділенням їх правами надання вирішального впливу на оцінку існуючих проблем, на визначення шляхів і методів утворення нового світового (практично інвестиційного) порядку. Такі зрушення в організації світового співтовариства, згідно з ринковими критеріями, повинні відбуватися за рахунок і на шкоду нині існуючим історично сформованим принципам і нормам, в основі яких знаходяться норми і принципи ООН [69].

Зазначені процеси характеризують глобалізацію світової економіки і не могли не викликати появи складних проблем, а саме:

- глобалізацію господарських процесів і пов'язану з цим відкритість національних господарств, що зростає, універсалізацію ринкового ціноутворення, що призвело до значного поширення негативних наслідків локальних і навіть місцевих ринкових збоїв, до можливості появи нових зривів і збоїв під впливом трансграничних переливів короткотермінових капіталів, цілеспрямованих дій міжнародних фінансових спекулянтів;

- пріоритет ринкових чинників і стимулів призводить до росту диференціації та нерівності, що поглиблюється, у світовому господарстві на всіх рівнях. У результаті зростання міжнародної і внутрішньої національної напруженості виникає загроза серйозних конфліктів, які можуть призвести до непоправних збитків і важких наслідків;

- суперечливий характер має вплив ринкових стимулів і механізмів ліберальної економіки: поряд із позитивними сторонами у вигляді сприяння і прискорення господарського зростання, створення загальних передумов для посилення динамічного впливу конкуренції зазначені стимули мають і вкрай негативні сторони (деградацію національних конкурентних переваг перед міжнародними фінансово-промисловими гігантами, деіндустріалізацію перед конкуренцією більш стійких закордонних фірм, погіршення умов для зростання і вдосконалення національного людського потенціалу тощо), транснаціональні процеси в області економіки ведуть до переростання національної організованої злочинності у міжнародну [69].

Слід виділити чотири сфери діяльності в області економічної дипломатії: інформаційну, політико-інформативну, техніко-консультативну, фінансово-кредитну. У кожній з них державні витоки виявляються за політичними або економічними напрямками.

За своїм змістом, метою та способом реалізації вказані два підходи економічної дипломатії (політичний та економічний) призвели до серйозних наслідків [69].

По-перше, відбувається відокремлення окремих галузей і сфер економічної діяльності, які є об'єктами економічної дипломатії.

По-друге, все більш прогресує ідея необхідності глобалізації з урахуванням національних традицій та цінностей, важливим фактором стійкого економічного зростання стає людський потенціал, вкладення капіталу в який має бути стратегічною лінією України. Переможцем у боротьбі за виживання має бути той, у кого буде більше “людського капіталу”.

По-третє, здійснюється розширення кола учасників всього процесу економічної дипломатії, в тому числі приватного бізнесу (“приватна дипломатія”). У зв'язку з цим, виникає проблема погодження міжнародних механізмів. Щоб не допустити перетворення економічної дипломатії в конфліктну, необхідно привести у відповідність чинне законодавство України до правил Міжнародної торгової палати.

По-четверте, глобалізація призвела до того, що економічна дипломатія перестає бути чисто міждержавною діяльністю. Поряд з національними фірмами, стають і зарубіжні фірми на чолі з колишніми дипломатами.

По-п'яте, поряд із “приватною дипломатією” з'являються галузеві варіації економічної дипломатії за секторальними проблемами.

По-шосте, з переходом до нових умов функціонування загострюються проблеми нових глобальних конфліктів, зростає значення економічної дипломатії. Розвиваються національні інтереси, модернізуються і засоби їх забезпечення, у тому числі й за допомогою економічної дипломатії. Така еволюція потребує змін вимог і стандартів, які пред'являються до органів зовнішніх відносин [69].

1.3. Форми і напрями функціонування економічної дипломатії у міжнародній практиці

Економічна дипломатія залишається засобом здійснення зовнішньої політики, який являє собою конгломерат невійськових практичних заходів, прийомів та методів, що застосовуються державною владою з урахуванням конкретних умов і характеру завдань. В області економічної дипломатії слід виділити наступні форми діяльності: інформаційну, політико-нормативну, техніко-консультативну, фінансово-кредитну, а відповідно до цього і напрями формування економічної дипломатії.

Інформаційний напрямок є допоміжним інструментом для підготовки аналітичних матеріалів, які призначені для роз'яснення позиції свого керівництва в країні перебування. Інформація має збиратися відносно іноземних держав, їх ресурсів, торгівлі, державних діячів, членів уряду, політиків. Хоча дехто з авторів стверджує й інше. Наприклад, Ейнштейн на запитання про формулу успіху відповів, що успіх є складовою здібностей, наполегливої праці та вмінням тримати язик за зубами.

Важливість збору інформації не виключає вміння не говорити про те, чого не слід говорити. Слід витримувати необхідну тональність розмови, правдиво інформувати свого співбесідника, не порушуючи умов секретності. Важливим є вироблення навичок правильної інтерпретації даних, що передаються, з урахуванням протилежних інтересів.

Інформація має в деяких випадках бути у межах подвійної інтерпретації для згладжування протилежних думок. Ще одним із варіантів інформування є викладення фактів у формі передбачуваної версії, яка полегшує розуміння доводів опонентів. Отже, інформаційний напрямок має неабияке важливе значення.

Політико-нормативний напрямок – це безпосередня розробка і оформлення міжнародних правових інструментів – правил гри на світовому ринку, який є прерогативою міждержавних організацій. Учасники переговорів завжди свої висновки будують із двох джерел: аналітиків-учених і практиків-бізнесменів. Ключовими політичними термінами для промислово-розвинутих країн є “справедливий режим”, “ефективність”, “рівність”, “взаємність”. Для країн, які розвиваються, ключовими словами для переговорів, визначення національних інтересів і позицій в економічній дипломатії є “справедливість”, “спеціальний і диференційований режим”, “повага законів країни”.

Отже, політико-нормативний напрямок передбачає, що все більшого значення слід приділяти переговорному процесу на двосторонньому рівні, а також серйозній дипломатичній роботі всередині країни.

Техніко-консультативний напрямок або сприяння торгівлі, має здійснюватись через інвестиції в політичне, дипломатичне, соціальне забезпечення міжнародних позицій країни. Встановлення торгових відносин часто стає першим кроком у політичному визначенні країни.

Фінансово-кредитний напрямок економічної дипломатії здійснювався через створення системи фінансово-кредитного моніторингу. Це за суттю включення валюти окремої держави у світову валютну систему. Якщо історично поглянути на налагодження фінансово-кредитного напрямку, то уряд України прагнув завжди здійснити можливу участь країни у МВФ, оскільки мова йшла про специфічну міжнародну організацію.

При створенні валютної системи Україна заявила, що виходить з наступних принципів:

- забезпечення демократизації валютно-фінансових організацій і створення сприятливих можливостей для інших країн;
- забезпечення таких умов у механізмі діяльності міжнародних фінансово-валютних організацій, які б враховували різницю в соціально-політичній природі країн-учасниць.

Зазначені принципи мають слугувати інтересам населення України і забезпечити їй достойне місце у світовому господарстві.

Основними напрямками дипломатичного забезпечення зовнішньоекономічних інтересів України, що є головними завданнями дипломатичного забезпечення реалізації курсу ринкових реформ в економіці України, є: вступ України до СОТ; європейська інтеграція; участь у діяльності регіональних економічних угруповань; взаємодія з міжнародними фінансовими, економічними та науково-технічними організаціями; реалізація зовнішньоекономічних інтересів України в галузевому та географічному розрізі.

Дипломатичні зусилля України мають бути спрямовані на інтенсифікацію переговорного процесу з питань вступу до СОТ. Необхідною складовою заходів щодо вирішення цього питання є формування нового зовнішньоторговельного режиму з виваженою підтримкою вітчизняного товаровиробника в умовах зростання реальної конкуренції, обмеження тарифних і нетарифних заходів захисту внутрішнього ринку. Це завдання має вирішуватись у відповідності з нормами СОТ, якими передбачено досить широкі можливості застосування обмежувальних заходів, зокрема:

- введення тимчасових обмежень імпорту з метою вирівнювання платіжного балансу, підвищення імпортного мита та застосування кількісних обмежень імпорту;
- запровадження антидемпінгових та компенсаційних заходів;
- використання заходів у галузі стандартизації та сертифікації.

Головним завданням сучасного етапу європейської інтеграції України є створення основних передумов, необхідних для досягнення цієї стратегічної мети. Критеріями досягнення зазначеної стратегічної цілі є: формування в суспільстві стійкої проєвропейської більшості, прискорення набуття Україною членства в СОТ, встановлення співробітництва з Європейською асоціацією вільної торгівлі, започаткування переговорів щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, визнання України країною з ринковою економікою. Дипломатична діяльність в цьому напрямі має бути зосереджена на імplementації положень Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС через виконання завдань програми інтеграції України до ЄС.

Виходячи з перспектив співробітництва з країнами ЄС та реальних можливостей присутності української продукції на цих ринках, важливим має стати процес переговорів робочих груп з питань лібералізації двосторонньої торгівлі з країнами Центральної та Східної Європи (Болгарією, Македонією, Польщею, Румунією, Словаччиною, Словенією, Угорщиною, Хорватією, Чехією, Югославією). Водночас слід продовжити переговорний процес щодо укладання угод про вільну торгівлю з іншими країнами.

Іншим напрямом економічної дипломатії у справі поглиблення торговельно-економічних зв'язків є створення зони вільної торгівлі в рамках СНД на принципах ГАТТ/СОТ. Дипломатичні зусилля України мають бути спрямовані на вирішення питання про усунення будь-яких вилучень з режиму вільної торгівлі, повне урахування вимог, пов'язаних із вступом до СОТ.

У контексті взаємовідносин України з міжнародними фінансовими та економічними організаціями пріоритетними напрямками економічної складової зовнішньої політики мають бути:

- оптимізація взаємовідносин з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, Європейським банком реконструкції і розвитку для залучення зовнішніх кредитних ресурсів з урахуванням в першу чергу національних інтересів України;
- сприяння ухваленню і практичному здійсненню програм, що передбачають надання технічної, консультативної, а в окремих випадках і грантової допомоги нашій країні;
- сприяння активізації участі України у розробці договірно-правової бази міжнародних фінансово-економічних відносин. Слід визнати доцільність активного впливу на формування нормотворчої системи в рамках відповідних міжнародних організацій з залученням до цієї роботи міністерств і відомств України.

З огляду на геополітичне положення України необхідно проводити активний пошук шляхів збільшення транзитних вантажопотоків. У цьому напрямі економізація зовнішньої політики має сприяти розробці та імplementації комплексної програми утвердження України

як транзитної держави, що готується урядом України з метою приведення національної транспортної мережі до міжнародних вимог.

Пріоритетним завданням має стати дипломатичне супроводження проектів створення в Україні ефективної транзитної інфраструктури шляхом об'єднання в єдину систему Євроазійського транспортного коридору, коридору Гданськ–Одеса та Критських коридорів, що проходять територією України.

Зусилля економічної дипломатії в сфері реалізації інтересів України на світовому ринку енергоносіїв мають бути зосереджені на:

- вирішенні питань залучення міжнародного капіталу до реконструкції транзитної мережі трубопроводів України;
- завершенні переговорного процесу з міжнародними фінансовими організаціями та державами “великої вісімки” з питань розвитку енергетичного сектора України, зокрема ядерної енергетики;
- розвиток нафтотранспортної складової Євроазійського транспортного коридору;
- підключення до переговорного процесу з питань реалізації альтернативних маршрутів постачання енергоресурсів до Європи.

Стан українсько-російських економічних відносин на нинішньому етапі свідчить про нагальну потребу перегляду старих та переходу до нових форм співробітництва, які мають базуватися на принципах економічної доцільності та взаємної користі, сприяти подоланню негативних тенденцій в українській економіці, її структурній перебудові, прискоренню входу до європейської і світової економічних систем. Про це свідчать нинішні проблеми у паливно-енергетичному комплексі.

Необхідно виходити з того, що розвиток українсько-російських відносин за останній період характеризується появою нових тенденцій, які полягають у прагматизації підходу до співпраці з Україною.

З огляду на це основні зусилля українських зовнішніх зносин на нинішньому етапі економічного співробітництва з Російською Федерацією мають бути спрямовані на досягнення стабільності і прогнозованості двосторонніх українсько-російських відносин та забезпечення політичної підтримки використанню економічного потенціалу двостороннього співробітництва для сприяння реформам в Україні. Зусилля у розбудові зовнішньоекономічної діяльності України з державами-учасниками СНД повинні бути спрямовані на реалізацію завдань, що визначаються спільними стратегічними пріоритетами всіх держав-учасниць СНД в економічній галузі, зокрема:

- реформування та розвиток національних економік;
- інтеграція у світовий економічний простір.

Дипломатичні зусилля мають спрямовуватись на імплементацію Угоди про зону вільної торгівлі (ЗВТ) держав-учасниць СНД, яка створюється в її рамках на принципах ГАТТ/СОТ.

Водночас Україна має продовжувати розвивати по висхідній економічні відносини з державами-учасниками СНД в рамках інших регіональних об'єднань, насамперед ГУАМ, що збалансовує і доповнює двосторонні відносини.

Поглиблення економічних зв'язків із США і Канадою на середньострокову перспективу слід спрямувати передусім на реалізацію домовленостей, що були досягнуті в контексті розвитку стосунків стратегічного та особливого партнерства.

Пріоритетними завданнями на цьому етапі розвитку економічної дипломатії мають стати:

- співробітництво в енергетичній галузі, залучення допомоги з боку США та Канади для забезпечення енергетичної безпеки України, участь американських компаній у приватизації українських стратегічних об'єктів енергетики, створення консорціуму з експлуатації газотранспортної системи України, забезпечення диверсифікації джерел постачання енергоресурсів;

–ефективне використання органів двосторонньої взаємодії із США та Канадою як постійно діючого механізму сприяння розвитку економічного співробітництва;

–вирішення питання щодо надання Україні режиму нормальних торговельних відносин із США на постійній та безумовній основі.

В умовах розширення ЄС дипломатичні зусилля України слід зосереджувати на сприянні національним експортерам в першу чергу машинобудівної, металургійної, сільськогосподарської продукції в закріпленні на європейських ринках. Необхідно використовувати механізми двосторонніх консультацій та переговорів з європейськими країнами, технічну допомогу з боку ЄС, спрямовану на вироблення конкретних рекомендацій. Суттєвим фактором мінімізації негативних наслідків для України вступу окремих країн ЦСЄ в ЄС стає розвиток міжрегіонального та транскордонного співробітництва, його економічний вимір.

Активна позиція України в рамках роботи Дунайської комісії має спрямовуватись на якомога швидше відновлення судноплавства на Дунаї, забезпечення участі нашої країни у програмах відбудови регіону, вихід на нові перспективні ринки. Вирішення завдань подальшого збільшення масштабів торговельних операцій з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР) повинно доповнюватися розвитком виробничої кооперації з ефективним поєднанням фінансово-економічних можливостей відносно дешевої сировини для легкої, харчової та хімічної промисловості країн регіону і науково-технічного потенціалу України, а також пошуком резервів для значного збільшення обсягів експорту української продукції машинобудування і передових технологій на взаємовигідній основі, насамперед для реконструкції об'єктів, збудованих ще за часів СРСР.

Відповідні заходи мають бути вжиті для виходу українських підприємств на ринки Близького Сходу, в тому числі і на іракський ринок у рамках програми ООН “Нафта в обмін на продовольство”.

Серед пріоритетів розвитку торговельно-економічного співробітництва з країнами Близького Сходу необхідно визначити активізацію співробітництва в галузях машинобудування (модернізація повітряних літальних апаратів, спільне виробництво електронної техніки та розроблених програм і програмного забезпечення, а також іншої продукції на основі кооперації для виходу на ринки інших країн), хімічної промисловості та медицини (виробництво мінеральних добрив, гербіцидів та пестицидів, медпрепаратів та медикаментів, утворення спільних діагностичних медичних центрів), створення транспортної інфраструктури в країнах регіону (будівництво мостів, шляхопроводів, метрополітену, морського порту). Одним з перспективних напрямів співробітництва є можлива участь України в реалізації проекту комплексного будівництва в Йорданській долині.

Заходи щодо розширення співробітництва України з країнами Латинської Америки мають орієнтуватись на нарощування експортних поставок високотехнологічної продукції та освоєння вітчизняними виробниками перспективних ринків регіону.

Можливості суттєвого зростання обсягів торговельно-економічного співробітництва з країнами Африки обумовлюють високий споживчий рівень дешевих товарів середньої якості, виробництво яких можуть забезпечити українські підприємства; значні обсяги закупівлі африканськими країнами військової техніки та озброєння, а також гостра потреба у заміні застарілих частин та механізмів цієї продукції, яка постачалася з колишнього СРСР; стан ринку капітального будівництва в країнах Африки; африканський експорт продукції, дефіцит якої спостерігається в Україні; потреба країн Африканського континенту в додаткових дослідженнях морських ресурсів, а також у навчанні національних кадрів.

За умов, коли зовнішній політиці відводиться дедалі помітніше місце у забезпеченні внутрішнього розвитку держави, сприянні ринковим перетворенням в економіці країни, МЗС та Мінекономіки мають відігравати більш вагомую, інтегруючу роль в узгодженні зовнішніх і внутрішніх економічних процесів через посилення координації зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення більшої ефективності механізму співпраці, в якому безпосередньо задіяні

МЗС і його закордонні установи, Мінекономіки і торговельно-економічні місії у складі дипломатичних представництв України за кордоном, інші міністерства та відомства України.

З огляду на необхідність підвищення ефективності економічного напрямку діяльності МЗС та Мінекономіки закордонні дипломатичні представництва та торговельно-економічні місії у їх складі мають координувати дії щодо систематичного збору, аналізу та направлення до МЗС, Мінекономіки, інших міністерств та відомств необхідних матеріалів, які б могли використовуватися для підготовки відповідних пропозицій.

Дипломатичні установи України за кордоном та торговельно-економічні місії у їх складі повинні взяти на себе первинне опрацювання пропозицій іноземних партнерів щодо реалізації економічних проектів в Україні або в інших країнах за участю українських суб'єктів господарювання. Однією з головних вимог до матеріалів економічного характеру стає можливість їх практичного використання в Україні на основі відповідних висновків і пропозицій посольства.

Ефективна економічна робота дипломатичних представництв можлива лише за умови чіткої взаємодії радників з економічних питань посольств України та торговельно-економічних місій у їх складі.

Необхідний рівень взаємодії МЗС та Мінекономіки з міністерствами та відомствами України має забезпечити діяльність Спільної координаційної Ради Міністерства закордонних справ та Міністерства економіки, головним завданням якої є сприяння державним структурам у реалізації напрямів зовнішньоекономічної політики, а також національним суб'єктам господарювання всіх форм власності у їх зовнішньоекономічній діяльності. Для практичної реалізації рекомендацій Ради МЗС та Мінекономіки залучають дипломатичні представництва України та торговельно-економічні місії у їх складі.

Міжвідомча взаємодія має забезпечити досягнення більш глибокої координації внутрішньої та зовнішньої політики у сфері економіки, від якої залежить реалізація цільових орієнтирів у зовнішньоекономічній сфері, вирішення проблем запровадження нової моделі функціонування внутрішніх економічних процесів, забезпечення сприятливих умов для ділової активності українського бізнесу на зовнішніх ринках.

У практичному плані посилення міжвідомчої взаємодії має призвести до таких результатів у функціонуванні економічної дипломатії:

- застосування результатів моніторингу макроекономічних тенденцій розвитку світової економіки для розробки основних напрямів зовнішньоекономічної діяльності України;
- вдосконалення інформаційно-організаційного забезпечення просування вітчизняних конкурентоспроможних товарів та послуг, економічних проектів на традиційні та нові ринки;
- оптимізація кількості та підвищення роботи двосторонніх міжурядових комісій з питань торговельно-економічного співробітництва;
- створення механізму сприяння налагодженню прямих зв'язків представників українського бізнесу із зарубіжними партнерами та закріплення українських експортерів на зарубіжних ринках;
- більш ефективне використання експертизи міжнародних програм і проектів з метою визначення можливості застосування результатів досліджень в Україні для виробництва конкурентоспроможної та експортоспроможної продукції;
- регулярна участь українських експортерів у міжнародних бізнес-форумах, виставках, ярмарках тощо;
- використання можливостей регіональних економічних організацій та угруповань для просування та закріплення інтересів українського бізнесу;
- посилення роботи щодо надання політичного сприяння залученню іноземних інвестицій у різні сфери економіки країни, передусім у ті, від яких залежить економічний прогрес України; формування позитивного іміджу України як інвестиційно-привабливого партнера;

- більш широка обізнаність вітчизняної та світової громадськості щодо форм, принципів та механізмів міжнародної співпраці в економічній сфері;
- позитивні зрушення у реалізації завдань щодо повернення валютних цінностей, які незаконно знаходяться за кордоном.

1.4. Міжнародні економічні інститути у сприянні розвитку економічної дипломатії

До міжнародних економічних інститутів, які безпосередньо функціонують у напрямку здійсненя завдань економічної дипломатії відносяться: Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороннє агентство з інвестицій, Міжнародний валютний комітет, Європейський банк реконструкції і розвитку, Банк міжнародних розрахунків, Міжнародна організація праці та інші.

Серед міжнародних фінансових організацій центральне положення займає ***Міжнародний валютний фонд*** (МВФ). Статті угоди МВФ, прийняті 22.07.1944 р. у Бреттон-Вудді, штаті Нью-Хемпшир (США), на валютно-фінансовій конференції 44 країн Об'єднаних Націй, набули чинності 27.12.1945 р. МВФ почав проводити операції в березні 1947 р., тоді до нього входило 49 країн. Основний капітал складав 7,7 млрд дол. США. У 1973 р. у МВФ перебувало вже 125 країн-членів. Зараз він налічує більше 150 країн-членів. Штаб-квартира МВФ знаходиться у Вашингтоні. Відповідно до угод ООН МВФ став її спеціалізованою установою. Членами фонду є майже всі держави, включаючи Україну й інші країни СНД. Цілями економічної дипломатії в межах діяльності фонду є:

- заохочення до співпраці в області валютної політики;
- сприяння збалансованому зростанню світової торгівлі;
- підтримка стабільності валют і впорядкування валютних відносин між державами;
- участь у створенні багатосторонньої системи платежів, а також усунення обмежень на трансферт валюти;
- надання засобів для ліквідації незбалансованості платіжних балансів країн-членів.

Найвищим органом МВФ є Рада керівників, що складається з представників держав-членів. Кожен член МВФ має в Раді 250 голосів плюс 1 голос на кожні 100 тисяч доларів квоти країни. Це забезпечує вирішальну більшість голосів економічно розвиненим країнам. Тимчасовий комітет з 24 членів консулює Раду з питань, пов'язаних з контролем за світовою валютною системою та її адаптацією до змін, що відбуваються. Серед низки спеціальних механізмів Фонду можна відзначити Фонд перетворення систем, що надає фінансову допомогу країнам, які зазнають труднощі в торговій і платіжній системах у зв'язку з переходом до ринкової економіки.

Виконавчим органом МВФ є виконавча рада. Вона веде повсякденні справи Фонду і складається з 24 виконавчих директорів. П'ять з них призначаються країнами з найбільшими внесками (США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія).

Завданням фонду з моменту його утворення є встановлення твердих паритетів валют. Країни-члени МВФ погодилися встановити паритети своїх валют в золоті або доларах США і не змінювати їх без згоди фонду більш ніж на 10 %.

З метою пом'якшення і запобігання спалахам валютної кризи МВФ надає країнам-членам короткострокові (до 1 року) і середньострокові (до 3–5 років) кредити з розрахунку в середньому 2–3,5 % річних. Кредити надаються у формі купівлі-продажу національної валюти даної країни на еквівалент національної валюти інших країн-членів.

Центральною проблемою, що стоїть перед економічною дипломатією у рамках МВФ, була і залишається проблема забезпечення міжнародної ліквідності, тобто здатності країн

безперешкодно проводити платежі за зовнішньоторговельними й іншими міжнародними операціями і вільно перетворювати активне сальдо платіжного балансу, що утворюється, на валюти, використовувані як засоби міжнародних розрахунків.

Всесвітній Банк (ВБ) є складним міжнародним утворенням, діяльність якого безпосередньо пов'язана з функціями економічної дипломатії. Група установ Всесвітнього Банку, заснована в 1944 р., є однією з найбільших у світі організацій, що надають допомогу на цілі розвитку. Банк, що надав у 2002 фінансовому році країнам-клієнтам позики на загальну суму 19,5 млрд дол. США, в даний час здійснює свою діяльність більш ніж у 100 країнах, що розвиваються, надаючи фінансову і консультаційну допомогу з метою підвищення рівня життя і поліпшення життя бідного населення. Банк розробляє стратегії допомоги для кожної зі своїх країн-клієнтів у співпраці з державними органами, неурядовими організаціями і приватним сектором. Представництва Банку в різних країнах світу займаються реалізацією його програм, підтримують зв'язок з урядом і громадянським товариством і сприяють глибшому розумінню проблем розвитку.

Співвласниками Всесвітнього Банку є більше 184 країн-членів, інтереси яких представляють Рада керівників і Рада директорів, що знаходяться у Вашингтоні. Країни-члени є акціонерами Всесвітнього Банку і володіють правом ухвалювати остаточне рішення.

У систему Всесвітнього Банку входять чотири автономні установи, підлеглі президенту Банку: Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР); Міжнародна фінансова корпорація (МФК); Міжнародна асоціація розвитку (МАР); Багатостороннє агентство з інвестицій (БАІ). Загальна мета цих установ – сприяння економічному і соціальному розвитку менш розвинених членів ООН шляхом надання фінансової і консультативної допомоги і сприяння в підготовці кадрів. У рамках цієї загальної мети кожна установа здійснює свої функції.

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) є одним з найбільших міжнародних фінансових інститутів. Він був заснований у 1945 р. Його учасниками є переважна більшість держав, включаючи Україну і країни СНД. Його цілі:

- сприяння реконструкції та розвитку держав-членів шляхом капіталовкладень на виробничі цілі;
- заохочення приватних і іноземних інвестицій шляхом надання гарантій або участі в позиках та інших інвестиціях приватних інвесторів;
- стимулювання збалансованого зростання міжнародної торгівлі, а також підтримка збалансованого платіжного балансу шляхом міжнародних інвестицій в розвиток виробництва.

Міжнародний банк реконструкції і розвитку, на частку якого припадає більше половини річної суми кредитування, що надається Всесвітнім Банком, мобілізує майже весь об'єм необхідних йому фондів на фінансових ринках. МБРР, що є однією з найобережніших і консервативно керованих міжнародних фінансових установ, продає облігації та інші цінні папери, що є борговими зобов'язаннями, пенсійним фондам, страховим компаніям, корпораціям, іншим банкам і приватним особам по всьому світу. МБРР стягує з своїх позичальників відсотки за ставками, що відображають вартість запозичення. Позики повинні погашатися протягом 15–20 років; до початку погашення основної суми позики передбачений 3–5-річний пільговий період.

Квота країни-члена в МБРР відповідає квоті в МВФ. Голоси розподілені пропорційно кількості акцій, якими володіє та чи інша країна. Найбільша частка голосів належить США (16,53 %), за ними слідує Японія (7,93 %), Німеччина (4,55 %), Франція (4,34 %) і Великобританія (4,34 %).

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) була заснована у 1960 р. як дочірня організація МБРР, але має статус спеціалізованої установи ООН. В основному вона переслідує ті ж цілі, що і МБРР. Останній надає позики на більш пільгових умовах, ніж звичайні комерційні

банки, і в основному державам, що повертають гроші. Статут МАР вступив в силу в 1960 р. Перше рішення про надання кредитів Гондурасу, Індії, Судану і Чилі було прийнято в 1961 р.

МАР надає безвідсоткові позики бідним країнам (в окремих випадках – на строк до 50 років) як у вільній конвертованій, так і в неконвертованій валютах. Бідними країнами визнаються ті, у яких річний дохід на душу населення не більше 905 дол. США, які не можуть запозичувати у МБРР на звичайних для нього умовах. В даний час налічується 80 країн, що входять в цю категорію. У них проживає близько 3,2 млрд чоловік (65 % від загальної чисельності населення країн, що розвиваються). Приблизно 1,2 млрд цих людей мають щоденний дохід менше 1 дол. США. Коли валовий національний продукт країни перевищує поріг прийнятний для МАР, держава не може більш одержувати безвідсоткові кредити МАР. Надалі вона вже може запозичувати у МБРР на умовах виплати відсотків. Фінансується МАР за рахунок внесків членів, додаткових внесків найбільш багатих членів, прибутків МБРР, повернення раніше наданих кредитів.

Промислово розвинені країни проводять внески золотом або оборотною валютою, країни, що розвиваються, тільки 10 % своїх внесків вносять золотом або оборотною валютою, а інші 90 % – в національній валюті. Позики МАР є безвідсотковими терміном, як правило, на 50 років. Погашення їх передбачається починати через 10 років, причому в подальші 10 років з розрахунку по 1 % у рік, а в решту 30 років по 3 %. Позики надаються уряду або під його гарантію органам окремих адміністративних одиниць, приватним або громадським організаціям. Позики МАР надаються для фінансування будівництва електростанцій, шосейних доріг, залізниць і об'єктів сільського господарства.

МАР переслідує ті ж цілі, що і МБРР: зберегти країни, що розвиваються, в положенні сільськогосподарських придатків до економіки промислово-розвинених країн, створити сприятливі умови для приватних іноземних капіталовкладень і перекласти на платників податків, тобто на працюючих, витрати, пов'язані з будівництвом капіталомістких і нерентабельних для приватних підприємств об'єктів.

Починаючи з 1960 р., МАР надала майже 97 млрд дол. США приблизно 90 країнам, що складає більше 2 млрд дол. США в рік.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) є сьогодні найбільшою багатобічною самостійною спеціалізованою установою ООН, що надає кредити і пайове фінансування для здійснення проектів у приватному секторі країн, що розвиваються. МФК стимулює стійкий приплив інвестицій у приватний сектор країн, що розвиваються, в цілях скорочення масштабів бідності і поліпшення життя людей в цих країнах.

Міжнародна фінансова корпорація є членом Групи асоціації Всесвітнього банку з штаб-квартирою в м. Вашингтоні (федеральний округ Колумбія). Зусилля МФК направлені на досягнення головної мети всіх установ організацій Всесвітнього банку – підвищення якості життя населення в країнах-членах, що розвиваються.

Завданнями економічної дипломатії у рамках Міжнародної фінансової корпорації є сприяння стійкому розвитку приватного сектора шляхом:

- фінансування проектів у приватному секторі країн, що розвиваються;
- надання допомоги приватним компаніям країн, що розвиваються, в залученні фінансування на міжнародних фінансових ринках;
- надання консультаційної і технічної допомоги підприємствам і урядам.

До складу МФК входять 175 країн-членів, які спільно визначають її політику і затверджують інвестиційні проекти. Для вступу в МФК країні необхідно бути членом МБРР. Корпоративні повноваження в МФК належать Раді керівників, в яку країни-члени призначають своїх представників. Пайовий капітал МФК складається із сплачених внесків країн-членів і розподіляється пропорційно числу одиниць пайової участі, що належать тій або іншій країні. Дозволений до випуску об'єм статутного капіталу МФК складає 2,45 млрд дол. США. Остан-

німи роками МФК активізувала свою діяльність з надання технічної допомоги. Створена консультативна служба з іноземних інвестицій.

У Міжнародну фінансову корпорацію входять 175 держав. Щоб стати членом МФК, країна повинна бути членом Всесвітнього Банку (МБРР), підписати засновницький договір МФК і передати на зберігання в МБРР документ про ухвалення умов цього договору.

Перед обличчям загострення боротьби за іноземні ринки капіталовкладень на основі Сеульської конвенції 1985 р., в 1988 р. за ініціативою Всесвітнього Банку було устатковане **Багатостороннє агентство з інвестицій (БАІ)**. Загальна мета агентства – заохочення іноземних капіталовкладень на виробничі цілі, особливо в країнах, що розвиваються. Досягається ця мета шляхом надання гарантій, включаючи страхування і перестрахування комерційних ризиків на іноземні інвестиції. До таких ризиків віднесли заборону на вивіз валюти, націоналізацію і аналогічні заходи, порушення контракту, війну, революцію, внутрішньополітичні безлади. Гарантії агентства розглядаються як доповнюючі, а не змінюючі національні системи страхування інвестицій.

Прямі іноземні інвестиції є важливим чинником економічного зростання в країнах з ринком, що формується. Завдання агентства полягають в залученні прямих іноземних інвестицій шляхом страхування політичних ризиків (видачі гарантій інвесторам і кредиторам), передачі досвіду і надання ресурсів, які допоможуть країнам з ринком, що формується, залучати і утримувати ці інвестиції. Підтримувані агентством проекти, як правило, дають багато прямих вигод країнам, в яких вони здійснюються, – нові робочі місця для місцевого населення, додаткові і довгострокові інвестиції в підготовку і навчання персоналу, а також позитивно впливають на національну економіку в цілому завдяки податковим надходженням і валютній виручці від експорту.

Організаційно агентство пов'язане МБРР, який входить в систему Всесвітнього Банку. Проте, агентство володіє юридичною і фінансовою самостійністю, а також входить в систему ООН, взаємодіючи з нею на основі угоди. Зв'язок з МБРР знаходить вираз в тому, що членами агентства можуть бути тільки члени банку. Число членів перевищує 120 держав, включаючи Україну і країни СНД.

Відносини інвестора з агентством оформляються приватно-правовим контрактом. Останній зобов'язує інвестора щорічно виплачувати страховий внесок, як відсоток від суми страхової гарантії. З свого боку, агентство зобов'язується виплачувати певну страхову суму залежно від величини збитків.

Міждержавний валютний комітет (МВК) створений рішенням Ради глав урядів СНД 26 травня 1995 р. в м. Мінську як рада повноважних представників – керівників міністерств фінансів і національних (центральных) банків та інших державних органів. Документ підписаний всіма главами урядів СНД, окрім Туркменістану. Україна підтримала створення такого комітету і приєдналася до нього після введення своєї нової національної валюти.

Мета функціонування МВК – сприяння організації багатобічної співпраці в області валютно-платіжних і кредитних відносин, зближення і вдосконалення валютного законодавства, розвитку форм і методів координації грошово-кредитної і валютної політики держав-учасників Угоди про створення платіжного союзу держав-учасників СНД, а також співпраця і здійснення узгоджених дій в питаннях валютного контролю.

За час роботи МВК зарекомендував себе як авторитетний міждержавний фінансовий інститут, що координує грошово-кредитну і валютну політику держав-учасників Співдружності, що представляє єдиний міждержавний валютний центр держав Співдружності у формованих робочих контактах з міжнародними фінансовими організаціями світу такими, як Міжнародний валютний фонд, ЄБРР, Європейський інвестиційний банк, Європейський фонд валютної співпраці. Співробітниками Виконавчої дирекції МВК підготовлений ряд документів рішення питань створення Валютного союзу в рамках СНД, що є теоретичною базою, результатом роботи МВК на початковому етапі.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) створений у 1991 р. Він існує, щоб сприяти переходу до відкритої економіки, орієнтованої на ринок, а також розвитку приватної і підприємницької ініціативи в країнах Центральної і Східної Європи і СНД, прихильних принципам багатопартійної демократії, плюралізму і ринкової економіки та втілюючих їх в життя.

Сприяючи процесу переходу до орієнтованої на ринок системи, банк надає пряме фінансування діяльності приватного сектора, структурної перебудови і приватизації, а також фінансування інфраструктури, що підтримує таку діяльність. Його капіталовкладення допомагають також будівництву і зміцненню організаційних структур. Основними формами фінансування ЄБРР є кредити, вкладення в акціонерні капітали (акції) і гарантії. Розташований в Лондоні, ЄБРР є міжнародною організацією, до складу якої входять 60 членів (58 країн, Європейське співтовариство і Європейський інвестиційний банк). Кожна країна-член представлена в Раді керівників і Раді директорів банку.

З метою координації діяльності на місцях ЄБРР відкрив 28 представництв у всіх своїх країнах. Ці представництва повністю беруть участь у процесі розробки нових проектів і відстеження кількості операцій банку. Укомплектовані штатом іноземних і місцевих фахівців, представництва відіграють важливу роль у розширенні роботи банку в регіонах.

ЄБРР надає кредити, умови яких враховують конкретні вимоги проекту. Банк може взяти кредитний ризик або повністю на свій баланс, або синдикувати його частину на ринку. Кредит може забезпечуватися активами спонсора, чи бути конвертований в акції, або передбачати участь в акціонерному капіталі.

Банк міжнародних розрахунків (БМР) є одним із найстаріших з існуючих міжнародних валютно-фінансових організацій. Він був створений в 1930 р. в Базелі, в Швейцарії центральними банками Англії, Франції, Німеччини, Бельгії, Італії, США.

Американський план стягування німецьких репарацій і розрахунків європейських країн-боржників комерційним банкам США за військовими боргами, передбачав так звану їх комерціалізацію. Згідно цьому плану, що одержав назву "Плану Юнга" (на ім'я його автора), Німеччина повинна була випустити зовнішню позику на ринках приватних капіталів США і низки країн Західної Європи. Доходи Німеччини від цієї позики надходили на сплату репарацій країнам-переможцям, які повинні були з цих сум погасити свій борг за військовими позиками, одержаними із США.

БМР призначалася роль механізму, сприяючого випуску і розповсюдженню облігацій німецької позики на ринках приватних капіталів. Він повинен був здійснювати розрахунки за цією позицією і конверсію доходів від позики в репараційні платежі.

Основний капітал банку встановлений у 500 млн золотих швейцарських франків, 75 % акцій БМР належить центральним банкам і 25 % – приватним банкам і особам, банки-засновники мають більше 50 % акцій.

Статут БМР забороняє випускати банкноти, надавати позики урядам, відкривати на ім'я урядів поточні рахунки, тримати в своєму розпорядженні акції і володіти нерухомим майном або встановлювати контроль над яким-небудь підприємством. Операції з комерційними банками він проводить тільки з відома ЦБ країни, на території якої ці банки функціонують.

Міжнародна організація праці (МОП), членом якої Україна є з 1954 р. як окрема республіка колишнього Радянського Союзу, покликана вирішувати всі проблеми робочої сили, які виникають у системі соціально-трудових відносин, використання персоналу, міграційних процесів тощо.

2. СТАНДАРТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

2.1. Політичні цілі та засоби економічної дипломатії

Економічна дипломатія – це офіційна діяльність спеціальних органів зовнішніх відносин зі здійснення цілей і вирішення завдань зовнішньої політики держав, а також захисту прав та інтересів держав за кордоном. Під впливом економічних завдань проводились зміни у самій дипломатичній діяльності. Але політичні складові завжди домінували і продовжують домінувати, навіть якщо не обмежуються тільки політичними вимогами.

Всі види дипломатії пов'язані з економічною проблематикою. До основних із них слід віднести парламентарну, економічну, культурну дипломатії, інформаційну діяльність та дипломатії технічної допомоги, військової сфери, обмеження озброєння, розвідувальну дипломатичну діяльність окремих груп та індивідуумів.

Фактично під виглядом багатокладності видів дипломатії мова йде про політичне забезпечення зарубіжних інтересів різного типу. Великий капітал у своєму русі за кордон завжди відповідає напрямку загальної іноземної політики. Через те інвестор, перш ніж підписати угоду про нову закордонну операцію, завжди наводить довідки у міністерств про погляд уряду на розвиток ділових відносин з тією стороною, в якій він передбачає розмістити свій капітал.

Політичні стандарти економічної дипломатії в Статуті ООН слід вважати концентрованим проявом співвідношення економіки і політики в системі сучасного світового співтовариства. Політичні цілі економічної дипломатії наступні: позбавити прийдешні покоління від війни; знову затвердити віру в основні права людини, в достоїнство і цінність особистості, у рівноправність чоловіків та жінок, рівність великих і малих націй, створення умов, при яких можливо дотримуватися справедливості та поваги; сприяння прогресу і покращення умов життя.

Вирішення проблем і досягнення певних цілей виходять із доповіді Генерального секретаря ООН, яка включає наступні розділи:

- виміри розвитку – світ як фундамент;
- економіка як фундамент;
- навколишнє середовище як основа сталості, справедливості, як один з принципів суспільства;
- демократія як сучасне управління;
- ООН і розвиток – інформація, знання, консенсус;
- норми, стандарти і договори, оперативна діяльність;
- встановлення пріоритетів і координація;
- надії, які дають розвиток.

Економічна дипломатія України має наступні цілі:

- захист економічних інтересів країни та прав суб'єктів підприємницької діяльності в державі перебування;
- сприяння розвитку торговельно-економічних зв'язків, залученню іноземних інвестицій у пріоритетні сфери економіки і виконанню міжнародних договорів країни, укладених із державою перебування;
- інформування органів державної виконавчої влади про цінову, податкову, тарифну політику, яку проводить держава перебування стосовно товарів, що експортуються;

– підготовка висновків щодо доцільності імпорту товарів та послуг, залучення кредитів із держави перебування, виходячи із запропонованих державою перебування цін, тарифів, кредитних ставок тощо.

Здійснюється економічна дипломатія в першу чергу через торговельно-дипломатичні місії, які мають наступні функції:

а) *торговельно-політичну*, яка:

– вивчає загальний стан економіки, тенденції розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, технічний рівень виробництва і рівень якості продукції провідних галузей держави перебування, кон'юнктуру ринку товарів та послуг, надає інформацію з цих питань в центральні органи зовнішніх зносин, державної виконавчої влади, установи та організації;

– розробляє пропозиції щодо підвищення ефективності торговельно-економічних зв'язків з державою перебування;

– здійснює заходи щодо захисту інтересів держави, прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності в державі перебування, інформує про дотримання суб'єктами підприємницької діяльності держави перебування зобов'язань за міжнародними договорами, сприяє налагодженню та розвитку прогресивних форм співробітництва, а також встановлює контакти з державними установами, організаціями, суб'єктами підприємницької діяльності держави перебування;

б) *оперативну*, яка передбачає:

– здійснення заходів щодо забезпечення інтересів держави, дотримання правил міжнародної торгівлі суб'єктами підприємницької діяльності при здійсненні ними зовнішньоекономічних операцій;

– участь у роботі міжнародних економічних організацій та їхніх органів із питань торговельно-економічного і науково-технічного співробітництва;

– надання допомоги суб'єктам підприємницької діяльності в організації, участі та проведенні в державі перебування торговельно-промислових, науково-технічних виставок, ярмарків тощо;

– вжиття заходів для залучення суб'єктів підприємницької діяльності держави перебування до участі у виставках, ярмарках, тощо;

– сприяння запозиченню передового досвіду в галузі монополізації економіки, приватизації, конверсії воєнно-промислового комплексу, розвитку структур ринкової економіки; ведення обліку суб'єктів підприємницької діяльності держави перебування, які застосовують обмежувальну ділову практику або несумлінно виконують взяті зобов'язання.

3) *інформаційну*, яка включає:

– інформування суб'єктів підприємницької діяльності держави перебування щодо правових, економічних та інших умов їхньої діяльності в державі;

– сприяння в установленні контактів із заінтересованими партнерами;

– аналіз та узагальнення за дорученням державних органів зовнішніх зносин суб'єктів підприємницької діяльності держави перебування, які виходять на ринок держави.

Серед нових засобів економічної дипломатії слід виділити наступні:

1) поглиблення змісту поняття “міжнародний економічний порядок”, особливо в таких областях як свобода товарообміну і руху капіталів, усунення нетарифних бар'єрів, недопущення порушення правил конкуренції;

2) використання можливості регіонів, особливо таких нових регіональних утворень як НАФТА (Асоціація вільної торгівлі Південної Америки, включаючи США, Мексику і Канаду), МЕРКОСУР (південно-американське угруповання: Аргентина, Бразилія, Уругвай і Парагвай), АФТА (зона вільної торгівлі: 10 країн від Бірми до Індонезії), АТЕС (Азіатсько-Тихоокеанський Економічний Форум: 18 країн), а також проект Зони вільної торгівлі Америки (ЗВТА), який об'єднав 34 країни, СНД, ГУАМ, Європейський Союз тощо;

3) змусити працювати владу на будь-якому рівні відповідальності.

По-перше, економічна дипломатія має з певною визначеністю взяти уроки з втрати державами монополії на управління зовнішньоекономічною політикою і внести ясність у розподіл відповідальності між СОТ, МВФ, МБРР, НАФТА, ЄС.

По-друге, економічна дипломатія має стимулювати про стирання меж між зовнішньою і внутрішньою політикою.

Реальність на цьому етапі є такою: без ефективного представлення економічних інтересів України “назовні” всі зусилля щодо інтеграції до світового політичного простору будуть марними, тобто без змін і нових засобів економічної дипломатії політичні цілі не будуть досягнуті.

Інтеграція України в Європейський Союз буде недосяжною, якщо Україна не стане для Європи перспективним економічним партнером. Вже зараз необхідно задіяти весь експертний потенціал для вироблення нових моделей співпраці з ЄС. Треба максимально використати шанси, які відкриваються перед нами завдяки розширенню ЄС і навчитися протидіяти його негативним наслідкам. Де як не тут має проявити свою професійність вітчизняна економічна дипломатія.

Інтенсивність нашої економічної співпраці як з Європою, так і з іншими партнерами залежить від двох ключових факторів: динаміки нашого власного розвитку і ефективності нашої економічної дипломатії. Без вироблення нової філософії діяльності у сфері зовнішніх зносин, без глибокої структурної реформи всієї системи зовнішньоекономічних зв'язків та значних кадрових зрушень буде важко говорити про проведення ефективної економічної дипломатії.

Нова філософія зовнішньої політики полягає в тому, що всі політичні питання необхідно розглядати крізь призму національних економічних інтересів. Україна принесла достатньо жертв на вівтар світової безпеки, щоб мати повне право зосередитися на власних інтересах. До того ж, після шістнадцяти років незалежності ми добре знаємо ціну запевнень в політичній підтримці, не підкріплених економічно. Яскравий приклад у цьому плані – відсутність адекватної компенсації з боку міжнародного співтовариства за виведення з експлуатації Чорнобильської АЕС.

Ні в МЗС, ні в Мінекономіки, ані в закордонних дипломатичних представництвах не може бути достатньо вагомих причин, аби відмовити в допомозі вітчизняному виробнику чи іноземному інвестору. Всім має бути зрозуміло: те, що вигідно українському виробнику – вигідно і Україні. Структурна реформа передбачає створення відлагодженої системи забезпечення економічних інтересів України за кордоном, яка у нас, на жаль, поки що відсутня. На місці окремих структур, що працюють самі по собі, без належної координації та ритму, має з'явитися єдиний механізм. На вістрі його повинні перебувати мобільні, активні закордонні представництва, а посередині – чутливий координаційний та мозковий центр. Цей універсальний механізм має ефективно працювати як на залучення іноземних інвестицій, так і на представлення національних економічних інтересів за кордоном.

Для цього нам необхідно більш уважно знов подивитися на роль і місце торговельно-економічних місій. Чи повинні вони займатися лише питаннями суто зовнішньоекономічними? Можливо варто розширити діапазон їхньої роботи. Адже економізація в її повному розумінні не обмежується лише на торговельно-економічному та інвестиційному співробітництві. Є інші прибуткові форми роботи, зокрема, розвиток туризму, питання розумного справляння податків, митна співпраця.

Крім забезпечення більш ефективної координації, економізація потребує нового кадрового зміцнення. Українська дипломатія повинна комплектувати зовнішньоекономічний напрям компетентними, молодими менеджерами із відмінним знанням іноземних мов. Кожен український посол, кожен дипломат – це представник не лише політичних, але й економічних, культурних, наукових, освітніх інтересів держави. У посольствах України вже достатньо політиків. Там не вистачає економістів нової генерації, менеджерів, добре інформованих і здатних швидко діяти. На цьому напрямі потрібні конкретні дії, спрямовані на перспективу.

Ще одним важливим чинником у контексті створення сучасної системи зовнішніх економічних зносин є розширення мережі представництв Української спілки промисловців та підприємців. Ми потребуємо нового погляду на можливості та перспективи УСПП. У багатьох країнах Заходу присутні зразки успішної діяльності на міжнародній арені подібних об'єднань, які є найбільш близькими до повсякденних потреб національного виробника.

Очевидно, що будь-які ділові та бізнесові контакти не матимуть майбутнього, якщо не буде забезпечено їхньої стабільності та регулярності. Ключова запорука цього – наявність максимально зручного та ефективного транспортного сполучення, передусім авіазв'язку. Тут нам також є над чим подумати. Ми мусимо мати прямий і регулярний авіазв'язок з нашими ключовими економічними партнерами. У цьому плані необхідно мати єдину спільну позицію.

Нарешті, говорячи про економізацію зовнішніх зносин, неможливо не повернутися до проблематики залучення іноземних інвестицій в Україну. Якби компетентна експертна думка в сполученні з глибоким аналізом наших можливостей стала реальністю, то іноземні інвестори почувались би в Україні не менш комфортно, ніж в тій же Польщі чи Угорщині. У нас, на жаль, все ще не сформований стабільний механізм залучення іноземних інвестицій та їх захисту всередині країни. У цьому плані можливо варто подумати над створенням в Україні системи захисту іноземних інвесторів та вирішення суперечок, які часто торкаються компетенції різних державних установ. З урахуванням нової ситуації в національній економіці нам слід подумати над розробкою спеціальної програми залучення іноземних інвестицій, насамперед, у ті економічні галузі, від яких залежать першочергові завдання структурної перебудови промисловості, розвитку сільського господарства та інфраструктури країни. Наша діяльність на всіх цих напрямках буде більш узгодженою, якщо для неї буде створена солідна концептуальна основа.

Економічний розвиток може створити в Україні нову ситуацію, в тому числі у зовнішньоекономічній сфері. Ми лише починаємо осмислювати і звикати до цієї нової ситуації, наслідком якої стане нове самоусвідомлення народу. Україна повинна позбутися синдрому європейського аутсайдера і звикати до ролі самодостатньої країни, яка може впливати на європейські справи. Слід почати вірити у власні сили і власний потенціал, переконати світ у перевагах співпраці з Україною, донести до нього ті перспективи, які відкриваються в нашій державі. На економічну дипломатію в цьому плані покладається ключове державне завдання. Тут все залежить від нашої професійності та енергійності.

Отже, економічна дипломатія має функціонувати за допомогою нових засобів її розвитку, виходячи із визначених політичних цілей України.

2.2. Економічні засади та функції економічної дипломатії

Інфраструктура забезпечення економічних цілей має два компоненти:

а) міжнародні організації, які своєю діяльністю прямо або опосередковано мають дію на торгово-економічні відносини та інші постійно діючі політичні або економічні інститути (організаційна структура);

б) оформлені в договірно-правові документи норми і стандарти міжнародних відносин (програмна інфраструктура).

Практика економічної дипломатії, окрім вищезазначених компонентів, докладає доповнення і коментарі, які відображають суперечливі стосунки в реальній діяльності, відсутність формального рівноправ'я учасників [215].

До інфраструктури відносяться також реальні економічні позиції, які пов'язують економіку країни зі світовим господарством (обсяги ввезених і вивезених інвестицій, особливо

прямих, розміри експорту та імпорту, масштаби валютних резервів та операцій, чисельність і якісні характеристики міграції), сучасні види національних факторів виробництва, світові торгово-економічні зв'язки через посередництво транснаціональних корпорацій). Отже, це та матеріальна база, яка визначає можливості країн і у міжнародних організаціях, і у ступені ефективності використання інших міжнародних каналів співробітництва (транспорт, зв'язок тощо).

Якщо уточнити, що означає договірно-правове забезпечення економічної дипломатії, то слід зауважити, що мова йде про міжнародні зобов'язання або міжнародне право (перелік норм, які є загальноприйнятими). На міжнародне право можуть посилатися лише найбільш розвинуті держави, які займають домінуючі позиції у світовій економіці і впевнені в тому, що ринок сам забезпечить їх інтереси без суттєвого державного захисту.

До правових інструментів, які утворюють їх програмну інфраструктуру економічної дипломатії, відносяться:

- а) двосторонні угоди;
- б) міжнародні багатосторонні угоди з різним характером участі;
- в) регіональні міжнародні угоди, в яких країни належать до яких-небудь груп (географічно тощо);
- г) інші міждержавні документи, які не передбачають обов'язкового характеру (декларації, принципи);
- д) резолюції органів міжнародних організацій, які мають як юридично-обов'язковий характер, так і консультативний [215].

На сьогодні спостерігається яскраво виражена активність США у питаннях економічної дипломатії. Існує достатньо оформлена і завершена концепція, положення якої відображають міжнародні, геополітичні оцінки сучасного стану світової господарської системи, а також оформлені мотиви цієї країни та керівні позиції у світі на XXI ст. Слід передбачити, що економічна складова у цій системі буде збільшуватися; міжнародною основою стануть глобалізація і керована лібералізація; загальний характер змін, методи їх здійснення мають вирішальні цілі.

У методах дипломатичного супроводу за кордоном конкретної фірми бізнесменам слід мати відчуття міри і такту (класичний підхід).

Економічні та політичні цілі і засоби економічної дипломатії невід'ємні. Є достатня кількість свідчень того, що цей аспект присутній у багатьох наукових дослідженнях і мемуарах. Велику користь, на думку професора Попова В.І., автора книги "Современная дипломатия: теория и практика", дипломатам приносять зв'язки з діловими колами, оскільки тільки їм належить визначальна роль у житті країни.

Контакти з діловими людьми дають можливість встановити зв'язки з членами уряду. Бесіди з бізнесменами, у тому числі з питань політики, цікаві і корисні дипломатам через те, що вони більш незалежні в оцінці політики держав. Навіть коли останні йдуть на погіршення відносин, ділові круги не поспішають слідувати цьому курсу, обережно зважуючи всі плюси і мінуси нового напрямку уряду для економіки країни і для власних компаній.

Отже, тісне сплетіння економічних і політичних факторів є характерною рисою економічної дипломатії. Наявність певного політичного підґрунтя можна вважати обов'язковою умовою для того, щоб міжнародні господарські можливості на макро- та мікрорівнях отримали певний розвиток.

Деякі фірми не проти перекласти проблеми індивідуальної конкурентоспроможності продукції і хотіли б, щоб дипломатичні кола країни займалися даними проблемами. Але дипломати не в змозі зробити національний ринок більш конкурентним, ніж він є. Не підмінюючи ролі і відповідальності ділових людей, дипломатична служба має допомагати досягненню національних інтересів на світовому ринку у відповідності до взятих обов'язків за принципами і нормами міжнародного права. Економічна дипломатія не означає надання ще однієї функції

державній дипломатичній службі.

Тривалий час питання про економічну дипломатію висвітлювалось за відношенням до капіталістичного світового господарства. На сьогодні нашу зовнішню політику слід економізувати. У цьому великий резерв підвищення ефективності української дипломатії, якщо мова йде про високотехнологічні види продукції (ракетоносії, космічні дослідження тощо).

Зовнішньоекономічний курс України є незмінним – вступ до Європейської спільноти та Світової організації торгівлі, виконання загальноприйнятих правил торгівлі, застосування антидемпінгових процедур на внутрішньому ринку, недопущення витіснення українських товарів імпортерами.

На нинішньому етапі завдання економічної дипломатії підтверджені та конкретизовані у “Концептуальних засадах стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки”. З одного боку, в них виділені зовнішньоекономічні засади, характерні для міжнародних відносин і зовнішньої політики України, її конструктивна спрямованість на вирішення ключових питань розвитку країни. З іншого боку, виділені ті специфічні питання, які визначаються особливостями сучасного етапу світового розвитку. Важлива роль відводиться економізації міжнародних зв'язків і зовнішній політиці України. Значення економічних завдань зростає, оскільки від правильного їх виконання у великій мірі залежить, яким буде спосіб і місце України у майбутньому світовому господарстві.

Перехід до економічної дипломатії є складним процесом, у тому числі з точки зору створення в країні “ нової економіки ” (ніяка найавторитетніша дипломатія не в змозі замінити собою можливості ринку), адекватної соціально-економічної структури. Орієнтиром України має бути соціально-орієнтована глобалізація. На сьогодні не можуть існувати окремо політичні, економічні та соціальні інтереси однієї держави.

Основними економічними засадами економічної дипломатії на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин є:

- розробка загальної стратегії зовнішньої політики України і реалізація зовнішньополітичного курсу;

- забезпечення дипломатичними засобами захисту суверенітету, безпеки, територіальної цілісності, інших інтересів України на міжнародній арені.

До основних економічних функцій економічної дипломатії належать:

- розробка на основі аналізу інформації комплексу дво- та багатосторонніх відносин України у світовому співтоваристві;

- розробка проектів, висновків, пропозицій щодо виконання міжнародних договорів; підготовка пропозицій щодо приведення законодавства України до світових міжнародних зобов'язань;

- розробка політики і конкретних заходів щодо забезпечення прав і свобод громадян України, її оборони і безпеки, здійснення конверсії її оборонної промисловості, розширення її торгово-економічних, фінансових зв'язків, науково-технічних, культурних та інших обмінів з міжнародними організаціями;

- забезпечення функціонування єдиної державної системи реєстрації та обліку договорів;

- забезпечення взаємодії та розвитку зв'язків і контактів із співвітчизниками, які проживають за кордоном;

- залучення іноземних інвестицій в економіку України [213].

Розширення функцій дипломатії в міжнародній економічній області, включення в поле зору інших питань (крім торгівлі) – закономірний результат розвитку і модернізації структури світової економіки на всіх рівнях: національному, регіональному, глобальному. Можна говорити про шість груп проблем.

1. Піднято загальний рівень завдань, що вирішуються: розширилося число країн-учасниць; у наявності постійний загальносвітовий процес модернізації та розвитку світового ринку. У ньому беруть участь усі країни: розвинуті, що розвиваються, з перехідною економікою.

Зрозуміло, вирішуються різні завдання і за масштабами, і за суттю; рівні у світовому господарстві, на який кожна країна претендує, теж, звичайно, відрізняються; засоби, що при цьому використовуються, аналогічним чином істотно відрізняються один від одного.

2. З розширенням глобалізації дипломатичний супровід експорту піднявся до рівня торгово-економічного чи – у більш ємній формулі – економічного керування національними інтересами за кордоном на всіх стадіях; порядок входження (чи допуску) національних факторів у закордонну економіку, забезпечення гарантій, організація підтримки національних фірм і окремих осіб у діяльності з розвитку і зміцнення закордонних позицій національної економіки, формування механізмів вирішення спорів. Оформляється “діалоговий початок” у механізмі керування, що сполучить наступальні й оборонні функції: а) за іноземними факторами стали визнавати право на “життєздатність”; б) уряди приймаючих країн визнають свою відповідальність за “передбачуваність” прийнятих ними рішень (тобто зобов’язуються “грати за правилами”); в) схильність до базисних принципів суверенітету, невтручання, юрисдикції, поваги міжнародного права, міжнародних зобов’язань тощо, все більше сполучається з різного роду їх “модернізаціями”. Процес формування світового господарства став поєднувати універсальність ринку як форми організації господарства і керованість механізму застосування ринкових форм до конкретних національних, регіональних та інших особливостей.

3. Ринок намагається підкорити собі всі різноманітні сфери суспільної діяльності. Тим більш великого значення набуло завдання вироблення й узгодження “правил гри” на світовому ринку, що, як відзначалося, істотно видозмінило раніше очевидну однозначність понять “вітчизняний виробник”, “національні традиції”, “непорушні пріоритети” і “вікові цінності”.

4. Приєднання до загального міжнародного правового простору не означає відмову від національних інтересів, досвіду і традицій. Забезпечення цієї задачі усередині країни і в зовнішній економіці – нова область економічної дипломатії: від дотримання правил конкуренції до забезпечення конкретних інтересів окремих виробників на внутрішньому ринку, при тому, що такі “внутрішні виробники” найчастіше вкладають інвестиції, технології тощо у зарубіжні господарства, тобто національний інтерес набуває дуалістичного характеру.

5. У міжнародних відносинах посилюється не тільки економічна, але і соціальна складова. Є принаймні дві причини цього: а) істотно розвинулася загальнолюдська культура, люди стали усе більше усвідомлювати свою роль і відповідальність за долю світу, усе більше дається взнаки неготовність і небажання віддавати право вирішального голосу бізнесовим колам; б) під впливом об’єктивних причин, у тому числі і не без впливу економічної дипломатії, дає про себе знати відставання розвитку (відносне чи навіть абсолютне) людського потенціалу. Така ситуація тим більше неприпустима в умовах, коли збулися прогнози і пророцтва тих фахівців, що вказували на особливу продуктивність інвестицій у “людський розвиток”. Ця закономірність уже знайшла своє підтвердження в деяких країнах, які намагались вирватися з вікової відсталості в історично найкоротший термін. В останні роки досвід деяких країн знову підтвердив цю закономірність стосовно промислово розвинутих держав.

6. Розвиток процесів міжнародної економічної інтеграції ще більш підвищив роль координаційної роботи між міністерствами закордонних справ і дипломатичними представництвами різних країн.

Отже, від вирішення конкретних і приватних проблем окремих країн і експортерів намітився перехід на загальносвітовий рівень управління ринком. Хоча завдання, що вирішують при цьому, окремі країни і суб’єкти відрізняються між собою.

Автоматично і тільки спираючись на ліберальні ринкові механізми, забезпечити свої інтереси на світовому ринку стало просто неможливо. Ринкове “самоналаштування” – це з області ринкового романтизму. Забезпечення національного інтересу і захист національної безпеки залишаються пріоритетним завданням, вони органічно містять у собі позиції своїх національних факторів, що розширюються на світовому ринку. Важливого значення набуває здатність економічної дипломатії працювати у випереджаючому режимі, забезпечувати

політичний заділ для просування економічних інтересів.

Першочергового значення набувають загальні стандарти політико-правового режиму, єдиного правового простору, однак, при тому розумінні, що ринкова економіка не є синонімом ринкового суспільства. Економічна дипломатія не може служити засобом підміни загально-демократичних норм і стандартів орієнтованими на ринок “замінниками”.

Процес міжнародного співробітництва під впливом активної і повсякденної участі державної (дипломатичної) служби стане платформою для спільної роботи різних країн над розвитком світового ринку при дотриманні сформованих законних інтересів і позицій у світовому співтоваристві на базі загально визнаних норм міжнародного права; засобом для просування під натиском світового ринку в напрямку однополярності світу при забезпеченні вирішального інтересу однієї супердержави.

Завдання розвитку людського потенціалу піднялося на рівень найбільш пріоритетних завдань міжнародної політики. Замість неоліберальної, капіталоорієнтованої глобалізації висувається гасло забезпечити вихід на рівень “глобалізації з людським обличчям”. Виникла потреба внесення відповідних коректив у політичний “порядок денний” не тільки в окремих партіях, суспільно-політичних рухах країни, але і світового співтовариства в цілому.

Зазначений напрямок у дипломатичній діяльності істотно зростає з урахуванням питань, відзначених вище. Відповідно підвищується роль нарад і консультацій такого роду, починаючи з найвищого рівня і закінчуючи рівнем економічних відділів посольств.

Теорія і досвід показують, що лібералізація світової економіки можлива лише за наявності твердого державного управління. В умовах глобалізації ще більше зростає потреба в підтримці національних виробників і забезпеченні їм можливостей для успішної діяльності на світовому ринку. Важлива роль у цьому процесі належить міністерствам закордонних справ і їхнім апаратам.

Разом з тим діє дуже розвинута і диференційована інфраструктура, що включає крім оперативних ланок міністерств закордонних справ також інші державні установи, різного роду спільні з МЗС міждепартаментські утворення, приватні об’єднання і спільні приватно-державні консультативні органи. Керуючі функції залишаються, зрозуміло, за урядовим апаратом, але ці функції виконуються в контакт з іншими учасниками міжнародної економічної діяльності.

Зміна дипломатичних функцій у результаті “економізації” може просліджуватися в центрі (через зміну функцій МЗС, реорганізацію інших державних органів), на “місцях”, тобто в закордонних представництвах (через розширення їхніх функцій, зміну кадрового складу тощо), і через додаткові цільові канали (спеціальні державні і напівдержавні утворення, систематично організовані торгово-економічні місії і т. д.). Відповідні зрушення відбуваються вже протягом досить тривалого часу і відзначаються в країнах як високорозвинутого ринкового господарювання, так і в країнах, що розвиваються, і з перехідною економікою [215].

Можна сказати, що “дипломатичний супровід” зовнішньоекономічних інтересів починається зі столиць і реалізується за допомогою ряду коректувань у системі урядових органів. Діяльність міністерств закордонних справ у таких державах здобуває в результаті реорганізації, що відбувається, усе більш чітко виражену зовнішньоекономічну орієнтацію і на нинішній момент можна говорити, що вона адекватна практичним потребам “внутрішньої” (національної) економіки і “зовнішньої” (тобто створеної за допомогою іноземних інвестицій і особливо ТНК) економіки в умовах лібералізації. Міжнародні експерти відзначають, що відносно стійкий ріст експорту ряду таких країн може бути прямо пов’язаний з активізацією зовнішньоекономічної діяльності їхніх міністерств закордонних справ.

Зміни функцій відомств зовнішніх зносин різні. По-перше міністерства закордонних справ залишаються у своєму звичайному вигляді і під колишнім найменуванням, але їм надаються додаткові функції, у тому числі за допомогою заснування нової інституціональної структури державного регулювання, а також з утворенням інтегрованої системи відносин

держави з приватним бізнесом.

По-друге, міністерства закордонних справ перетворюються в нові установи, у яких поява нових економічних функцій і задач часом відбивається навіть у самому найменуванні модернізованих у такий спосіб відомств зовнішніх зносин.

Видорозділ між цими двома видами організацій визначається тим, який напрямок (політичний чи економічний) висувається на перший план у кожній конкретній країні. Там, де національні інтереси не підкоряються цілком економічним пріоритетам і забезпечуються не тільки торгово-інвестиційними засобами, найменування відомств зовнішніх зносин, як правило, не зазнає змін. Зрозуміло, до таких країн відносяться великі промислово розвинуті країни (не говорячи вже про провідні світові держави). У тих же країнах, де превалюють торгово-економічні фактори, відбувається коректування найменування урядових закладів. Причому “економізація” може тільки починатися зі зміни назви відомства. Механічне запозичення досвіду неможливе і безперспективне в будь-якому вигляді: найменуванні, функціях і т.д. Цей висновок підтверджується практикою більшості країн світу [215].

Зрозуміло, найменування – тільки зовнішній прояв реальних функцій, поділу обов’язків, характеру зв’язку з національною економікою на макrorівні і на господарському рівні.

У промислово розвинених країнах, звичайно, економічні функції йдуть як би в доповнення до раніше встановлених політичних задач. Вони скоріше підкріплюють такі задачі, відкривають нові можливості для їхнього здійснення. В іншому випадку фактично відбувається коректування задач – слідом за визначеними змінами національних інтересів, підвищенням у них питомої ваги економічних задач і ринкових пріоритетів, а також механізмів, за допомогою яких такі пріоритети можуть бути досягнуті.

Практична реалізація названих вище функцій залежить від чіткості розподілу обов’язків всередині дипломатичного апарату.

Хоча розмір дипломатичних представництв безпосередньо не пов’язаний з об’єктами двосторонньої торгівлі, інтенсивність зв’язків і торгово-економічні пріоритети впливають на структуру таких представництв в країні перебування і кількість зайнятих там спеціалістів. Окрім того, в складі посольств деяких країн працюють представники галузевих міністерств, спеціалісти в області фінансів, сільського господарства, торгівлі, будівництва, телекомунікацій, транспорту, праці, економічного планування тощо.

Посольства включають в себе як економічні, так і торгові (комерційні) відділи, де працюють переважно кар’єрні дипломати з базовою економічною освітою. В їх функції входить збір та аналіз інформації щодо економічної ситуації в країні перебування, зовнішньоекономічних зв’язках, стану фінансово-банківської системи, розвитку нормативної бази. У комерційних відділах зосереджуються спеціалісти з торгового відомства; вони відслідковують кон’юнктуру товарних ринків, готують пропозиції щодо розвитку взаємної торгівлі, інвестиційного співробітництва. Крім того, відділи займаються специфічними питаннями.

Система управління відділами економічного профілю може бути різноманітною. У своїй повсякденній діяльності такі відділи в посольствах ряду країн підпорядковуються послу і порадинику-посланцю, що очолює економічний напрям. У деяких посольствах комерційні (торгові) відділи працюють і ведуть листування з торговим міністерством, яке ними керує.

Функції економічної дипломатії не є постійною, сталою категорією. Вони постійно змінюються, доповнюються, розширюються, що зумовлено новими тенденціями розвитку світогосподарських відносин. Основними тенденціями на сьогодні є:

- інтернаціоналізація і глобалізація;
- транснаціоналізація;
- підвищення ролі капіталу і міжнародного інвестування;
- формування глобальної господарської інфраструктури;
- зростання взаємозалежності країн світового господарства;
- зростання ролі наднаціонально функціонуючих систем регулювання світогосподарської діяльності;

– розширення кола учасників міжнародних економічних відносин [215].

Взагалі, всі функції економічної дипломатії можна умовно поділити на дві групи: **загальні** і **специфічні**.

До загальних функцій можна віднести:

1) забезпечення найкращих, найвигідніших умов для участі національної економіки у світовому господарстві, у тому числі з метою підвищення питомої ваги своєї країни у світовій економіці, особливо шляхом просування господарських секторів на базі новітніх технологій, і, відповідно, посилення можливостей забезпечувати ефективний вплив своєї країни на міжнародні відносини;

2) створення найвигідніших умов для розвитку людського потенціалу країни, підйому інтелектуального потенціалу; підвищення якості і рівня життя, забезпечення найбільш передових соціальних стандартів, які не можуть бути досягнуті лише на основі дії ринкових механізмів;

3) дотримання національних інтересів і забезпечення національної безпеки, яке б гарантувало вирішення загальнонаціональних задач, не дозволяло б суто ринковим інтересам і пріоритетам диктувати свою волю в суспільстві. Національна безпека являє собою державну політику, спрямовану на створення внутрішніх і міжнародних умов, сприятливих для збереження чи зміцнення життєво важливих національних інтересів народу і держави, суспільства та кожного його громадянина. Саме тому політика держави покликана відвести загрози правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суверенної національної держави в навколишньому світі [215].

Що стосується економічної безпеки, то вона може бути досягнута тільки за умови економічної рівноваги як у самій державі, так і в її економічному становищі щодо зовнішніх обставин. Під рівновагою розуміється таке становище населення в країні, при якому забезпечуються нормальні умови буття і праці для громадян, установ, підприємств та організацій.

Така рівновага забезпечується наявністю необхідної кількості ресурсів, сталих фінансово-кредитної та грошової системи; дійових правоохоронних органів і систем, військової могутності, здатності до захисту від нападу, а також забезпечення допомоги населенню в разі виникнення тяжких катаклізмів (землетрусів, повеней тощо), сталої та надійної системи самоврядування і державного управління.

До факторів, які повинні забезпечити економічну безпеку держави і стабільність ситуації в ній при зміні зовнішніх обставин, належать стала та ефективна економічна дипломатія, надійні економічні взаємовідносини з іншими країнами світу, захист національної валюти і фінансово-кредитних відносин з іншими країнами.

Стійка і ефективна економічна дипломатія здатна дати країні економічну сталість, якщо для її дій є досить сильні аргументи. Такими аргументами можуть стати багатосторонні та надійні взаємовідносини з багатьма країнами, що в разі порушення угод або правил з боку будь-якого партнера дозволяє знайти відповідну заміну, швидко підписавши необхідну угоду з іншим партнером;

4) політичне сприяння вітчизняному бізнесу в його діяльності за кордоном, в тому числі в справі перерозподілу за допомогою підвищення його конкурентних можливостей, прав доступу до існуючих і потенційних ресурсів і ринків. При цьому необхідно враховувати такий фактор як міжнародна конкуренція та її тенденції. На світовому ринку переважає олігополістична конкуренція, тобто конкуренція декількох великих фірм, що контролюють значну частину виробництва і збуту того чи іншого товару. Характерною рисою такої конкуренції є взаємозв'язок фірм, що входять в олігополію, при прийнятті рішень щодо цін та обсягів виробництва. Олігополістична конкуренція передбачає наявність стимулів до погоджених дій або таємної змови (тобто встановлення монополії) при визначенні обсягів виробництва та цін або їх зміні. За олігополії фірми прагнуть уникнути війни цін і надають перевагу недійовій конкуренції, вважаючи, що недійова конкуренція дає більш тривалі переваги перед конкурентами. Олігополісти, як правило, мають значні фінансові ресурси, щоб використати новизну, прогресивність, надійність конструкції, оперативність технічного обслуговування тощо,

як ключові чинники конкурентоспроможності. Ці параметри купівельної переваги утворюють нові епіцентри конкурентної боротьби і ґрунтуються на таких передумовах конкурентоспроможності товарів як конкурентоспроможність фірми і країни.

Щодо специфічних функцій економічної дипломатії, то вони стосуються забезпечення найкращих умов для країни в конкретній сфері міжнародних економічних відносин. Таких функцій можна назвати досить багато.

Однією з функцій економічної дипломатії, яка бере свій початок з часів так званої торгової дипломатії і не втрачає своєї актуальності сьогодні, є функція сприяння взаємовигідній торгівлі між країнами, розвитку міжнародного співробітництва в цій сфері, а також врегулювання усіх можливих конфліктів, пов'язаних з участю тих чи інших країн в міжнародних торговельних відносинах.

Міжнародна торгівля товарами була, історично першою і до певного часу головною сферою міжнародних економічних відносин. Лише наприкінці ХХ ст. провідну роль в системі міжнародної економіки почали відігравати різноманітні форми фінансових операцій. Але значення міжнародної торгівлі і тепер дуже суттєве. Про це свідчить зростання обсягів міжнародної торгівлі. Економісти навіть стверджують про вибуховий характер цього зростання. Зокрема, в 90-х роках ХХ ст. обсяги міжнародної торгівлі зростали на 6 % щорічно. За останні 30 років міжнародна торгівля досягла найбільш високих темпів зростання у 2000 р. – 12,5 %, що становить приблизно 8 трлн дол. США. Такий прискорений розвиток міжнародної торгівлі пов'язаний насамперед з посиленням процесу лібералізації міжнародних відносин, підвищенням попиту на промислові товари, частка яких у сукупному обсязі світового експорту становить 70 %.

Високі темпи розвитку міжнародної торгівлі свідчать також про поглиблення поділу праці, спеціалізації і кооперування виробництва.

Світовий експорт комерційних послуг зріс у 2000 р. на 6 %, що наближається до середнього показника за десятиліття, досягнувши 1,4 трлн дол. США. Швидке зростання торгівлі комерційними послугами продовжує тенденцію, яка спостерігалась з середини 90-х років, і була викликана частково 60-відсотковим зростанням цін на нафту з 1995 р.

Швидкі темпи зростання міжнародної торгівлі сприятливо впливають на економіку країн, що розвиваються, стимулюючи їх експорт. Середньорічне зростання експорту цих країн у 90-х роках, за даними Світового банку, становило 10 %, що більш ніж у три рази перевищує аналогічний показник 80-х років.

Важливо відзначити, що зростання обсягів міжнародної торгівлі помітно випереджає зростання обсягів виробництва. У 2000 р. зростання обсягів виробництва становило всього 5 %. Це відбувається за рахунок поглиблення міжнародного поділу праці, становлення та розвитку нових видів поділу праці, котрі лежать в основі міжнародної економічної інтеграції та внутрішнього фірмового обміну.

Значення міжнародної торгівлі в системі міжнародної економіки зумовлено тим, що її підґрунтям є важливі чинники та доцільність міжнародного обміну товарами та послугами.

До чинників, що зумовлюють необхідність міжнародної торгівлі, належать:

- виникнення світового ринку;
- нерівномірність розвитку окремих галузей в різних країнах: продукція найбільш розвинутих галузей, котру неможливо цілком реалізувати на внутрішньому ринку, вивозиться за кордон. Іншими словами, виникає потреба збуту продукції на зовнішніх ринках і необхідність отримання певних товарів ззовні;
- тенденція до безмежного розширення розмірів виробництва. Оскільки місткість внутрішнього ринку обмежена платоспроможним попитом населення, виробництво переростає межі внутрішнього ринку і підприємці кожної країни ведуть боротьбу за зовнішні ринки;
- прагнення отримати більш високі прибутки у зв'язку з використанням дешевої

робочої сили та сировини з країн, що розвиваються.

Міжнародна торгівля доцільна тоді, коли вона приносить який-небудь вигаш. Він може бути отриманий на рівні країни, споживачів, міжнародної фірми, вітчизняної імпорто-конкуруючої фірми.

Беручи участь в міжнародній торгівлі, країни отримують:

- можливість експортувати ті товари, у виробництві яких ширше споживаються ресурси, котрі є у них у порівняно великій кількості;
- можливість імпортувати такі товари, для виробництва яких потрібно було б витратити набагато більше ресурсів;
- ефект економії на більших масштабах виробництва, спеціалізуючись при цьому на більш вузькому наборі товарів.

Споживачі зацікавлені в міжнародній торгівлі, щоб:

- імпортувати споживчі товари за дешевшою ціною у порівнянні з вітчизняними або ті, які за певними параметрами відрізняються від них у кращу сторону;
- імпортувати сировину і експортувати промислові товари, що знижує внутрішні витрати виробництва, дає можливість відмовитись від випуску виробів, виготовлення яких виключно залежить від іноземних постачальників;
- експортувати вітчизняні товари, а отримані кошти використовувати для імпорту.

Отже, споживачі виграють від збільшення кількості і різноманітності товарів, більш низьких цін, а завдяки цьому зростає рівень їх добробуту.

Вигаш від міжнародної торгівлі для вітчизняних міжнародних фірм виявляється в наступному:

- експорт товарів і послуг забезпечує отримання прибутку і, як правило, збільшення масштабів виробництва з меншими витратами. Крім того, експорт і імпорт можуть зменшити коливання попиту, пропозиції та цін окремих товарів;
- несподівані зміни в доступі до вітчизняних джерел сировини можуть компенсуватись протилежними змінами в імпорті сировини;
- виробники із значними обсягами зарубіжного продажу менше залежать від внутрішніх економічних умов;
- ставши учасником світового ринку, фірма може відшукувати більше способів підвищення своєї конкурентоспроможності;
- знання і досвід, отримані фірмами в процесі міжнародної торгівлі, сприяють підвищенню ефективності їх діяльності при проведенні маркетингових операцій на внутрішньому ринку.

Однак для ефективного здійснення функцій економічної дипломатії необхідним є врахування специфічних рис міжнародної торгівлі, що відрізняють її від внутрішньої. Ці риси є наступними:

1. Соціально-культурні відмінності країн. Країни, які беруть участь в міжнародній торгівлі, відрізняються одна від одної звичаями, мовою, пріоритетами, культурою. І хоча такі відмінності не впливають істотно на міжнародну торгівлю, вони ускладнюють відносини між урядами і вводять багато нових елементів у діяльність міжнародних підприємств. Недостатнє знання звичаїв, законів країни експортера чи імпортера призводить до невизначеності і недовіри між продавцем і покупцем.

2. Самостійна національна економічна політика. Національна економічна політика може, дозволити вільний потік товарів і послуг між країнами, регулювати чи заборонити його і тим самим істотно впливати на міжнародну торгівлю.

Для підтримання збалансованості міжнародних платежів країна повинна пов'язувати свою економіку із світовою економікою, тобто проводити політику, яка б забезпечувала конкурентоспроможність цін і витрат у порівнянні з іншими країнами і не допускала б розбіжностей між внутрішнім законодавством і міжнародним регулюванням, котрі могли б

привести до конфліктної ситуації у сфері зовнішньої торгівлі.

Якщо внутрішня економічна політика держави шкодить її зовнішній стабільності, то негативні наслідки цього відчувають всі торгуючі країни. Для функціонування міжнародної торгівлі в атмосфері свободи уряди країн повинні проводити узгоджену з торговельними партнерами внутрішню і міжнародну політику, яка не ущемляє інтересів кожної зі сторін. Якщо національна економічна політика у сфері міжнародної торгівлі ґрунтується лише на внутрішніх інтересах держави без погодження або без консультацій з її торговельними партнерами, то це призводить до виникнення політичної напруженості між партнерами (обкладання окремих товарів митами, введення квот на імпорту тощо). Отже, міжнародна торгівля часто виступає об'єктом впливу самостійної національної економічної політики окремих держав.

При здійсненні міжнародної торгівлі необхідно мати час для перевезення товару, тому експортер піддається ризику і потерпає від незручностей, пов'язаних з часом, котрий потрібен для перевезення товару за кордон і отримання платежу. Розрив у часі між заявкою іноземному постачальникові і отриманням товару пов'язаний, як правило, з тривалістю періоду перевезення і необхідністю підготовки відповідної документації для перевезення.

Час і відстань створюють кредитний ризик для експортера. Експортеру для фінансування підготовки і доставки товару за кордон можуть знадобитись додаткові кошти, за якими він звертається в банк. При цьому кредит потрібен на більш тривалий час, ніж йому необхідно було б, якби він продавав товари на внутрішньому ринку своєї країни. Експортер повинен виконати свої зобов'язання у відповідності зі строками і умовами кредитної угоди. Однак може виникнути ризик неповернення боргу. Це може бути викликано за таких умов:

- якщо товар знаходиться в іншій країні, покупець став власником товару, а потім відмовився заплатити за нього;
- якщо покупець відмовився прийняти товар після того, як він був доставлений в його країну.

3. Валютний ризик. Міжнародна торгівля відбувається між країнами, що мають різні валютні системи, які зумовлюють обмін однієї валюти на іншу. Через неусталеність валютних курсів виникає валютний ризик. Валютний ризик – це небезпека валютних втрат внаслідок зміни курсу валюти ціни по відношенню до валюти платежу в період між підписанням зовнішньоторговельної угоди і здійсненням платежу за цією угодою.

Однією з проблем імпортера є необхідність отримання іноземної валюти для виконання платежу. Валютний ризик для нього виникає, якщо підвищується курс валюти ціни по відношенню до валюти платежу.

У експортера може виникнути проблема обміну отриманої іноземної валюти своєї країни, він зазнає збитків при зниженні курсу валюти ціни по відношенню до валюти платежу, оскільки отримає меншу реальну вартість у порівнянні з контрактною.

4. Урядове регулювання міжнародної торгівлі. Серйозною перешкодою в міжнародній торгівлі можуть виявитись урядові постанови щодо експорту та імпорту товарів і послуг. До них, зокрема, можуть відноситись:

- постанови щодо валютного регулювання. Система валютного контролю за припливом і відпливом іноземної валюти в країну і з країни регулює міжнародний рух товарів, послуг і капіталу;
- ліцензування експорту і імпорту, імпортні та експортні квоти, експортні та імпортні мита, ембарго та інші інструменти торговельної політики; постанови, що стосуються стандартів якості, безпеки, патентів, торговельних марок, упаковки товарів та обсягу інформації, яка наводиться на упаковках.

Трансферний ризик – це ризик неможливості переказу коштів в країну експортера у зв'язку з валютними обмеженнями в країні покупця (імпортера) або з відсутністю валюти, або з відмовою уряду країни-імпортера в наданні цієї валюти з будь-яких інших причин.

Порівняно новою є функція економічної дипломатії, яка пов'язана із забезпеченням надходження іноземних інвестицій в економіку тієї чи іншої країни. За часів торговельної

дипломатії такого поняття як іноземні інвестиції взагалі не існувало.

У сучасному світі практично всі країни залучені до процесів міжнародною співробітництва. Усталений економічний розвиток неможливий без ефективного використання переваг від залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) з-за кордону.

Важливою тенденцією, що визначає розвиток міжнародного ринку інвестицій і полегшує міжнародну міграцію капіталу, є проведення національними урядами і міжнародними організаціями політики лібералізації міжнародного інвестиційного простору і вироблення уніфікованих норм державного регулювання інвестиційних процесів. Вони містяться як у двосторонніх, так і в багатосторонніх міждержавних, регіональних угодах про захист і заохочення капіталовкладень, які діють в рамках міжнародних економічних організацій, зокрема, СОТ. До норм державного регулювання ПІІ можна віднести:

- надання державних гарантій як країною базування, так і приймаючою країною. Гарантією інвестицій на багатосторонньому рівні займається Агенція з гарантування інвестицій, створена під егідою Світового банку;
- врегулювання інвестиційних спорів;
- усунення подвійного оподаткування;
- страхування зарубіжних інвестицій;
- дипломатична і адміністративна підтримка. Наприклад, практикуються урядові переговори із зарубіжними партнерами про створення найбільш сприятливих умов за рубежом для національних інвесторів або запрошення представників міжнародного бізнесу до складу міжнародних делегацій для обговорення економічних питань.

В умовах фінансової глобалізації інвестиційні ресурси переміщуються у відповідності з принципом господарської доцільності і концентруються в регіонах, де можна досягти найбільшої ефективності. Приплив ПІІ стає одним з ключових критеріїв статусу країни, успішності її включення до світового господарства.

Темпи приросту залучених ПІІ на кінець 90-х років в цілому у світі різко прискорились. Якщо в 1993–1996 рр. залучені інвестиції збільшувались в середньому на 20,2 % на рік, то в 1997–1999 рр. – на 34,1 %. У 2000 р. загальносвітовий обсяг ПІІ становив приблизно 1,1 трлн дол., однак у 2001 р. він скоротився більш, ніж у два рази – до 535 млрд дол., що стало найістотнішим зниженням за останні 30 років.

Основною тенденцією розвитку ринку ПІІ є підвищення частки розвинутих країн і зниження частки країн, що розвиваються. Так, у сфері імпорту інвестицій близько 73 % припадає на промислово-розвинуті країни, понад 24 % – на країни, що розвиваються, і менше 3 % – на країни Центральної і Східної Європи. У сфері експорту інвестицій розвинуті країни концентрують понад 90 %, країни, що розвиваються – 8 %, а країни Центральної і Східної Європи – менше 1 %. Основна частка загального обсягу вивозу (92%) і ввозу (80 %) інвестицій припадає на США, Європейський Союз та Японію [79].

Однак при здійсненні функцій економічної дипломатії необхідним є врахування неоднозначного впливу ПІІ на розвиток міжнародних економічних відносин, на стан світового виробництва країни-інвестора і країни-реципієнта.

Загальний економічний ефект ПІІ проявляється в тому, що переміщення інвестицій з однієї країни до іншої збільшує обсяг сукупного світового виробництва за рахунок більш ефективного перерозподілу і використання чинників виробництва. При цьому в країні, що вивозить капітал, доходи власників капіталу зростають, а доходи власників інших чинників виробництва (праці і землі) скорочуються. У країні, яка ввозить капітал, доходи власників капіталу зменшуються, а доходи власників інших чинників виробництва збільшуються.

На окремі приймаючі країни-інвестори ПІІ справляють як позитивний, так і негативний вплив. У приймаючих країнах ПІІ справляють позитивний вплив на нагромадження капіталу, приносячи разом з інвестиціями нову технологію виробництва й управління, зменшуючи розміри безробіття, стимулюючи внутрішню конкуренцію. Позитивно впливають ПІІ і

на стан платіжного балансу, зменшуючи залежність країни від імпорту за рахунок внутрішнього виробництва і на певний час скорочуючи дефіцит за поточними операціями. Негативний вплив ПП на приймаючі країни полягає у тому, що вони створюють небезпеку:

- залежності від впроваджуваної нової технології; впливу розумів у дослідницькі центри головного підприємства в країні базування;
- придушення конкуренції; порушення трудового законодавства; збільшення імпорту товарів, необхідних ТНК;
- економічного і політичного втручання ТНК в діяльність уряду приймаючої країни.

Негативні наслідки ПП досить істотні, особливо для країн, що розвиваються, однак за умов нестачі інвестиційних ресурсів більшість приймаючих країн прагне залучити іноземний капітал шляхом надання податкових та інших пільг.

Для країни базування позитивний ефект ПП перевищує такі негативні наслідки, як втрата робочих місць для працівників, виведення з-під оподаткування частини прибутку ТНК, можливість втрати останніми конкурентних позицій на світовому ринку, внаслідок недостатнього використання технологічних переваг. Для ТНК ПП є інструментом створення системи міжнародного виробництва, розміщеного в багатьох країнах, але контрольованого з одного центру.

Отже, функцій економічної дипломатії є чимало. Однак всі вони ґрунтуються на створенні найкращих умов для участі країни в світовому економічному просторі, на максимальному врахуванні інтересів країни у співробітництві з різними суб'єктами міжнародних економічних відносин.

2.3. Концепція зовнішньоекономічної стратегії України: вибір Європейського стандарту

До першочергових заходів, які забезпечать достойний вхід України до Європейської спільноти, слід віднести:

- формування відповідальності усіх громадян за свою державу, суворе дотримання законодавства має стати необхідністю і потребою всіх громадян України;
- скорочення розриву між передовими країнами і Україною;
- незалежність нації від міжнародних кредитів і поблажливості лідерів світової економіки;
- формування і розвиток інформаційної революції, яка є основою економічної дипломатії [73].

Під інтеграцією України у світовий економічний простір слід розуміти форму інтернаціоналізації господарського життя, яка посилюється на сучасному етапі розвитку світової економіки, об'єктивний процес переплетення національних господарств і проведення скородинованої економічної політики, яка діє на різні області суспільно-політичної діяльності на національному та міжнародному рівнях.

Концепція зовнішньоекономічної стратегії України передбачає її економічну безпеку на національному, регіональному або міжнародному рівнях, що забезпечують нормальне функціонування господарства відповідно до умов, які встановлюються чинними законами, постановами, міжнародними зобов'язаннями, а також системою, яка не суперечить нормам та стандартам адміністративної та ділової практики.

Головною метою економічного та соціального розвитку на найближчі роки має стати створення реальних передумов вирішення основного геополітичного завдання нашої держави – вступу України до Європейського Союзу.

Така послідовна робота виводить весь комплекс відносин України з ЄС у площину практичної реалізації завдань, пов'язаних із вступом нашої країни до Євросоюзу. На це мають

бути спрямовані всі інституційні перетворення політико-економічних, соціальних та гуманітарних реформ. Йдеться про можливість нашої держави до кінця 2007 р. претендувати на набуття асоційованого статусу в ЄС, а у 2011 році створити реальні передумови для вступу України в ЄС [8].

Основним завданням економічної дипломатії у зовнішньоекономічній стратегії є забезпечення оптимальних параметрів відкритості української економіки, поєднання внутрішньої і зовнішньої економічної політики. Ця робота повинна перешкоджати інтегруванню України у світовий економічний простір, поглибленню її співпраці з іншими державами.

Створення у 2002–2011 рр. згідно з копенгагенськими критеріями необхідних передумов набуття Україною повноправного членства в ЄС передбачає послідовне здійснення таких кроків:

- набуття Україною у 2007 р. членства в СОТ;
- проведення переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, яка б передбачала функціонування ринкових інститутів, гарантування правових норм у діловій сфері, стабільні та недискримінаційні правові рамки, чітко визначені права власності, застосування відповідних правил походження товарів, належну організацію прикордонної інфраструктури тощо;
- приведення законодавства України у відповідність до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах;
- виконання процедур, необхідних для набуття чинності угоди “Про асоціацію між Україною та ЄС”. Отримавши такий асоційований статус, Україна зможе бути краще інформованою щодо внутрішніх перетворень у Євросоюзі, брати неформальну участь у переговорах стосовно різних питань загальноєвропейського масштабу і значення, отримати полегшений у більших обсягах доступ до фінансових ресурсів ЄС;
- проведення переговорного процесу та створення митного союзу між Україною та ЄС, метою якого має стати поступове усунення митних, правових і технологічних перепон у цій сфері;
- повне виконання угоди “Про асоціацію між Україною та ЄС” та копенгагенських критеріїв членства в Євросоюзі;
- створення реальних передумов для вступу України до ЄС [12].

Зовнішньоекономічна стратегія кожного етапу має підпорядковуватися ідеї європейської інтеграції, використанню таких її форм та механізмів, які дадуть змогу повніше й ефективніше використовувати потенціал взаємозв'язків України з розвиненими країнами світу, передусім із США, особливо в трансфері технологій, залученні прямих інвестицій, запровадженні сучасних систем менеджменту та маркетингу.

Поглиблюватиметься стратегічне партнерство між Україною і Республікою Польща, яке вже сьогодні може бути віднесене до базових цінностей сучасної Європи.

Значно більшого динамізму необхідно надати зовнішньоекономічним зв'язкам з іншими країнами Центральної та Південно-Східної Європи, для яких Україна може стати перспективним і привабливим партнером, зокрема в транзитних перевезеннях, агропромисловому виробництві, машинобудуванні, рекреаційно-туристичній галузі.

Істотної реструктуризації потребують економічні взаємовідносини з країнами, що розвиваються. Зовнішньоекономічна активність на ринках країн Азії, Африки, Латинської Америки повинна мати цілеспрямований, системний і динамічний характер, органічно вписуватися у стратегію економічного зростання та євроінтеграційного курсу України.

Інтереси національної безпеки держави та сучасна міжнародна ситуація диктують необхідність суттєвого поглиблення відносин України з НАТО.

Активізація євроатлантичного інтеграційного вектора зовнішньої політики України, його чітке спрямування на повномасштабну євроатлантичну інтеграцію, на реформування військового потенціалу країни відповідно до європейських стандартів має стати одним з

найважливіших пріоритетів зовнішньої політики нашої держави.

Україна повинна бути готовою йти в НАТО настільки, наскільки держави-члени альянсу будуть до цього готові, і робити все можливе для того, щоб інтереси України і НАТО в цьому питанні збігалися. Це запорука активної участі України в подальшому формуванні європейської політики у сфері безпеки, урахуванні інтересів нашої держави в процесі євроатлантичної інтеграції.

Процеси інтернаціоналізації та глобалізації господарського життя, відкритий характер економіки України зумовлюють необхідність продовження і поглиблення співпраці з міжнародними фінансовими інституціями на усталених принципах міжнародного права, поваги взаємних інтересів і позицій. Центр ваги у відносинах з МВФ має перенестися на рівень безкредитних стосунків.

Інтеграція України в ЄС має свої переваги і для України, і для Європейського Союзу.

Для нашої держави важливого значення набувають як процес її послідовного наближення до ЄС, досягнення відповідності копенгагенським критеріям членства у ньому, що значною мірою збігається з головними завданнями здійснення системних перетворень в державі та суспільстві, так і стратегічний результат цього процесу – повноправне членство в ЄС.

Як невід’ємна (в географічному, історичному та культурному аспектах) частина Європи Україна орієнтується на діючу в провідних європейських країнах модель соціально-економічного розвитку. Євроінтеграційний курс розглядається саме у контексті реалізації цієї моделі в умовах України.

Вступ у майбутньому до ЄС сприятиме більш активному долученню нашої держави до європейських демократичних цінностей, поширенню на неї зони загальноєвропейської стабільності та безпеки, уникненню нових ліній поділу на континенті. Членство в ЄС дозволить більш ефективно використовувати переваги міжнародної спеціалізації та кооперації, що стане важливою передумовою прискорення економічного розвитку та модернізації країни.

Політичні переваги інтеграції України в ЄС пов’язані зі створенням надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки. Зближення з ЄС є гарантією, а виконання його вимог – інструментом розбудови демократичних інституцій в Україні. Крім того, членство в ЄС відкриє шлях до колективних структур спільної безпеки Євросоюзу, забезпечить ефективнішу координацію дій з європейськими державами у сфері контролю за експортом і нерозповсюдження зброї масового знищення, дозволить активізувати співробітництво у боротьбі з організованою злочинністю, контрабандою, нелегальною міграцією, наркобізнесом тощо [71].

В економічній сфері переваги інтеграції в структури Євросоюзу впливають з функціонування в ЄС сталої та економічно ефективної моделі організації суспільства і наявності колективних механізмів підтримання макроекономічної стабільності. Інтеграція в ЄС сприятиме зростанню продуктивності економіки та темпів технологічної модернізації під впливом конкуренції на єдиному європейському ринку і забезпеченню вільного доступу до новітніх технологій, капіталу, інформації; підвищенню кваліфікації робочої сили за умов її вільного руху в межах єдиного ринку, створенню більш сприятливого інвестиційного середовища, істотному зростанню обсягів торгівлі на ринку ЄС, створенню передумов для прискореного зростання взаємообміну в галузях з підвищеним рівнем науко- і техноємності, підвищенню якості регулятивних інститутів у бюджетній, банківській, фінансовій сферах та корпоративному управлінні. Інтеграція також надасть можливість використовувати фонди регіонального розвитку ЄС для прискорення виходу на рівень економічного розвитку, властивий більш розвиненим країнам Євросоюзу [147].

Європейський Союз стане потужним ринком для 500 млн споживачів. Враховуючи їхню високу платоспроможність, швидкі темпи економічного розвитку країн ЄС, культуру виробництва, споживання, розрахунків, цей ринок має для України значні перспективи.

Соціальні переваги членства в ЄС пов’язані з наявними тут високим рівнем соціальних стандартів і розвитку гуманітарної сфери, ефективним захистом прав працівників, розвинутою

системою охорони довкілля.

Перевагами інтеграції України в ЄС стануть:

- суттєві зміни в забезпеченні права на вільне працевлаштування, адекватної оплати та безпеки праці;
- правове забезпечення ринкових перетворень насамперед через послідовне виявлення кодифікації законодавства, із забезпеченням його стабільності, прозорості і гарантій виконання законів;
- подальша лібералізація торговельного режиму з мінімізацією довільних бюрократичних обмежень торгівлі через нетарифні заходи і впровадження цивілізованих норм регулювання торгівлі, узгоджених у рамках СОТ;
- створення сприятливого для підприємницької діяльності середовища та поліпшення інвестиційного клімату: мінімізація адміністративних бар'єрів при започаткуванні нового бізнесу, зменшення податкового тиску на підприємців і забезпечення для них прозорих “правил гри”, запровадження надійних механізмів забезпечення виконання контрактних зобов'язань, застосування ефективних процедур банкрутства, декриміналізація економічної діяльності;
- створення конкурентного середовища на внутрішньому ринку, радикальне поліпшення системи заходів проти зловживання монополієм становитим [72].

2.4. Інноваційні особливості розвитку соціально-трудових відносин у забезпеченні євростандартів

Відомий український вчений та громадський діяч Михайло Драгоманов ще наприкінці XIX століття окреслював перспективи розв'язання українського питання як такого, що входило ще тоді до порядку денного майбутнього переустрою Європи. Накреслення українських національних орієнтирів у системі європейської політики є актуальним і зараз. За М. Драгомановим кожен народ має бути вільним у своєму виборі і майбутню Європу він бачив як солідарну спільноту вільних європейських націй, співдружність демократичних держав, об'єднаних на федеративних засадах у Європейську конфедерацію. Однак, досвід недавнього вступу до ЄС Польщі викликає різні асоціації. В одних ці процеси викликають негативні емоції, в інших – позитивні. Але значне подорожчання продуктів харчування, товарів та послуг вказує на негативні наслідки вступу Польщі до ЄС на початковому етапі.

Перш ніж зупинитись на особливостях розвитку соціально-трудових відносин слід обов'язково висвітлити з якими ж “досягненнями” у цій сфері Україна прямує до Європейської спільноти. Так, рівень використання річного бюджету робочого часу в Україні становить 1076 годин, що майже у два рази менше ніж у Японії (рис. 2.1).

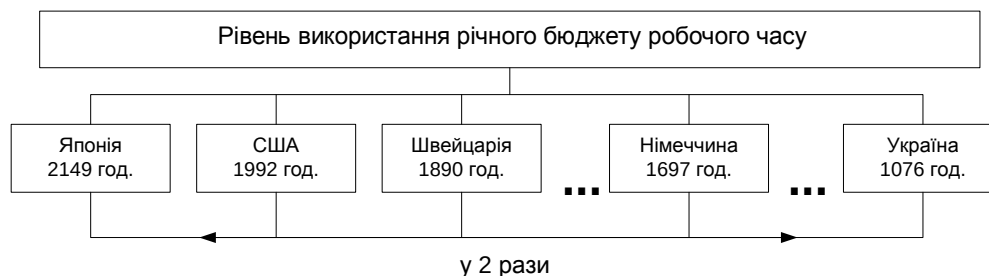

Рис. 2.1 – Аналіз рівня використання річного бюджету робочого часу

У 2003 р. Україна посіла 119-те місце серед 229 країн світу за рівнем ВВП на душу населення у паритетних цінах. Витрати на регулювання ринку праці від ВВП в Україні майже

у 6 разів більші ніж у США та в 12,7 раза більші ніж у Швейцарії.

У 2005 р. Україна, зайняла 84-ту позицію серед 102 країн у рейтингу за індексом конкурентоспроможності розвитку. Привабливими характеристиками країни залишаються близькість до світових ринків, багаті природні та рекреаційні ресурси, висока трудова кваліфікація та освітній рівень населення, реальна можливість налагодити сучасне виробництво і одержати дохід від різниці в оплаті праці. Однак, інвесторів лякають приховані торгові бар'єри, обсяг тіньової економіки, відсутність повноцінного захисту прав власності та наявність корупції, витрати на регулювання ринку праці від ВВП (рис. 2.2).

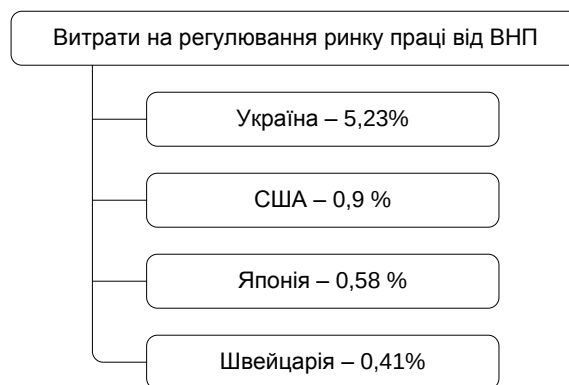

Рис. 2.2 – Аналіз витрат на регулювання ринку праці від ВВП

Не менш важливими у соціальному аспекті є показник частки витрат на продукти харчування до всіх споживчих витрат (рис. 2.3).

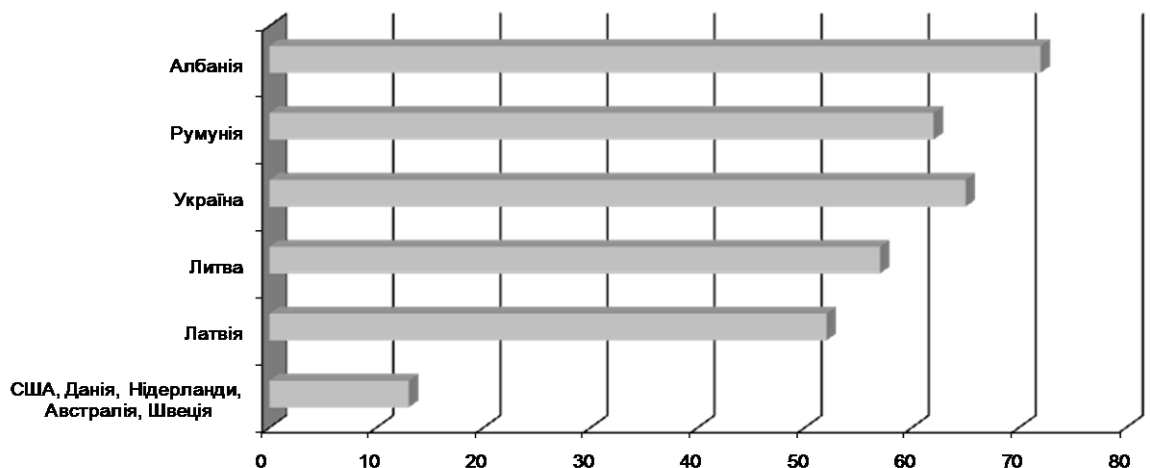

Рис. 2.3 – Частка витрат на продукти харчування до всіх споживчих витрат

Як бачимо, ця частка в Україні у 4–5 разів більша ніж в країнах Європи. Державні витрати на соціальний захист у 2003 р. як відсоток ВВП, в Україні склали біля 2,5 %, що майже у 10 разів менше ніж на такі цілі витрачає Швеція (рис. 2.4).

Існує зв'язок між зайнятістю, економічним ростом і доходами. У макроекономічній системі існує також тісний зв'язок між ростом ВВП і рівнем безробіття. А. Оукеном підраховано,

що 2,53 % щорічного приросту реального ВВП необхідно для створення нових робочих місць, здатних втримувати безробіття на певному рівні. Якщо за оцінками МОП в Україні рівень безробіття складає 13–14 %, то Україна у зв'язку з безробіттям втрачає майже 25 % ВВП.

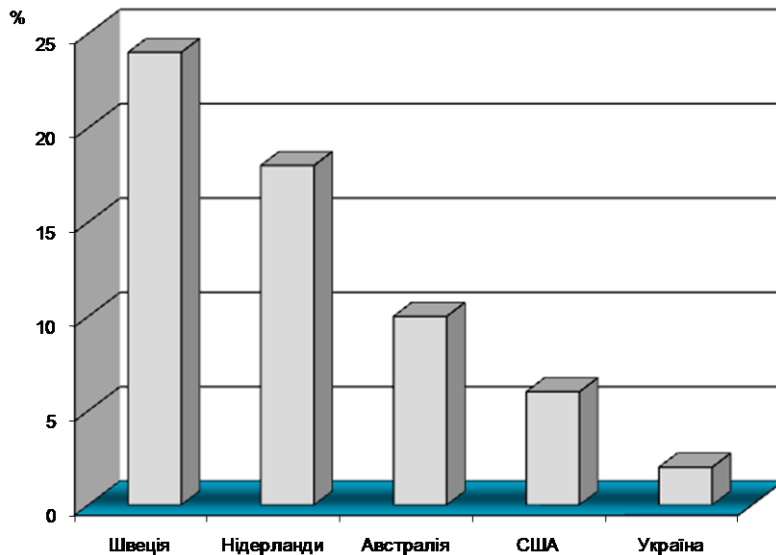

Рис. 2.4 – Державні витрати на соціальний захист у 2003 р. (відсоток від ВВП)

За умов перехідної економіки в Україні зростаючі витрати на соціальний захист, пенсійне забезпечення тісно пов'язані з певним підвищенням податкового тиску на підприємців і найманих працівників. Так, податок на додану вартість найбільший у Данії та Швеції – 25 %, а найменший у Німеччині, Люксембурзі – 15 %. У нашій країні він становить – 20 %.

Зростання витрат на соціальні програми пов'язують із зростанням інфляції, бюджетного дефіциту та внутрішнього боргу. До опосередкованих факторів, які впливають на розміри виплат по соціального захисту відноситься: рівень заробітної плати, який повинен цілком залежати від продуктивності праці.

Україна майже за всіма світовими показниками соціального розвитку займає останні місця. Так, за індексом розвитку людини (середня тривалість життя, рівень доходу на душу населення, рівень освіченості) Україна у 1994 році займала 45-те місце, у 1998 р. – 95-те [14], а у 2001 р. – 78-ме місце (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП)

Показник	Індекс			ІРЛП
	тривалості життя	доступності освіти	доходу на душу населення	
Світовий рівень	0,64	0,71	0,94	0,764
Україна, 1998 р.	0,72	0,91	0,43	0,689
Україна, 2001 р.	0,71	0,92	0,51	0,744

Відомо, що за стандартами ООН межа бідності країн Центральної і Східної Європи – 4 дол. в день на особу, середня світова зарплата становить близько 159 дол. США на місяць. Середній річний дохід японця – 17 тис. дол. США; американця – 1,7 тис. дол. США на місяць. Якщо у 1998 р. середня зарплата в Україні забезпечувала 70 % раціональної норми споживання [14], то уже у 2003 р. цей показник знизився на 16 %. Головна мета реформування системи зарплати полягає у визначенні розміру плати на рівні ціни робочої сили, яка дозволить пра-

цівнику і його сім'ї задовольняти всі види необхідних потреб [10].

Отже, виходячи з зазначеного, слід наголосити, що інтеграція України у світовий простір передбачає необхідність приведення у відповідність соціально-трудових відносин міжнародним нормам, інтеграцію національної системи у світове співтовариство. Вказані обставини зумовлюють необхідність опрацювання й широкого застосування міжнародних трудових норм і нормативів, вивчення світового досвіду регулювання соціально-трудових відносин, дослідження оцінки їх стану та розробку пропозицій щодо вдосконалення на всіх напрямках їх розвитку.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку ринку в Україні відбуваються певні зміни, які полягають у застосуванні інноваційних методів погодження інтересів соціальних партнерів трудових відносин, принципів ринкової економіки, нових трудових процесів в організації управлінської праці, менеджменту персоналу, в цілому системи соціально-трудових відносин та новітніх методів їх регулювання.

Актуальність зазначеної проблематики для економічної теорії та господарської практики має певні особливості. Саме у соціально-трудовій сфері під впливом зміни економічних відносин відбуваються найсуттєвіші перетворення, які слід прогнозувати на перспективу. Тому виникає необхідність глибокого дослідження проблем, пов'язаних з ринковою трансформацією соціально-трудових відносин та євроінтеграційними процесами, перед якими Україна постане у найближчі роки.

Інноваційність опрацювання підходів до моніторингу, аналізу, практики регулювання соціально-трудових відносин буде полягати у трансформації та їх пристосуванні до європейських стандартів, норм і нормативів. В економіці ринкового типу соціально-трудові відносини мають звільнитися від монопольного управління державою і переходити на опосередковане індикативне регулювання з певною свободою, яка обмежена економічними, природними та національними умовами їх розвитку. Тут має поєднуватись з одного боку система соціального партнерства, а з іншого – система державного регулювання соціальних аспектів функціонування трудових відносин, контроль за дотриманням законодавства про працю і відповідністю міжнародним стандартам, участь у становленні трипартизму в розвитку соціального партнерства [148].

На сьогодні в Україні у соціально-трудовій сфері присутні такі негативні явища як: безсистемність, стихійність, відмова від існуючих тривалий час на підприємствах відділів з нормування праці, нормативно-дослідних бюро і відсутність нормативно-регулюючої системи, яка б захищала з одного боку працівників від необґрунтованих дій роботодавців, а з іншого – роботодавців від безпідставних звинувачень зі сторони працівників. Відсутність дієвої системи контролю за дотриманням трудового законодавства та відповідних санкцій за його порушення сприяє поширенню прихованої зайнятості серед безробітних, значним перекручуванням у механізмі оцінки і оплати праці. Ринкові відносини є лише складовою системи соціально-трудових відносин, а державне регулювання має залишатися вирішальним у системі справедливого отримання і розподілу прибутку підприємств усіх форм власності.

Зміни у соціально-трудовій сфері залежать від змін співвідношення у задіяні державних важелів і договірних методів регулювання, їх динамізму, що накладають інноваційні аспекти їх розвитку, особливо у процесі євроінтеграційного вибору. Розглядаючи ці аспекти становлення нового типу соціально-трудових відносин та причини, що стримують їх ефективний розвиток, необхідно проаналізувати стан відповідності існуючої системи соціального партнерства досвіду європейських країн. Так, держава вже не є одноосібним важелем у формуванні купівлі-продажу послуг робочої сили, але вона має виконувати роль законодавця, посередника і гаранта дотримання норм, правил, стандартів Європейського Союзу. Отже, структура системи забезпечення євроінтеграційного розвитку соціально-трудових відносин в Україні має ґрунтуватися на державній підтримці і включати принаймні сім підсистем (рис. 2.5).

У високорозвинутих європейських країнах трудовим нормативам приділяється на-

лежна увага, оскільки вони слугують основою не тільки для розрахунків виробничих витрат,

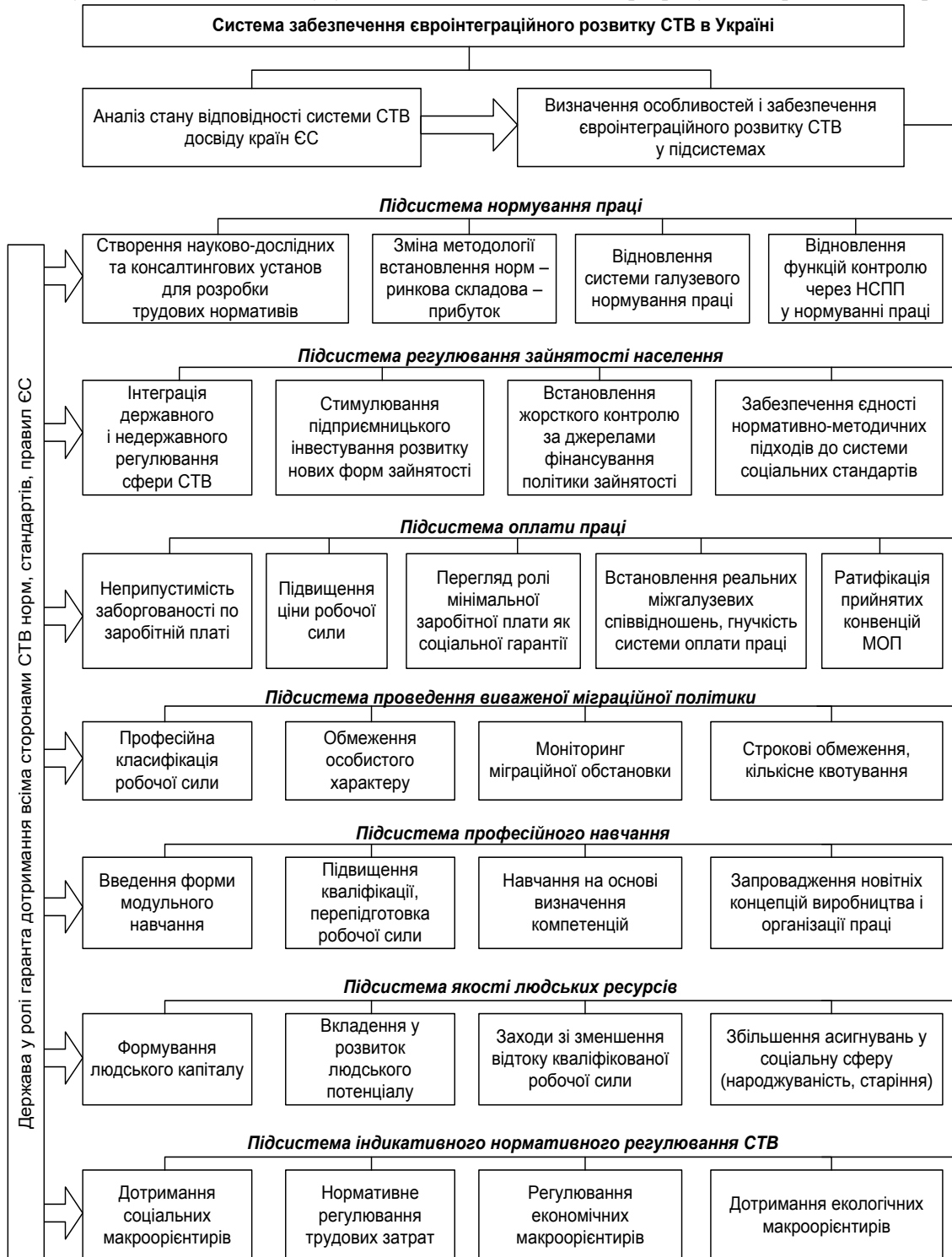

Рис. 2.5 – Структура системи забезпечення євроінтеграційного розвитку соціально-трудових відносин в Україні [148]

але й економічного прогнозування розвитку підприємств та враховують ринкову складову функцію. Отже, в Україні потрібно створити установи, які б розробляли трудові нормативи з урахуванням параметрів ринку – як інноваційний аспект нормування праці, оскільки на сьогодні вітчизняна система нормування праці практично зруйнована, як на рівні виробничих економічних систем, так і на рівні держави. Аналіз розроблених державних будівельних норм носить характер завищених у два-три рази нормативів, які встановлені далеко не на основі методів хронометражних досліджень, фотохронометражу, моментних спостережень тощо. Можна сказати, що вони розроблені “під замовлення” і ні в якому разі не відповідають рівню сучасного технічного оснащення будівельних фірм. Таким чином, на національному рівні у нормуванні праці потрібно вирішити як мінімум дві проблеми – це зміна методології встановлення норм і нормативів та організація нормативно-дослідних структур, які б їх розробляли.

Слід зазначити, що для ефективного функціонування виробництва Міністерству праці і соціальної політики України вже зараз необхідно ставити питання про відновлення вітчизняної системи нормування праці, розробку порядку ліцензування організацій та установ, які б займалися встановленням нормативів на різні види робіт по всіх галузях економіки. На рівні держави необхідно створити на принципах самоокупності науково-дослідні та консалтингові установи з розробки нормативних матеріалів, методик для організації та нормування праці на підприємствах всіх форм власності. Разом з тим, у системі податкової служби та об'єднаннях профспілок мають бути створені контролюючі органи, які б перевіряли відповідність стану нормування і організації праці міждержавним європейським стандартам. Без проведення такої роботи євроінтеграція України у сфері праці не відбудеться.

Не менш важливою інноваційною особливістю забезпечення євроінтеграційного розвитку соціально-трудових відносин в Україні є удосконалення різних форм трудової зайнятості. Діюча система регулювання зайнятості має формуватися за такими напрямками:

- посилення інтеграції державного і недержавного регулювання сфери соціально-трудових відносин (організація програм регулювання зайнятості трудових ресурсів);
- стимулювання підприємницького інвестування розвитку нових форм зайнятості;
- визначення джерел фінансування політики зайнятості і встановлення жорсткого контролю за їх витрачанням;
- наближення законодавчої бази України до законодавства країн Європейського Союзу, удосконалення законодавчих положень, що стосуються регулювання зайнятості трудових ресурсів;
- запровадження єдиних нормативно-методичних підходів до організації профорієнтації та профнавчання всіма соціальними інститутами.

За допомогою колективних угод потрібно вирішувати питання щодо формування й застосування системи соціальних стандартів, які діють у Європі.

Потребує також інноваційного підходу діюча система організації оплати праці разом з реформуванням політики ціноутворення, оподаткування, зайнятості, соціального забезпечення, нормування праці з метою підвищення ціни робочої сили. Удосконалення системи оплати праці має здійснюватися з урахуванням організаційно-правових міжнародних норм і Конвенцій МОП, практики європейських країн і передбачати інноваційне визначення мінімальної заробітної плати як мінімальної соціальної гарантії залежно від рівня інфляції та повзучого зростання цін в Україні, встановлення міжгалузевих співвідношень у зарплаті, гнучкість системи оплати праці залежно від економічного стану підприємств. Надзвичайно неприпустимим за нормами МОП є несвоєчасна виплата заробітної плати, що часто трапляється на вітчизняних підприємствах усіх форм власності.

Останнім часом зростає роль і значення загальновизнаних принципів і норм міжнародного трудового права у сфері соціально-трудових відносин, які отримали найбільш повне вираження у конвенціях і рекомендаціях МОП. За період з 1919 р. МОП було прийнято

185 конвенцій і 194 рекомендації, з яких Україною ратифіковано лише менше третини – всього 54 конвенції, у той же час Іспанією – 128, Францією – 116, Італією – 110, Норвегією – 105, Нідерландами – 102 конвенції (рис. 2.6). Станом на 1.01.2003 р. 52 країни світу ратифікували більше 50 конвенцій, серед яких і Україна. Із 15 країн Європейського Союзу лише Австрія та Німеччина не потрапили до списку 52 країн, які ратифікували 50 і більше конвенцій. Всі решта країн ЄС – ведуть перед у процесах прийняття конвенцій МОП.

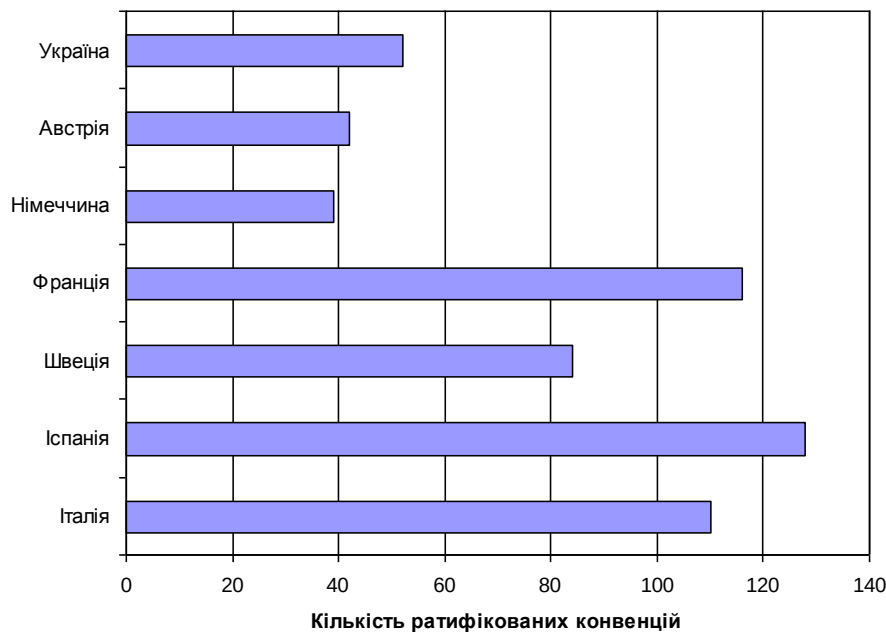

Рис. 2.6 – Динаміка ратифікації конвенцій МОП [148]

Ратифікація значної кількості конвенцій створює сприятливі умови і більш широкі можливості для імплементації міжнародних трудових норм і нормативів, тобто їх реалізації на практиці в різних формах державами-учасниками міжнародних договорів. Враховуючи те, що соціально-трудові проблеми займають значне місце серед питань трудового права, слід зазначити, що 117 країнами, і в тому числі країнами ЄС, прийнятий план дій щодо дотримання основних прав працівників у сфері прав на об'єднання, свободи створення профспілок, ведення колективних договорів, рівних прав у винагороді за рівноцінну працю та виключення дискримінації у сфері праці [2]. МОП визнає, що поряд з економічним прогресом в країнах-членах МОП має обов'язково бути соціальний прогрес, який забезпечує гарантії дотримання основних принципів і прав у сфері праці.

Особливо актуальним аспектом забезпечення євроінтеграційного розвитку є дотримання вимог, висловлених у доповіді Генерального директора МОП “Рівність у сфері праці – ознака часу” [184], в якій висвітлені різні норми дискримінації на виробництві, особливо по відношенню до праці жінок, етнічних меншин та мігрантів. Щодо останнього, то процеси еміграції обумовлені низкою причин, серед яких:

- нерівномірність економічного розвитку країн;
- незбіг фаз економічного циклу в різних країнах;
- асинхронність заходів економічної політики в різних країнах щодо створення сприятливого інвестиційного клімату;
- відмінності в оплаті однорідної за якістю і кількістю праці в країнах-донорах і

країнах-реципієнтах;

- незбалансованість ринків праці у різних країнах та наявність у слаборозвинутих країнах значного відсотка безробіття;

- міграція капіталів і функціонування транснаціональних корпорацій, що сприяє руху робочої сили до капіталу або переміщенню капіталу в країни з надлишковою робочою силою.

Для усунення таких причин і згодом наслідків, які можуть виникнути, необхідно приділити максимальну увагу таким засобам регулювання міграції як професійна кваліфікація робочої сили, обмеження особистого характеру, кількісне квотування, економічне регулювання, строкові обмеження, географічні конфлікти, всякого роду заборони та нормативне регулювання соціально-трудових відносин з країнами, до яких збільшуються міграційні потоки.

Отже, ще однією інноваційною особливістю забезпечення євроінтеграційного розвитку соціально-трудових відносин в Україні є розробка державної міграційної політики. Процеси такої розробки мають включати: проведення всебічного глибокого аналізу міграційних процесів у країні та прогнозування розвитку міграційних процесів. На основі вивчення і синтезу найбільш сприятливих методів керування міграційними потоками слід виробити цілі, завдання, принципи, основні напрями та механізми реалізації державної міграційної політики. Розробка інструментів та механізмів реалізації міграційної політики має супроводжуватись моніторингом міграційної обстановки, контролем за ефективністю проведення вироблених заходів з метою їх оперативного коригування, адже у процесі формування єдиного європейського простору держави-члени ЄС об'єднали зусилля з гармонізації імміграційної політики і колективного захисту своїх кордонів.

У більшості європейських країн великого значення набуває удосконалення системи модульного навчання, підвищення кваліфікації та перепідготовка робочої сили, оскільки в часи зростання темпів технологічного розвитку найбільшу цінність становить персонал, який вміє ефективно використовувати можливості нових технологій на основі новітніх трудових процесів. І тут важливим є навчання, що ґрунтується на компетенціях, яке отримало широке розповсюдження в країнах Європейського Союзу. Визначення компетенцій базується на функціональному аналізі, а модульне навчання – на отриманні кінцевого результату, а не на проходженні програми навчання. Модульне навчання, що ґрунтується на компетенціях, включає в себе всі чотири рівні поведінки – знання, розуміння, застосування та їх інтеграцію на психомоторному і ефективному рівнях.

Інноваційною особливістю є те, що функції та модулі спрямовані на досягнення конкретних результатів діяльності; формулювання назв модулів і областей компетенції має вміщувати вказівки на результат; обов'язковою умовою є чіткий взаємозв'язок головної функції, профілю і областей компетенції та модулів.

Отже, сучасна парадигма інноваційного навчання полягає в освоєнні набору компетенцій, що виходять за межі традиційного поділу праці і профілів професій, які залежать від нових концепцій виробництва і організації праці.

На сучасному етапі розвитку соціально-трудових відносин важливою також компонентою національного багатства у більшості країн Європейського Союзу є не вироблений або природний капітал, а людські ресурси. Основним джерелом конкурентоздатності підприємств стає людський капітал, оскільки в ньому закладені знання, які старіють швидше ніж новітні технології. Уміння працювати з базами даних, освоєння великого обсягу інформації, здатність генерувати нові знання на сьогодні є важливішим джерелом соціального визнання, аніж інші матеріальні цінності. Удосконалення людського потенціалу стає головним і визначальним фактором соціально-трудових відносин. Людський капітал – це суб'єкт виробництва, який має соціальну, демографічну, професійну і кваліфікаційну структуру, взаємодія елементів якої забезпечує розвиток соціально-трудових відносин [148].

У світовому співтоваристві назріла необхідність ретельного дослідження та вироб-

лення дієвих нормативів і механізму допомоги найбіднішим країнам особливо у сферах, які відстають найбільше. Людський капітал та інфраструктура мають стати фундаментальними чинниками залучення інвестицій.

Інноваційний аспект категорії людський капітал виражає відношення, що виникають з приводу його самореалізації як у трудовому процесі, так і за його межами. На сучасному етапі, особливо в країнах Європейського Союзу, конкурентні соціально-трудові відносини між підприємцями, роботодавцями і працівниками супроводжуються різними формами соціальної підтримки, які для кожного працівника часто еквівалентні зарплаті. Досвід економік країн євроінтеграційного процесу свідчить про те, що вкладення в розвиток людського потенціалу є більш ефективними, у порівнянні з усіма іншими напрямками і сферами їх використання.

Названі особливості та інноваційні аспекти соціально-трудових відносин мають глибокий вплив на міжнародний поділ праці. У трудовій сфері відбуваються якісно нові зміни, які впливають на інші сфери, і перш за все, на соціальну. По-перше, в європейських країнах малокваліфікована робоча сила зіштовхується зі зростаючою конкуренцією за робочі місця не тільки всередині цих країн, але й на міжнародному ринку праці у зв'язку з міграційними процесами. По-друге, зростає змушений процес відтоку висококваліфікованої робочої сили, який скорочує свою присутність у низькорозвинутих країнах. По-третє, працівники розумової праці високорозвинутих країн знаходяться у більш вигірному становищі, оскільки прямі затрати на техніку і новітні технології мало впливають на їх конкурентоздатність. По-четверте, конкуренція зростає не тільки між працівниками, але й між роботодавцями, які відчують все більшу потребу у висококваліфікованих спеціалістах. По-п'яте, євроінтеграція суперечливо впливає на міграційні процеси, про які зазначалося вище. По-шосте, зниження народжуваності у високорозвинутих європейських країнах веде до старіння, скорочення трудових ресурсів і дефіциту молодих спеціалістів, а отже до зростання асигнувань у сферу соціально-трудових відносин.

Таким чином, інноваційні особливості розвитку соціально-трудових відносин у зв'язку з євроінтеграційними процесами вказують на те, що система їх регулювання на національному ринку праці має включати: форми регулювання, їх мету, суб'єкти та об'єкти, а також методи регулювання, які полягають у визначенні відхилень фактично отриманих показників від нормативних соціальних, трудових, екологічних і економічних макроорієнтирів з метою усунення їх негативних характеристик. Соціально-економічне нормування в системі регулювання соціально-трудових відносин має базуватися на вищезгаданих нормативних макроорієнтирах, а також нормах соціальних потреб та державних гарантіях. Взаємозв'язок макро-, мезо- та мікроекономічного регулювання соціально-трудових відносин вказує на те, що в основі його мають бути виробничі економічні системи та індивідуальні відносини. Він підпорядковує на всіх рівнях трудових відносин економічну, екологічну, соціальну, трудову та правову системи, регулювання в яких має здійснюватись на основі загальноновстановлених нормативно-правових характеристик, розроблених Національною службою посередництва і примирення [148].

Методи регулювання колективних трудових спорів діючих моделей соціально-трудових відносин мають виявляти загальні і специфічні риси управління з урахуванням нинішньої специфіки перспектив подальшого соціально-економічного розвитку України та нормативних макроорієнтирів. Ці додаткові шляхи визначення кількісних і якісних характеристик інноваційної системи соціально-трудових відносин залежать від шляхів подальших перспектив розвитку України в контексті її національного, економічного, соціального та євроінтеграційного розвитку.

Подальше удосконалення соціально-трудових відносин в контексті європейських процесів полягає у розробці і оптимізації макроорієнтирів, визначенні індексу якості соціально-трудового потенціалу і має включати фінансове, правове та інформаційне забезпечення, а також нормативні законодавчі акти Національної служби посередництва і примирення, які

мають відповідати європейським вимогам і стандартам [148].

2.5. Стандартизація сфер діяльності як напрямок функціонування економічної дипломатії

Перш ніж перейти до функцій та напрямів діяльності економічної дипломатії у напрямку стандартизації та сертифікації всіх сфер функціонування економіки України слід визначитись з основними поняттями та рівнем їх розвитку в державі.

Стандарти – це встановлені державою параметри та нормативи, яким за своїми якостями, ознаками та характеристиками мають відповідати вироблені товари та надані послуги.

Сертифікація – це процедура, за допомогою якої визнаний у встановленому порядку орган документально засвідчує відповідність продукції, систем якості, систем управління якістю, систем управління довкіллям, персоналу встановленим законодавством стандартам.

Підтвердження відповідності – це діяльність, наслідком якої є гарантування того, що продукція, системи якості, системи управління якістю, системи управління довкіллям, персонал відповідають встановленим законодавством вимогам.

Система якості – сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів організаційної структури, визначених механізмів відповідальності, повноважень та процедур організації, а також процесів та ресурсів, які забезпечують здійснення загального керівництва якістю та її відповідність встановленим вимогам.

Під системою управління якістю розуміється сукупність органів та об'єктів управління, взаємодіючих за допомогою матеріально-технічних та інформаційних засобів під час управління якістю продукції.

Система управління довкіллям – це сукупність організаційної структури, діяльності та відповідних ресурсів і методів для формування, здійснення, аналізу і актуалізації екологічної політики.

Декларування відповідності являє собою процедуру, за допомогою якої виробник або уповноважена ним особа під свою повну відповідальність документально засвідчує, що продукція відповідає встановленим законодавством стандартам.

Об'єктами підтвердження відповідності є продукція, системи якості, системи управління якістю, системи управління довкіллям, персонал.

Державна політика у сфері відповідності базується на низці принципів:

- координації дій органів виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності, розмежування їх повноважень та уникнення дублювання;
 - неупередженості, прозорості та доступності процедур підтвердження відповідності;
 - застосування з урахуванням існуючої міжнародної практики способів підтвердження відповідності залежно від потенційного ризику;
 - забезпечення ідентичних процедур підтвердження відповідності продукції вітчизняного та іноземного виробництва;
 - гармонізації національних нормативно-правових актів з підтвердження відповідності з міжнародними та європейськими;
 - сприяння розвитку сфери підтвердження відповідності в законодавчо нерегульованій сфері (сфері, в якій вимоги до продукції та умови введення її в обіг не регламентуються законодавством);
 - дотримання вимог щодо конфіденційності інформації, отриманої в результаті робіт з підтвердження відповідності;
 - забезпечення повного та всебічного інформування з питань підтвердження відповідності всіх зацікавлених сторін.
- Розглянемо повноваження органів виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності державним стандартам. Так, Кабінет Міністрів України:
- забезпечує здійснення державної політики у цій сфері;

- визначає центральні органи виконавчої влади з питань технічного регулювання;
- затверджує технічні регламенти з підтвердження відповідності;
- укладає міжнародні угоди у цій сфері, приєднання України до міжнародних (регіональних) систем сертифікації.

Рада стандартизації:

- розглядає комплексні питання розвитку стандартизації, впровадження стандартів;
- оцінює рівень та достатність нормативного забезпечення національних, державних, галузевих програм економічного та науково-технічного розвитку;
- аналізує застосування стандартів та сприяє їх впровадженню у виробничу сферу;
- розробляє пропозиції щодо пріоритетних напрямів застосування європейських міжнародних стандартів, забезпечення їх впровадження в усіх секторах економіки з метою підвищення конкурентоспроможності продукції українських виробників у традиційних галузях експорту, просування товарів на зовнішні ринки;
- розглядає питання відповідності діяльності у сфері стандартизації всіх її власників вимогам угоди про технічні бар'єри в торгівлі та угоди про застосування санітарних і фіто-санітарних заходів Світової організації торгівлі, завданням інтеграції до Європейського Союзу;
- готує пропозиції щодо вдосконалення організації експертизи проектів технічних регламентів та інших нормативних документів з питань технічного регулювання;
- розглядає звернення суб'єктів господарювання та громадян стосовно проблемних питань у сфері стандартизації, зокрема недотримання вимог щодо добросовісної конкуренції товарів і послуг на внутрішньому ринку, гальмування технологічного оновлення виробництва та підвищення рівня його продуктивності, обмеження діяльності технічних комітетів стандартизації, стримування впровадження європейських і міжнародних стандартів за наявності потреб у цьому національної економіки.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади:

- бере участь у формуванні державної політики у сфері підтвердження відповідності;
- забезпечує проведення єдиної державної технічної політики у сфері підтвердження відповідності;
- готує пропозиції щодо укладання міжнародних угод у цій сфері, приєднання України до міжнародних (регіональних) систем сертифікації;
- приймає рішення про порядок визнання результатів робіт, проведених органами з сертифікації інших країн;
- координує діяльність центральних органів виконавчої влади у визначених сферах діяльності з підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері;
- організовує розробку проектів нормативно-правових актів, що встановлюють загальні вимоги та правила процедури підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері;
- надає методологічну допомогу центральним органам виконавчої влади у розробці проектів законів, інших нормативно-правових актів з підтвердження відповідності, у т.ч. технічних регламентів;
- організовує ведення державного реєстру уповноважених органів з сертифікації та встановлює порядок надання ними інформації, що стосується виданих сертифікатів відповідності та свідоцтв про визнання відповідності;
- організовує підготовку та атестацію аудиторів з сертифікації;
- здійснює інформаційне забезпечення [11].

Центральні органи виконавчої влади, на які покладені функції технічного регулювання у визначених сферах діяльності:

- готують пропозиції щодо уповноваження органів з сертифікації на проведення робіт з підтвердження відповідності у законодавчо-регульованій сфері;
- беруть участь у розробці проектів технічних регламентів та інших нормативно-правових актів у цій сфері;
- організовують підготовку та підвищення кваліфікації фахівців з підтвердження від-

повідності.

Центральний орган виконавчої влади з питань економіки:

- уповноважує органи з сертифікації на проведення робіт з підтвердження відповідності у законодавчо регульованій сфері;

- організовує нагляд за проведенням цих робіт уповноваженими органами з сертифікації.

Процедура підтвердження відповідності в законодавчо-регульованій сфері є обов'язковою для виробника, постачальника чи уповноваженого органу з сертифікації. Відповідність продукції вимогам, встановленим законодавством, засвідчується декларацією про відповідність або сертифікатом відповідності.

Національний знак відповідності – це знак, який засвідчує відповідність позначеної ним продукції вимогам технічних регламентів з підтвердження відповідності, які поширюються на неї. Опис та правила застосування національного знака відповідності встановлюються КМУ. Виробник зобов'язаний наносити національний знак відповідності в законодавчо-регульованій сфері на продукцію, відповідність якої він засвідчив декларацією.

Процедура підтвердження відповідності в законодавчо-регульованій сфері для окремих видів продукції, яка може становити небезпеку для життя та здоров'я людини, тварин, рослин, а також майна та охорони довкілля, запроваджується технічними регламентами з підтвердження відповідності. Із введенням їх в дію спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади офіційно публікує перелік національних стандартів, добровільне застосування яких може сприйматися як доказ відповідності продукції вимогам технічних стандартів. Виробник чи постачальник також має право підтвердити відповідність продукції вимогам технічних регламентів іншими, ніж відповідність стандартам шляхами, передбаченими цими регламентами.

Виробник забезпечує підтвердження відповідності та складає декларацію про відповідність, якщо це встановлено технічним регламентом з підтвердження відповідності на цей вид продукції. Якщо виробник не є резидентом України, для підтвердження відповідності він призначає у встановленому законодавством порядку уповноважену особу – резидента України. Форма, зміст та термін зберігання декларації про відповідність встановлюються технічним регламентом з підтвердження відповідності.

Виробник зобов'язаний надавати органам, що здійснюють державний нагляд, декларацію про відповідність та документацію, що підтверджує декларовану відповідність протягом встановленого законодавством терміну їх зберігання.

Сертифікація в законодавчо-регульованій сфері законодавчо проводиться згідно з вимогами технічних регламентів з підтвердження відповідності. За результатами проведення сертифікації у разі позитивного рішення уповноваженого органу з сертифікації заявнику видається сертифікат відповідності, зразок якого затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади.

Підтвердження відповідності здійснюється акредитованими у встановленому законодавством порядку органами із сертифікації будь-якої форми власності, які уповноважені на здійснення цієї діяльності в законодавчо-регульованій сфері. Вони ведуть реєстри виданих сертифікатів відповідності, свідоцтв про визнання відповідності та подають в установленому порядку інформацію про них до державного реєстру сертифікатів та свідоцтв про визнання відповідності. Вимоги до уповноважених органів із сертифікації та порядок надання їм повноважень встановлюються КМУ.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері підтвердження відповідності у встановленому законодавством порядку представляє інтереси України в міжнародних організаціях з підтвердження відповідності, здійснює співробітництво у цій сфері з відповідними органами інших країн, приймає рішення про приєднання до міжнародних та регіональних систем сертифікації, укладає договори про взаємне визнання результатів робіт з підтвердження відповідності.

Однією із основних функцій Міністерства юстиції та територіальних управлінь юс-

тиції є здійснення державної реєстрації нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю, а також нормативно-правових актів обласних, районних держадміністрацій, їх управлінь, відділів та інших підрозділів.

Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу та норм міжнародного права відіграє важливу роль у прийнятті міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами господарського управління та контролю власних нормативно-правових актів. Від того, чи відповідають закони та інші нормативно-правові акти законодавству Європейського Союзу та нормам міжнародного права, залежить і прийняття зазначеними органами відомчих нормативно-правових актів, які, в свою чергу, відповідають цим нормам. Тобто органи, що видають нормативно-правові акти, повинні при їх розробці враховувати відповідні директиви ЄС та міжнародні стандарти із відповідних питань [7].

Адаптація повинна охопити всі сфери правового регулювання, однак відбуватися вона має поетапно, а тому необхідно виділити пріоритетні сфери, у яких будуть сконцентровані основні зусилля нормотворчої роботи відповідних органів державної влади, у тому числі міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щодо реалізації першочергових завдань кожного етапу реформ.

На сьогодні такі пріоритети визначаються сферами, від зближення яких залежить зміцнення економічних зв'язків України та держав-членів Європейського Союзу. До них належать: питання митного регулювання, боротьби з відмиванням грошей, міграційної політики, регулювання підприємницької діяльності, захисту конкуренції, державних закупівель, надання фінансових послуг, банківської справи, бухгалтерського обліку, податкової політики, захисту прав інтелектуальної власності, захисту прав споживачів, захисту персональних даних, зайнятості та охорони праці, охорони довкілля, стандартизації та сертифікації, регулювання енергетики, включаючи ядерну, транспорту, зв'язку та інформатизації, а також з питання, включені до планів роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, які відповідно до указу Президента України від 9.02.1999 р. № 145 “Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади” щороку розробляються Міністерством юстиції.

Одночасно потрібно звернути увагу на поетапне здійснення адаптації не тільки щодо сфер правового регулювання, а й щодо видів нормативно-правових актів, які повинні бути адаптовані до законодавства Європейського Союзу, тобто спочатку необхідно адаптувати законодавчі, підзаконні, а потім “відомчі нормативно-правові акти”.

Однак, зважаючи, що це єдиний нормативно-правовий акт, який передбачає проведення робіт з адаптації “відомчих” нормативно-правових актів до законодавства ЄС, а також те, що на сьогодні по суті відсутня програма гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС, то нагальним, на нашу думку, є прийняття загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Законом України від 21.11.2002 р. схвалено “Концепцію загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”, якою передбачено, що проекти загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та річні плани роботи з адаптації готуються КМУ та узгоджуються з комітетом Верховної Ради України з питань європейської інтеграції [3].

Саме прийняття загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу як програмного документа сприятиме поступовому та планомірному процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, оскільки на сьогодні щорічні плани роботи з адаптації формуються при відсутності продуманого, системного, науково обґрунтованого підходу до їх розробки та носять вибіркового, непослідовного характеру.

Таким чином, на сьогодні Мінюстом України здійснюється низка правових та організаційних заходів щодо створення дієвого механізму адаптації українського законодавства,

однак він потребує суттєвого удосконалення.

Разом з цим, на нашу думку, здійсненню адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу повинно передувати приведення нормативно-правових актів суб'єктів нормотворення у відповідність до Конституції України та чинного законодавства.

Так, перегляд нормативно-правових актів з метою приведення їх у відповідність до чинного законодавства здійснюється суб'єктами нормотворення, Міністерством юстиції України та територіальними управліннями юстиції.

Можна виділити п'ять етапів приведення нормативно-правових актів у відповідність до чинного законодавства, а також до законодавства Європейського Союзу, а саме [16]:

- перегляд нормативно-правових актів, які були видані до прийняття Акта проголошення незалежності України, тобто нормативно-правових актів Союзу РСР та Української РСР з метою розробки нових нормативно-правових актів, усунення множинності, скасування застарілих і таких, що не відповідають новим умовам економічного і соціального розвитку України;

- перегляд нормативно-правових актів, які прийняті суб'єктами нормотворення до запровадження державної реєстрації нормативно-правових актів в установленому законодавством порядку, тобто до 01.01.1993 р. та інших строків, встановлених чинним законодавством України;

- перегляд зареєстрованих в установленому чинним законодавством порядку нормативно-правових актів;

- перегляд нормативно-правових актів, які видані суб'єктами нормотворення до прийняття Конституції України, у тому числі розробка нових нормативно-правових актів;

- перегляд нормативно-правових актів, які видані суб'єктами нормотворення з метою приведення їх у відповідність до чинного законодавства України, та адаптація їх до законодавства Європейського Союзу.

На сьогодні однією з проблем приведення нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади України до законодавства Європейського Союзу є відсутність належної організації цієї роботи з боку юридичних служб суб'єктів нормотворення.

Перш за все, суб'єкту нормотворення рекомендується створити комісію під головуванням керівника (заступника керівника) суб'єкта нормотворення, до складу якої слід включити керівників (заступників керівників) структурних підрозділів, які розробляють нормативно-правові акти.

Склад комісії доцільно затвердити розпорядчим документом суб'єкта нормотворення (наприклад, наказом, розпорядженням, постановою, рішенням).

Крім того, розпорядчим документом також слід визначити повноваження комісії та затвердити посадових осіб (спеціалістів), відповідальних за підготовку нормативно-правових актів у кожному структурному підрозділі.

До повноважень комісії, зокрема, належать: організація роботи з перегляду нормативно-правових актів; затвердження Концепції розвитку законодавства; затвердження орієнтовних програм нормотворчих робіт, в яких визначаються періоди планування нормотворчих робіт (коротко- та довгострокові), затвердження графіків перегляду нормативно-правових актів, терміни їх перегляду структурними підрозділами, розгляд пропозицій структурних підрозділів щодо переглянутих актів та затвердження висновків за результатами їх перегляду; розробка проекту нормативно-правового акта та його затвердження, подання нормативно-правового акта, який зачіпає права, свободи й законні інтереси громадян або має міжвідомчий характер, на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та територіальних управлінь юстиції в установленому чинним законодавством порядку.

Наступною проблемою є відсутність координації роботи з перегляду нормативно-правових актів структурними підрозділами та надання необхідної допомоги структурним

підрозділам з правових питань юридичною службою суб'єкта нормотворення [16].

Перегляд нормативно-правового акта з метою приведення його у відповідність до чинного законодавства здійснюється шляхом проведення його правової експертизи.

Під час правової експертизи нормативно-правового акта суб'єкт нормотворення керується критеріями, які умовно можна розділити на критерії, що мають висуватись до змісту нормативного акта (правові), і технічні критерії до форми нормативного акта (нормопроєктувальні).

Міністерство юстиції України як центральний орган виконавчої влади, відповідальний за здійснення державної правової політики, вбачає пріоритетним напрямком своєї діяльності реалізацію основних завдань у сфері правотворення на засадах верховенства права та визнання людини найвищою соціальною цінністю.

Аналіз нормативно-правових актів, зареєстрованих Міністерством юстиції України протягом 2005 р. показав, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу та норм міжнародного права відіграє важливу роль у прийнятті міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами господарського управління та контролю власних нормативно-правових актів. Від того, чи відповідають закони та інші нормативно-правові акти законодавству Європейського Союзу та нормам міжнародного права, залежить і прийняття зазначеними органами відомчих нормативно-правових актів, які в свою чергу відповідають цим нормам. Тобто, органи, що видають нормативно-правові акти, повинні при їх розробці враховувати відповідні директиви ЄС та міжнародні стандарти із відповідних питань [16].

Так, зокрема, при здійсненні правової експертизи та реєстрації нормативно-правових актів Міністерства транспорту (зареєстровано 16 актів) враховувались норми Конвенції для уніфікації деяких правил міжнародних повітряних перевезень (Варшава, 12.10.2000, із змінами згідно Гаазького протоколу), Конвенції про міжнародну цивільну авіацію (Чикаго, 1944, додатки до неї), Міжнародних стандартів (з Поправкою 96); Правил міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО); Міжнародної конвенції СОЛАС 74/78, Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі (Лондон, 1974), Міжнародної конвенції про підготовку та дипломування моряків та несення вахти, 1978, Документів Євроконтролю (Керівництво для керування повітряним рухом), Загальних авіаційних вимог Об'єднаних авіаційних влад Європи (ІАА), Конвенції про міжнародну організацію цивільної авіації (Чикаго, 1944), Вимог об'єднаної авіаційної влади Європи щодо свідоцтв льотного складу (JAR-FCL1, JAR-FCL2, JAR-FCL4), Стандартів ЄС, що регламентують підготовку льотного складу цивільної авіації, Правил аеронавігаційного обслуговування (організація повітряного руху), (PANS-ATM, DOC 4444 ІКАО), Проекту Євро-Азійського нафто-транспортного коридору.

Під час проведення правової експертизи нормативно-правових актів Міністерства охорони здоров'я (зареєстровано 5 актів) застосовувались норми Директив Комісії ЄС про встановлення основних принципів та правил належної виробничої практики лікарських засобів для людини, ветеринарії, вимоги Директиви (2001\83\ЕС) Європейського парламенту і Ради ЄС від 6.11.2001 "Про звід законів співтовариства відносно лікарських препаратів для людини", Директиви Ради Європейського економічного співтовариства (65\65 \EEC, 75\318 \EEC) з питань клінічних випробувань та керівництва Європейської Агенції з оцінки лікарських засобів та керуючись вказівками для національних органів, що відносяться до забезпечення якості біологічних препаратів "Регулюванням і ліцензуванням біологічних препаратів в країнах з вперше створеними регулюючими органами" (серія технічних доповідей ВООЗ, № 822, 1994 р. і № 858, 1998 р.).

Під час державної реєстрації актів Міністерства освіти і науки (зареєстровано 2 акти) враховувались норми Паризької конвенції з охорони промислової власності, Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків, Стандартів Всесвітньої організації інтелектуальної власності.

Під час державної реєстрації актів Держкомзв'язку з питань обробки та відправлення міжнародної пошти враховувались норми Конвенції Всесвітнього поштового зв'язку (Пекін

1999).

Три акти Міністерства фінансів про затвердження положень (стандартів) бухгалтерського обліку зареєстровано відповідно до Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Два акти Держмитслужби, зокрема з питань реалізації положень Міжнародної конвенції про міжнародне перевезення вантажів зареєстровано із застосуванням книжки міжнародного дорожнього перевезення відповідно до Митної конвенції 1975 року; угоди між Україною і США “Щодо надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також запобігання розповсюдженню зброї масового знищення” від 25.10.1993 р.

Вісім актів Мінекономіки зареєстровано на виконання ЗУ “Про закупівлю товарів, робіт та послуг за державні кошти” та “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” з урахуванням Міжнародних стандартів зі штрихового кодування.

Три акти Державної податкової адміністрації зареєстровано на виконання ЗУ “Про міжнародні договори України”, “Про порядок погашення зобов’язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами”, Міжнародних договорів України про уникнення подвійного оподаткування юридичними та фізичними особами України, які отримують доходи за межами України, що затверджені постановою КМУ від 6.05.2001 р., № 470.

Під час здійснення правової експертизи актів Держказначейства (зареєстровано 4 акти) застосовувалась Програма реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів.

Всі нормативно-правові акти Державного департаменту з питань виконання покарань опрацьовувались відповідно до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р.

П’ять актів Міністерства аграрної політики зареєстровано із застосуванням міжнародних угод, пов’язаних з участю України у міжнародних морських риболовних організаціях, Угоди про вільну торгівлю між Україною та Республікою Македонія та врахуванням вимог Міжнародного Епізоотичного Бюро.

Два акти Міністерства оборони зареєстровано на виконання ЗУ “Про участь України в міжнародних миротворчих операціях”.

Під час правової експертизи актів Міністерства закордонних справ враховувались положення Віденської конвенції “Про консульські зносини” 1963 р.

Зареєстровано також акти Міністерства екології, які прийняті на виконання ЗУ “Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення”.

Три акти Національного банку України про затвердження положень (стандартів) бухгалтерського обліку зареєстровано відповідно до Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, положень законодавства ЄС та Восьмої Директиви Ради ЄС.

Під час державної реєстрації актів Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації застосовувались правила ЄС щодо процедур сертифікації продукції, актів Державного департаменту ветеринарної медицини враховувались положення Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством та його державами-членами, від 14.06.1994 р.

Таким чином, значна кількість нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів прийнята відповідно до міжнародних угод, однак зазначена робота потребує плановості, координації та контролю з боку юридичних служб зазначених органів.

Мінюст України спільно з територіальними органами юстиції та суб’єктами нормотворення постійно вживають заходів щодо приведення нормативно-правових актів у відповідність до актів міжнародного права, що, в свою чергу, є запорукою успіху подальшого розвитку відносин Україна – ЄС [72].

Нового сенсу для українських експортерів, що мали намір всерйоз підкорити ринок “Великої Європи”, набуває й словосполучення “технічні стандарти ЄС”. Згідно з даними Мінекономіки, у нашій країні лише трохи більш як 1400 національних і міждержавних стандартів гармонізовано з міжнародними та європейськими (усього в Євросоюзі існує близько восьми

тисяч таких стандартів) [69].

З прийняттям Закону “Про судоустрій України” започатковано створення принципово нової судової системи в Україні. У тісній співпраці з ЄС проводиться реформування судової системи в Україні, зокрема створено організаційно-правову та інституційну основу розбудови нової системи судів, адаптованих до вимог ЄС.

Створено та запроваджено відповідний програмно-інформаційний комплекс, використання якого дозволяє в режимі реального часу передавати митним органам інформацію про зареєстровані товари та призупиняти митне оформлення товарів, щодо яких є підозра в порушенні прав інтелектуальної власності.

У сфері торговельних аспектів прав інтелектуальної власності законодавче середовище протягом останнього часу наблизилося до рівня захисту прав інтелектуальної, промислової та комерційної власності, який існує в ЄС. Україна приєдналася до восьми багатосторонніх конвенцій у сфері інтелектуальної власності й виконує відповідні зобов’язання.

З прийняттям ЗУ “Про стандартизацію”, “Про підтвердження відповідності” та “Про акредитацію органів з оцінки відповідності” гармонізовано систему сертифікації та стандартизації відповідно до вимог угод СОТ і ЄС про технічні бар’єри торгівлі й завершено перший етап реформування національної системи технічного регулювання.

З 2002 р. практично адаптоване до норм ЄС законодавство у сфері захисту економічної конкуренції, завершено гармонізацію системи державних закупівель.

Завершилась робота з прийняття основних кодексів України, у тому числі Бюджетного (2001 р.), Митного (2002 р.), Цивільного (2003 р.), Кримінально-виконавчого (2003 р.).

Створено нову законодавчу та нормативну базу у сфері розвитку підприємництва та посилення приватної ініціативи, у тому числі за рахунок прийняття Верховною Радою України таких законів України:

- “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва”;
- “Про державну підтримку малого підприємництва”;
- “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності” (набрав чинності 15.01.2004 р.), згідно якого розпочато новий етап державної політики регулювання сфери господарської діяльності;
- “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” (набрав чинності з 1.07.2004 р.) – принципово новий закон, який враховує вимоги директив ЄС щодо реєстрації суб’єктів господарювання, зокрема, суб’єктів бізнесу, а також врегульовує існуючі проблеми при проведенні державної реєстрації.

Законодавчу базу державної науково-технічної політики зміцнено в результаті прийняття низки законодавчих, програмних та нормативних актів, які покликані сприяти утвердженню інноваційної моделі розвитку економіки як на галузевому, так і регіональному рівні. Зокрема, ЗУ “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” визначено стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні на 2003–2013 роки та середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності загальнодержавного рівня.

У банківському секторі економіки норми ЗУ “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” адаптовані до основних положень директиви Європейського Економічного Співтовариства №91/308/ЄЕС про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей, директиви Європейського Парламенту і Ради №2001/97/ЄС від 4.12.2001 р., якою внесено зміни в директиву Європейського Економічного Співтовариства №91/308/ЄЕС про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та стандартів Базельського комітету з банківського нагляду.

Крім того, до ЗУ “Про банки і банківську діяльність” внесено зміни спочатку згаданим вище ЗУ “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом”, а згодом ЗУ від 6.02.2003 р. № 485-IV “Про внесення змін до деяких законів України з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою

легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом”.

Результатом заходів, що вживалися органами виконавчої влади стало рішення про виключення України з “чорного” списку країн, які не борються з відмиванням грошей, здобутих злочинним шляхом.

Важливі положення низки директив ЄС, ЕЕС та ЕС у сфері захисту прав споживачів та реклами враховано у прийнятому 11.07.2003 р. ЗУ “Про внесення змін до Закону України “Про рекламу”.

Отже, на даний час значно розширено та удосконалено законодавчу та нормативну базу у таких сферах як оподаткування, зв’язок та інформаційні послуги, захист прав споживачів, охорона здоров’я та охорона навколишнього середовища, регулювання енергетики, праця, соціальний захист та соціальні гарантії, ядерна безпека, ліцензування в галузях природних монополій та господарської діяльності, банківська справа, стандартизація та оцінка відповідності, розбудова фондового та страхового ринків, молодіжна політика тощо.

ОБ'ЄКТИ ТА СУБ'ЄКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

3. ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ У СПРИЯННІ МІЖНАРОДНОМУ ІНВЕСТИВАННЮ

3.1. Іноземне інвестування як об'єкт економічної дипломатії

З використанням існуючих переваг у міжнародному поділі праці мають бути задіяні механізми переорієнтації виробників на нові технологічні уклади, модернізацію та переоснащення основних засобів на основі інновацій. Це повинно забезпечити підвищення науково-технічного рівня та збалансованості економіки, а в результаті наповнити високоякісними товарами внутрішній ринок та збільшити експортну складову валового внутрішнього продукту. Сучасна промислова політика передбачає мінімізацію адміністративного втручання з боку держави у господарську діяльність, проведення протекціоністської політики стосовно вітчизняного товаровиробника, запровадження прогнозно-рекомендаційних методів впливу у плануванні розвитку галузей економіки, створення атмосфери довіри між виробником продукції та власником капіталу, здійснення заходів щодо зменшення інвестиційних ризиків, прозоре використання державних інвестиційних ресурсів за програмно-цільовими принципами.

При цьому слід посилити вимоги до якості та безпечності продукції згідно з міжнародними стандартами та нормами, а також реально захистити права споживачів.

Забезпечення високих темпів економічного зростання потребує масштабних інвестицій в українську економіку. Інвестиційні ресурси застосовуватимуться лише відповідно до визначених пріоритетів розвитку економіки, а саме:

- вжиття заходів для законодавчого захисту прав акціонерів, забезпечивши їх вільний доступ до корпоративної інформації, належне представництво в органах управління та контролю, вплив на дивідендну політику, отримання рівного права на придбання відповідної частки нових емісій акцій за номінальною вартістю;
- фіскальне стимулювання політики рекапіталізації доходів;
- створення нормативної бази для заохочення вкладення довгострокових фінансових інвестицій;
- скасування відмінностей у режимі реєстрації іноземних та українських інвестицій;
- зміни до валютного законодавства щодо системи поточної конвертації гривні з метою зменшення обмежень на рух капіталу;
- безперешкодне переведення за кордон доходів нерезидентів, отриманих законним шляхом;
- у процесі планування бюджетних витрат на державні капітальні вкладення надання

переваг формуванню активної частки капіталу;

- активізація залучення коштів МБРР, СБРР та інших міжнародних фінансових організацій для фінансування пріоритетних інвестиційних проектів в Україні та започаткування співробітництва з Європейським інвестиційним банком;

- сприяння укладенню угод про розподіл продукції, насамперед у сфері видобування нафти, газу та інших корисних копалин;

- застосування прозорих схем концесійної діяльності та перегляд існуючих концесійних угод, укладених на не вигідних для України умовах;

- системна робота з поліпшення міжнародного інвестиційного іміджу України;

- сприяння створенню інститутів спільного інвестування корпоративних та пайових інвестиційних фондів;

- спрощення дозвільно-погоджувальної системи у сфері містобудування.

Основні завдання з розвитку реального сектора економіки полягають у модернізації та структурній перебудові виробництва, зниженні його енерго- та матеріалоємності, сприянні розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв, що дасть змогу забезпечити підвищення ефективності та конкурентоспроможності національної економіки.

Діяльність держави має бути спрямована на активне впровадження у виробництво результатів інноваційних наукових і науково-дослідних розробок як пріоритетної складової стратегії підвищення конкурентоспроможності економіки. Для цього необхідно:

- удосконалити умови інноваційної діяльності, механізм державного замовлення на впровадження у виробництво пріоритетних інновацій;

- забезпечити розвиток інноваційних структур – технопарків, технополісів, технологічних інкубаторів, венчурних фірм та інших форм об'єднання зусиль науки, освіти, виробництва і фінансового капіталу;

- розширити прошарок ефективних власників шляхом вдосконалення правової основи практики банкрутства, удосконалити систему фінансового посередництва (розвиток фондового ринку та венчурного інвестування), активізувати антимонопольну політику;

- залучити в процес інвестування лідерів світового високотехнологічного бізнесу на основі поліпшення інвестиційного клімату.

Прямі іноземні інвестиції є найдинамічнішою формою міжнародних господарських зв'язків, важливим об'єктом економічної дипломатії. Поєднання ринкових сил і стимулювання з прямим і непрямим державним впливом призводить до істотного зростання їх абсолютних розмірів. Стрімке збільшення прямих інвестицій пояснюється не тільки економічними причинами. Важлива роль належить і економічній дипломатії, внаслідок чого значення іноземних інвестицій у світовій економіці гостро підвищилась. Поняття “прямі іноземні інвестиції” трактується значно ширше:

- збільшується роль ознак права на управління; право володіння власність перестає бути єдиним і тим більше вирішальною ознакою;

- у міру розвитку і удосконалення структури міжнародних ринкових відносин складаються різні форми операцій, які призводять до довгострокових відносин і постійної зацікавленості підприємства-резидента однієї держави у підприємстві-резиденті іншої держави, а також контролю першого над другим;

- слово “контроль” можна замінити більш гнучким виразом – “істотна ступінь впливу на управління”.

Розглянемо більш докладно наступні три пункти: про вплив різноманітних форм бізнесу на зміст поняття “прямі іноземні інвестиції”, про зміну лідерів і, відповідно, можливостей дипломатії окремих країн впливати на міжнародні стандарти інвестування, а також про суперечливий початок економічної дипломатії у питаннях інвестицій через багатосторонні переговори або через диктат більш сильного.

Найбільшими іноземними компаніями-інвесторами України є: “Кока-Кола Аматіл Ук-

раїна” (43 млн дол. США), “Ресмста Київ тютюнова фабрика” (14,9 млн дол. США), “Макдональдз Юкрейн ЛТД” (21,7 млн дол. США). Серед українських підприємств найбільшими реципієнтами коштів є Донецький металургійний комбінат (41,5 млн дол. США), Івеко-КРАЗ (12,8 млн дол. США), Одеський нафтопереробний комбінат (9,5 млн дол. США), Івеко-Мотор Січ (8,1 млн дол. США).

У сучасних умовах очікувати великого припливу іноземного капіталу в Україну не доводиться, тому що інвестиційний клімат залишається несприятливим. Основними перешкодами для іноземних інвестицій в Україну є: нестабільне та надмірне державне регулювання, нечітка правова система, мінливість економічного середовища, корупція, великий податковий тягар, проблеми щодо встановлення чітких прав власності, низький рівень доходів громадян, труднощі в спілкуванні з урядом та приватизаційними органами, мінливість політичного середовища, відсутність матеріальної інфраструктури, проблеми виходу на внутрішній та зовнішній ринки та інші.

Державна політика щодо залучення іноземного капіталу здійснюється КМУ спільно з НБУ і регулюється Верховною Радою України. Неабияку роль у цьому процесі відіграє секретаріат Президента. Указами Президента України створена певна кількість державних інституцій, що безпосередньо займаються залученням іноземних інвестицій в Україну як об’єкт економічної дипломатії:

- Національне агентство України з реконструкції та розвитку, завданням якого є участь у формуванні державної політики при взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями й закладами для залучення кредитів, грантів, міжнародної гуманітарної й технічної допомоги, іноземних інвестицій;

- Державний інвестиційно-кліринговий комітет та Координаційна рада з питань інвестиційно-клірингового співробітництва розглядають питання, пов’язані з залученням фінансових і інвестиційних ресурсів в рамках інвестиційно-клірингових відносин;

- Палата незалежних експертів із питань інвестицій є постійним діючим консультативно-дорадчим органом при Президенті України, метою якого є запобігання конфліктам між іноземними інвесторами й органами виконавчої влади;

- Консультативна рада з питань іноземних інвестицій в Україну – створена при Президентові для розробки і реалізації державної політики із залучення й використання іноземних інвестицій;

- Валютно-кредитна рада Кабінету Міністрів приймає рішення про надання державних гарантій при залученні іноземних кредитів.

Певну участь в управлінні іноземним інвестуванням приймають органи місцевих державних адміністрацій у межах делегованих їм повноважень.

У господарському житті треба дотримуватися певних загальновизнаних правил, аби вчинки економічних суб’єктів не призвели до хаосу та кризи, а перетворилися у сукупність процесів, що забезпечують розвиток економіки і підвищення рівня життя народу.

Розвиток за умов трансформації економічних відносин передбачає дієве державне регулювання. Державі належить провідна роль у створенні економічних стимулів, гарантій політичної, економічної, оборонної, екологічної безпеки, у зацікавленості суб’єктів господарювання та всіх громадян в економічному зростанні.

При розробці програм (концепцій) державного регулювання іноземного інвестування треба враховувати менталітет і країни базування, і країни-реципієнта.

Державне регулювання іноземного інвестування має ґрунтуватися на принципах взаємної відповідальності іноземного інвестора і держави: дотримання основних прав і свобод іноземних інвесторів, юридичної відповідальності іноземних інвесторів за порушення закону або міжнародних договорів, заохочення іноземних інвесторів, які спрямовують інвестиційні ресурси у програми (проекти), визначені державою як пріоритетні, удосконалення законодавства щодо іноземних інвестицій.

Законодавче регулювання іноземного інвестування в Україні непослідовне, неста-

більше і непередбачуване. Доводиться констатувати, що упродовж останніх років незалежності не було розроблено й закріплено системи правових принципів стимулювання іноземного інвестування, не було створено стабільного законодавчого регулювання. Основна проблема у цій сфері – часті й непередбачувані зміни вимог законодавчих і підзаконних актів. Усе це унеможливує формування високопривабливого інвестиційного клімату.

Кожна країна по-різному ставиться до участі іноземних інвесторів у процесах приватизації. У деяких заохочують передачу національної власності у власність нерезидентів, в інших же, навпаки, намагаються обмежити участь іноземців у роздержавленні економіки. Світовий досвід переконує, що внесення прямих іноземних інвестицій через купівлю чи приватизацію відбувається частіше, ніж створення нових підприємств.

Особливе місце у системі державного регулювання іноземного інвестування належить амортизаційній політиці. Розміри щорічних амортизаційних відрахувань залежать від терміну служби устаткування. Ці розміри впливають на величину витрат виробництва та суму балансового прибутку, а отже, й на фінансовий стан компанії. Проте термін служби устаткування – поняття відносне. Один підприємець може використовувати старі верстати і обладнання, інший бажає постійно оновлювати свої засоби виробництва. Але усі підприємці в принципі зацікавлені у збільшенні розміру відрахувань до амортизаційного фонду, оскільки ці кошти вигідніше використовувати як інвестиції у виробництво, а не як доходи, із яких треба платити податки.

Значний вплив на процеси іноземного інвестування має політика держави щодо розвитку та підтримки інфраструктурних галузей. Підприємства інфраструктури повинні забезпечити підприємства інших галузей необхідними послугами та, як наслідок, знизити рівень їхніх витрат. Крім того, підприємства інфраструктурних галузей можуть, за певних умов, суттєво поповнити бюджети усіх рівнів за рахунок податкових і неподаткових платежів та стимулювати приплив в економіку країни нових іноземних інвестицій. Наприклад, за умови великої капіталомісткості українських підприємств було б доречним на перших етапах стимулювання з боку держави лізингових операцій і, звісно ж, запровадження державної підтримки лізингу.

Державна політика України щодо залучення іноземного капіталу проводиться за такими напрямками:

- визначення умов для здійснення іноземних інвестицій; визначення пріоритетних сфер для іноземного інвестування;
- визначення системи інвестиційних пільг для іноземних інвесторів;
- визначення вимог до інвесторів, які претендують на одержання додаткових пільг;
- визначення системи гарантій щодо захисту прав іноземних інвесторів та інше.

З метою створення належних умов для ефективного залучення іноземного капіталу в економіку та збільшення його обсягів значна увага приділяється питанням удосконалення законодавчої й нормативної бази щодо державного регулювання процесів іноземного інвестування.

Важливими правовими документами, які регулюють взаємовідносини між суб'єктами інвестиційної діяльності, є міждержавні угоди “Про сприяння та взаємний захист інвестицій”.

Такі угоди є гарантом надання справедливого статусу інвестиціям і захисту їх на території іншої держави. Взагалі діяльність іноземних інвесторів в Україні регулюється близько 70 нормативними актами різного рівня. Крім цього, до діючого законодавства постійно вносяться зміни й доповнення, які часто значно погіршують існуючі положення та умови діяльності іноземних інвесторів.

Пріоритетними сферами для іноземного інвестора в Україні вважаються металургійний комплекс, машинобудування, паливно-енергетичний комплекс, хімічна та нафтохімічна промисловість, агропромисловий комплекс, транспорт, зв'язок, легка та медична промисловість.

З іншого боку, виходячи з інтересів національної безпеки, враховуючи стан та перспективи розвитку сфер та галузей, важливих для життєзабезпечення країни, виділяються

галузі, які будуть закриті для іноземного капіталу, та галузі, де участь іноземного капіталу так чи інакше обмежуватиметься: безпосередня експлуатація природних ресурсів, стратегічні об'єкти виробничої інфраструктури, телекомунікації, супутниковий зв'язок, банківська та страхова сфери. Типовими інструментами обмеження іноземної інвестиційної діяльності є обмеження на частку іноземного інвестора у спільних підприємствах, ліцензії та дозволи, високі ставки податків, обмеження на репатріацію прибутків тощо.

Система інвестиційних пільг має включати в себе:

- застосування системи податкових та митних пільг;
- застосування норм прискореної амортизації;
- збільшення періоду звільнення від податку;
- повернення 50 % експортного мита на товари виробничого призначення та 100 % – на деталі, вузли, імпортовані по кооперації;
- зниження ставок оподаткування в разі реінвестування отриманого прибутку чи інвестування в певні галузі чи регіони;
- надання кредитів на пільгових умовах [140].

Серед основних вимог до іноземних інвесторів, які претендують на одержання додаткових пільг, мають бути:

– **обсяг інвестицій** – у світовій практиці рядовою інвестицією є 50–100 тис. дол. США, а кваліфікаційною часткою власності в об'єктах інвестування – у 20 %, в Україні ця частка становить 10 %. Держава також визначає мінімальний обсяг інвестицій для іноземних інвесторів, які бажають вкласти свої кошти в інвестиційні проекти, які реалізуються в спеціальних (вільних) економічних зонах. В Україні ця сума – не менше 500 тис. дол. США;

– **напрямок вкладання коштів** – це мають бути пріоритетні галузі економіки;

– **мета вкладання коштів** – створення нових робочих місць, впровадження новітніх технологій, розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, збільшення обсягу конкурентоспроможних на зовнішніх ринках товарів, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури;

– **вимоги до виробництва** – у процесі виробництва іноземний інвестор повинен: орієнтуватися на найбільш раціональне використання сировинної бази України, сприяти зниженню енергоспоживання на одиницю продукції.

Таким чином, для активізації іноземного інвестування економічній дипломатії необхідно насамперед розв'язати проблеми макроекономічної стабільності та активізувати дію комплексу важелів регулювання інвестиційної діяльності, а саме: створити нормативно-правові та соціально-економічні основи збільшення необхідних обсягів іноземних інвестицій; мати ефективний механізм публічного контролю за їх виконанням; контролювати та певним чином регулювати галузевий розподіл іноземних інвестицій; мати зважену, обґрунтовану політику щодо встановлення податкових пільг; активізувати кредитну політику, розвивати практику надання гарантій під іноземні кредити комерційними банками.

3.2. Оцінка форм інвестицій та міжнародного бізнесу

У світовій практиці сформувались категорії ділових відносин у міжнародному бізнесі з цілком визначеними, характерними рисами, які відрізняють одні форми від інших за ознаками: власності, контролю за процесом прийняття рішень, ступенем ризику, які виконують відповідні учасники, часткою доходу, який буде отримано у результаті господарської діяльності.

Існує п'ять основних форм міжнародного бізнесу.

1. Бізнес належить цілком іноземному підприємству. Воно повністю забезпечує весь капітал і технологію, несе усі ризики та отримує дохід (після сплати відповідних

податків).

2. Спільне підприємство – іноземне та місцеве підприємство об'єднує свої процеси у здійсненні конкретного бізнесу. Розподіл ролі у контролі і процесі рішень, у ризику та прибутках звичайно залежить від частки вкладу у бізнес. Спільні підприємства можуть бути корпоративного або контрактного типу.

3. Спеціальні контрактні угоди – до них можна віднести угоди про розподіл продукції, сервісні контракти. Поділ контролю, прийняття рішень, величини ризику і прибутку не залежать від співвідношення вкладу місцевого та іноземного учасників. Звичайно, іноземні підприємства несуть всі або більшість ризиків, частка у прибутках визначається в ході переговорів. Поділ контролю і ролі у процесі прийняття рішень також залежить від згоди учасників.

4. Технологічні, управлінські і маркетингові угоди – відповідний бізнес, що належить місцевому підприємству, який несе ризик і отримує дохід. Іноземні підприємства отримують прибуток згідно погодженої формули. До цієї категорії інвестицій відносять ліцензійні, управлінські, маркетингові та інші відповідні угоди про продаж послуг на постійній тривалій основі.

5. Угода за субконтрактом, з спільного випуску продукції та за спеціалізацією – іноземні і місцеві підприємства устанавлюють постійні тривалі відношення у виробництві або у маркетингу на основі контрактних відносин. Будь-яких зобов'язань у власності, контролі, поділу ризику і прибутку такі контракти не передбачають [60].

Іноземні інвестиції можуть будуватися як на отриманій зарубіжним учасником власності у місцевому національному підприємстві (бізнесі), так і без отримання частки у капіталі. Головне – це тривалий характер відносин фіксованого або фактичного права на отримання доходу. Це право може забезпечуватися відповідною угодою або тим, що може забезпечувати сам ринок. А ось тут вирішальне слово належить економічній дипломатії.

Світова історія свідчить, що залучення ресурсів ззовні у формі іноземних інвестицій є дієвим засобом піднесення національної економіки. На розробку й реалізацію як зовнішньоторговельної, так і зовнішньоекономічної політики істотно впливає структурно-інвестиційна політика держави. Вона стимулює розвиток пріоритетних галузей економіки та виробництва, які можуть стати основою міжнародної спеціалізації країни і визначити її місце в міжнародному поділі праці й світовому господарстві.

Потенційно Україна є інвестиційно-привабливою країною. Передумовами формування в Україні сприятливого інвестиційного клімату є: вигідне географічне положення (воно визначається розташуванням країни у центрі Європи, на перехресті торгових шляхів), багаті природні ресурси (60 % сільськогосподарських угідь України – високородючі чорноземи), рекреаційні ресурси – Крим, Карпати (сприятливі для розвитку туризму, санаторно-курортного лікування, відпочинку), освічена робоча сила. Визначальним стимулом для прямих інвестицій в Україну є також пошук нових ринків, що істотно переважає інші можливі причини.

На розробку і реалізацію зовнішньоекономічної політики суттєвий вплив справляє інвестиційна політика держави. Вона стимулює розвиток пріоритетних галузей економіки, які можуть стати основою міжнародної спеціалізації країни і визначити її місце в міжнародному поділі праці й світовому господарстві. Активно підвищити експортний потенціал України та здійснити його диференціацію неможливо без поліпшення інвестиційного клімату і залучення іноземних інвестицій у відповідні галузі економіки.

Прямі іноземні інвестиції в Україну надходять із понад 100 країн світу, причому близько половини всіх інвестицій припадає на шість країн. Найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій отримують харчова промисловість, внутрішня торгівля, машинобудування і металообробка (табл. 3.1).

Обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку України незначні й недостатні порівняно із масштабами її виробництва, ресурсами, місткістю ринку, кваліфікацією робочої сили.

Іноземних інвесторів в економіці України приваблює багатий природний потенціал,

велика місткість внутрішнього ринку, наявність кваліфікованої й порівняно дешевої робочої

Таблиця 3.1 – Галузева структура ПП в економіку України, %

Галузь	1995 р.	2005 р.
Харчова промисловість	14,5	20,0
Внутрішня торгівля	22,4	21,9
Машинобудування і металообробка	12,8	7,4
Фінанси, кредит	7,4	5,6
Паливна промисловість	0,4	4,9
Чорна та кольорова металургія	5,0	3,3
Хімічна та нафтохімічна промисловість	4,2	3,1
Будівництво	3,3	2,9
Інші	30,0	30,9

Примітка. Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

сили, вигідність транзитного розташування країни та ін. Але в цілому інвестиційний клімат в Україні є несприятливим для іноземних інвесторів [125, 192]. Такими негативними факторами є:

- недосконалість і нестабільність законодавства, незахищеність інтересів іноземного інвестора, адміністративна неврегульованість;
- невизначеність пріоритетів ринкової трансформації, непередбачуваність розвитку ситуації в країні;
- нерозвиненість банківської системи;
- великий ризик втрати прибутку і власне інвестицій;
- нерозвиненість виробничої та соціальної інфраструктури;
- недосконалість страхової системи;
- низький рівень життя основної маси населення.

Державна програма заохочення іноземних інвестицій [60] визначає такі пріоритетні сфери для іноземного інвестування: агропромисловий комплекс, легка промисловість, лісопромисловий комплекс, машинобудування, фармацевтична промисловість, паливно-енергетичний комплекс, транспортна інфраструктура, зв'язок, хімічна і нафтохімічна промисловість, соціальна інфраструктура.

Одним із потужних інвесторів є Німеччина. Приріст німецьких інвестицій значно перевищує загальну тенденцію зростання іноземних інвестицій в Україну. Багатообіцяючими є вкладення, насамперед, у виробництво комплектуючих для автомобілів, цементу, а також у створення в Україні супермаркетів.

Аналіз інвестиційних проєктів з Німеччини дозволяє зробити висновок про їх значний вплив на зростання технологічного рівня сільськогосподарського машинобудування, хімічної промисловості, впровадження нових технологій у вирощуванні олійних культур, а також у розвиток високотехнологічних галузей, зокрема телекомунікацій, транспортного машинобудування.

Інвестиційний клімат держави – це сукупність політичних, правових, економічних та соціальних умов, що забезпечують і сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних та іноземних інвесторів. Сприятливий інвестиційний клімат має забезпечити захист інвестора від інвестиційних ризиків (непередбачених фінансових втрат капіталу та доходів). Сукупність інвестиційних ризиків всебічно характеризує інвестиційний клімат від найнесприятливішого до найсприятливішого [192].

Враховуючи стан економічного потенціалу й обмежені внутрішні інвестиційні можливості впродовж всього періоду трансформації економіки, українська держава намагається створити сприятливі умови для розвитку інвестиційної сфери. Здійснено перехід до управління інвестиціями на базі ринкових відносин. Формується багатосекторна система капітального будівництва. Ліквідовано будівельні міністерства. Розукрупнено та приватизуються будівельні

організації. У макроекономічній політиці наголошується на створенні передумов зростання інвестицій – ослаблення інфляції, забезпечення оптимальних відсотків за депозитами і вкладеннями, зниження відсоткових ставок за кредитами, скорочення заборгованості та зростання споживчого попиту населення.

Подолання або зниження ризиків для інвесторів в Україні забезпечується такими чинниками:

- рівнем розвитку продуктивних сил та станом ринку інвестицій;
- правовим полем держави (законодавчою базою);
- політичною волею всіх гілок влади;
- станом фінансово-кредитної системи;
- статусом іноземного інвестора;
- інвестиційною активністю населення [131].

У країну, де вітчизняний інвестор практично не вкладає коштів у розвиток виробництва, не піде й іноземний інвестор. Тому за умов економічної кризи важливе значення має державна підтримка реалізації інвестиційних проектів розвитку пріоритетних виробництв (промислова політика), а також упровадження економічних регуляторів активізації внутрішньої інвестиційної активності.

Рівень розвитку продуктивних сил держави – один з найважливіших чинників, що сприяє поліпшенню інвестиційного клімату. Оскільки основні джерела інвестицій формуються у виробництві, то, природно, велике значення має збільшення ВВП та національного доходу, що спрямовуються на нагромадження.

Розподіл національного доходу на фонди споживання і нагромадження та фінансування обігових коштів й основних фондів дає певну помилку у визначенні розміру ресурсів для інвестування, але не такою мірою. Зрозуміло, що останніми роками структура національного доходу змінювалась не на користь фонду нагромадження через інфляцію та стагнацію виробництва. Важливим чинником, що впливає на інвестиційний клімат, є рівень розвитку інвестиційної сфери, особливо активних її елементів – підприємств і організацій будівельного комплексу (промисловість будівельних матеріалів, деталей і конструкцій, будівельних машин і механізмів, системи забезпечення будівництва матеріально-технічними ресурсами та комплектації будов вітчизняним та імпортом обладнанням).

Інвестиційна сфера в Україні охоплює понад 1300 будівельних фірм, серед яких 64 комбінати, близько 800 підприємств з виробництва збірних залізобетонних конструкцій, стільки ж підприємств з виробництва стінових матеріалів, понад 300 підприємств з виготовлення столярних виробів, близько 50 підприємств з виготовлення пористих заповнювачів та 30 підприємств з виготовлення мінераловатних виробів. Це потужна ресурсна база активізації інвестиційних процесів. Проте в 1998 р. майже половина цих підприємств працювала збитково [131].

Загальне правове поле інвестиційної діяльності регулюється законами, більшість з яких прийнято ще у 1991 р. Ці законодавчі акти, що приймалися одразу після оголошення Україною незалежності за умов ще діючої командно-адміністративної системи і багато в чому несли в собі рудименти минулого, відіграли певну позитивну роль у формуванні інвестиційного клімату в Україні.

Важливу роль у формуванні сприятливого інвестиційного клімату в Україні відіграють фондовий ринок, фінансово-кредитна система, залучення іноземного капіталу, інвестиційна активність населення, структурно-інноваційна перебудова економіки та інші чинники, що розглядатимемо далі.

Щодо правового поля держави та політичної волі всіх гілок влади доходимо висновку, що на початку 1998 р. вже існували політичні, економічні та організаційно-правові умови для істотної активізації інвестиційного процесу.

В Україні, як і в інших країнах СНД, за часів Радянського Союзу фондовий ринок тлумачився як система інфраструктурних елементів, що ізолює фінансові ресурси від виробництва з метою привласнення спекулятивного прибутку. Нині всі переконані в тому, що

інвестиційний ринок є потужним важелем розвитку економіки країни, дієвим засобом мобілізації нагромаджень і спрямування фінансових ресурсів у ті галузі виробництва, які приносять найбільший прибуток.

Вітчизняний ринок цінних паперів формується під впливом різноманітних і нерівнозначних чинників. Серед них, зокрема, рівень інфляції; розмір емісії та погашення цінних паперів, величина платоспроможного попиту інвесторів, значення облікової ставки НБУ, величина прибутковості окремих інструментів фондового ринку, рівень державного контролю на національному фондовому ринку за діяльністю вітчизняних та іноземних інвесторів, швидкість та легкість переходу прав власності на цінні папери, якість системи розрахунків за угодами з цінними паперами, рівень підготовки професійних учасників фондового ринку, наявність необхідної інфраструктури, надійність захисту прав інвестора.

Слід враховувати деякі особливості сучасного вітчизняного фондового ринку, зокрема:

- в Україні тільки розпочався процес вільної торгівлі цінними паперами, і більшість потенційних дрібних покупців практично не мають будь-якого досвіду в цій сфері;

- у зв'язку з кризовим становищем вітчизняної економіки вкладання коштів у цінні папери можна вважати ідеальним шляхом для отримання гарантованого прибутку, але власного досвіду недостатньо;

- потенційна можливість появи фірм, які надаватимуть “консультативні” послуги у сфері торгівлі цінними паперами, більшість з яких не відповідатимуть необхідним для цього бізнесу умовам: наявність кваліфікованого персоналу, що має доступ до першоджерел відповідної інформації.

Інститут депозитаріїв перебуває на початковій стадії, реально функціонує тільки депозитарій НБУ та ще кілька комерційних банків виконують такі функції; інвестиційним фондам (зберігачам) ліцензії поки що не видавались. Стосовно основних учасників фондового ринку можна сказати, що великих підприємств-емітентів (відкритих акціонерних товариств – ВАТ) з ліквідними звичайними та привілейованими акціями) поки що мало. Практично відсутні на біржовому ринку дрібні та індивідуальні інвестори.

Структурні дослідження фондового ринку України свідчать про недосконале співвідношення первинного та вторинного ринків цінних паперів: 90 до 10 %. Натомість у Росії вторинний ринок становить 20–25 %, а у розвинених західних країнах – 85–90 % [192].

Більшість цінних паперів на ринку – це ОВДП (близько 80 %), натомість на західних фондових біржах обсяги приватних корпоративних паперів майже вдвічі перевищують обсяги державних та муніципальних. Відсутні облігації довгострокових державних та муніципальних позик. Тільки кілька відсотків корпоративних цінних паперів можна вважати високоліквідними, за якими проводиться активна торгівля.

Розвитку фондового ринку сприятиме Національна депозитарна система. Національна депозитарна система – це відкрите акціонерне товариство з часткою державної власності, якою управляє Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Ведення реєстрів власників іменних цінних паперів є виключною діяльністю депозитарної системи. Національна депозитарна система має два рівні:

- перший – зберігачі, що ведуть рахунки власників цінних паперів, і незалежні реєстратори іменних цінних паперів;

- другий – Національний депозитарій України і депозитарії, що ведуть рахунки для зберігачів і здійснюють клірингові розрахунки за угодами щодо цінних паперів.

Значно повинно поживавити фондовий ринок положення про порядок проведення на позабіржовій фондовій торговій системі аукціонів з продажу за кошти пакетів акцій, що належать державі, відкритих акціонерних товариств.

Положення передбачає продаж пакетів акцій ВАТ, що належать державі й підлягають приватизації. Ці пакети реалізуються через асоціацію “Позабіржова фондова торгова система” (ПФТС), тобто об’єднання юридичних осіб, які займаються торгівлею цінними паперами згід-

но ЗУ “Про підприємства в Україні”. Асоціація ПФТС об’єднує своїх членів через єдину електронну систему і виконує операції з купівлі-продажу цінних паперів за умов конкуренції в режимі реального часу. Покупцями пакетів акцій можуть бути юридичні та фізичні особи.

Законодавчу та нормативну базу, що регулює фондовий ринок, слід удосконалити за такими напрямками:

- удосконалення структури цінних паперів, що перебувають в обігу на фондовому ринку;
- упровадження дієвого контролю з боку державних органів за діяльністю фінансових посередників з метою забезпечення останніми високих інвестиційних якостей цінних паперів;
- удосконалення законів, що регулюють фінансовий ринок, з метою забезпечення прав інвесторів, захист їх власності від інвестиційних ризиків, упровадження системи державного страхування та перестрахування акціонерного капіталу;
- істотне розширення кола емітентів фондового ринку за рахунок великих, привабливих для інвесторів підприємств. Створення умов і надання стимулів закритим акціонерним товариствам з метою їх перетворення на відкриті й залучення іноземного капіталу до процесу акціонування і корпоратизації;
- удосконалення нормативної бази визначення інвестиційної привабливості проектів з метою ефективної структуризації капіталу, що інвестується;
- залучення з фондового ринку коштів на консорційних засадах (закон про консорціуми), у тому числі й іноземних інвестицій (коштів нерезидентів) [125].

Потрібно створити й оприлюднити постійні положення про порядок надання дозволу обігу акцій або облігацій українських емітентів за межами України та положення щодо порядку допуску цінних паперів іноземних емітентів на фондовий ринок України.

До розробки цих положень спонукають такі причини:

- загальні тенденції розвитку ринку цінних паперів в Україні;
- необхідність інтеграції національного ринку цінних паперів в європейський та загальносвітовий ринки цінних паперів;
- посилення регулюючої та контролюючої функцій держави на ринку цінних паперів;
- законодавче регулювання та контроль держави за експортом національного капіталу;
- законодавче регулювання операцій з цінними паперами, що емітовані нерезидентами;
- посилення контролю за експортом капіталу шляхом купівлі цінних паперів іноземних емітентів в Україні з метою легалізації та законодавчого оформлення статусу раніше вивезеного (у будь-якій формі) з України капіталу, а також легалізація існуючого ринку іноземних цінних паперів в Україні.

Предметом державного регулювання мають бути такі види корпоративних цінних паперів, як акції, облігації.

Операції з цінними паперами, які емітовані державою або муніципальними органами, не повинні регулюватися цими положеннями, оскільки укладання угод такого рівня є прерогативою держави.

Для початку процесу інтеграції національного фондового ринку у світовий ринок необхідні принаймні такі умови:

- вільна конвертованість валют та наявність міцного валютного коридору для гривні, що забезпечити сьогодні дуже важко;
- створення механізму обліку прав власності інвесторів відповідно до ЗУ “Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні” та системи гарантій страхування інвестицій, чітко визначеної схеми репатріації прибутку.

Перелічені компоненти мають особливе значення для портфельного інвестора.

Зазначеною системою гарантій слід займатися невідкладно, оскільки нещодавно світова фондова криза та реакція на неї українського ринку підтвердили, що в Україні дуже мало працюючих портфельних інвесторів. Саме спрямування в Україну “портфельних” гро-

шових потоків може стати однією зі складових зміцнення економіки взагалі.

Проте було б надто оптимістичним передбачати швидке припинення нелегального відпливу за кордон капіталу, який тіньові структури зараз вважають за доцільне вкладати в економіку країн з вищим рівнем розвитку. Але слід підкреслити, що принаймні існуватиме альтернативний, тобто легальний, варіант цього процесу.

Гостра криза фінансово-кредитної системи допомагає сьогодні, як ніколи раніше, усвідомлювати необхідність створення ефективної та гнучкої системи фінансових взаємовідносин з метою забезпечення успішної роботи банків; нагальність функціонування та розвитку системи консалтингових, юридичних, інформаційно-аналітичних установ та фінансово-кредитних інституцій, які б забезпечили всебічну підтримку бізнесу, що розвивається в Україні, сприяли б встановленню інформаційної відкритості ринку. Іншими словами, йдеться про вдосконалення фінансово-кредитної системи, яка, не встигнувши сформуватися, вже зазнала гострої кризи. Ознаки цієї кризи: хронічний дефіцит державного бюджету, незначна питома вага фонду нагромадження, високий рівень податків, стагнація виробництва, відсутність ринку нерухомості та ринку землі, нерозвиненість фондового ринку, неплатежі, низький життєвий рівень населення, брак кредитних ресурсів, низька питома вага інвестиційних кредитів через інфляційні очікування, низький рівень заощаджень населення (544,9 млн грн на 1.01.1997 р. у банківських депозитах). Аналіз стану економіки, функціонування фінансово-кредитної системи, її структурних інституцій та інфраструктурних елементів дає змогу рекомендувати основні напрямки вдосконалення цієї системи як основного засобу нагромадження капіталу та його залучення до інвестиційного процесу.

За основні вважаємо такі напрями вдосконалення фінансово-кредитної системи:

- створення відповідної законодавчої та нормативної бази функціонування системи, спрямованої на активізацію інвестиційного процесу в Україні;
- розвиток діючих та створення нових структурних інституцій та інфраструктурних елементів;
- розширення видів і напрямків інвестиційної діяльності фінансово-кредитних установ;
- удосконалення існуючих та впровадження нових фінансових інструментів нагромадження та залучення капіталу до інвестиційного процесу.

Перший напрямок передбачає разом із загальними зусиллями щодо створення сприятливого інвестиційного клімату вважати за доцільне випереджальне опрацювання нормативних та законодавчих актів, спрямованих на спонукання фінансово-кредитної системи до розгортання інвестиційного процесу [131].

З цією метою потрібно виокремити відповідальність законо- та нормоутворюючих органів щодо наслідків їх дій згідно результатів упроваджених актів. Відповідальність щодо впровадження діючої та результативної системи активізації інвестування для окремих керівних органів і юридичних осіб повинна бути невідворотною, оскільки вони закладають фундамент існування і життєдіяльності майбутніх генерацій.

Законодавчі та нормативні документи потрібно селекціонувати так, щоб не було щонайменших обмежень щодо інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. Фінансово-кредитна система в цьому напрямку повинна відігравати провідну роль, оскільки їй притаманні чинники першопрохідця стосовно нагромадження та залучення капіталу. Обмеження функцій та відповідальності фінансово-кредитної системи стосовно інвестиційного процесу неминуче призведе до його згортання та призупинення відтворювального розвитку суспільства загалом.

До речі, на думку вчених, українська економіка, очевидно, тяжіє до банківсько-орієнтованого типу фінансової системи та відповідного варіанта взаємозв'язку функції управління власністю та контролю. Промисловий сектор через глибоку економічну кризу не має змоги самостійно забезпечити необхідний рівень вкладень у модернізацію та реконструкцію ви-

робництва. Підприємства потребують не тільки фінансового оздоровлення за рахунок припливу зовнішніх ресурсів, а й водночас реорганізації системи управління з чітким визначенням права контролю власника.

Немає сумніву, що в активізації інвестиційного процесу провідну роль повинні відігравати банки та інші фінансово-кредитні установи. Можна виокремити такі основні напрямки участі банків в інвестиційному процесі:

- проведення операцій, пов'язаних з державними інвестиційними ресурсами;
- здійснення інвестицій за рахунок власних коштів;
- участь в інвестиціях у складі промислово-фінансових груп;
- трастове управління ресурсами (переважно позабюджетними фондами);
- залучення іноземних інвестиційних ресурсів.

Проте нині українська законодавча база не має чітко визначених дієвих важелів, спрямованих на вдосконалення кредитних відносин між фінансово-кредитними установами та підприємствами.

Отже, чинне законодавство України необхідно суттєво вдосконалювати за такими напрямками:

- розробити пакет нових законів, які регламентуватимуть діяльність банківських установ з урахуванням міжнародних норм та звичаїв у банківській практиці;
- обмежити втручання держави у сферу приватних інтересів комерційних банків рамками, встановленими законодавством;
- узгодити норми спеціального банківського законодавства з нормами інших галузей українського законодавства;
- дати чітку правову фіксацію структури та функцій фінансово-кредитної системи, її рівнів, елементів, визначити основні поняття;
- надати фінансово-банківському законодавству характеру прямої дії.

Слід розробити та прийняти законодавчі акти прямої дії, а саме: закони України “Про кредитну справу”, “Про безготівкові розрахунки”, “Про банківську та фінансову таємницю”, “Про грошово-кредитну політику в Україні”, “Про порядок діяльності іноземних банків на території України”.

За сучасних умов комерційні банки України спрямовують на інвестиційне кредитування 10–15 % власних ресурсів.

Вчені та фахівці банківської справи зазначають, що найближчими роками необхідно реформувати банківську систему шляхом переведення слабких комерційних банків у розряд фінансових компаній або приєднати їх до сильніших. Отже, нагальне необхідно прискорити процес концентрації в банківській системі з метою підвищення її спроможності обслуговувати не лише посередницьку діяльність, а й тривалі потреби великих виробничих структур й швидше зробити українські банки конкурентоспроможними на світовому фінансовому ринку.

Українські банки потребують припливу капіталу. Але де його взяти? Теорія управління бізнесом має досить просту відповідь на це запитання: якщо підприємству необхідно збільшити свій капітал, злиття з іншими підприємствами може бути розв'язанням цієї проблеми. Злиття є “локомотивом” прогресу в банківській галузі. Це більш швидкий та менш капіталомісткий шлях розвитку, ніж створення нових банків чи філій. Наприклад, лише у США щорічно здійснюється до 400 поглинань у банківській галузі.

Є кілька конкретних сценаріїв поглинання. Один з них – придбання контрольного пакета акцій банку зі збереженням його формальної незалежності. При цьому можливе створення холдингу. Інший сценарій – отримання контролю над банком та перетворення його на філію.

Другим напрямком реформування банківської системи вважається вихід великих банків на міжнародні фінансово-кредитні ринки.

Третім напрямком реформування є відокремлення банків від небанківських кредитних

інституцій.

У цьому процесі необхідно приділити велику увагу розширенню функцій комерційних банків щодо здійснення операцій з цінними паперами та довірчими операціями, що сприяють прискоренню процесу приватизації.

Четвертий напрямок – створення ядра системи комерційних банків – групи банків, які мають мережу філій і підлягають регулюванню.

Важливий напрямок, особливо для України, – налагодження жорсткого дотримання банківських норм безпеки, тобто важливе значення має підвищення ефективності роботи банківських органів, що здійснюють нагляд. Це особливо необхідно при прямих банківських інвестиціях та довгострокових кредитах. Для цього необхідно забезпечити випереджальний розвиток регулятивної інфраструктури, яка базується на детальних формальних правилах та широких контрольних процедурах. Це повинно прискорити процес переходу великих банків на більш високий рівень регулювання та рекапіталізації, відокремлення їх від “небанків”, і насамперед від фінансових компаній, а також від безперспективних банків, які не спроможні розвиватися в разі посилення контролю.

Настав час, коли доцільно створювати банківські інвестиційні консорціуми з об’єднаними фінансовими резервами та страховими фондами, які несуть колегіальну відповідальність за надані кредити. До такого консорціуму крім банків повинні ввійти кілька провідних страхових компаній, які працювали б на принципах співстрахування та перестрахування інвестиційних кредитів. У межах консорціуму можливе також утворення промислово-фінансових груп та інших угруповань.

Останніми роками багато коштів та зусиль витрачено на обґрунтування доцільності створення Українського банку реконструкції та розвитку. Проте досі це питання не розв’язане через брак фінансових ресурсів. На нашу думку, така структура може бути створена лише як корпоративне угруповання, де контрольним пакетом акцій володітиме держава.

Світова практика показує, що розгорнута система іпотечного кредитування, яке підтримується державою, може досить ефективно впливати на активізацію промислового, сільськогосподарського та житлового інвестування.

У процесі інвестиційного кредитування дуже серйозну увагу слід приділяти безперервному банківському моніторингу впродовж усього періоду кредитування. Глибока експертиза проекту кредитором повинна, на нашу думку, здійснюватися принаймні тричі:

- у передінвестиційний період для розв’язання питання про укладення кредитної угоди;
- при продовженні кредитування з метою надання чергового траншу або в разі пролонгації кредиту;
- при вивченні можливості конвертації боргу в акції підприємства, тобто при перетворенні кредитора на інвестора (акціонера).

При фінансуванні проектів банки потребують високого фінансового та операційного левериджу, натомість інші кредитори за певних гарантій можуть задовольнитися середнім або навіть низьким левериджем, оскільки ризикують власними коштами, а не коштами вкладників.

Таким чином, залучення до інвестиційного процесу в Україні широкого кола інших кредиторів безперечно активізує інвестиційну діяльність суб’єктів господарювання.

Можна рекомендувати такі форми інвестиційного кредитування:

- банківський інвестиційний кредит;
- інвестиційний кредит інших фінансових посередників;
- комерційний кредит суб’єктів господарювання;
- інвестиційний лізинг;
- кредит на консорційних засадах;
- інвестиційний податковий кредит.

Важливим є також забезпечення активізації джерел інвестування за двома напрямками: перший передбачає максимально можливе залучення нових джерел інвестицій (довгострокових банківських кредитів, коштів пенсійних, страхових, інвестиційних, інших комерційних

фондів), другий – удосконалення використання традиційних джерел інвестування (бюджетні кошти, державні цільові кредити, власні кошти підприємств, ресурси позабюджетних фінансових інституцій) [131].

Основним завданням процесу приватизації в Україні є підвищення ефективності виробництва і активізація інвестиційної діяльності приватизованих підприємств. Можна виокремити ключові напрямки активізації інвестиційного процесу через приватизацію:

- удосконалення законодавства про власність та земельного законодавства з метою врегулювання прав власності та повноважень землекористування, а також прав власності на інші об'єкти іпотеки;
- прискорення приватизації малих, середніх та великих підприємств і об'єктів незавершеного будівництва;
- активізація інвестиційної діяльності населення та фінансових посередників;
- удосконалення ринку нерухомості;
- постприватизаційна підтримка роздержавлених підприємств.

Кризовий стан підприємств у постприватизаційний період пояснюється також відсутністю відповідних державних програм підтримки таких виробництв. Надання державних субсидій, пільгових кредитів, гарантій для залучення іноземних інвестицій з боку держави – на таку державну підтримку очікують насамперед корпоратизовані та казенні підприємства.

Підтримка акціонерних товариств з 100-відсотковим приватним капіталом з боку держави та міжнародних фінансових інвестицій можлива лише після глибокого техніко-економічного обґрунтування інвестиційних проєктів, робота над якими, як правило, не під силу приватизованим підприємствам, особливо малим та середнім. Тому, безперечно, такі проєкти постприватизаційного розвитку підприємств повинні стати першою виключною умовою роздержавлення підприємств. Допомогу в обґрунтуванні постприватизаційних проєктів, пошуку і залученні вітчизняних та іноземних інвесторів повинні надати підприємствам, що роздержавлюються, державні органи, зокрема Фонд державного майна та Національне агентство України з реконструкції та розвитку.

Надзвичайно важливим чинником виконання постприватизаційних програм роздержавлених підприємств є можливість реприватизації (націоналізації), що передбачається чинним законодавством. Закони про націоналізацію справді існують в багатьох розвинених країнах з ринковою економікою. Вони вступають у дію за умов, наближених до форс-мажорних, тобто, коли без допомоги держави врятувати виробництво або галузь неможливо. Тому законодавча база цього процесу повинна передбачати:

- захист власності інвесторів (у тому числі іноземних), що потерпають у ситуації, яка склалася з незалежних від них (об'єктивних) причин;
- глибоко аргументувати мотивацію державної необхідності впровадження процесу реприватизації;
- гарантії відшкодування збитків, що спричинюються цим законодавчим актом, включаючи втрачені нагоди (доходи, прибуток);
- перелік майнових прав інвесторів і гарантії їх позовів щодо збудження процесів на відшкодування збитків;
- безумовний захист іноземних інвестицій;
- абсолютне відшкодування внесків фізичних осіб, їх часток у капіталі, акціях тощо.

Процеси націоналізації (реприватизації) періодично впроваджуються розвиненими країнами Заходу в разі державної необхідності. Як приклад можна навести досвід Франції та Англії, де повернення підприємств до державної власності застосовувалось до галузей енергетики, транспорту, вугільної, хімічної промисловості та ін. Але завжди це не порушувало статусу власника, насамперед впроваджувалось на його користь.

Існує багато шляхів залучення іноземного капіталу для інвестування економіки країни, зокрема:

- прямі інвестиції через створення підприємств з іноземним капіталом, у тому числі

спільних підприємств;

- портфельні інвестиції шляхом продажу іноземним резидентам і нерезидентам цінних паперів;

- кредити, позики та гранти міжнародних фінансових інституцій, країн, державних установ, міжнародних фондів, експортних агентств, банків [131].

Разом з тим, інвестиційна діяльність іноземних банків набагато ширша. Умовно ці послуги й операції поділяються на групи:

- операції на ринку торговельних зобов'язань;
- операції з цінними паперами власності та їх похідними, участь у приватизаційному процесі;

- проектне фінансування та операції з малоліквідними інвестиціями;

- інвестиційні консалтингові послуги.

Для України в цих межах може бути запроваджена ставка оподаткування прибутку, що застосовується в Центральній Європі для виробничих підприємств з іноземними інвестиціями, і особливо для стратегічних інвесторів, що беруть участь у міжнародних конкурсах приватизації.

Крім установлення низької номінальної податкової ставки, існують також інші шляхи стимулювання іноземних інвесторів з мінімальними збитками для державного бюджету, що звичайно застосовуються у вільних економічних (офшорних) зонах:

- запровадження пільгових відсоткових ставок на кредити, доходи від фінансових інвестицій;

- швидке списання капіталу через прискорену амортизацію;

- звільнення від податку прибутку, що йде на відшкодування інвестиційного кредиту;

- запровадження інвестиційного податкового кредиту або податкових канікул.

Залучення іноземного капіталу в Україну потребує розробки науково-обґрунтованої програми уряду на тривалий строк. Ця програма повинна передбачати:

- залучення до інвестування великих компаній із промислово розвинених країн і транснаціональних корпорацій;

- суттєве вдосконалення фондового ринку та фінансово-кредитної системи, залучення до інвестиційного процесу великих іноземних фінансово-кредитних установ;

- розробку, упровадження та фінансування за допомогою іноземних інвестицій проєктів, що мають соціально-економічне значення на всій території України [140].

Зростає довіра інвесторів до української економіки. Про це свідчить досвід співпраці уряду у 2002–2004 рр. з Європейським банком реконструкції та розвитку, що дало можливість профінансувати великі інвестиційні проєкти, зокрема, відкрити кредитні лінії для інвестування приватного бізнесу.

Спостерігаються і територіальні диспропорції в інвестиційному кліматі, які теж мають тенденції до зростання: 747,7 дол. США на одного киянина і 16,8 дол. США на мешканця Чернівецької області.

На думку багатьох фахівців, українська економіка вже підійшла до того рубежу, після якого неможливий ріст без покращення інвестиційного клімату.

Отже, іноземні інвестиції починають відігравати все більш суттєву роль в економіці України. Якщо вірити офіційним даним, то вони дорівнюють приблизно половині обсягу вітчизняних капіталовкладень з централізованих джерел.

За даними Держкомстату, загальний обсяг ПІП на 1.01.2003 р. порівняно з 1995 р. збільшився у 11 разів. Але порівняно з іншими країнами це найбільш низький показник. Протягом 2001–2002 рр. прямі іноземні інвестиції складали лише 19,5 % валових капіталовкладень в економіку країни. Найбільша частина іноземних інвестицій вкладена у галузі з швидким обігом капіталу: в обробну промисловість – 47,4, оптову та роздрібну торгівлю – 17,6 %, у машинобудування та сільське господарство 8,0 % і 1,9 % від загального обсягу

відповідно.

Потенційно Україна є інвестиційно-привабливою країною, оскільки має чималу кількість недостатньо використовуваних фізичних і людських ресурсів, великі резерви невикладених заощаджень (оцінюваних мільярдами доларів), місткий внутрішній ринок споживання (близько 46 млн людей – один з найбільших у Європі), а також безперешкодний вихід до ще більших ринків Росії та колишніх республік СРСР. Крім того, Україна через свою стратегічну важливість навіть певний час наприкінці минулого сторіччя посідала третє місце (після Ізраїлю та Єгипту) за обсягом отриманої від США допомоги.

Україна також час від часу одержує кошти від таких міжнародних організацій як Світовий банк, МВФ та ЄБРР. Більша частина цього фінансування надходить у вигляді технічної допомоги для розбудови національної економіки та системи правових інституцій, що є основою розвиненої ринкової економіки.

Однією з причин повільного залучення інвестицій в Україну є те, що види ведення бізнесу в Україні значно відрізняються не лише від практики більшості західних країн, а й від практики інших країн з перехідною економікою, наприклад Чехії, Угорщини, Польщі, а також певною мірою Росії. У той час, коли інші центральні та східноєвропейські країни успішно продовжують змагатися за збільшення обсягів іноземних інвестицій, в Україні, наприклад, протягом 1999 р. кілька іноземних компаній вирішили припинити діяльність та залишили країну або вирішили припинити подальше інвестування до покращання загальних умов діяльності.

Незважаючи на гальмуючі фактори, Україна є потенційно привабливою для тих іноземних інвесторів, які шукають доступ до ресурсів або ринків збуту. Першому виду інвестицій сприяє наявність дешевої робочої сили та великого сільськогосподарського сектора. Натомість чисельні торговельні бар'єри та великий внутрішній ринок заохочують другий вид інвестицій. Водночас умови для інвестицій у сферу торгівлі, спрямовані на підвищення її економічної ефективності, є неоднозначними: з одного боку, встановлено певні обмеження в торгівлі із сусідами, з іншого – в Україні укладено різні регіональні угоди, які мають сприяти поліпшенню клімату стосовно торгівлі. Але упродовж 2000–2001 рр. серед тих країн з перехідною економікою Україна за рівнем надходжень іноземних інвестицій випереджала лише Білорусь, Таджикистан та Узбекистан [198].

Як видно з таблиці 3.2, найбільшу питому вагу займають інвестиції з Німеччини, США, Нідерландів, Росії. Але тенденції до зростання мають обсяги інвестицій з Росії, Великобританії та Кіпру.

Таблиця 3.2 – Кумулятивні ІІІ за країнами походження

Країна	2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	млн дол.	%	млн дол.	%	млн дол.	%	млн дол.	%	млн дол.	%	млн дол.	%
США	635,8	16,4	730,9	16,6	898,0	16,8	1074,8	16,1	1153,7	13,8	1374,1	8,4
Нідерланди	361,8	9,4	370,2	8,4	398,8	7,5	463,9	7,0	548,3	6,6	721,8	4,4
Росія	314,3	8,1	295,1	6,7	322,6	6,0	377,6	5,7	457,5	5,5	799,7	4,9
Великобританія	299,4	7,7	420,4	9,5	510,5	9,6	686,1	10,3	895,9	10,7	1155,3	7,1
Німеччина	237,9	6,2	249,5	5,7	312,1	5,8	441,4	6,6	631,6	7,6	5505,5	33,6
Кіпр	372,6	9,6	478,0	10,8	602,6	11,3	779,2	11,7	1035,6	12,4	1562,0	9,5
Республіка Корея	170,4	4,4	170,4	3,9	170,5	3,2	172,9	2,6	172,4	2,1	172,2	11

Примітка. Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua>

На думку провідних економістів, у 2001–2005 роках 27 держав Східної Європи отримали від іноземних компаній і держав 162 млрд дол., що на 36 % більше, ніж у попередні 5 років.

Із 40 млрд дол. іноземних інвестицій, необхідних нашій економіці, можна чекати в 20 разів менше. Для порівняння, іншим державам Східної Європи: біля третини всіх прямих

іноземних інвестицій у 1996–2000 рр. – більш, ніж 30 млрд дол. – отримала Росія. Згідно з прогнозами Польща отримає у 14 разів більше, ніж Україна, Чехія – у 10, Угорщина – у 12, Прибалтійські країни – 1,5 (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 – Кумулятивні ПІІ за країнами походження

Країна	2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	млн дол.	%	млн дол.	%	млн дол.	%	млн дол.	%	млн дол.	%	млн дол.	%
США	635,8	16,4	730,9	16,6	898,0	16,8	1074,8	16,1	1153,7	13,8	1374,1	8,4
Нідерланди	361,8	9,4	370,2	8,4	398,8	7,5	463,9	7,0	548,3	6,6	721,8	4,4
Росія	314,3	8,1	295,1	6,7	322,6	6,0	377,6	5,7	457,5	5,5	799,7	4,9
Великобританія	299,4	7,7	420,4	9,5	510,5	9,6	686,1	10,3	895,9	10,7	1155,3	7,1
Німеччина	237,9	6,2	249,5	5,7	312,1	5,8	441,4	6,6	631,6	7,6	5505,5	33,6
Кіпр	372,6	9,6	478,0	10,8	602,6	11,3	779,2	11,7	1035,6	12,4	1562,0	9,5
Республіка Корея	170,4	4,4	170,4	3,9	170,5	3,2	172,9	2,6	172,4	2,1	172,2	11

Примітка. Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Цей прогноз іноземних експертів базується на аналізі порівняльних переваг для іноземних інвесторів тієї чи іншої країни. Вже зараз треба приймати більш активні дії з їх залучення. Проблема не тільки у законодавчій базі, а й у використанні діючих законів. Випадки фінансових махінацій українських партнерів, що залишилися безкарними, отримують розголос у закордонній пресі та не створюють позитивного іміджу нашої країни на світовій арені.

Не можна говорити, що в останні роки інвестиційна ситуація в Україні змінилася кардинальним чином. Іноземних інвесторів лякає дуже значний, порівняно з іншими пост-соціалістичними державами, рівень криміналізації економіки. Слід нагадати, що навіть за досить помірними оцінками Світового банку, у 2004 р. обсяги операцій у тіньовому секторі економіки склали 45 % українського ВВП.

Необхідно відмітити, що попит на іноземні інвестиції у світі в цілому значно перевищує їх пропозицію. Тому поява України на світовому інвестиційному ринку припускає боротьбу за залучення цих коштів.

3.3. Еволюція ідей, законів, інтересів сторін і стереотипів у сприянні залученню іноземних інвестицій

Протягом останнього періоду українська економіка була відокремлена від світового ринку, у першу чергу це відноситься до міжнародного ринку капіталу. У такому відокремленні була своя теоретична база: капітал – категорія класова, в основі ринку капіталу лежить система міжнародного гноблення одних країн іншими і монополіями, що виступають від їх імені. Така система припускає наявність постійної і систематичної міжнародної експлуатації шляхом присвоєння додаткової вартості в країні, в якій розташований капітал.

Економічні проблеми змусили звернутись до ресурсів і стандартів світового ринку. Мова йде про можливість залучення кредитів і капіталу, які б збільшували інвестиційні можливості країни, а також вихованню кадрів, і де, за словами експертів, “необхідно організувати змагання з капіталістами”. Такого роду “поступка світовому ринку” має скоріше тактичний характер і не означає реального визнання важливості звернення до міжнародного ринку капіталу та можливості співробітництва з ним. Максимум, на що у цей час погоджувались, так це на “збільшення частки змішаних виробництв”, однак навіть і у такому вигляді визнання ролі іноземного капіталу для української економіки розвитку не отримало.

Правовий режим діяльності іноземних інвесторів і використання отриманого від них прибутку не може бути менш сприятливим, ніж правовий режим діяльності і використання отриманого від інвесторів прибутку, що наданий українським інвестором, за окремими виключеннями. Останні для іноземних інвесторів можуть бути прийняті законом тоді, коли це необхідно для захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, що забезпечують захист населення країни і безпеку держави. Виключення стимулюючого характеру, у вигляді пільг для іноземних інвесторів, установлені в інтересах соціально-економічного розвитку України [199].

Проблема створення аналогу міжнародним фірмам є, безумовно, одним з важливих засобів забезпечування виходу українського бізнесу на вищий рівень світового господарства і міжнародних економічних стосунків. Саме таким аналогом можна вважати фінансово-промислові групи (ФПГ), які покликані бути базисним елементом промислового комплексу країни.

Фінансово-промислова група визначається як сукупність юридичних осіб, що діють, або як основне і дочірнє об'єднання, яке повністю чи частково об'єднує свої матеріальні і нематеріальні активи на основі договору про створення фінансово-промислової групи в цілях технологічної чи економічної інтеграції для розвитку інвестиційних та інших проектів і програм, спрямованих на збільшення конкурентоздатності і розширення ринків збуту товарів та послуг, збільшення ефективності виробництва, створення нових робочих місць. Таким чином, фінансово-промислова група поєднує інтереси на макро- і мікроекономічному рівнях, ринкові і галузеві проблеми, економічні і соціальні питання.

Нові фінансово-промислові структури покликані бути локомотивом майбутнього українського дива, а також послідовно здійснювати заходи створення сприятливого інвестиційного клімату і необхідних соціально-економічних передумов для відродження України.

ФПГ, які знаходяться під юрисдикцією держави та мають відокремлені підрозділи на території держави або здійснювані на її території капіталовкладення, реєструються як транснаціональні ФПГ. У випадку створення транснаціональної ФПГ, згідно міждержавної угоди, їй надається статус міждержавної. Учасникам, яким на основі взаємності устанавлюється національний режим, можуть бути надані митні тарифні пільги на товари, що переміщуються за кордон у рамках діяльності цієї ФПГ.

Центральна компанія ФПГ повинна бути, як правило, інвестиційним інститутом; законом допустимо створення такої компанії у формі господарського об'єднання, а також асоціації, союзу.

Під діяльністю ФПГ слід розуміти діяльність учасників, яка є провідною згідно договору про створення групи або її організаційним проектом при використанні активів. Учасники ФПГ, які зайняті у сфері виробництва товарів, послуг, можуть бути консолідованою групою платників податків, а також можуть вести консолідований облік, звітність і баланс. За зобов'язанням центральної компанії ФПГ, що виникають у результаті участі у діяльності групи, учасники ФПГ несуть солідарне зобов'язання, виконання якого встановлюються договором про створення ФПГ. Ці умови покликані контролювати рух ресурсів серед учасників групи.

Забезпечення національної безпеки і захисту інтересів України в економічній сфері є пріоритетним спрямуванням у політиці держави. Відомо, що такий підхід до іноземного вкладення є характерним для усіх країн, зацікавлених у життєздатності своєї економіки, її динамічному і поступовому розвитку.

Українській стороні необхідно:

- зміцнення держави у регулюванні діяльності іноземних банківських, страхових і інвестиційних компаній, запровадження визначених обмежень на передачу в експлуатацію зарубіжним компаніям місцезнаходжень стратегічних природних ресурсів, телекомунікацій, транспортної і товаропровідної мережі;

- зробити висновки з досвіду односторонньої орієнтації на залучення іноземних інвестицій, які призвели до додаткових втрат, у національну економіку України. При характеристиці за-

грози у сфері економіки доводиться констатувати факти зниження інвестиційної, інноваційної активності і науково-технічного потенціалу, наявності тенденції до переваги в експортних поставках паливо-сировинної та енергетичної бази, а в імпортних поставках – продовольчих предметів споживання, у тому числі першої необхідності. Не можна також забувати, що іноземні фірми зацікавлені у збільшенні прибутковості та розширюванні масштабів своїх операцій, а не української економіки у цілому [199].

Загалом галузева структура компаній відповідає загальній галузевій структурі залучення ПІІ у країну. Так само, як і за офіційною статистикою, першу позицію в нашій вибірці за обсягом надходження ПІІ посідає харчова промисловість (рис. 3.1). Ця галузь є пріоритетною не тільки для ТНК, а й для інституційних інвесторів з огляду на її загалом добрий стан та високу конкурентоспроможність в українській економіці. Після харчової промисловості наступні місця посіли сільське господарство, телекомунікації та машинобудування.

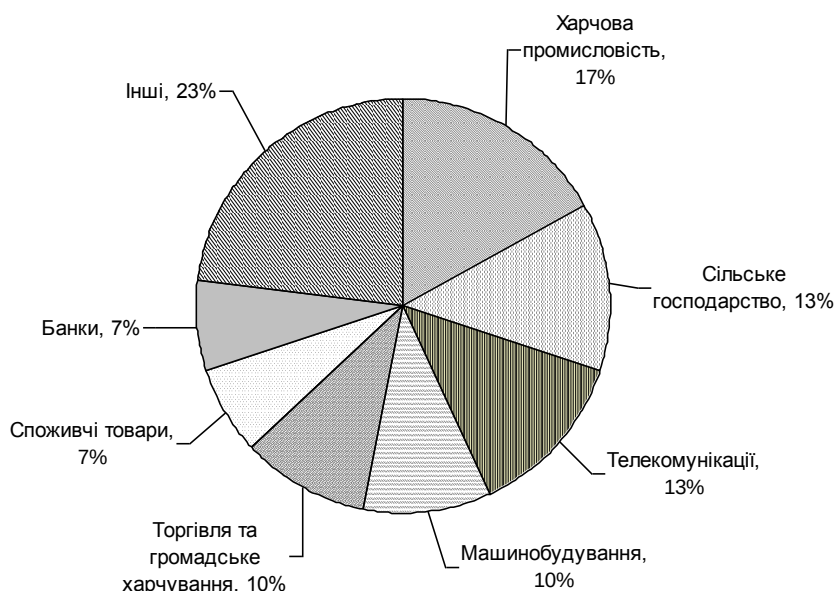

Рис. 3.1 – Розподіл інвесторів за галузями на 1.09.2005 р. (за даними Fleming/SARS)

Виявлено широкий спектр обсягу інвестицій (рис. 3.2). Але найчастіше йдеться про ПІІ середнього обсягу (10–100 млн дол.), які, власне, й домінують в Україні.

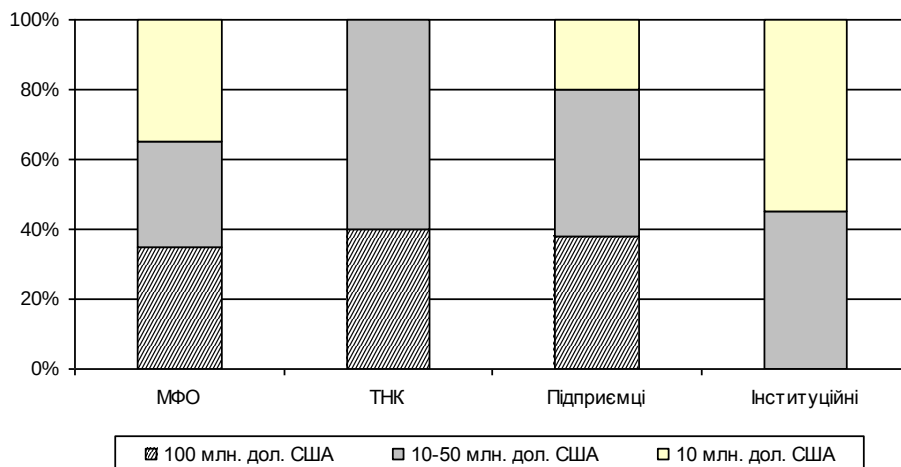
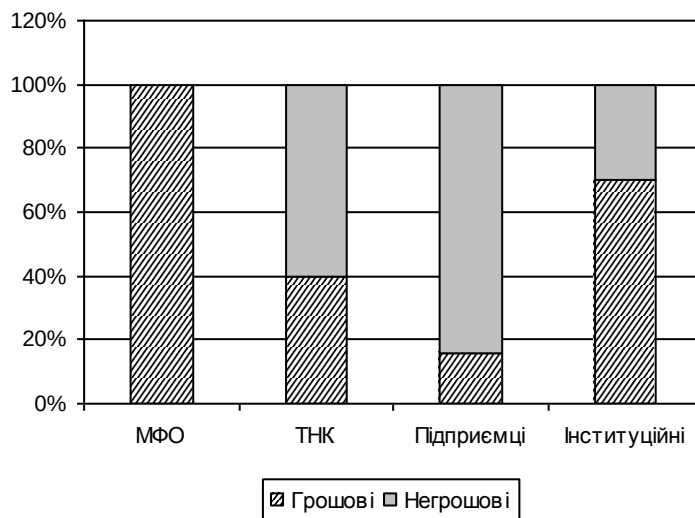

Рис. 3.2 – Поділ компаній вибірки за обсягом інвестицій на 1.09.2005 р. (за даними Fleming/SARS)

Хоча такий поділ за секторами відповідає статистичним даним щодо залучення ПІІ, все ж вибірка може не бути репрезентативною. Крім того, цілком ймовірно видається упередженість відбору компаній для вибірки. Оскільки перевагу було надано тим компаніям, котрі працюють в Україні, ми не залучили до цієї групи потенційних інвесторів, які були б зацікавлені в інвестуванні в Україну за сприятливого інвестиційного клімату та виваженої стратегії приватизації (це стосується, зокрема, енергетичного сектора, готельного бізнесу, підприємств роздрібної торгівлі).

Зауважимо, що міжнародні фінансові організації є для України одним з найбільших джерел ПІІ. Інші інституційні інвестори (особливо приватні інвестиційні фонди) також здійснюють великі прямі інвестиції. Кошти, якими розпоряджаються ці фонди, становлять десятки, а іноді й сотні мільйонів доларів. У групі ТНК компанії з обсягом інвестицій, меншим за 10 млн дол., належать до категорії “потенційні інвестори”, оскільки поки що тільки планують вкласти великі кошти в повномасштабну діяльність в Україні (не враховуючи відкриття своїх представництв та створення мережі дистрибуції). Але понад половини ТНК, що увійшли до вибірки, вже інвестували в економіку України від 10 до 100 млн дол. США [131].

Під час порівняльного аналізу компаній за типами внесків підтвердилися наші припущення відносно того, що інституційні інвестори надають перевагу інвестиціям у грошовій формі: грошима здійснено понад 70 % їхніх інвестицій (рис. 3.3). Така поведінка є природним виявом ролі інституційних інвесторів як фінансових посередників.

Рис. 3.3 – Форми інвестицій за групами інвесторів (за даними Fleming/SARS)

Натомість ТНК та інвестори-підприємці інвестують переважно в негрошовій формі. Саме так здійснили більшу частину інвестицій ТНК в Україну (понад 60 %) та інвестори-підприємці (понад 80 %). Такі інвестори, які зазвичай добре знають специфіку своїх галузей, намагаються перенести в Україну власні стандарти провадження бізнесу, імпортуючи своє обладнання та свої технології.

Наведена на рис. 3.4 діаграма відображає поділ компаній вибірки за групами і способом входження на ринок.

Визначено такі способи:

- 1) проекти “з нуля” та створення нових підприємств;
- 2) придбання українських компаній: через приватизацію державних підприємств; через придбання акцій вже приватизованих підприємств; через придбання акцій нових при-

ватизованих компаній.

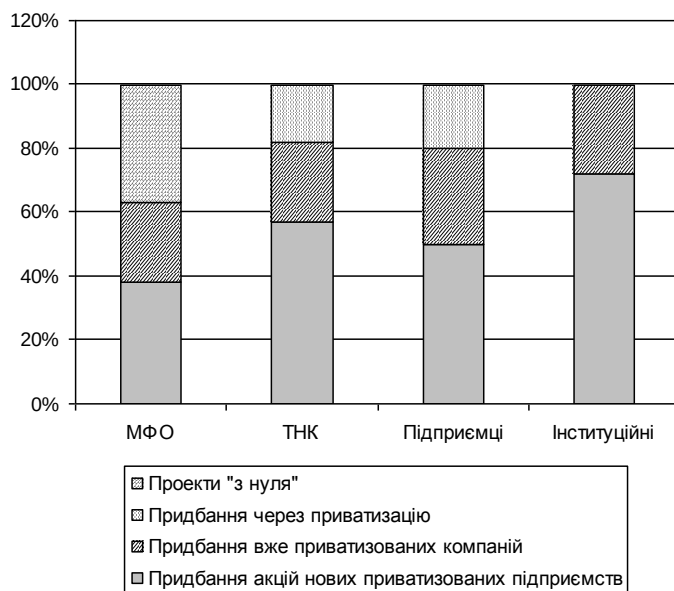

Рис. 3.4 – Поділ компаній вибірки за способом входження на ринок (за даними Fleming/SARS)

Під час дослідження виявлено, що переважна більшість опитаних інвесторів увійшли на український ринок, створивши нові підприємства (green-field projects). Саме таку тактику застосували 50 % інвесторів-підприємців, 50 % ТНК та понад 70 % інституційних інвесторів. Придбання підприємств через приватизаційний продаж було дуже рідкісним явищем серед ТНК та підприємців, водночас серед інституційних інвесторів таких випадків взагалі не траплялося. Інвестори рідко купували й нещодавно засновані приватні компанії, оскільки дуже мало хто з них зберіг свою привабливість. Найчастіше інвестори викупували приватизовані підприємства (ймовірно, через брак у таких підприємств капіталу для подальшого розвитку).

Дослідження на основі опитування 150 українських підприємств дають підставу для сумніву у дієвості загальноновизнаної тези про позитивний зв'язок між приватизацією та підвищенням ефективності господарювання підприємств. Виходячи з оцінки продуктивності та прибутковості приватизованих і державних підприємств, дослідники стверджують, що всупереч сподіванням приватизовані українські компанії не перевищують показники діяльності порівняно з державними підприємствами.

Той факт, що дослідження не виявило позитивного впливу приватизації на діяльність підприємств, можна пояснити малою часткою власності іноземних стратегічних інвесторів. Слід назвати також інші причини відсутності чітких доказів позитивного впливу приватизації на діяльність українських підприємств:

- слабка правова база істотно ускладнює здійснення будь-якого реального контролю зовнішнього власника над підприємством, де він не має контрольного пакета;
- зовнішні власники придбали великі частки власності лише в найгірших підприємствах, оскільки процес приватизації контролювали інсайтери;
- більшість підприємств було приватизовано впродовж останніх трьох років, отож переваги приватизації буде виявлено з плином часу;
- у третині приватизованих підприємств уряд дотепер зберігає за собою суттєві пакети акцій (до 30 %);
- уряд і надалі втручається в розвиток чутливих галузей (наприклад, енергетики);
- інсайтери (працівники та керівництво) залишаються основними власниками багатьох

середніх та більшості великих підприємств [192].

Той факт, що наявність дешевої робочої сили в Україні іноземні інвестори не вважають суттєвим мотивом для інвестування, варто розглянути докладніше, оскільки економісти часто наголошують на привабливості України саме в цьому аспекті. Така відмінність позицій свідчить про потребу розрізняти номінальний рівень заробітної плати і загальну вартість робочої сили, де також враховано продуктивність праці, витрати на виконання вимог керівних органів та інші чинники.

Вплив низької продуктивності праці є очевидним фактором. Через брак капіталу, відсутність належної підготовки та недосконалий менеджмент продуктивність праці в Україні часто є настільки низькою, що загальна вартість робочої сили виявляється більшою, ніж в інших країнах Східної Європи. Проте тут потрібно чітко розмежуватися, оскільки продуктивність праці не буде однаковою за різних обставин. Йдеться про такі два варіанти:

- іноземний інвестор купує вже діюче підприємство, обтяжене надлишковим капіталом та робочою силою;
- інвестор будує нове виробництво, постачає сучасне обладнання і навчає робітників.

Оскільки новий власник не може швидко звільнити або перекваліфікувати декілька тисяч людей одночасно, продуктивність праці ще тривалий час залишиться набагато нижчою в разі купівлі чинного підприємства. Місцева влада, яка намагається втримати рівень зайнятості, зазвичай накладає обмеження на скорочення чисельності працівників, тим самим істотно підвищуючи загальну вартість робочої сили. Крім того, іноземних інвесторів часто зобов'язують утримувати соціальну інфраструктуру великих промислових підприємств: лікарні, дитсадки, літні табори, сільськогосподарські виробництва.

Ці перешкоди зводять нанівець усі переваги, які створює низька вартість робочої сили. Проте в тих випадках, коли іноземний інвестор започатковує нове виробництво, українські працівники часто виконують свою роботу не гірше за своїх західних колег.

Для будь-якої інвестиції найважливішим чинником є потенційні прибутки. Сподіваний прибуток прямо залежить від можливих ризиків, пов'язаних з інвестиційним проектом: при більшому ризику більшою має бути винагорода.

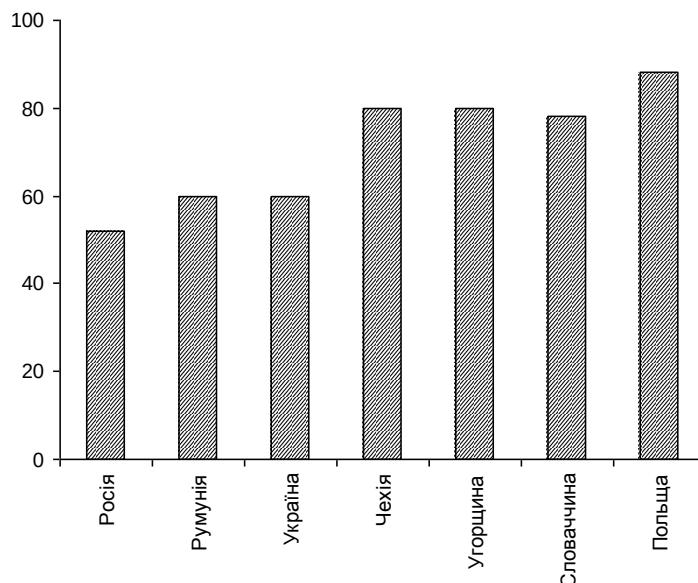

Рис. 3.5 – Ризикованість країн: індекс ризику ICRG

Інвестиційний ризик має дві складові: ризик, пов'язаний з діяльністю в певній країні, в

певній галузі економіки, і, власне, ризик конкретного проекту. Найважливішим компонентом є ризикованість країни (див. рис. 3.5). На жаль, у більшості останніх досліджень Україну визнано однією з найризикованіших країн Східної Європи. Така оцінка свідчить про високий ризик здійснення інвестиційного проекту [199].

Мінімальний рівень прибутковості інвестицій визначає вартість капіталу. Проекти, що мають нижчу за цей рівень прибутковість, впроваджувати недоцільно. Задля максимізації вартості своїх акцій інвестор зазвичай працює з такими проектами, прибутковість яких була б вищою за вартість інвестованого капіталу.

До бажаної ставки доходності треба зараховувати також премію за можливий ризик проекту. Компанії, для яких вартість капіталу є порівняно невеликою, вимагають меншого рівня доходності інвестицій порівняно з компаніями, що мають вищу вартість капіталу. Оскільки вартість капіталу залежить від спроможності компанії залучати його через позики або продаж акцій, компанії, що мають можливість легко залучати капітал, потребуватимуть нижчої доходності інвестицій, аніж компанії, для яких процес залучення капіталу складніший. Отже, великі ТНК, що зазвичай добре забезпечені капіталом, погоджуються на нижчу очікувану доходність інвестицій порівняно з місцевими інвестиційними фондами або інвесторами-підприємцями.

Інвестиційні фонди, які здебільшого мають місцеві представництва в Україні, витрачають час лише на вивчення проекту. Такі інвестори не мусять досліджувати внутрішню ситуацію у країні, оскільки вже ознайомилися з нею. Отже, термін прийняття інвестиційних рішень у фондах набагато коротший, ніж у ТНК та інвесторів-підприємців, що тільки починають свою діяльність в Україні. Водночас інституційним інвесторам, які до процесу прийняття рішень залучають більшу кількість осіб, важко прийняти рішення щодо інвестування швидше аніж за 3 місяці.

Міжнародні фінансові організації потребують найбільше часу для прийняття інвестиційних рішень, оскільки мають зважати не лише на комерційний, а й на політичний бік проекту. Досить часто інвестиційні рішення таких організацій великою мірою залежать від економічної політики, яку провадить місцевий уряд. Якщо ця політика відповідає позиції міжнародних організацій, то рішення про інвестування буде схвалено, в іншому разі виконання інвестиційного проекту буде відкладено на невизначений термін або взагалі скасовано. Міжнародні фінансові організації зазвичай мають складну організаційну структуру та жорсткі бюрократичні процедури, які теж зумовлюють більшу тривалість процесу прийняття інвестиційних рішень. Для ефективного залучення іноземних інвестицій в Україну вже багато зроблено, проте невирішені окремі питання на державному рівні гальмують цей найважливіший процес.

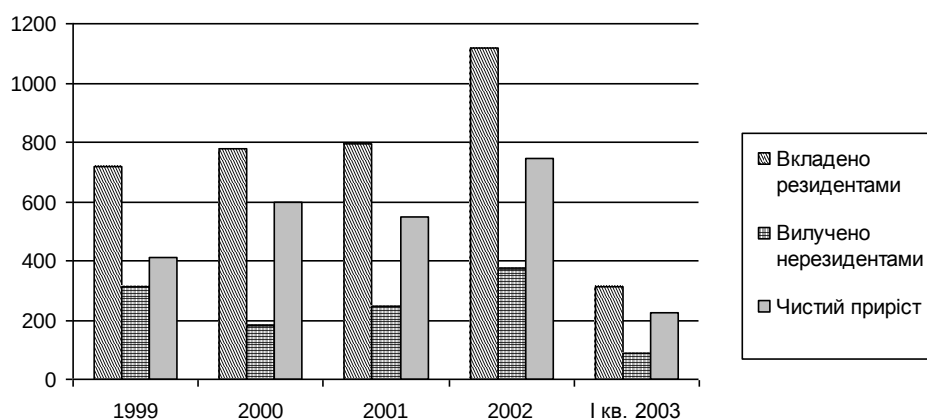
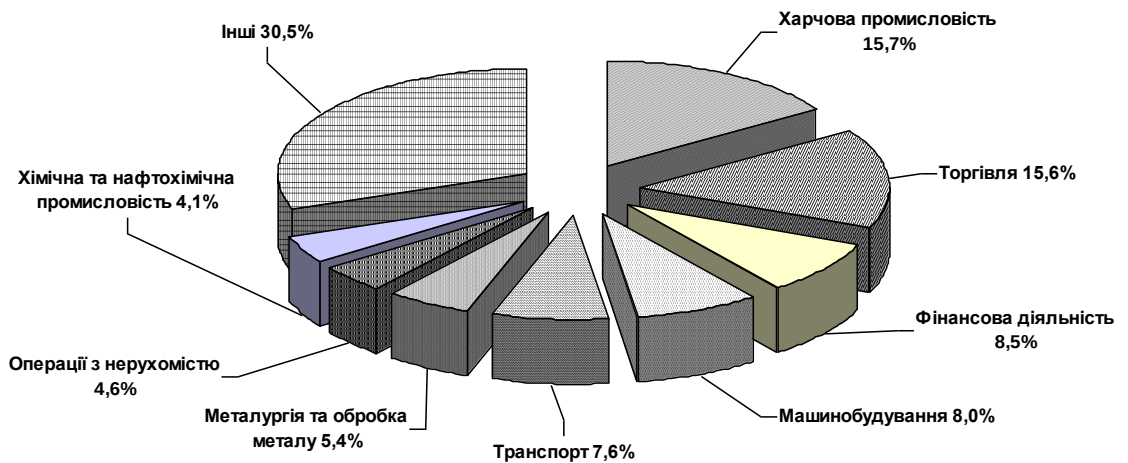

Рис. 3.6 – Динаміка прямих іноземних інвестицій у 1999–2003 рр., млн дол. США [132]

Попри те, що надійних статистичних даних про обсяги та структуру такого капіталу немає, некоректно припускати, що всі “офшорні” інвестиції у вітчизняну економіку мають українське або російське походження. Оскільки досить поширеною (особливо серед транснаціональних компаній) є практика використання “офшорів” для оптимізації оподаткування доходів. У випадку портфельного інвестування, коли між власником капіталу та його безпосереднім реципієнтом стоять фінансові посередники, проблема офшорного походження коштів не є надто вагомим. Однак, офшорний капітал не є надто бажаним у випадку прямого інвестування, коли не можна бути впевненим щодо функціональності об’єкта інвестування через можливий брак організаційної культури і технологій у власників цього капіталу. Стан обсягів вкладення та вилучення ПІІ представлено на рис. 3.6.

У галузевому розрізі (рис. 3.7) найбільш привабливими для іноземних інвесторів залишаються харчова промисловість – 852 млн дол. США (15,7 %), торгівля 855 млн дол. США (15,6 %), фінансова сфера – 433 млн дол. США (8,5 %) та машинобудування – 470 млн дол. США (8,0 %) [125].

Рис. 3.7 – Галузевий розподіл прямих іноземних інвестицій станом на 1.04.2005 р.

При цьому, західні компанії вкладають гроші в українську харчову промисловість, підприємства торгівлі, фінансовий сектор, фармацевтику, бо це дає швидкий оборот капіталу та мінімізує ризики. Привабливим є також інвестування в інфраструктуру бізнес-послуг для обслуговування, в першу чергу, підприємств з іноземними інвестиціями.

Росіяни ж, яким добре знайома пострадянська економічна ситуація, мають інші пріоритети інвестування: паливно-енергетичний комплекс, хімічна промисловість, металургія, машинобудування і фінансовий сектор. При цьому, найбільше російського капіталу вкладено в Полтавську (67 % всіх іноземних інвестицій в регіон), Рівненську області, АР Крим, міста Київ та Севастополь, а також індустриальні регіони (Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку і Харківську області).

Регіональний розподіл 80 % усіх іноземних інвестицій залучено у підприємства восьми регіонів та м. Києва (рис. 3.8). Це свідчить, зокрема, про велике значення, яке надають інвестори інфраструктурному та економічному розвитку регіону [132].

Зважаючи на різний екстенсивний потенціал регіонів, більш коректно використовувати не абсолютні, а відносні показники, співвідносячи обсяг ПІІ з іншими показниками. Так, крива Лоренца показує нерівномірність розподілу ПІІ порівняно з регіональним ВВП. Чим більший “вигин” кривої, тобто чим далі лежить вона від лінії рівномірного розподілу (діа-

гоналі), тим більш нерівномірно залучають регіони іноземний капітал [198].

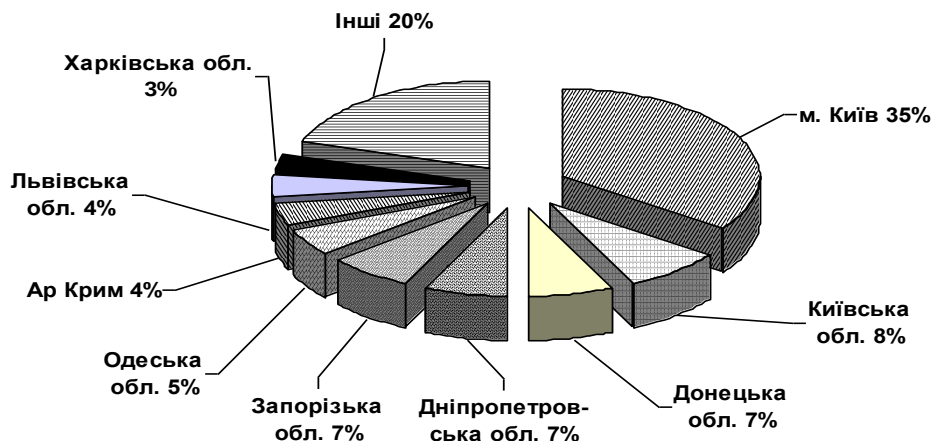

Рис. 3.8 –“Регіональна” структура розподілу ППІ станом на 1.04.2005 р.

Водночас, на рис. 3.9 простежується чітка тенденція вирівнювання притоку прямих іноземних інвестицій в регіони. Очевидно, в регіонах-лідерах інвестиційного рейтингу закордонним інвесторам стає надто “тісно” і вони розширюють свою присутність в інших областях. За обсягами прямих іноземних інвестицій на одну особу місто Київ є явним фаворитом (747,7 дол. США на особу). Однак, нюанс полягає в тому, що де-юре реєстрація іноземного капіталу відбувається за місцем розташування головного офісу, який крупний інвестор найчастіше розміщує в столиці. Останні місця серед регіонів за питомими обсягами ППІ посідають Чернівецька (16,7 дол. США на особу), Хмельницька (23,2 дол. США на особу) та Луганська (48,4 дол. США на особу) області. При цьому, за останній рік Запорізька область, змогла збільшити цей показник наполовину, а в Сумській області він покращився взагалі втричі. Негативна динаміка спостерігається в Харківській та Черкаській областях (табл. 3.3).

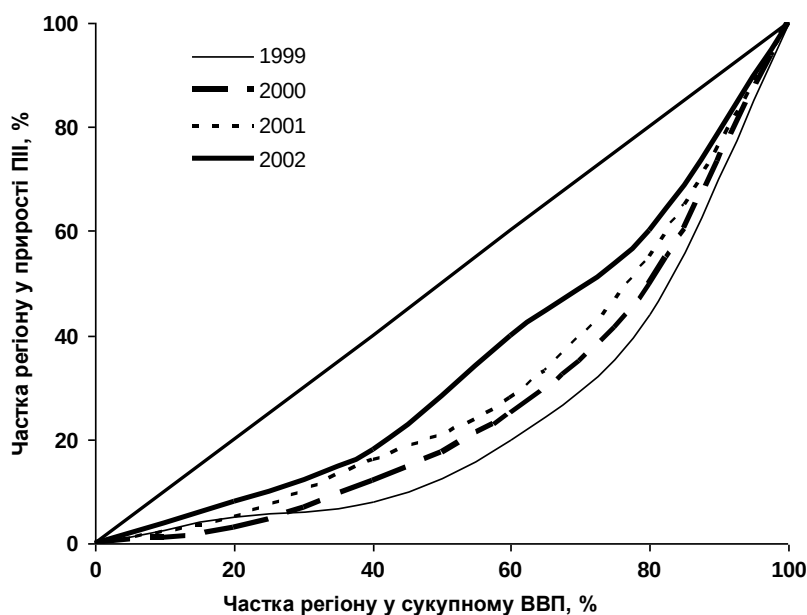

Рис. 3.9 – Розподіл часток валової доданої вартості та прямих іноземних інвестицій

Таблиця 3.3 – Регіональний розподіл прямих іноземних інвестицій на одну особу та їх приріст

Район	Прямі іноземні інвестиції на 1.04.2005 р.:				Приріст ПІІ на душу населення у порівнянні з 2002 р., %	
	Млн дол. США		На душу населення, дол. США			
	показник	місце	показник	місце	показник	місце
м. Київ	1959,9	1	747,7	1	127,9	1
Дніпропетровська	397,5	2	112,5	5	16,4	9
Донецька	393,5	3	82,4	11	12,5	12
Запорізька	377,2	4	197,6	3	62,9	2
Одеська	299,9	5	122,5	4	22,9	5
Львівська	231	6	88,4	9	21,8	6
АР Крим	204,3	7	85,2	10	2,2	24
Харківська	175,6	8	60,8	12	−0,1	25
Полтавська	153,2	9	95,2	8	8,2	14
Закарпатська	134,8	10	107,5	6	17,9	8
Сумська	127,9	11	100	7	62,1	3
Івано-Франківська	75,8	12	54	15	18	7
Миколаївська	70,5	13	56,4	14	7,2	16
Чернігівська	69,6	14	56,8	13	7,1	17
Житомирська	61	15	44,4	19	15,4	10
Херсонська	56,2	16	48,4	17	14,2	11
Луганська	55,1	17	21,9	25	5,4	19
Черкаська	54,9	18	39,6	20	−22,6	26
Волинська	54,8	19	52	16	4,3	20
Рівненська	52	20	44,5	18	3,1	23
Київська	42,7	21	236,3	2	35,8	4
Вінницька	41,5	22	23,6	23	9	13
Кіровоградська	39,4	23	35,3	21	4	21
Хмельницька	32,9	24	23,2	24	7,6	15
Тернопільська	27,8	25	24,5	22	3,6	22
Чернівецька	15,5	26	16,8	26	5,6	18

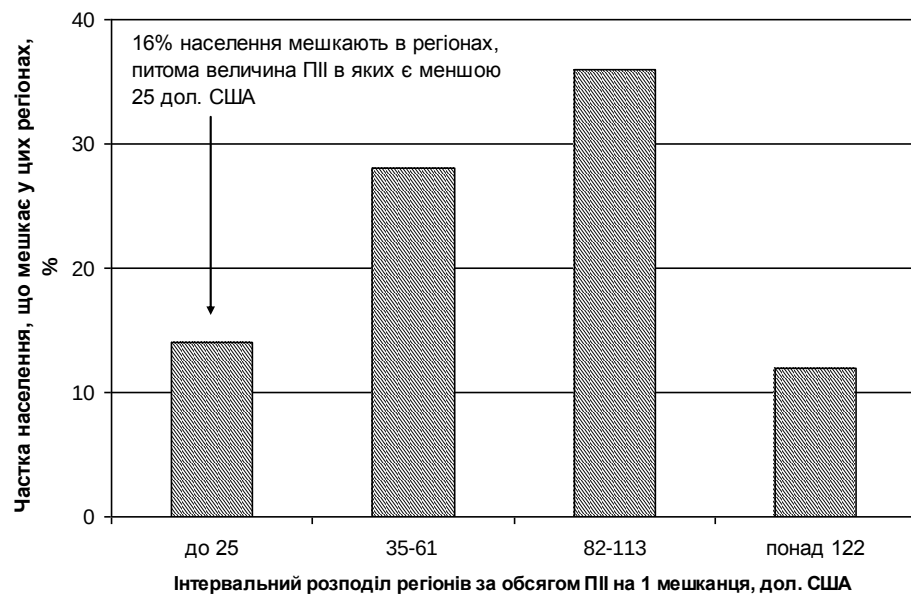
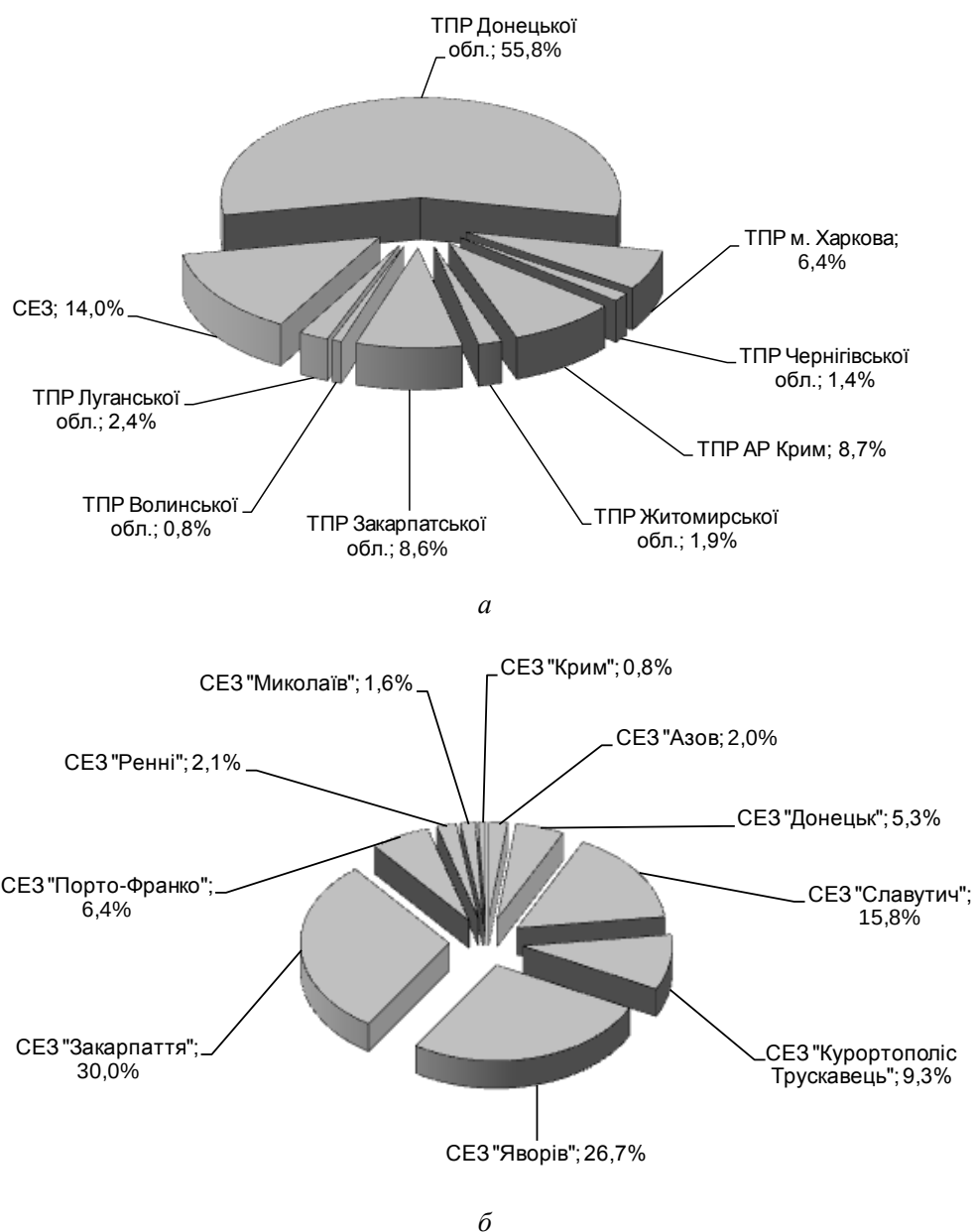

Рис. 3.10 – Розподіл населення України за величиною прямих іноземних інвестицій на 1 особу

Слід зауважити, що розподіл населення України серед регіонів за питомою величиною ПІ є досить рівномірним (рис. 3.10). У регіонах, обсяг ПІ на 1 мешканця яких є менший 25 дол. США, проживає 16 % населення. Водночас, на регіони з максимальними показниками (понад 122 дол. США) припадає лише 13 % жителів. Такий розподіл значною мірою пояснюється більшою чисельністю населення у старих промислових регіонах, які за рахунок існуючої інфраструктури залучили порівняно більші обсяги інвестицій.

Рис. 3.11 – Структура освоєних інвестицій у ТПР (а) та СЕЗ (б) станом на 1.05.2005 р.

Станом на 1.05.2005 р. на території із спеціальним інвестиційним режимом залучено 1 млрд дол. США інвестицій, з яких 37,5 % іноземного походження. Таким чином, у спеціальні економічні зони (СЕЗ) та території пріоритетного розвитку (ТПР), які займають понад 10 % території України, вкладено менше 7 % всіх іноземних інвестицій. Це пояснюється зокрема алогічним розміщенням територій пріоритетного розвитку в депресивних територіях в розрахунку на те, що інвестор власними силами розвиватиме інфраструктуру.

Так, вже не перший рік відсутні тенденції до зростання на ТПР Житомирської, Волинської, Чернігівської та Сумської областей, більшість з яких можна характеризувати як депресивні. Подібне рішення, яке було запозичене з Росії, призвело до дискредитації самої ідеї створення спеціальних зон попри те, що в ряді випадків вони дають непоганий ефект.

Структура освоєних у рамках СЕЗ і ТПР інвестицій за останні кілька років суттєво змінилася (див. рис. 3.11). Так, в останні три роки значно зросла частка СЕЗ у їх сукупному обсязі. При цьому найбільш динамічною є СЕЗ “Закарпаття”, що обійшла СЕЗ “Яворів” за обсягом освоєних інвестицій. Зокрема, це сталося за рахунок компанії “Ядзакі – Україна”, яка наприкінці 2002 р. розпочала будівництво в Ужгороді заводу з виробництва електропровідних систем для автомобільної промисловості. Загальний обсяг інвестицій по проекту складе понад 30 млн євро. Інвестиції у СЕЗ і ТПР здійснюються у формі обладнання (2,8 млрд грн; 59,6 %), грошових коштів (552 млн грн; 11,6 %), сировини і матеріалів (541 млн грн; 11,4%). Динаміка ПІІ вкладення інвестицій за групами регіонів представлена на рис. 3.12:

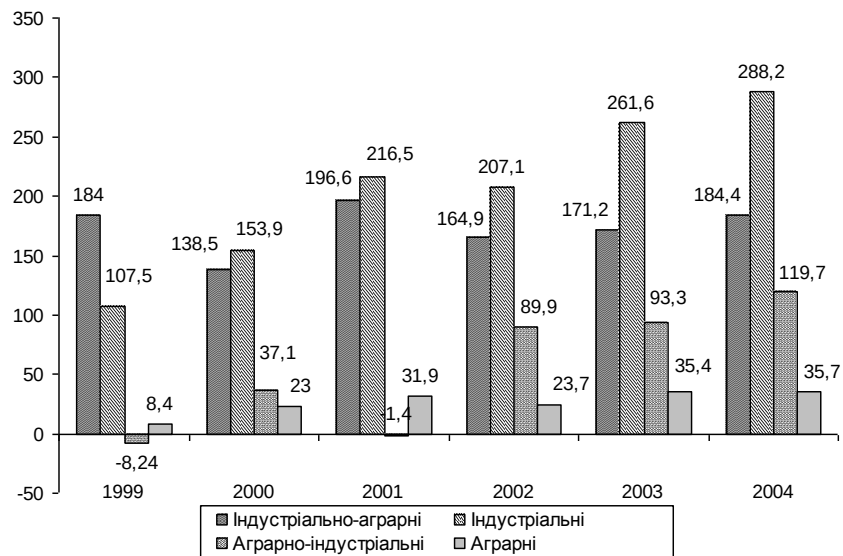

Рис. 3.12 – Динаміка ПІІ за групами регіонів України [132]

Зазначимо, що протягом останніх років зростає частка вітчизняних інвестицій. Так, якщо за 2000 р. вона склала 48 % загальних інвестицій, за 2001 р. – 57,8 %, то станом на 1.05.2005 р. вона зросла до 68 %. Переважання внутрішніх інвестицій та аналіз їх розподілу за проектами, свідчить про те, що пільговий режим діяльності на практиці часто використовується як прихована форма державного субсидювання конкретних підприємств та інструмент реалізації регіональних інтересів. Географічна структура походження іноземних інвестицій, вкладених у СЕЗ і ТПР, наштовхує на думку про використання спецрежиму для повернення раніше вивезеного з України та Росії капіталу нерезидентами із Віргінських островів, Кіпру та ін.

За розрахунками збережеться висока динаміка залучення інвестицій у потужні регіони

(Київ, Донецьку, Дніпропетровську та інші області), що вплине на посилення диференціації регіонів за рівнем залучення інвестицій.

4. СВІТОВІ РИНКИ, МІЖНАРОДНІ ТОРГІВЛЯ, СТАНДАРТИ КОНКУРЕНЦІЇ ТА ІНСТИТУТИ, ЯК СУБ'ЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

4.1. Зміна форм торгівлі, її структуризація та ризики і переваги вступу України до СОТ

Існуючі проблеми організаційної структури світової економіки та еволюція її основи – капіталовкладень, визначає характер змін і в системі товарообміну. У цьому напрямку важливу роль відіграє економічна дипломатія. Торговий компонент на рівні національної політики визначив характер дипломатичної діяльності окремих країн у досягненні своїх інтересів за кордоном, доки функціональна перевага міжнародних інвестицій не отримала підкріплення з організаційної точки зору і не перетворила торгіву дипломатією в економічну. Сучасну торгівлю сформував не тільки ринок, але й державна діяльність щодо забезпечення національних інтересів на світовому ринку.

Отже, по-перше, традиційна зовнішня торгівля перестала бути єдиним каналом реалізації національних товарів і послуг за кордоном. ТНК зробили можливим продаж продукції, яка вироблена за національною технологією і на базі вивезених інвестицій однієї країни, із значним змістом її сировини та комплектуючих в кінцевій продукції, з чужої території. Відповідно, така операція вже не може враховуватися зовнішньоторговою статистикою. Світова торгівля виявляється ширшою, ніж сума звичайних зовнішньоторгових операцій усіх країн.

По-друге, у світовій торгівлі, яка характеризується обсягами продажу-купівлі товарів і послуг між країнами, частка незалежних торгових партнерів гостро скорочується та складає не більше однієї третини. Інакше кажучи, сукупний об'єм продажу усіх іноземних філій є продаж, пов'язаний з ліцензіями, отриманими фірмами, які не входять у ТНК, плюс торгівля всередині фірми.

По-третє, структура світової торгівлі характеризується зростаючою роллю послуг, де боротьба за відповідний розвиток цього ринку і його окремих сегментів є одним із напрямів гострої конкуренції. Сформувалась електронна торгівля завдяки телекомунікаціям і інформаційним технологіям; об'єктом експорту є також послуги в області бухгалтерського обліку, медичного обслуговування, комп'ютерної інформації тощо. Майкл Портер виділяє три форми інтенсивного розвитку цієї сфери:

- 1) мобільні покупці спрямовуються у ту країну, де послуги більш високої якості;
- 2) фірми однієї країни надають послуги в інші країни через використання для цього власного персоналу і технічних засобів;
- 3) фірми цієї країни надають послуги в інші країни через сервісні фірми, які знаходяться за кордоном і обслуговуються персоналом з числа місцевих жителів.

І останнє, зміни відбулися у товарній структурі, напрямку і методах регулювання, в тому числі з використанням засобів економічної дипломатії. Відбуваються зміни у методах і цілях державного впливу на світову торгівлю. Основу цієї зміни складають узгоджені режими операцій, які розглядаються у зв'язку з рухом капіталу і відносяться до зовнішньої торгівлі.

Створення ТНК істотно змінило можливості для проведення торгово-економічних операцій на світовому ринку, у тому числі шляхом подолання труднощів національної влади. Багато ТНК реалізують за кордоном більшу частку усієї продукції, що ними виробляється. Наведемо методи, які використовують ТНК для досягнення ефекту: подолання торгових обмежень, обхід політичних труднощів, ліцензування, облік кон'юнктури попиту, поєднання науково-технічних досягнень різних країн.

Отже, можна стверджувати, що ТНК не вдаються до “традиційних” методів збільшення прибутку і впровадження конкурентної боротьби. Можливості торгівлі можуть бути збільшені (крім перерахованих вище методів) також й іншими методами державної політики. Один з таких напрямів – електронна торгівля, для успіху якої було багато зроблено економічною дипломатією.

Структуризація світової економіки і пов’язана з цим інтернаціоналізація господарського життя викликала прагнення різних країн установити “правила і принципи”, якими повинні керуватися всі учасники міжнародного господарського спілкування. Спочатку такі переговори, що стосувалися торгових мереж, домінували над іншими аспектами. Поступово, у міру зростання прямих іноземних капіталовкладень, вони стали виходити на перший план і визначати характер переговорного процесу, що відноситься до торгових справ.

У системі міжнародних організацій існує два етапи. Перший визначається механізмом з його ринково-орієнтовною спрямованістю. Інший – має політичну спрямованість. Поступово різниця між двома підходами (етапами) переставала мати принциповий характер. Новим явищем у даній області є створення Світової організації торгівлі (СОТ) [157].

Не дивлячись на наявність політичного етапу, СОТ сформувалась на базі першого підходу. Ринок і дипломатія провідних ринкових країн виступили у затвердженні такої еволюції. У склад СОТ було запроваджено увесь комплекс торгово-економічних проблем, які обговорювалися у рамках першого напрямку, а також ціла низка проблем, які не обговорювались, але стоять перед світовою економікою. Це дозволяє визначити наступні умови подальшого функціонування СОТ:

1. Розширення сфери діяльності. Сфера багатостороннього регулювання поширюється не тільки на торгівлю товарами, але на інші види товарів, які у силу різних причин з неї виведені: на послуги, інтелектуальну власність та низки заходів нетарифного характеру.

2. Доступ на ринки. Мається на увазі поступове скасування митних тарифів на готові вироби, усування нетарифних бар’єрів, лібералізація торгівлі текстилю і одягу.

3. Правила і дисципліна. Крім поширення сфери діяльності, вирішено посилити дисципліну у застосуванні антидемпінгових правил і конкретизувати визначення демпінгу у захисті патентів, авторських прав, торгових марок тощо. Необхідно ввести міжнародні стандарти захисту та їх виклик із бази зберігання.

4. Послуги. Основні види послуг – банківські операції, страхування, туризм, закордонне будівництво.

5. Торгівля сільськогосподарською продукцією. Великі субсидії фермерам та захищені ринки в Європі і США поширюють демпінг шляхом заниження цін на шкоду експорту більш ефективним виробникам. Тому вирішено упорядкувати торгівлю сільгосподуктів шляхом підтримки доходів землеробів з додержанням зобов’язань з імпорту та експорту [157].

Таким чином, розпочато процес створення нової торгово-економічної структури, яка охоплює майже усі великі сфери господарської діяльності у світовій економіці. Торгово-економічна структура буде займатися торгівлею та інвестиціями світового господарства з усіма країнами-учасниками. Держава бере на себе зобов’язання виносити розбіжності на розгляд СОТ, де процедура розгляду буде менш важкою (арбітраж може тривати шість місяців, а у термінових випадках – три місяці). Рада СОТ буде керувати справами організації, якщо буде на це потреба.

Зміни у регулюванні міжнародної торгівлі за допомогою норм, які розроблюються у рамках СОТ, є результатом процесів глобалізації, які здійснюються в інтересах провідних промислово розвинутих країн, що викликає серйозний супротив зі сторони багатьох країн. Масові виступи під час конференції СОТ у м. Сіетлі (1999 р.) і аналогічні акції прихильників захисту соціальних цінностей, забезпечення гармонійного розвитку природи знову і знову показують усю складність ситуації теперішніх “правил гри” у світовій торгівлі.

На жаль, Україна опинилася поза зазначеними напрямками, в яких відбувається динамізація зовнішньої торгівлі. Структура експорту несе сировинний характер (енергоносії, руда,

ліс). Відповідно країна не тільки втрачає ресурси, але й опиняється у вразливому фінансовому і товарному станах. При сприятливому зростанні цін створюється ілюзія розвитку, при погіршенні ринкової кон'юнктури спостерігається протилежний ефект. А втім, навіть найсприятливіша зовнішньоторгова кон'юнктура породжує серйозні проблеми для української економіки.

Стратегічний курс сучасної торгової політики України, який спрямований на ефективну інтеграцію країни у світову економіку, передбачає приєднання нашої країни до СОТ і включає низку наступних цілей:

- отримання кращих і недискримінаційних умов доступу для українських товарів і послуг на закордонні ринки;
- вплив розвитку експортних дій країни і “облагороджування” структури українського експорту;
- забезпечення достатнього ступеня захисту вітчизняних виробників в умовах відкритої економіки на основі використання умов і правил СОТ.

Заходи захисту економічних інтересів України при здійсненні зовнішньої торгівлі товарів включають:

- захист галузей української економіки і окремих господарських суб'єктів від несприятливого впливу іноземної конкуренції;
- забезпечення умов для ефективної інтеграції України у світову економіку;
- підтримка рівноваги платіжного балансу України за умов регулювання імпорту товарів;
- забезпечення потреби внутрішнього ринку у випадку критичної нестачі сільськогосподарських товарів шляхом регулювання експорту товарів;
- просування товарів, вироблених в Україні, на світовий ринок [157].

Необхідно також зауважити, що уряд має право не використовувати заходи, якщо їх введення може нанести збитки економіці, окремій галузі, інтересам значної частки споживачів за істотних причин, які мають загальнодержавну важливість.

Таким чином, Україна вирішує проблеми:

- забезпечення сприятливих умов для міжнародної інтеграції української економіки;
- розширення ринків збуту української продукції;
- формування економічного простору з країнами-учасницями [17].

За умов лібералізації зовнішньої торгівлі України та загострення конкуренції на світовому ринку товарів і послуг як завжди є актуальною проблема захисту інтересів вітчизняних товаровиробників.

Історичний екскурс вказує на те, що пройшло майже дванадцять років з того часу як Україна подала офіційну заяву до Секретаріату ГАТТ про своє прагнення приєднатися до Генеральної угоди з тарифів і торгівлі.

Із 49 країн-членів СОТ, які входять до складу Робочої групи з приєднання України до СОТ входять як країни, що пройшли, як Україна аналогічний шлях – Естонія, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Грузія, так і країни колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги – Чехія, Словенія, Словаччина, Румунія, Польща, Болгарія. Це обнадійливий факт, оскільки вони близькі до України і свого часу вирішували ті проблеми, що були зі вступом до СОТ [157].

Після однієї дворічної перерви (з 1998 по 2000 рр.) між сьомим і шостим засіданням робочої групи, яка загальмувала процес приєднання України до СОТ, лише на одинадцятому засіданні (27 жовтня 2003 р.) учасники засідання підтримали пропозицію голови робочої групи про перехід від підготовки елементів проекту звіту до роботи над повномасштабним звітом і, таким чином, Україна офіційно з цього часу вступила у завершальну стадію формування зобов'язань, пов'язаних з членством у СОТ. Станом на 1.03.2004 р. Україна підписала двосторонні протоколи лише з 23 країнами, що є обов'язковим при вступі до СОТ, видано біля 30 нормативно-правових актів у тому числі укази Президента України, рішення Кабміну та Верховної Ради України. Після набуття членства річні внески України до бюджету СОТ становитимуть біля 1600 тис. грн залежно від зростання обсягів світової торгівлі. Станом на 1.01.2006 р. Світова організація торгівлі нараховувала 150 членів, серед яких після 2000 р.

увійшло лише 15 держав. Як бачимо, шлях до СОТ з кожним роком ускладнюється, якщо протягом року приєднується лише 3–4 держави.

Станом на 1.01.2006 р. у рамках двосторонніх переговорів Україною погоджено понад 99 % тарифних позицій. Україна заявила про приєднання до 18 із 19 існуючих секторальних угод та ініціатив СОТ. Проект розкладу специфічних зобов'язань у секторі послуг містить зобов'язання України приблизно у 150 підсекторах, що є найвищим показником навіть серед членів СОТ. Щодо можливих наслідків вступу України в СОТ, переважна більшість фахівців-економістів схиляється до того, що для України немає альтернативи, – це рівнозначно запиту – торгувати чи не торгувати зі світом? На нашу думку, 2007 рік стане роком вступу України до СОТ. За останніми прогнозами це відбудеться у листопаді 2007 р.

Багато вчених, досліджуючи можливі наслідки вступу України в СОТ, роблять прогнози, підраховують економічну ефективність, складають економіко-математичні моделі, які досить громіздкі і не враховують усіх чинників та факторів впливу. Однак, коли політично всі питання вступу України до СОТ ухвалені, залишається лише вчасно оцінювати ситуацію і коригувати економічну політику з метою зменшення негативних наслідків і збільшення потенційних переваг.

До переваг вступу України в СОТ на макроекономічному та на рівні виробників товарів, робіт і послуг слід віднести те, що в результаті:

- а) прискориться економічна реформа структурної перебудови, створяться стимули для підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств;
- б) створяться у подальшому зони вільної торгівлі з ЄС, зміцниться економічна позиція України у міжнародному просторі;
- в) відбудеться загальна лібералізація і детінізація, з якою бореться зараз Президент і уряд України, що сприятиме збільшенню надходжень в держбюджет завдяки зростанню експорту продукції;
- г) покращиться інноваційно-інвестиційний клімат, захист інтелектуальних прав;
- д) полегшиться доступ українських товаровиробників до світових ринків збуту товарів;
- е) знизиться вартість, а відповідно підвищиться конкурентоспроможність українських товарів;
- ж) надасться можливість врегулювання торговельних суперечок, застосування антидемпінгових механізмів, зменшаться транспортні витрати завдяки вільному транзиту території країн-членів СОТ;
- и) створиться прозоре, передбачуване ринкове середовище для підприємницької діяльності завдяки дотриманню норм з недопущення протекціонізму та дискримінації в торгівлі [149].

Рис. 4.1 – Переваги вступу України до СОТ

До ризиків чи негативних наслідків (рис. 4.2) слід віднести:

- а) скорочення виробництва і банкрутство окремих дотаційних підприємств внаслідок зменшення прямої підтримки зі сторони держави;
- б) може статися витіснення дешевим імпортом вітчизняних товарів;
- в) антидемпінгові заходи щодо продукції металургійного комплексу можуть призвести до значних збитків;
- г) існує проблема конкурентоспроможності металургії;
- д) загострення конкурентної боротьби між національними та іноземними виробниками цукру, молокопродуктів, овочів та фруктів;
- е) звуження внутрішнього ринку збуту для національних товаровиробників;
- ж) зростання експорту деяких товарів сільського господарства може спричинити підвищення цін на них на внутрішньому ринку;
- и) на першопочаткових стадіях необхідно буде стандартизувати продукцію на відповідність її європейським стандартам [149].

Рис. 4.2 – Негативні наслідки вступу України до СОТ

У зв'язку з цим, у державній політиці вступу України до СОТ пріоритетними мають бути наступні завдання і напрями їх реалізації:

- вироблення цілісної державної концепції та ґрунтовних програмно-цільових підходів уряду, суб'єктів державного управління макро- та мезорівнів, законодавчих і виконавчих органів у сфері міжнародного співробітництва;
- комплексна оптимізація механізму регулювання структури та умов експортно-імпоротної діяльності на основі виваженої оцінки ролі та місця України у СОТ;
- правове й організаційно-інституційне закріплення переходу до переважно економічних та правових методів регулювання міжнародної торговельної діяльності;
- створення чіткої системи пріоритетів розвитку експортного потенціалу з обґрунтуванням напрямів національної спеціалізації при застосуванні відповідних організаційних та фінансових методів;
- нормативно-правове, а також політико-структурне забезпечення пріоритетного розвитку експортного виробництва високотехнологічних товарів і виробів із високим ступенем переробки, зокрема засобами зменшення або скасування ПДВ на експорт;
- застосування економічно виправданої промислової, кредитної, податкової, організаційної політики сприяння експортному виробництву вітчизняними товаровиробниками;

- приведення нормативно-правової бази зовнішньої торгівлі у відповідність до критеріїв СОТ з урахуванням досвіду індустріально розвинутих країн, тих постсоціалістичних країн Центральної і Східної Європи, які випередили Україну на шляху реформ;
- забезпечення диференційованого підходу до оподаткування за рахунок приведення розміру податків у відповідність до якості, конкурентоспроможності та глибини переробки продукції;
- надання державних гарантій експорту, сприяння створенню компаній зі страхування і перестрахування ризиків у зовнішньоекономічній діяльності, а також кредитних та інвестиційних ризиків у цій сфері, підключення до ефективного страхування справи банківської системи;
- поступове скасування обов'язкового продажу валютної виручки;
- сприяння формуванню конкурентного середовища в експортному виробництві за рахунок протидії спробам монополізації експортної діяльності, розширення кола підприємств-експортерів;
- забезпечення протекціоністської підтримки національних виробників за рахунок удосконалення засобів та інструментів регулювання імпорту, зокрема при активнішому використанні антидемпінгових процедур;
- запровадження гнучкого вибіркового підходу до встановлення розмірів ввізного мита з урахуванням наявності власного виробництва імпортоконкурентних товарів, рівня насиченості внутрішнього ринку відповідними товарами, їх технологічної значущості для вітчизняної економіки;
- лібералізація імпорту високотехнологічної та дефіцитної на внутрішньому ринку продукції, яка потрібна для технічного переозброєння промисловості, розвитку конкурентоспроможних виробництв;
- створення обґрунтованих з погляду інтересів держави вільних (спеціальних) економічних зон різних типів (технопарків, технополісів, експортних виробничих зон, вільних портів, вільних митних зон) для поліпшення умов експортного та високотехнологічного виробництва, зовнішньої торгівлі й залучення іноземних капіталовкладень у розвиток експортоспроможних виробництв [149, 157, 161].

Для забезпечення конкурентоспроможності продукції вітчизняних товаровиробників слід окреслити заходи, які мають бути вжиті зі сторони економічної дипломатії з метою захисту власного ринку товарів, робіт і послуг.

Зазначені нами на рис. 4.3 заходи, згруповані за трьома напрямками: податкове, цінове регулювання та кредитування вітчизняних виробників.

Як бачимо, проблем поки що більше, аніж переваг, а отже, Україна для багатьох високорозвинутих держав може стати ринком збуту власної дешевої продукції. Небувалого занепаду зазнають неконкурентоспроможні галузі економіки, прогнозується зменшення золотовалютних резервів, пов'язане зі збільшенням обсягів імпорту. Україна може перетворитися на країну з вузькою спеціалізацією, з імпортозалежною економікою та зовнішньою дискримінацією по відношенню до національних товаровиробників. А що ми зараз бачимо у зовнішній торгівлі? Її обсяги експорту у січні 2005 р. становили лише 2487 млн дол. США, імпорту 1805 млн дол. США і проти січня 2004 р. збільшилися, відповідно, на 16 % та на 4 %. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі становило 682 млн дол. США, що на 65 % більше, аніж у січні 2004 р. Найбільші обсяги експортної торгівлі характерними були для Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Полтавської, Луганської і Одеської областей та м. Києва. Експорт давальницької сировини у січні 2005 р. становив 1,6 млн дол., імпорт – 143,9 млн дол. США. Експортовано готової продукції з імпоротної давальницької сировини на суму 212,7 млн дол. США [197]. Це говорить про те, що все таки залишається великою частка у торгівлі не товарів готових для споживання, а сировини.

Рис. 4.3 – Державні заходи щодо захисту власного ринку товарів, робіт та послуг

Вступ України до СОТ стане умовою початку створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом (рис. 4.4). Але Україна має бути належним чином підготовлена до вступу у СОТ, особливо у сфері законодавства, конкурентоспроможності продукції та її стандартизації. І через те постає питання забезпечення економічної безпеки України, це стає головним напрямом наукових досліджень вчених і практиків [166].

Рис. 4.4 – Складові елементи вступу України до СОТ

Економічна безпека приєднання до СОТ залежить від стану зовнішньоекономічної діяльності України під час набуття членства у СОТ. На нашу думку, національна Академія наук України спільно з бізнесовими колами та владними структурами мають провести всебічне дослідження “Наслідки для національної економіки вступу України до СОТ”. Перші спроби вже є – це проведена наукова конференція у Львові на базі Інституту регіональних досліджень НАНУ та Національного університету ім. І. Франка, а також V науково-практична конференція, яка проводилася у Хмельницькому національному університеті і присвячена розвитку соціально-трудових відносин в контексті євроінтеграційних процесів. Політика України щодо приєднання до СОТ має будуватися на необхідності одержання максимальної вигоди з членства у СОТ та мінімізації негативних наслідків, які можуть виникати у процесі становлення міжнародних торгово-економічних відносин.

Економічній безпеці України будуть реальними загрозами слугувати: зниження виробництва окремих товарів, еквівалентних збільшенню імпорту; зменшення інвестицій у виробництво електро- та приладобудівних галузей; зменшення транспортних послуг шляхом витіснення вітчизняних постачальників послуг з міжнародних ринків перевезень; вимивання важливої для вітчизняної харчової промисловості сировини і стратегічно важливих кормових ресурсів.

А тепер щодо ролі та перспектив української економіки, які визначаються можливостями інтеграції України до європейського простору після вступу до СОТ. Політично, можливо, й вирішиться питання, а економічно – це має виглядати, в першу чергу, підняттям вартості ВВП на душу населення. За цим показником національна економіка знаходиться десь на 20-му місці серед колишніх 27 соціалістичних країн та союзних республік. За глобальним індексом конкурентоспроможності Україна посіла 86-те місце серед 104 країн та 65-те серед 93-х за індексом ділової конкурентоспроможності. Для порівняння Польща та Росія посіли 60-те та 70-те місця за першим індексом та 5-те і 59-те за другим, відповідно. Очолюють рейтинг конкурентоспроможності Фінляндія, США та Швеція (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Рейтинг держав за індексом конкурентоспроможності [149]

Країна	Рік				
	2000	2001	2002	2003	2004
Фінляндія	5	1	1	1	1
США	1	2	2	2	2
Швеція	12	9	3	3	3
Литва	–	43	39	40	36
Чехія	34	35	36	40	36
Польща	34	41	50	45	60
Росія	52	58	58	70	70
Україна	56	60	69	84	86
Грузія	–	–	–	–	94
Загальна кількість країн	58	75	95	101	104

Щодо відповідності національних стандартів та процедур сертифікації продукції міжнародним стандартам та процедурам, то це є ключовою вимогою для прийняття України у СОТ. Слід створити єдиний центр обробки запитів для запровадження принципів СОТ-СФС щодо прозорості фіто-санітарного законодавства та створити механізм швидкого інформування країн-членів СОТ про зміни у національному законодавстві.

Таким чином, лише усунення проблемних питань та вирішення поставлених завдань перед національною економікою зможе наблизити Україну до СОТ, а отже й до членства у Європейському Союзі.

Вступ України до СОТ є багатоаспектною проблемою, вирішення якої без глибоких наукових досліджень, ґрунтовних прогнозів переваг і наслідків, розробки механізмів адаптації екологічної, економічної, трудової та соціальної складових (рис. 4.4) неможливо здійснити у досить короткі терміни. Взаємодія України з державами-членами СОТ має передбачати всебічну інтеграцію в європейський економічний простір та інші економічні угруповання, такі як: НАФТА, ОЧЕС, АТЕС, СНД, ГУУАМ тощо. За умов вступу України до СОТ та створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС настане можливість входження нашої держави до європейського економічного простору через механізм Європейської економічної зони за прикладом Швейцарії, Норвегії, Ісландії та Ліхтенштейну [95]. Головне, Україна має інтегруватися в європейські структури та у СОТ не шляхом поглинання її економіки Європейським союзом, а шляхом наближення і адаптації господарських структур, формування в Європі нової інтеграційної архітектури, відповідності складових елементів української економіки складовим високорозвинутим країнам та країнам, які вже інтегровані у СОТ [17].

Останнім часом визначились основні напрями у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, інтеграції до світової економіки, у сфері розвитку рівноправних, взаємовигідних та прогнозованих відносин з Російською Федерацією та у сфері забезпечення регіональної стабільності та співробітництва. Так, у сфері інтеграції до світової економіки Україні потрібно: завершити до кінця 2007 р. переговорний процес з країнами-членами СОТ та забезпечити вступ України до цієї міжнародної організації; скасувати невиправдані тарифні та нетарифні обмеження в зовнішньоекономічній діяльності; здійснити комплекс заходів щодо закріплення провідної ролі України в транзиті енергоносіїв з Російської Федерації та інших країн СНД до країн ЄС; активізувати діяльність щодо створення ефективних транспортних коридорів і співпрацю з ЄС та окремими європейськими країнами щодо реалізації проектів трансєвропейських транспортних коридорів; підтримати зусилля усіх українських підприємців щодо інвестування коштів у виробничі об'єкти за кордоном, насамперед у країнах ЄС, для більш активного освоєння нових ринків; залучити інвестиційні проекти міжнародних фінансових організацій, насамперед МБРР та ЄБРР, спрямовані на створення в Україні сучасних виробництв з високою доданою вартістю; розробити механізм надання Україною міжнародної технічної допомоги насамперед країнам "третього світу", які є перспективними з точки зору освоєння їх ринків українськими виробниками товарів, робіт та послуг [17].

Окремі елементи проблем і наслідків вступу України до Світової організації торгівлі розроблені в дослідженнях Дюмулена І., Макогона Ю., Осики С., Пятницького В., Писаренко С., Трохимчука С., Філіпенка А., Янковського Н. та інших вчених [11, 15, 25, 44,]. Філіпенко А.С. визначає п'ять економічних пріоритетів державної економічної політики, які мають бути головними у найближчий час, коли йдеться про структурну перебудову: забезпечення динамічного економічного зростання, утримання макроекономічної рівноваги, здійснення широкомасштабного реформування адміністративно-територіального устрою, доведення рівня розвитку соціальної сфери до параметрів країн Центральної та Східної Європи, а також переведення на нову парадигмальну основу зовнішніх зв'язків шляхом поглиблення інтеграційних процесів та здійснення цивілізованої експансії на ринок третіх країн [201].

Однак слід зазначити, що досягнення цих пріоритетів і вирішення похідних проблем можливі лише при постановці завдань адаптації складових елементів вступу України у СОТ, до яких, на нашу думку, слід віднести: екологічні, економічні, трудові, соціальні, правові та інституціональні (див. рис. 4.5).

Екологічна складова включає в себе такі проблеми, як зниження і контроль за забрудненням довкілля, впровадження запобіжних природоохоронних заходів та використання екологічно чистих технологій. Саме вирішення таких важливих і необхідних питань є невід'ємною частиною для забезпечення міжнародних стандартів нашої вітчизняної продукції. На цьому етапі в Україні ставлення до екології як до однієї з вирішальних проблем на шляху до

вступу у СОТ ще не сформувалось. Українське промислове співтовариство значною мірою не усвідомлює всієї серйозності питання щодо навколишнього середовища. Міжнародна організація із стандартизації (ISO) розробила цілу систему міжнародних стандартів, що передбачають захист довкілля та продукції, що випускається на певній території. Центральним документом є стандарт ISO 14001:2004 “Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування”. В разі відповідності вітчизняної продукції цьому стандарту, що і є предметом сертифікації, Україна наблизиться ще на одну сходинку ближче до поставленої мети – вступу до СОТ. Для того, щоб бути конкурентоздатними на світовому ринку підприємствам необхідно дотримуватись норм щодо охорони довкілля, використання експортних вимог, виконання міжнародних домовленостей. Але, на жаль, такі системи економічного менеджменту спроможні створити великі та середні підприємства, а товаровиробники, перукарні, хімічисти, станції технічного обслуговування та автозаправні, що належать до малого бізнесу, не мають змоги впровадити такі системи. Причиною цього є нестача людських ресурсів, часу, коштів, необхідних для сертифікації. Але ці факти не можуть бути виправданням, тому представники малого бізнесу зобов’язані, перш за все перед собою, шукати інші підходи до вирішення цих питань. Так, скажімо, підприємства Канади, опинившись у такій самій ситуації, застосували творчий аспект у впровадженні стандарту ISO 14001 – колективність. Об’єднавшись у невеликі спілки, вони входять у спеціальний реєстр і підтримують впровадження екологічних стандартів [149].

Вітчизняні підприємства мають у своїх щорічних екологічних звітах повідомляти суспільство про викиди, скидання, відходи та результати природоохоронної діяльності. Такі звіти мають бути підтверджені незалежними акредитованими організаціями. Головною вимогою до України перед вступом до СОТ є розробка та впровадження організаційних структур, які б сприяли відповідним вимогам ЄС щодо дотримання екологічних норм та нормативів, певних квот і гарантій екологічної безпеки виробництва, товарів, робіт і послуг [124].

У складному і проблематичному стані трудова складова вступу України до СОТ, починаючи з підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів; нормування праці, яке має відповідати технічному рівню виробництва; соціально-трудова відносин, які мають бути врегульованими конвенціями Міжнародної організації праці з активною участю профспілок у вирішенні на початкових стадіях соціально-трудова конфліктів; організації належних умов праці і виробництва, які б відповідали європейським стандартам; організації та наближення заробітної плати до європейського рівня, особливо працівників середнього класу; вирішення проблем вартості робочої сили і формування цивілізованого ринку праці з допустимим рівнем безробіття, який би відповідав розрахунковим характеристикам і методикам Міжнародної організації праці, і закінчуючи створенням науково-виробничо-технологічних комплексів, фінансово-промислових груп, технополісів, технопарків, університетських інноваційно-технологічних центрів, що має в єдності і взаємодії з іншими складовими започаткувати рух України до СОТ та ЄС.

Економічна складова вступу України до СОТ характеризується рівнем і динамікою розвитку всіх галузей економіки. А ресурси економічного зростання, пов’язані з інвестиціями, обсяги та структура яких мають безпосередній вплив на темпи і пропозиції економічного розвитку країни. Зростанню економічної складової та її відповідності європейським стандартам мають сприяти: збільшення заощаджень населення та прибутків підприємств, легалізація тіньових та прихованих доходів, бюджетних асигнувань, прискореної амортизації основних виробничих фондів, залучення іноземних інвестицій, розміщення позик на світових фондових ринках, отримання кредитів від міжнародних банківських та фінансових організацій.

Для повномасштабної відповідності економічної складової матеріальні, фінансові, технологічні, інформаційні, інтелектуальні, управлінські, інституціональні засоби здійснення економічної політики мають бути аналогічними з високорозвинутими державами [154].

Соціальна складова вступу України до СОТ має ґрунтуватися і розвиватися за рахунок динамічного розвитку виробництва, його структурної перебудови, прискореного розвитку малого, середнього та сімейного бізнесу, зростання продуктивності праці і як наслідок збільшення мінімальної заробітної плати, здійснення пенсійної реформи, фіскальної і цінової політики, яка спрямована на збільшення рівня доходів. Якщо проаналізувати рівень існуючої середньої заробітної плати в різних галузях економіки України та середньої заробітної плати, наближеної до європейського рівня, то він у 4–7 разів менший (див. рис. 4.6).

Для створення суспільства, яке б відповідало європейським стандартам, в Україні повинні: зростати доходи населення, номінальна заробітна плата, яка у січні 2005 р. на 41 % перевищила законодавчо встановлений прожитковий мінімум і становила 640 грн. Сума заборгованості за заробітною платою на 1.02.2005 р. становила 1 225 млн грн і це тоді, коли існує закон “Про адміністративну відповідальність керівників за недотримання термінів виплати зарплати”. Рівень зареєстрованого безробіття, розрахований відповідно до чисельності працездатного населення в Україні на 1.03.2005 р. становив 3,6 %.

З фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування на випадок безробіття протягом лютого 2005 р. на допомогу по безробіттю було витрачено 106 млн грн [154].

Але, перш за все, необхідно розпочинати вирішення усіх соціальних проблем із головної – відновлення духовності та моралі. Це не одна зі сфер, якій надають визначення “культурна сфера”, – це коріння нації, держави та громадянина, зокрема. У суспільстві, в якому є ще багато проблем у морально-етичній сфері, не може виноситись на вирішення ні економічна, ні екологічна, ні соціальна та трудова проблеми. Правової проблеми не існує, оскільки немає кому її вирішувати. Правоохоронні органи скасовують моральне право, спотворивши своєю зверхністю всю систему охорони держави. Звичайно, було б неправильно стверджувати загалом, такі факти поодинокі. Через те, в Україні необхідно відновити навчання морально-етичним нормам працівників органів самоврядування на всіх рівнях, як це робиться у Білорусі.

Застосування у повній мірі принципів лібералізації міжнародної торгівлі може спричинити на початкових стадіях низку негараздів для вітчизняних товаровиробників. Компенсації з боку експорту очікувати не доводиться, оскільки Україна експортує лише продукцію металургійної, хімічної промисловості та деякі види сировини. Ці обставини зумовлюють ставитись до інтеграції України в СОТ з певною обережністю і в деякій мірі розробкою та прийняттям низки винятків для деяких галузей економіки. Тому Україна при вступі до СОТ має вжити додаткових заходів щодо економічної безпеки держави, а саме: заходи з забезпечення захисту вітчизняного товаровиробника та заходи, спрямовані на забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Перш ніж розглянути основні завдання, які стоять перед Україною і проаналізувати економічні ефекти та ризики від вступу до СОТ, слід провести аналіз переговорного процесу та визначення зобов’язань нових країн-членів СОТ, які приєдналися останнім часом, особливо слід приділити увагу країнам з перехідною економікою. Аналіз вступу країн, які приєдналися до СОТ, вказує на те, що одні із них домоглися суттєвих поступок у процесі переговорів (Болгарія, Монголія), інші домоглися помірних поступок (Латвія, Литва, Естонія), а деякі не домоглися значних поступок (Грузія, Хорватія, Молдова, Вірменія, Киргизія). Взагалі питання визначення поступок зі сторони СОТ має ґрунтуватися на доведенні для цієї організації тих наслідків та ризиків, які у прогнозованому періоді можуть негативно вплинути на розвиток економіки в цілому чи окремих її секторів. І для цього Україна має бути готовою, провівши перед цим науково-практичні наради з представниками різних галузей економіки та науковими колами. Не менш важливим тут є врахування точки зору представників дипломатичних кіл, які протягом певного часу контролюють розвиток тих чи інших галузей економіки та їх міжнародні зовнішньоекономічні відносини.

Порівняльний аналіз поступок і зобов'язань вказує на те, що країни, які вступили до СОТ останнім часом здобули більше поступок у процесі переговорів, ніж країни-засновники СОТ у 1995 р. Особливо це стосується тарифних поступок щодо сільськогосподарських та інших товарів, участі у секторальних господарствах, експортних субсидій у сільському господарстві. Для України як аграрної держави такі види поступок також були б доречними.

З кожним роком збільшуються вимоги до лібералізації ринків послуг. Нові члени СОТ взяли на себе найбільше зобов'язань, оскільки членство в організації передбачає своєрідну "плату" від кожного нового члена.

Отже, короткий термін ведення переговорів пов'язаний часто з неефективністю переговорного процесу та наміром країни-претендента набути членство будь-якою ціною. Такий шлях для України неприйнятний. Для ефективної участі України у переговорах у рамках СОТ щодо стратегічних для нашої країни питань цілком правильною стратегією вступу є відстоювання національних інтересів, незважаючи на визначені Урядом умовні терміни приєднання України до СОТ.

Економічними ефектами вступу України до СОТ для виробників є: отримання полегшеного доступу до ринків товарів, капіталів, технологій, послуг, який має здобуватися через надання режиму найбільшого сприяння в торгівлі, внутрішнє оподаткування та нетарифне регулюванні; збільшення обсягів виробництва в експортоорієнтованих галузях економіки внаслідок лібералізації режиму доступу до зовнішніх ринків; зниження комерційних ризиків внаслідок встановлення більш стабільного режиму торгівлі з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції; зменшення втрат українських виробників-експортерів від дискримінаційних заходів з боку інших країн через можливість отримання недискримінаційних умов застосування антидемпінгових механізмів; зниження транспортних витрат внаслідок свободи транзиту територією країн-членів СОТ, що загалом вплине на зниження собівартості продукції, прискорення структурних змін в компаніях-виробниках, що дозволить підвищити конкурентноздатність продукції; посилення стимулів для інновацій внаслідок удосконалення системи захисту прав інтегральної власності і загалом умов захисту інтересів вітчизняних виробників.

Для споживачів вступ до СОТ призведе до розширення асортименту та якості запропонованих товарів і послуг внаслідок доступу імпортерів до ринку України, зниження цін на товари і послуги внаслідок зниження тарифних та нетарифних бар'єрів.

На макроекономічному рівні вступ України до СОТ має наступні економічні ефекти:

- стимулювання закріплення міжнародних стандартів і норм, що зробить прозорою торговельну політику і стимулюватиме адміністративні реформи, подолання корупції;
- розвиток зовнішньоторговельних та економічних відносин України з усіма країнами-членами СОТ (150 держав);
- покращення інвестиційного клімату та збільшення прямих іноземних інвестицій;
- вдосконалення режиму торгівлі з країнами-членами ЄС – створення зони вільної торгівлі;
- представництво в органах врегулювання суперечок, яке допомагатиме вирішувати різні торговельні проблеми;
- отримання права на застосування захисних, антидемпінгових, компенсаційних, санітарних заходів;
- зменшення витрат на державне адміністрування внаслідок відмови від подвійних стандартів для внутрішнього ринку та експорту товарів, робіт і послуг [124].

До потенціальних ризиків, які виникли і ще можуть виникнути зі вступом України до СОТ слід віднести наступне:

- а) низька конкурентоспроможність багатьох вітчизняних товарів через високий ступінь зносу основних фондів, моральну застарілість інфраструктури, велику енерго- та ресурсоемність виробів призведе до занепаду цілих секторів національної економіки;

б) товари з низькою доданою вартістю (напівфабрикати, напівсировинні товари), які зараз експортує Україна, особливо не вплинуть на структуру експорту;

в) участь у антидемпінгових заходах та розслідуваннях досить витратоємна процедура, яка для українських товаровиробників є недоступною;

г) відсутність фахівців із сертифікації, міжнародного торговельного права не дасть можливість скористатися усіма перевагами членства у СОТ;

д) вступ до СОТ робить вигіднішим імпорту товарів, а це означає, що у короткостроковий період зазнають втрат майже всі галузі національної економіки;

е) зі вступом до СОТ Україна з відкритістю економіки та її вразливості від світових криз буде обмежена у можливості пільгового застосування в оподаткуванні, стимулюванні вітчизняного товаровиробника, контролі фінансових потоків;

ж) необхідність сертифікації продукції до світових стандартів призведе до додаткових витрат виробників продукції та її споживачів;

и) великі втрати мають зазнати вітчизняна металургійна, радіоелектронна, видобувна промисловість, сільськогосподарське машинобудування, автомобілебудування;

к) надмірна глобалізація оптового ринку України може призвести до втрати контролю над фазою обміну, блокування вітчизняного товаровиробництва, серйозних диспропорцій у ресурсному забезпеченні оптової торгівлі (із 150 країн-членів СОТ 95 повністю виключили іноземні послуги в оптовій торгівлі);

л) ринок продовольства, який займає 48 % в обороті споживчого ринку із споживанням харчових продуктів більше 63 % сімейного бюджету (у США – 10 %) буде мати серйозні проблеми якщо не буде підвищення ставок мита на продовольство (зараз вона знижена з 21 % до 12,5 % для стимулювання імпорту);

м) падіння доходів сільського населення, при тому, що сільський ринок становить 10–12 % загальнонаціонального (при тому, що на селі мешкає третина населення країни);

н) суттєво зросте роль і значення торгівлі, посиляться вплив і диктат торгівлі на виробництво, що у свою чергу призведе до зупинки деяких підгалузей економіки;

п) розшириться роздрібна торгівля за рахунок експансії імпорту та звужиться роздрібний товарооборот товарів вітчизняного виробництва [124].

Таким чином, як показують перші кроки України до СОТ, за короткий період форсувавши лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності, Україна втратила 1,8 % ВВП на 1 % підвищення рівня лібералізації експорту. Лібералізація національного експортного режиму здійснювалась поспіхом і без належного врахування внутрішніх економічних аспектів, і тим самим стала фактором поглиблення спаду вітчизняного виробництва.

Оцінюючи ризики, слід особливо увагу приділити тому, яким чином позначиться дія зовнішньоторговельних чинників на економічній безпеці. На сьогодні в Україні відсутня офіційно прийнята система показників, за якими можна б було оцінити зовнішню безпеку України при вступі до СОТ. Стан золотовалютних резервів країни не є достатнім для гарантування макроекономічної стабільності за умов посилення впливу на економіку України коливань світової кон'юнктури. Невизначеною є й ситуація навколо збільшення частки високотехнологічної продукції та продукції машинобудування. Без допомоги держави і значних капіталовкладень в інноваційну сферу при більш жорсткій конкуренції високотехнологічним галузям не вижити.

Отже, оцінивши економічні ефекти та ризики від вступу України до СОТ, економічна дипломатія має досить зважено адаптувати національне законодавство, модернізувати зовнішні елементи національної економіки, одержавши певні пільги для найвразливіших її галузей.

4.2. Еволюція стандартів конкуренції: міжнародні податки, конкурентні правила, системи стандартів

Як відомо, конкуренція – основа ринкової економіки і стандарти конкуренції еволюціонували під впливом змін на ринку, а також міждержавних переговорів з окремих питань (торгівлі, інвестицій тощо). Адже економічна дипломатія обслуговує не тільки інтереси бізнесу, а й стандарти конкуренції, які являють собою злиття різних факторів – економічних, політичних, соціальних тощо.

Існує і зворотний зв'язок. Лібералізація режимів іноземних інвестицій і зниження рівня національних бар'єрів на їх шляху можуть принести позитивний ефект при удосконаленні політики конкуренції, особливо у питаннях забезпечення національних інтересів і національної безпеки. На практиці ТНК і методи їх розвитку у багатьох випадках підривають основи конкурентного середовища. Злиття промислових гігантів, низки великих банків та інші аналогічні зрушення у світовій економіці роблять особливо актуальною проблему забезпечення умов для справедливої і добросовісної конкуренції.

Закони про конкретні заходи здійснення національної конкурентної політики мають біля 60 країн. У багатьох питаннях окремі закони можуть дублюватися; на рівні використання вони проявляються не так ефективно, як це очікується. Жертвами вимог таких законів виявляються не тільки інтереси окремих груп бізнесу і зайнятих працівників, а також споживачі, захисники навколишнього середовища тощо. Мова йде про захист власне ринку і механізмів його функціонування, про можливість забезпечення режиму конкуренції для підприємств загального статусу, про недопущення захвату окремими фірмами домінуючих позицій.

Визначились дві позиції щодо конкурентних стандартів. Одна з них виявляється у розробці міжнародних зобов'язань відповідних країн-учасниць, інша – у розробці міжнародного узгодження норм, які призначені для універсального використання [3].

Перша позиція – налагодження співробітництва між владами, в рамках яких знаходяться питання підтримки конкуренції. Деякі країни укладають офіційні угоди між собою. У більшості випадків мова йде про збір і обмін інформацією, проведення узгоджених спільних дій і консультацій. Усі угоди передбачають загальне співробітництво, деякі передбачають роботу за загальними правилами.

Друга позиція – на відповідних міжнародних форумах виробляються міжнародно-правові норми. На сьогодні є єдиний багатосторонній документ – “Зведення багатосторонніх узгоджених принципів і правил по контролю за обмеженою діловою практикою”, які схвалені резолюцією ООН від 5.12.1980 р., і резолюції окремих форумів 1990 і 1995 років на користь підсилення контролю за використанням цих норм і принципів. У контексті цих документів підтримується позиція країн, які готові ухвалити принцип, згідно якого країни з розумінням відносяться до законів і виявляють готовність їх враховувати. Об'єктом боротьби є питання про взаємний зв'язок між торгівлею, інвестиціями і правилами конкуренції.

Важливу основу у контексті правил конкуренції складають міжнародні податки. Це стало особливо актуальним для економічної дипломатії внаслідок швидкого зростання закордонних капіталовкладень та ролі ТНК. Їх операції включають країни у різних регіонах світу із різними системами управління національної економіки. Виникаючи при цьому протиріччя можуть бути врегульовані тільки шляхом міждержавних переговорів.

Податки – обов'язкові платежі, які збираються державою з фізичних і юридичних осіб. Системи оподаткування та практика їх використання традиційно розглядаються у контексті національної економічної і соціальної політик. З розвитком структури світового господарства, в результаті інтернаціоналізації та інтеграції, теорія і практика оподаткування все більше набувають міжнародних параметрів. У політичному вжитку існує поняття “міжнародне оподаткування”. Це поняття істотно відрізняється від координації національних податкових систем і політик до введення реального міжнародного податку з метою розв'язання певних проблем.

За аналогією з іншими аспектами економічної дипломатії причини просування податкових проблем у сферу міжнародних переговорів можуть лежати як у політичній, так і в економічній площині. Залежно від цього істотно відрізняється зміст проблеми і міра їх вирішення. У першому випадку (політичному) мова може йти про “податки” у лапках, фактично – при спробі встановлення різного роду поборів на розвиток та виправдання політичних або ідеологічних платформ. Найбільш розповсюдженими є варіанти, які передбачають міжнародний механізм розподілу національних багатств. Для цих варіантів характерні наступні риси:

1) країни діляться на “донорів” і “реципієнтів”; перші – це промислово розвинуті країни, останні – менш розвинуті;

2) переведення ресурсів з однієї країни (донорів) у іншу (реципієнтам) повинні носити обов’язковий характер і служити або “платою за історичне минуле”, або “податком на теперішнє багатство” з метою подолання відсталості і забезпечення рішень загальносвітових задач розвитку (не можна виключати, що за умов глобалізації до таких цілей можуть повернутися прихильники соціал-демократичної альтернативи).

В економіці відзначаються великі зміни. Можна зазначити два напрями, за якими відбуваються зрушення. У першу чергу мова йде про проблеми міжнародного подвійного оподаткування, в якій один платник податків підлягає оподаткуванню одними податками за одним і тим самим об’єктом (дохід, майно) у двох або більше державах. На цей випадок є своя розроблена система модельного підходу як результат міжнародних переговорів.

Другим напрямком економічного порядку можна відзначити проблему ухилення від сплати податків за допомогою “приховування” частки доходу за кордоном внутрішньо-корпоративною угодою. У цьому випадку в економічній дипломатії можна стверджувати, що є порушення в національній (у меншій мірі міжнародній) практиці обліку, контролю і протидій.

Велике значення займає і проблема ухилення від подвійної сплати податків. У цьому напрямку є такі дві сторони:

- її природа, що має економічний, правовий або історико-культурний зміст;
- політико-правові механізми врегулювання проблем, пов’язаних з подвійним оподаткуванням.

Природа подвійного оподаткування має основні причини. Перша причина проявляється у складній системі міжнародних економічних відносин, яка виявляється у появі за кордоном національних юридичних і фізичних осіб об’єктів оподаткування (доходів, майна). Друга причина полягає у тому, що держави переносять на ці закордонні об’єкти оподаткування дію своїх законів на податок. Існує два основних критерії визначення податкового статусу: резиденство і територіальність. Якщо використовуються два види критеріїв, то виникає колізія. Але проблема не обмежується цією розбіжністю. Згідно принципу резиденства платники податків поділяються на:

- резидентів, тобто осіб, які мають постійне місцезнаходження в країні перебування.
- нерезидентів, тобто осіб, які не мають постійного місцезнаходження.

Інформація, за якою визначається “постійне місцезнаходження”, закладена у національному законодавстві і, відповідно, одним з об’єктів економічної дипломатії є проблема уніфікації за допомогою міжнародних відносин відповідних норм та правил.

Загальний підхід до визначення виглядає таким чином: резидент у податковому праві – це особа (юридична або фізична), яка має постійне місцезнаходження у даній країні. Але у різних областях права (міжнародному, торговому тощо) зміст може не збігатись з податковим законодавством навіть у межах однієї країни.

Юридичні особи, а також підприємницькі структури розглядаються як резиденти, на основі використання таких декількох критеріїв (тестів):

- інкорпорації (заснування, реєстрація);
- юридичної адреси, тобто резидентом визначається та особа, яка зареєструвала у даній країні свою юридичну адресу;

- здійснення центрального управління і контролю, тобто резидентом країни є особа, яка здійснює з її території центральне (загальне) керівництво компанією і контроль за її діяльністю;
- здійснення поточного управління, тобто резидентом країни є особа, яка має на її території органи (виконавчу дирекцію), яка здійснює управління діяльністю компанії;
- ділової мети, тобто резидентом країни є юридична особа, якщо основний об'єм її ділових операцій припадає на певну територію.

Для фізичних осіб використовуються критерії, які відрізняються у різних країнах. Тут використовуються тести “постійного житла”, “звичайного перебування”, “центру життєвих інтересів”, громадянства тощо. Виходячи з принципу резидентства, використовується необмежена податкова відповідальність. Відповідно, оподаткуванню у даній країні підлягають на основі її законодавства усі доходи, як із внутрішніх, так і із закордонних джерел відносно до обсягу капіталу (майна) резидента, який розташований як на території країни, так і за її межами.

На відміну від принципу резидентства, принцип територіальності будується на простих видах господарських зв'язків. Оподаткуванню у цьому випадку підлягають доходи, які отримані на території країни, незалежно від національного або юридичного статусу їх одержувача. Прибутки, які отримують громадяни держави в інших країнах, від податків цієї держави звільняються.

Більшість країн (включаючи Україну) у своїй практиці поєднують два принципи, де використовуються визначені політико-правові норми, завдяки чому досягається ув'язка національних інтересів з міжнародними стандартами і обов'язками.

Виключення подвійного оподаткування відбувається на основі міжнародних угод, де використовується “метод звільнення” або “метод податкового заліку”. Перший метод означає обмеження принципу резидентства, другий – звільнення (залік) суми податку, який обчислюється із закордонного об'єкта оподаткування і сплачуваного у зарубіжній країні (державі). При використанні “методу звільнення” можуть бути наступні варіанти:

- безумовне звільнення (прибуток, отриманий за кордоном, не враховується і не впливає на розмір ставки податку);
- звільнення “за умов прогресії” (прибуток, отриманий за кордоном, умовно враховується при врахуванні рівня податкової ставки з метою додержання принципу прогресивного оподаткування).

Ключовою умовою функціонування ринкової економіки і світового господарства у цілому є конкуренція. Конкуренція визначається законом як змагання господарських суб'єктів, коли їх самостійні дії ефективно обмежують можливість кожного з них впливати на загальні умови спрямування товарів на ринку і стимулювати виробництво тих товарів, яких потребує споживач. Дія законів про конкуренцію у його теперішньому вигляді поширюється на відношення, які впливають на конкуренцію товарних ринків, де беруть участь українські та іноземні юридичні особи, федеральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоуправління, а також фізичні особи. Безумовно, ринкове середовище постійно розвивається, а, отже, змінюються і умови конкуренції. Зрозуміло, що при розвитку контактів із закордонними фірмами і поширенню ринкових реформ, вплив вітчизняного бізнесу до формування конкурентного середовища буде збільшуватися, він зможе впливати на нього через партії, лобістів, за допомогою інших суспільних сил, які зацікавлені в активному використанні можливостей підприємництва. Претензії окремих олігархів на окремі права в управлінні національною економікою і максимальне звільнення від обов'язків перед суспільством не можуть мати історичної перспективи.

Включення економіки України у світову лише посилює ті проблеми, які чітко визначились в країні за останні роки. Сама по собі ринкова економіка не може забезпечити просування загальнолюдських стандартів, які б відображали досягнення країни і забезпечувати просування у майбутнє без втрати її національних цінностей і міжнародного статусу. Перехід до ринку призвів до того, що конкурентоспроможність України, окремих галузей і

конкретних товарів не дозволяє витримувати режим катастрофічних умов для економіки країни. Нестача капіталовкладень, недостатня увага до інновацій призвели до зменшення випуску конкурентноздатної продукції. Причина появи таких умов “включення” до вільної ринкової економіки полягає у викривленій системі використання ринкових механізмів, де фінансовий інтерес окремих осіб і олігархічних груп є вищим за економічні загальнонаціональні інтереси.

Сертифікація забезпечує зміст довіри між споживачами та виробниками, сертифікація демонструє зобов’язання до якості та збільшує ймовірність і додає цінності виробу [10].

Існують наступні системи міжнародних стандартів.

1. Система HACCP (Аналіз Ризиків і Контролю Критичних Точок) включає в себе ідентифікацію певних ризиків протягом повного процесу, залученого у виробництво продовольчого продукту та зосереджується на профілактичних заходах для їхнього контролю і забезпечення безпеки продуктів харчування. HACCP – це система для гарантування безпеки продуктів харчування; ніяка інша система не заміняє HACCP. Різні країни підготували власний стандарт, щоб перевірити, чи дійсно система HACCP виконує вимоги, які закладено в їх стандарті. Наприклад, Україна має власний стандарт “Вимоги для управління системою безпеки продовольчих продуктів SC 4161-2003”. У Данії прийнята “Безпека продуктів харчування”. Відповідно до вимог ця система буде запроваджена компаніями по виробництву продуктів харчування і їхніми субпідрядниками. Нідерланди: “Вимоги для системи HACCP по безпеці харчових продуктів”. Індія, Туреччина, Південна Африка й т.д. також мають власні стандарти. На міжнародному рівні ці стандарти істотно відрізняються за змістом і згодом на рівні систем HACCP можуть бути ідентифіковані. В більшості, стандарти включають відстеження і повернення продукту, але, наприклад, оцінка ризиків, була не врахована.

2. Система ISO (Стандарти міжнародної організації по стандартизації) працює над різними новими документами відповідно до технічної програми продовольчих продуктів.

Міжнародний стандарт “Вимоги системи управління безпекою харчових продуктів” перебуває в стадії розробки. Цей документ надає особливого значення вимогам сертифікації для системи HACCP й далі вносить вклад у стандартизацію й гармонізацію завірених систем HACCP в усьому світі. Інший документ, що знаходиться у процесі підготовки, – це “ISO/ CD 22519 “Система відстеження в ланцюзі продовольства сільськогосподарства – загальні принципи для проекту й розвитку”. Стандарт ISO 9001:2000 “Системи управління якістю. Вимоги” може бути застосований для харчової промисловості, однак, як показує загальна практика, ця система не використовується для харчової промисловості як окрема. Її необхідно застосовувати разом з реалізацією і після реалізації системи HACCP, щоб мати повну Систему управління якістю. Міжнародна організація зі стандартизації розробила новий стандарт – ISO 15161:2001: Керівництво для застосування ISO 9001:2000 у харчовій промисловості. Це керівництво базується на ISO 9001:2000 та включає HACCP.

3. Система SQF2000 (Безпечне якісне продовольство – 2000) розроблена спочатку в Австралії для комерційної діяльності у сфері сільськогосподарської харчової промисловості. Кодекс стоїть на одному рівні з керівництвом по Комісії для застосування системи HACCP. SQF зосереджене на проблемах у сфері безпеки і якості продуктів харчування, включаючи GMP, SOP і HACCP, та є сумісним зі стандартом ISO 9000. Кодекс якості був розроблений в 1999 р. у відповідь на потребу простої, основаної на HACCP, затвердженій системі безпеки продуктів харчування постачальника для первинних виробників. Він був розроблений для такого первинного сектора як безпека продуктів харчування і стандарт якості. На даний момент, Інститут маркетингу продовольства (FMI) у Вашингтоні в США має права на SQF, в якому SQF інститут (SQFI), відділ FMI, – є робочим органом, який ефективно співпрацює (навчання, сертифікація) з кодексами SQF 1000 і SQF 2000.

4. Система BRC (Британський консорціум роздрібних продаж) передбачає технічний стандарт, що є контрольним листом, для тих компаній, що поставляють роздрібним продавцям

марковані продовольчі продукти. Стандарт був розроблений, щоб допомогти роздрібним продавцям у виконанні юридичних зобов'язань і для захисту споживачів, забезпечуючи загальну підставу в реалізації маркованих продовольчих продуктів.

5. Система EFSI (Європейські інспекційні послуги з безпеки продуктів харчування) діє як інспекційна організація з обслуговування – третя незалежна особа, забезпечуючи роздрібно-го продавця, виробників і постачальників провізії в усьому світі своїми послугами. Вони застосовують EFSI Стандарт (Контрольний лист) для компаній, які поставляють продовольчі продукти, який не є точно таким же як стандарт BRC, але дійсно включає всі вимоги BRC.

6. Система IFS (Міжнародний стандарт продуктів харчування) була створена Федераціями німецьких дистриб'юторів, щоб зробити можливою систематичну й однорідну оцінку постачальників продовольчих продуктів. Стандарт IFS базується на філософії стандарту ISO 9001:2000. Стандарт IFS подібно як BRC і EFSI стосується насамперед встановлення системи HACCP.

7. Система CIES (Глобальна мережа бізнесу продовольства) – незалежна глобальна мережа бізнесу продовольства. Функції CIES призначені для CEO, корпоративних менеджерів і головних функціональних директорів. 200 роздрібних продавців і 200 постачальників у більш ніж 50 країнах є частиною міжнародної Мережі CIES. Програми CIES складені з міжнародних конгресів і конференцій. Вони охоплюють теми подібно стратегічному управлінню, безпеці харчових продуктів, замінюють ланцюгове управління. CIES висунула ініціативу збільшити безпеку харчових продуктів, гарантувати захист споживача, підсилити довіру споживача та установити вимоги для схем безпеки продуктів харчування.

8. Система GFSI (Глобальна ініціатива безпеки продовольства) створена із ключовим пріоритетом ідентифікувати стандарти безпеки продуктів харчування. Як наслідок, було підготовлено 5 поступливих стандартів – стандарт BRC, Нідерландський HACCP Кодекс, Стандарт EFSI, Міжнародний стандарт з аудиту постачальників продуктів харчування (Міжнародний стандарт продуктів харчування, IFS), і, починаючи із 2004 р., також Кодекс SQF 2000 [69].

Отже, у продовольчо-виробничому секторі, якість і безпека харчових продуктів позитивно проходить через певну схему отримання сертифікату, який забезпечує змагання за здоров'я покупця серед виробників подібних продовольчих продуктів. Отриманий в результаті ефект – це відповідність існуючому законодавству.

Таким чином, економічна дипломатія покликана якнайшвидше вирішити проблеми, що стосуються прийняття і запровадження цих стандартів в Україні.

4.3. Міжнародні інститути як суб'єкти економічної дипломатії

Міжнародні інститути набувають великого значення у світовому господарському суспільстві. Саме вони виступили головним переговорним механізмом при формуванні єдиного правового простору – у досягненні розуміння і використання ключових правових і політичних основ співробітництва за окремими напрямками господарських зв'язків, згоди процедур для розв'язання суперечок і інших аспектів економічної дипломатії. Без досягнення такої єдності на рівні міждержавних відносин не може бути мови про співробітництво.

У цих умовах важливою є заслуга різних міжнародних організацій, які внесли свій вклад у формування загальних принципів міжнародного економічного співробітництва, у розробку “правил гри” і впливу конкуренції на різних рівнях. Загальна конфігурація системи міжнародних організацій, які займаються економічною тематикою або впливають на міжнародне економічне співробітництво, досить різнобічна. Причини полягають у різноманітності і специфіці інтересів країн-учасниць, особливо у розвитку форм міжнародного бізнесу,

незалежно від національної належності його учасників. Різниця у сферах, формах і характері співробітництва у використанні міжнародних економічних організацій є особливо вагомим, коли процес переговорів з міждержавного рівня переходить на між- і внутрішньогалузевий, а далі – на господарсько-функціональний рівень. Причому учасники господарської взаємодії знаходяться на різних рівнях розвитку і об'єктивно здійснюють свою мету.

У процесі переговорів, які мають на меті досягнення згоди у розробці “правил гри”, виявились два підходи до принципу рівності учасників. Перший – на основі політичних правил, де кожний учасник має тільки один голос, незалежно від масштабів своєї економіки і ступеня її розвитку. Другий підхід – за наявності рівноваги розв'язок питань здійснюється на “економічному підході”, де кількість голосів залежить від масштабів економіки і характеру ринкового виміру.

Перший підхід закріплений в угодах ООН, тобто для економічних питань використання принципу одноголосності не є звичайним, але там, де питання торкаються інтересів світу і безпеки, принцип одноголосності великих держав проявляється знову. Виявлення принципу рівноваги кожної країни поєднується з окремими групами. Голос учасників угруповань є більш вагомим у порівнянні з “індивідуальними”. Відбувається групування за континентами у тих випадках, де питання має чітку регіональну ув'язку. Свого роду функціонування нерівності здійснили й самі країни. Наприклад, при підготовці проектів документів (угод, кодексів) формулювання конкретних норм виробляється групами обмеженого складу, наявністю гідної компетенції у учасників переговорів. При голосуванні кожна країна має рівні права.

У кредитно-фінансових організаціях угоди передбачають різні права залежно від квоти у статутному капіталі і у конкретних операціях (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, регіональні банки розвитку), без чого неможливо забезпечити дотриманням стандартів у конкретних секторах світової економіки. Наприклад, “велика вісімка” – її питома вага у світовій економіці проявляється у сфері міжнародного руху капіталу. Серед десяти країн в області прямих іноземних інвестицій вирізняється уся “вісімка”. Тобто, можна стверджувати, що усе це – показник “зваженої рівноваги”, який переноситься із області ринкової категорії на сферу політичних реалій економічної дипломатії.

До суб'єктів економічної дипломатії відноситься і ООН, яка була створена на хвилі загальнодемократичного, антифашистського руху в результаті перемоги у Другій світовій війні. Високими цілями ООН є утвердження віри в основні права людини, цінності людської особистості, рівноправ'я чоловіків та жінок тощо.

ООН свою діяльність здійснює для:

- підвищення рівня життя, повної зайнятості населення, умов економічного і соціального прогресу та розвитку;
- розв'язання міжнародних проблем в області економічного і соціального прогресу та розвитку;
- всебічної поваги і дотримання прав людини та основних свобод для всіх.

Досвід ООН дозволяє стверджувати про можливості розвитку конструктивного співробітництва і без докорінної його перебудови на основі принципів Статуту ООН.

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) була утворена у грудні 1960 р., основними її цілями стали:

- досягнення найвищого сталого економічного зростання і зайнятості, підвищення життєвих стандартів в країнах-членах при підтримці фінансової стабільності і розвитку світової економіки;
- розвиток світової торгівлі на багатосторонній і недискримінаційній основі у відповідності з міждержавними обов'язками.

До ОЕСР входять країни: Австрія, Бельгія, Великобританія, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США, Турція, Франція, Швеція, Швейцарія, Фінляндія, Австралія, Польща, Чехія, Мексика, Нова Зелан-

дія. В складі ОЕСР працює біля 200 комітетів, робочих груп та інших підрозділів, 700 експертів.

Ще одним із інститутів, який відноситься до суб'єктів економічної дипломатії, є Рада Європи (РЄ). Взаємини між Україною та Радою Європи беруть свій початок з 14 липня 1992 р., коли Україна заявила про бажання приєднатися до РЄ.

З моменту проголошення Україною наміру набути членства в РЄ співробітництво між нашою державою та цією міжнародною організацією на урядовому та парламентському рівнях значно активізувалося. Депутати Верховної Ради України брали активну участь у роботі ПАРЕ. Основною формою співпраці на урядовому рівні стала участь представників України в робочих органах Комітету міністрів РЄ. Експерти України залучалися до розробки рамкової конвенції про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

До набуття членства в РЄ Україна стала стороною кількох конвенцій цієї організації, зокрема Європейської культурної конвенції, Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства.

9 листопада 1995 р. відбулась урочиста церемонія вступу України до РЄ, в якій взяла участь делегація України. Вступ України до РЄ засвідчив визнання з боку європейської спільноти прогресивних політичних та економічних реформ, здійснених нашою державою за порівняно короткий строк.

Набувши членства в РЄ, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм та стандартів РЄ, зокрема прийняти відповідні закони та приєднатися до ряду конвенцій. При цьому РЄ висловила готовність надавати всебічну експертну допомогу. Іншим аспектом, який зараз знаходиться в центрі уваги РЄ, є розвиток місцевого самоврядування в Україні.

Перспективами співробітництва України з Радою Європи є [27, 28]:

- подальша участь у реалізації програм співробітництва РЄ з державами Центральної та Східної Європи. Широке використання потенціалу РЄ має сприяти процесу реформування правової системи України;

- продовження роботи органів державної влади України, спрямованої на вивчення доцільності участі України в міжнародно-правових договорах РЄ, не передбачених висновком № 190 ПА РЄ (1995);

- залучення українських фахівців та науковців як експертів РЄ до розробки та реалізації заходів, здійснюваних у рамках згаданих програм співробітництва РЄ;

- значна активізація участі представників України у робочих органах комітету міністрів РЄ, діяльність яких пов'язана з розробкою нових міжнародно-правових документів та спільних програм співробітництва, механізмів їх імплементації, системи моніторингу за виконанням державами положень конвенцій РЄ, розробкою рекомендацій країнам-членам з різного кола питань тощо. Участь представників України в робочих органах комітету міністрів РЄ розглядається як суттєвий елемент належного забезпечення інтересів нашої держави у цій організації.

Окрім зазначених інститутів Україна є членом Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Міжнародної організації праці, ЮНІДО, ПРООН. Нині нагальним завданням є входження до Світової організації торгівлі та ФАО.

З розглядом питань, пов'язаних зі вступом України до Європейського Союзу, постане ціла низка завдань економічної дипломатії у взаємодії із системою інститутів цієї організації.

Євросоюз не зміг би функціонувати без системи інститутів, спеціальної нормативної бази, практичних методів і процедур, які створювалися та удосконалювалися десятиріччями. Незважаючи на громіздкість, інституційна система ЄС в цілому виконує свої головні цілі. Перша – не дати існуючим суперечностям заглушити колективні інтереси, розглядати їх не як зупинку, а як виклик і джерело розвитку. Друга – ухвалювати рішення, в яких були б

збалансовані інтереси різних сторін, і доводити їх до виконання.

Система інститутів ЄС ґрунтується на п'яти головних принципах:

1. Поєднання інститутів двох типів – міждержавних і наднаціональних. Члени, що входять до органів першого типу, діють від імені і за дорученням держав-членів, в органах другого типу – діють незалежно, хоча й висуваються державами-членами. Такий принцип допомагає зберігати баланс сил між інтересами окремих держав і інтересами Союзу в цілому.

2. Гнучкий поділ компетенції між інститутами ЄС і національними урядами. В одних напрямках інтеграції все визначають наднаціональні органи (сільськогосподарська, торгова, грошово-кредитна політика); інші належать до сфери змішаної компетенції: частина питань розв'язується на рівні ЄС, частина – на рівні національних урядів (регіональна, науково-технічна, соціальна політика); у третіх (екологічна, культурна політика) – співтовариство лише координує дії держав-членів. В 90-ті роки був зроблений новий крок до більш чіткого і юридично оформленого розділення функцій між різними рівнями ухвалення рішень. В Маастрихтській договір був включений принцип субсидіарності; відповідно до нього, на більш високий рівень передається рішення тих питань, які не можуть бути ефективно вирішені на нижчому рівні. Конкретно було виділено чотири рівні – місцевий, регіональний, національний і наднаціональний, тобто в масштабі всього Союзу.

3. Різноманітність типів нормативних актів, що приймаються. Так, регламенти мають пряму дію і набувають чинності відразу на всій території ЄС; директиви також обов'язкові для виконання на всій території ЄС, але засоби їх реалізації обираються державами-членами; рішення як тип нормативного документа стосуються тільки певних адресатів; висновки мають рекомендаційний характер країн-членів; рішення (decisions) – розпорядження органів ЄС, обов'язкові тільки для тих країн, підприємств або навіть приватних осіб, яким вони адресовані; рекомендації (recommendations) – розпорядження органів ЄС, що не мають обов'язкового характеру і потрібні для інформування національних урядів.

4. Примат права ЄС над національним правом держав-членів у тих межах, що визначаються основоположними договорами. Головним джерелом права ЄС є три договори, які заснували європейські співтовариства: Єдиний європейський акт, Договір про Європейський Союз, Амстердамський договір, а також договори про приєднання до ЄС нових держав-членів.

5. Забезпечення діяльності суспільства і підтримки курсу на розвиток європейської інтеграції. У рамках інституціональної структури ЄС це завдання вирішують такі органи, як Європейський парламент, Економічний і соціальний комітет, Комітет регіонів. У реальності, таку ж роль відіграють Конфедерація європейських профспілок, об'єднання політичних партій, а також підприємців і фермерів держав-членів ЄС. Індикатором рівня підтримки населенням планів і діяльності інститутів ЄС служать регулярні опитування, що проводяться спеціальною службою "Євробарометр".

Управління ЄС здійснюють п'ять головних інституційних органів – Європейська Рада, Комісія ЄС, Рада міністрів, Європейський парламент і Суд ЄС. У сукупності вони є унікальною системою міждержавного управління, що виконує в заданих межах законодавчі, виконавчі і судові функції.

Європейський парламент (European Parliament) – представницький і консультативний орган ЄС. З моменту утворення ЄС в 1957 р. до 1979 р. депутати делегувалися до складу Європейського парламенту національними парламентами. Починаючи з 1979 р. депутати обираються прямим голосуванням від кожної країни ЄС строком на п'ять років. Кількість депутатів від кожної країни залежить від питомої ваги її економіки. Під час роботи парламенту депутати об'єднуються у політичні фракції. Секретаріат парламенту знаходиться в Люксембурзі, сесії проходять у Страсбурзі, комітети засідають у Брюсселі. Парламент спільно з Європейською Радою ухвалює рішення з питань внутрішнього ринку, бюджету ЄС, ухвалення про нових членів, укладання договорів про асоціацію з країнами, що розвиваються і співпрацю з країнами з перехідною економікою. Має право виносити вотум недовіри комісії ЄС, накладати вето на ухвали в певних галузях (охорона навколишнього середовища, куль-

тура, освіта, молодіжна політика).

Європейська Рада (European Council) – директивний орган ЄС, що збирається на періодичні засідання (не рідше двох разів на рік) у складі глав держав і урядів країн – членів ЄС та голови Комісії ЄС. Почав регулярно збиратися з 1974 р., із затвердженням Єдиного європейського акту (1986) отримав офіційний статус і в даний час виступає як керівний політичний орган ЄС. Ухвалює рішення з ключових питань інтеграції – прямі вибори до Європейського парламенту, ухвалення про нових членів, створення європейської валютної системи, реформа єдиної сільськогосподарської політики, відносини з третіми країнами, – які є обов’язковими для виконання всіма іншими органами ЄС. Головою Ради є глава держави або уряду країни ЄС, який змінюється кожні 6 місяців.

Рада ЄС (Council EC) – міжурядовий орган ЄС. Засідання проводяться у разі необхідності і збираються, залежно від обговорюваних питань, на рівні міністрів закордонних справ, фінансів, економіки, сільського господарства, транспорту і т.д. Найбільшою кількістю голосів в Раді ЄС володіють ФРН, Франція, Італія і Великобританія. Рішення ухвалюються кваліфікованою більшістю голосів (створення єдиного ринку, технологічна регіональна і соціальна політика). Рішення з окремих політично важливих питань (податкові) вимагають консенсусу.

Комісія ЄС (Commission EC) – наддержавний виконавчий орган ЄС. Складається з членів, призначених урядами країн ЄС на п’ятирічний термін. Члени комісії не можуть одержувати якісь інструкції від своїх урядів і зобов’язані діяти в інтересах співтовариства в цілому. Кожний з них відповідає за певну сферу діяльності ЄС. Голова комісії призначається за домовленістю між урядами країн ЄС і за узгодженням з Європарламентом на п’ять років. Комісія керує повсякденною діяльністю ЄС, готує пропозиції до Ради ЄС, здійснює контроль за виконанням рішень ради національними урядами. Комісія здійснює всі взаємовідносини від імені ЄС з третіми країнами, стежить за проведенням єдиної політики ЄС в окремих галузях, перш за все у сфері торгівлі з третіми країнами. Місце знаходження Комісії – Брюссель.

Суд ЄС (Court Justice) – верховна судова інстанція ЄС, що складається з 13 суддів, призначених на шість років за взаємною згодою урядами країн ЄС. Суд спостерігає за одноманітністю застосування правових документів ЄС, визначає відповідність законодавству правових актів Комісії Ради та виносить рішення з питань застосування законодавчих норм ЄС, якщо такі питання передаються на його розгляд національними судами країн ЄС. Будь-яка країна ЄС і Комісія ЄС мають право порушити справу в Суді, якщо вони вважають, що яка-небудь інша країна не виконує умови договорів ЄС. Суд також розглядає звернення фізичних і юридичних осіб, які вважають, що законодавчі акти ЄС завдали їм збитків.

Європейська фундація розвитку (European Development Fund) – надає фінанси для стабілізаційних фундацій і венчурний капітал. Фінансує Стабекс (Stabex) – фундації стабілізації доходів від експорту, Сисмін (Sysmin) – фундації стабілізації добувної промисловості, надає термінову допомогу у разі природних лих, фінансує допомогу біженцям і структурні перетворення в країнах, що здійснюють економічні реформи.

Європейський інвестиційний банк (European Investment Bank) – утворений відповідно до Римського договору головний інвестиційний інститут, створений за рахунок внесків країн ЄС у статутний капітал і мобілізації фондів на світовому ринку капіталів, що інвестуються в пріоритетні проекти в країнах ЄС. Головне завдання банку – сприяти вирівнюванню рівнів економічного розвитку країн ЄС шляхом фінансування проектів у менш розвинутих країнах, а також підтримка проектів загальноєвропейського масштабу в галузі транспорту, зв’язку, охорони навколишнього середовища, енергетики. Крім країн ЄС, банк надає кредити країнам, що підписали угоди з ЄС, – країнам Ломійської конвенції, країнам, що перебувають в асоціації з ЄС тощо.

Для розвитку міжрегіонального співробітництва в сьогоднішній Європі існує розвинене правове та міцне інституціональне підґрунтя. Правову основу становлять європейські хартії та конвенції, такі як, наприклад, “Європейська хартія місцевого самоврядування” (Страс-

бург, 1985), “Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами та владами” (Мадрид, 1980) і особливо Протокол до неї, який застосовує дію цієї конвенції до міжтериторіального співробітництва (Страсбург, травень 1998 р.), “Європейська хартія регіональних мов і мов меншин” (Страсбург, 1992), зокрема в частині, яка стосується транскордонного обміну, “Хартія Конгресу місцевих і регіональних влад Європи” (Ухвалена Комітетом міністрів 14 січня 1994 р.). Слід також згадати проект “Європейської хартії регіонального самоврядування”, який був ухвалений Конгресом місцевих та регіональних влад Європи Ради Європи 5 червня 1997 р. [5].

До найважливіших європейських інститутів, що діють у сфері транскордонного співробітництва, можна віднести:

1. Постійну конференцію місцевих влад і регіонів Європи (KGRE). Її завданнями є надання пропозицій та зауважень для покращення розвитку місцевих громад і регіонів;

2. Комітет транскордонного співробітництва Європейської Ради (САНСТ). Комітет розробляє модельні угоди зі створення єврорегіонів і аналізує механізм застосування Мадридської конвенції;

3. Робочу раду європейських прикордонних регіонів (AGEG). Ця організація створена для полегшення транскордонного співробітництва регіонів і представляє їх у міжнародних організаціях.

Виникнення співробітництва такого типу тісно пов’язане з процесами регіоналізації в Європі. Встановлення меж співробітництва можна розглядати в більш широкому контексті європейської інтеграції, коли прикордонні регіони слугують моделлю, що здатна вплинути на прискорення цього процесу; в контексті принципу, згідно з яким вирішення господарських проблем повинно здійснюватись у першу чергу на місцевому рівні; у контексті світової економіки та процесу глобалізації.

У той же час труднощі на шляху процесу просування транскордонного співробітництва також значні. Серед них у першу чергу можна виділити такі:

– відмінність політичних та економічних структур країн і відмінності у мірі їх відповідальності за виконання тих чи інших зобов’язань;

– розбіжності в законодавстві (включаючи закони, поправки, регулювання, оподаткування, плани розвитку, права соціального забезпечення, закони про охорону навколишнього середовища);

– труднощі співробітництва між фірмами, для яких характерна традиційна недостатність у ринках збуту та ринках постачальників;

– наявність такого транспортного планування, яке не сприяє розвитку контактів через кордон;

– відмінність у системах освіти та напрямках професійно-технічної підготовки [12].

Співробітництво регіонів на території ЄС спостерігається в дуже різноманітних формах. Найчастіше зустрічається форма співробітництва сусідніх регіонів. Як правило, вони мають велику зацікавленість у спільному вирішенні частини транскордонних проблем. Рідше зустрічається співпраця регіонів, що віддалені один від одного.

ЄС як один із основних пріоритетів розглядає надання всебічного сприяння процесам розширення транснаціонального міжрегіонального співробітництва, інтеграції на мікрорівні з метою побудови єдиного економічно стабільного, соціально та ринково зорієнтованого і рівномірно розвиненого європейського простору. На рубежі тисячоліття все активнішою стає проблематика вироблення продуманого, зваженого підходу до формування політики транскордонної субрегіональної взаємодії, перш за все в межах Європейського Союзу. Для досягнення цього завдання існує спеціально розроблена програма ІНТЕРРЕГ, що зорієнтована на ефективне здійснення спільних проектів у сфері міжрегіональних та транскордонних зв’язків між членами Євросоюзу. Завдяки їй кожен регіон, незалежно від рівня свого розвитку та потенціалу, має шанс на рівноправне партнерство для забезпечення своїх життєвих інтересів, може розраховувати на фінансову й технічну допомогу та сприяння як з боку Комісії ЄС, так і

безпосередніх сусідів при реалізації соціально-економічних програм розвитку.

Важливим має стати процес переговорів робочих груп з питань лібералізації торгівлі з країнами Центральної та Східної Європи (ЦЄАВТ), а саме: Болгарією, Македонією, Румунією, Словаччиною, Словенією, Угорщиною, Югославією, Хорватією, Чехією і Польщею [12].

Україна вважає пріоритетною співпрацю з вищезгаданими організаціями. Україна є членом СНД, ОЧЕС, ГУАМ, спостерігачем у Раді Балтійських держав і постійно намагається отримати вищий статус у відносинах з ЦЄАВТ, ЦЄІ та Вишеградською четвіркою.

Активна участь України в ГУАМ може розглядатися як логічний елемент подібної стратегії розбудови зони стабільності на південно-східних кордонах Європи [95].

Деякі аналітики стверджують, що майбутнє Європи залежить від успіху інтеграційних процесів на регіональному рівні.

Структурні процеси на осі Балкани – Туреччина – Кавказ – Центральна Азія тільки починаються. СНД, що була створена у 1991 р. як засіб впорядкованого розділення СРСР, може стати механізмом поступового відновлення механізму російської експансії в регіонах.

Політична та економічна ж архітектура Центральної Європи вже вибудувалася, і її основними елементами є ЦЄАВТ, ЦЄІ, Рада Балтійських держав та Вишеградська четвірка. На сьогодні ЦЄАВТ – це організація, що активно співпрацює з ВТО, має високий рейтинг довіри у Західній Європі. Тому економічна дипломатія має ґрунтуватися і на взаєминах з інститутами, що створилися у Європі.

Одним з головних виявів глобалізації економіки виступає здійснення системних трансформацій в постсоціалістичних країнах, що відбуваються в процесі їх переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки. Це повною мірою стосується й України. Але трансформаційні процеси не обмежуються перебудовою соціально-економічного устрою. У сучасному світі більшість країн втягнуто до єдиного економічного простору. Тому курс України на активне входження у світогосподарські зв'язки є природним. Практикою доведено, що країни, які активно беруть участь у міжнародному поділі праці, неодмінно роблять успіхи в економічному і культурному розвитку.

Особлива роль у цьому процесі належить стосункам України з міжнародними економічними і фінансовими організаціями та союзами, які перетворюються сьогодні на глобальні. Це викликає проблему оптимізації взаємовідносин України з глобальними фінансовими інститутами і подальшу активізацію функцій економічної дипломатії.

ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: ГЕНЕЗИС ІНТЕРЕСІВ

5. ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ КОМЕРЦІЙНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

5.1. Сутність і політичні аспекти комерційної дипломатії

Комерційна дипломатія – це офіційна діяльність глав держав, урядів, торговельних і переговорних місій, спеціальних органів з питань зовнішніх відносин, міжнародної економіки та торгівлі щодо виконання цілей і завдань торговельної політики, захисту внутрішнього ринку від кризових явищ у світовій економіці, надто жорсткої іноземної конкуренції, різкого зростання імпорту та інших несприятливих умов для розвитку національної економіки, а також захисту прав та економічних інтересів, вітчизняних підприємств та інших суб'єктів господарювання за кордоном. Комерційна дипломатія пов'язана зі здійсненням торговельної політики держави і визначенням потрібних для цього форм своєї діяльності (зустрічі вищих посадових осіб чи офіційних представників держав, участь у конференціях і нарадах, укладання договорів, постійні торговельні представництва держави за кордоном тощо). Існує давнє твердження: якщо дипломати не зайняті війною, то вони займаються торгівлею.

Економічна теорія створює критичну інтелектуальну основу торговельної політики. Економічна теорема відносної переваги (Д. Рікардо) дає теоретичне пояснення торгівлі. Незважаючи на те, що економісти ще не дійшли спільної думки щодо того, як найкраще досягти лібералізації ринків, користь від міжнародної торгівлі, яка ґрунтується на міжнародній спеціалізації та поділі праці, є однією з найпоширеніших думок, положень, концепцій, принципів, понять, ідей, яких дотримуються в економіці. Економічна теорія ускладнюється політикою. Країни повинні пережити короткострокові економічні негаразди для того, щоб одержати довгострокові вигоди від переходу до лібералізованих ринків. Політики натрапили на проблему необхідності створення рівноваги між витратами та прибутками. Таким чином, ліберальна торговельна політика може мати значний вплив на загальний економічний добробут, але нерівний, несправедливий роз-поділ не завжди дає змогу сприймати її позитивно.

Незважаючи на зростаюче значення торгових проблем для дипломатії, її політичні аспекти як і раніше займають головні позиції у списку пріоритетів. Наприклад, експерти звернули увагу на досвід торгової дипломатії Японії у середині XX ст. Британські експерти твердять, що свою торгово-економічну діяльність з використанням політичних засобів японці «планували як військову операцію». Політичні аспекти відійшли на другий план. Зокрема, повідомлялося про такий факт. У результаті переговорів про торгову угоду з КНР на початку 70-х років XX ст. було випущено спільне комюніке, з якого можна було зробити висновок, що Японія відроджує мілітаризм, а Тайвань – невід'ємна частина Китаю. Експерти пишуть, що японські дипломати проігнорували таку інтерпретацію, оскільки ця торгова угода була для Японії вкрай важлива тому, що вона допомагала підтримувати торговий баланс. Утім, цей епі-

зод не скасовував високої оцінки політичної кваліфікації японських представників, згідно якої Японії не склало б проблем у будь-який момент перекваліфікувати своїх торгових дипломатів у чистих політиків, зокрема для розширення і зміцнення міжнародних позицій країни.

Інший приклад порівняльного характеру. Великобританія при вступі у ЄС обговорювала економічні умови такого кроку, але питання усі були чисто політичними. Підміни одного іншим вже не спостерігалось, хоча “британці бачать у торговій дипломатії один із засобів підтримки своїх позицій, що похитнулися у світі”.

Для більш плавного сполучення економічного і політичного начал у торговій дипломатії іноді відзначається поділ експорту на “комерційний” (тобто без яких-небудь елементів допомоги) і “некомерційний” (тобто з більшим чи меншим розміром субсидій). Відповідно, комерційний експорт – показник розширення внутрішнього ринку, свідчення додаткових можливостей для експорту, некомерційний – поява нових можливостей для дипломатії. Зрозуміло, такий поділ носить досить умовний характер.

Україна підтримує активну участь у діяльності більшості багатосторонніх організацій з питань торгівлі. До них слід віднести:

1. Організацію Об’єднаних Націй (ООН) та її головні органи – Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну і Соціальну ради, інші організації, фонди, програми ООН: Глобальний екологічний фонд, Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), Програма розвитку ООН (ПРООН), Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК).

2. Спеціалізовані установи та інші автономні міжурядові організації системи ООН: Багатостороннє агентство з питань гарантій інвестицій (БАГІ), Світова митна організація (СМО), Світова організація інтелектуальної власності (ВІПО), Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна організація праці (МОП), Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Організація ООН з промислового розвитку (ЮНІДО).

3. Міжнародні організації, що не входять до системи ООН: Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Міжнародна організація з міграції (МОМ), Міжнародна організація стандартизації (ІСО), Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР).

4. Конвенційні органи: Конференція сторін Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, Конференція сторін Конвенції про охорону біологічного різноманіття.

5. Міжнародні організації, у роботі яких Україна бере участь як спостерігач або асоційований член: Світова організація торгівлі (СОТ), Генеральна конференція з мір і ваги, Європейський комітет зі стандартизації, Європейський комітет з стандартизації в електротехніці тощо.

Комерційна дипломатія тісно пов’язана з вирішенням питань вступу України до СОТ, яка має, принаймні, десять переваг:

1. Система сприяє збереженню миру. Можливо це звучить досить пафосно, начебто з перебільшенням, але система насправді сприяє укріпленню миру, і, якщо ми зрозуміємо як, то одержимо чіткішу картину про її діяльності.

2. Система передбачає конструктивне врегулювання суперечок. Оскільки система СОТ постійно зростає, тобто зростає кількість товарів, які продаються і купуються, кількість країн та компаній, які ведуть торгівлю, то зрозуміло, що існує ймовірність збільшення кількості торговельних суперечок. Система СОТ допомагає конструктивно їх розв’язувати мирним шляхом.

3. Система ґрунтується на правилах, а не на силі. СОТ не може зробити всі країни рівними, але вона може зменшити і зменшує існуючі нерівності, даючи більші можливості малим країнам і водночас позбавляє могутні економічні держави необхідності вести торговельні переговори з численними торговельними партнерами.

4. Вільна торгівля знижує прожитковий мінімум. Усі ми – споживачі. Ціни, які ми платимо за продукти харчування та одяг, найнеобхідніші речі та забаганки, за будь що інше –

регулюються торговельною політикою.

5. Вона дає споживачам ширший вибір і вибір з поміж якісніших товарів. Уявіть, скільки різних товарів ми з вами маємо завдяки імпорту: овочі та фрукти у будь-яку пору року, одяг та інші товари, які раніше вважалися екзотичними, квіти з найрізноманітніших куточків світу, різні побутові речі, книги, музику, кінофільми тощо.

6. Торгівля сприяє збільшенню прибутків. Зниження торговельних бар'єрів сприяє зростанню обсягів торгівлі, що збільшує національні та особисті прибутки.

7. Торгівля стимулює економічне зростання, що позитивно відображається на створенні нових робочих місць. Торговля має потенціал створювати робочі місця. Практика свідчить, що низькі торговельні бар'єри є запорукою легшого працевлаштування. Хоча система СОТ дещо ускладнюється низкою факторів, проте альтернатива – протекціонізм – взагалі не допоможе подолати проблему зайнятості.

8. Основні принципи міжнародної торговельної системи роблять її економічно ефективнішою, водночас слугують скороченню витрат. Багато переваг, які надає міжнародна торговельна система важко відобразити у цифрах, але вони дуже важливі. Вони є результатом реалізації основних принципів, закладених в основу системи міжнародної торгівлі, полегшують діяльність підприємствам, виробникам товарів і послуг, які безпосередньо залучені до торгівлі.

9. Система захищає уряди від лобіювання. Вона допомагає урядам сформувати врівноваженіший, збалансованіший погляд на світову торгівлю. Завдяки їй уряди краще можуть захищатися від лобіювання, запобігаючи практиці реалізації інтересів вузьких груп і зосереджуючи свою увагу на програмах, створених в інтересах широких мас.

10. Система сприяє прозорості та передбачуваності торговельної політики. Згідно правил СОТ, якщо було прийнято зобов'язання щодо лібералізації певного сектора торгівлі, то дуже важко від нього відмовитися. Ці правила запобігають втіленню у життя значної кількості недалекоглядних чи необдуманих заходів, що для ділового світу означає більшу впевненість і визначеність торговельних умов, а для урядів – підвищення дисципліни і наведення порядку в діяльності установ.

5.2. Кадрове забезпечення функцій ведення комерційної дипломатії

Заняття “торговими проблемами” означає для дипломатів, власне кажучи, сполучення двох різних функцій: 1) збору інформації, оцінки зібраних відомостей, інформування центру і переговорів; 2) безпосередньої підтримки експорту. Аналітики говорять, що пріоритет повинен належати першому пункту, при тому, природно розуміти, що для ефективної участі у переговорах дипломату потрібно отримати деяку додаткову підготовку. Причому така підготовка повинна бути дуже специфічного характеру [103].

Відповідно змінювалися стандарти кадрових вимог, як і рівень торгово-економічної спеціалізації. Але разом з тим були й істотні проблеми, що виходять із двох нерідко конфронтуючих сфер діяльності людей бізнесу та кадрових дипломатів.

З боку перших відзначалася готовність направлення без будь-яких зволікань керівників молодшої ланки, які будуть жити за межами країни, вільно працювати, розмовляти ще однією іноземною мовою, крім англійської; добре розуміють політику, звичаї і специфічні питання; добре розуміють звичаї закордонних країн, а також їхніх сусідів; мають знання і досвід інтернаціонального підходу до бізнесу.

З боку інших висловлювалася критика на адресу існуючої системи підготовки (начебто більше вивчаємо техніку роботи, у той час як на практиці передбачається зіткнення з більш серйозними питаннями, у тому числі геополітичного чи міжнародного значення). Залучення фахівців з бізнесу може бути корисним, але проблеми це в цілому не вирішує, таким людям

найчастіше не вистачає широти національного підходу, вони не знають “гарячих”, з погляду політики, проблем.

Відомо, що під впливом “економізації” змінився характер вимог до кадрів, в першу чергу до кадрів економічної дипломатії. Виявилися потрібними знання і досвід у сфері економіки, і особливо світової економіки та міжнародних економічних відносин; підвищена роль міжнародного приватного права і пов’язаних з ним галузей.

Проблема відповідної кваліфікації дипломатів та їх професійної готовності забезпечувати національні інтереси країни і в той же час сприяти покращенню торгово-економічних інтересів вітчизняного бізнесу виявилася однією із найбільших проблем.

Зміна функцій і ролі сучасної дипломатії ставить перед цією службою подвійне завдання в кадровій сфері. З одного боку, це постачання для міжнародного діалогу фахівців, глибоко обізнаних з певною спеціальною сферою і здатних порозумітися з аналогічними спеціалістами в інших країнах. З іншого боку – це підготовка дипломатичного персоналу в дусі генералізму, який передбачає спроможність працювати відразу на цілій низці напрямів.

Одна з основних функцій дипломатії, зокрема економічної – збір об’єктивної інформації про те, що відбувається у світі, та її оцінка з погляду інтересів держави – може реально виконуватися лише тоді, коли твій партнер з іншого посольства чи міністерства закордонних справ довіряє тобі. Діалог між дипломатами базується на двох принципах: коректність інформації та конфіденційність. Дипломат, пійманий на брехні, втрачає свій авторитет в очах колег. Дипломат, який намагається довідатися якомога більше від колеги, не повідомляючи йому нічого нового або обмежуючись загальновідомими речами, не поважає співбесідника і не може розраховувати на його довіру. Найбільш лаконічно цей принцип сформулював Д. Ф. Даллес: “Довіра, яку щодо тебе виявив інший, викликає звичайно потребу, щоб ця довіра була заслуженою”. Вимога “почути якомога більше, сказавши якомога менше”, свідчить про необізнаність зі специфікою дипломатичного фаху і на практиці не спрацьовує. У своїй книзі “Дипломатія” Г. Ніколсон писав про важливість для дипломатів такої речі, як корпоративність. “Подібно до науковців, філателістів або інших фахівців, які, збираючись разом, відкривають для себе, що інтереси їхнього фаху дають змогу подолати національні та мовні бар’єри, дипломатична служба різних держав створює щось на зразок відчуття солідарності і висуває певні неписані норми, які визнаються всіма”. Посол та міністр, які ведуть переговори про укладення мирної угоди, “можуть відкрити для себе, що вони знайомі з довоєнних пір, коли були молодими аташе”. Ця дипломатична солідарність є важливим чинником, який не має нічого спільного з космополітизмом чи відсутністю патріотизму, хоча дипломату й повинна бути властивою певна міра скептицизму. Інколи ніщо не відповідає інтересам власної держави більше, ніж солідарність між дипломатами, представниками шляхетного фаху, який не дарма протягом сторіч вважався парафією політичної та інтелектуальної еліти [103, с. 48].

Аналізуючи сучасні тенденції та дилеми, які стоять перед кадровими системами дипломатичних служб світу, процитуємо В. Беккуса, який вважав, що жодна з наявних систем підготовки та комплектування кадрів на Заході не позбавлена суттєвих вад. Він прогнозував, що наприкінці ХХ ст. в кадровій політиці МЗС світу стоятиме на порядку денному низка ключових проблемних питань. Перерахуємо ті, що актуальні для України. В Україні на даному етапі, коли відбувається розбудова сучасної дипломатичної служби, ця дилема не є такою актуальною, як для інших країн. На стадії формування дипломатії Україна не має іншого виходу, ніж комплектувати МЗС значною мірою за рахунок осіб, які не мають дипломатичної освіти і не є кадровими дипломатами. Проте на перспективу вимальовується чітке прагнення до перетворення української дипломатії на традиційну “елітну”, закриту систему за зразками, випробуваними протягом століть. Заснування Дипломатичної академії при МЗС в 1996 р. було важливим кроком на цьому шляху. Така тенденція відповідає передовому світовому досвіду, хоча “закритість” дипломатії не повинна перетворюватися на догму, й за необхідності як виняток має передбачатися прихід фахівців з інших установ.

Однозначних відповідей на ці запитання поки немає. Проте для того, щоб гармонійно

розвиватися в майбутньому, дипломатична служба повинна зробити вибір або принаймні сформулювати концепцію стосовно цих ключових дилем.

Коротко про систему дипломатичних рангів та кар'єрного просування. На етапі становлення кадрової політики в МЗС України ця система, яка є, так би мовити, ключовим коліщатком механізму дипломатичної служби, ставатиме об'єктом дедалі більшої уваги. Чітка ієрархія дипломатичних рангів традиційно й небезпідставно вважається вагомим атрибутом дипломатії як закритої системи. Проте нині все голосніше лунають голоси про шкідливість зайвої ієрархічності. Так, у вересні 2000 р. федеральний міністр закордонних справ Німеччини Й. Фішер, сповіщаючи про наступну кадрову реформу в МЗС ФРН, як одну з основних цілей ставив “усунення ієрархій, які паралізують мотивацію та творче ставлення до роботи”.

Оскільки, як ми вже згадували, сучасній українській дипломатичній службі властива однозначна тенденція до її перетворення на закриту систему, дипломатичні ранги будуть, очевидно, потрібні і в майбутньому. Проте слід враховувати, що серед провідних західних дипломатичних служб є і такі, що відмовилися від системи дипломатичних рангів, але зберегли свій закритий статус.

Для того щоб відповідати новим вимогам, дипломат повинен бути здатним до виконання традиційних дипломатичних функцій (аналіз, інформування, ведення переговорів тощо) на універсальній основі, з точки зору вимог і інтересів у цілій низці сфер. Він повинен мати достатній рівень професійної обізнаності та практичного досвіду для вирішення проблем на будь-якій посаді, де йому доведеться працювати протягом своєї кар'єри. Натомість перед дипломатами ставляться інші вимоги. Від них очікуються глибокі знання у своїй специфічній сфері, обізнаність із правилами й нормами, розуміння взаємозв'язків, без чого МЗС неспроможне діяти в цій сфері на достатньо компетентному рівні. Водночас спеціалісту необхідна здатність дивитися на свій вузький специфічний предмет з урахуванням інших зовнішньополітичних пріоритетів. МЗС не може працювати на достатньо високому рівні, якщо дипломати обох напрямів не представлені в ньому в достатній кількості. Що ж стосується їхньої підготовки, то тут існують два основні підходи. Перший – це готувати молодих дипломатів від самого початку в дусі вимог генералізму за одночасного рекрутування обізнаних зі своїми сферами фахівців, які стають дипломатами-спеціалістами. Другий – це створення вже в ході виконання завдань дипломатичної служби двох окремих груп, які працюють разом і досягають позитивних результатів за рахунок “командного духу”.

У сучасній українській дипломатичній службі превалює другий підхід, тобто прагнення вже під час перебування підготовлених фахівців на дипломатичній службі створити дві окремі групи, які б успішно взаємодіяли. Одною з причин цього є вже згадувана успадкована від радянських часів схильність до підготовки дипломатів-спеціалістів. А втім, важко обрати якусь іншу стратегію на етапі формування нової дипломатичної служби, коли мимоволі доводиться “на ходу” вирішувати питання кадрової політики, над якими в інших країнах роками працюють десятки досвідчених експертів.

Щодо професійних якостей економічного дипломата, то до них можна віднести:

– знання і досвід у сфері торгівлі та економіки, зокрема світової економіки і міжнародних економічних відносин;

– знання міжнародного приватного і публічного права та пов'язаних з ним галузей;

– знання економічної специфіки країн-партнерів;

– знання хоча б двох іноземних мов.

Завданнями економічного дипломата в сучасних умовах є:

– розробка на основі аналізу інформації комплексу дво- та багатосторонніх відносин України у світовому співтоваристві;

– розробка проектів, висновків, пропозицій щодо виконання міжнародних договорів;

– розробка політики і конкретних заходів щодо розширення торгово-економічних, фінансових зв'язків, науково-технічних, культурних та інших обмінів між країнами та міжнародними організаціями;

- забезпечення єдиної системи реєстрації та обліку договорів;
- залучення іноземних інвестицій в економіку України [103].

Що стосується психологічних якостей сучасного посла, то тут підходи західних дипломатичних служб добре ілюструються на прикладі запитань стандартної анкети, на основі якої складається характеристика кожного німецького дипломата. Його керівні здібності оцінюються насамперед за трьома ключовими якостями: “вміння делегувати компетенції та контролювати діяльність підлеглих”, “здатність мотивувати підлеглих” та “вміння бути прикладом” для них. При цьому найвища оцінка керівних здібностей виставляється, якщо керівник [2, с. 193]:

а) здатний правильно оцінювати можливості співробітників, тому знає, в якому питанні він може покластися на них, а в якому – має контролювати; де потрібно, дає вказівки; де можливо – свободу дій; причому вказівки мають конкретний характер;

б) щедрий у спілкуванні зі співробітниками на добрі побажання, похвалу та визнання успіхів; має особливий талант пояснювати їм значення відповідного завдання і сенс їх роботи; навіть у скрутних ситуаціях здатний “повести за собою”;

в) поважається співробітниками як взірець, сам виконує більший обсяг роботи, ніж вимагає від підлеглих.

Поряд із професійними дипломатичними якостями послу необхідні властивості вправного менеджера. Відомий британський дипломат Даглас Баск писав, що хороший посол – це не лише лідер зіграної команди, але і її тренер: “Коли він залишатиме свою посаду, то важливо, аби в нього було почуття, що кожен його підлеглий став під його керівництвом більш щасливим та компетентним. Йому слід уважно спостерігати за роботою підлеглих, заохочувати, підказувати рішення та ніколи не забувати похвалити”.

Намагання сучасних дипломатичних служб перейти на нові методи роботи є важливим компонентом у загальному процесі їх пристосування до нових вимог і нових “правил гри” в сучасних міжнародних відносинах.

Аналізуючи нові функції дипломатичної служби в країнах Заходу, ми дійшли висновку, що сучасний дипломат – це насамперед радник, консультант, місце якого поруч з політичним керівництвом країни. Пряме спілкування глав держав та урядів не знижує, а, навпаки, підвищує роль дипломатів як представників країн на міжнародній арені. У випадку України ця роль є особливо важливою, оскільки український політичний істеблішмент не має такого багатого досвіду міжнародного спілкування, як політики країн Заходу. У сучасних умовах дипломатам не доводиться скаржитися на нестачу нових викликів. За певного скорочення компетенцій у веденні політичних переговорів роль дипломатії відчутно зросла в інших основних сферах – представницькій та інформаційній. Сучасний дипломат, який є, по суті, акумулятором досвіду держави в міжнародній сфері, чимраз більше стає посередником не лише між урядами, а й між народами, культурами, економічними системами. Його досвід є неоціненним для будь-якої молоді незалежної держави, яка утверджує себе в міжнародній спільноті. Оскільки до того ж у сучасному світі лишається слушною теза, що “велич держави вимірюється якістю її дипломатії”, то щодо нових демократій традиційна репрезентативна функція дипломатії ще більше зростає під кутом зору утвердження їх позитивного іміджу у світі. Разом з дорадчими функціями і постачанням (менеджментом, аналізом) інформації для вищих політичних кіл на сьогоднішнього дипломата покладається широка палітра інших завдань, насамперед у плані захисту економічних інтересів держави. Сучасний дипломат повинен виявляти достатню обізнаність з економічними питаннями, маючи на увазі як інтереси власної держави, так і знання економічної специфіки країн-партнерів. Економізація дипломатичних служб стоїть нині на порядку денному в більшості країн Заходу. Вона передбачає здійснення цілої низки кроків, кінцевою метою яких є значне підвищення чутливості дипломатичних систем до економічної проблематики. Ідеться і про належну переорієнтацію системи дипломатичної освіти, і про збільшення питомої ваги компетентних співробітників, які займаються економічними питаннями в центрі та в закордонних представництвах, і про регулярне ознайомлення співробітників МЗС та закордонних місій з актуальними потребами націо-

нальних підприємств. Корисно ознайомитися з практикою регулярного запрошення керівників провідних національних фірм та банків до МЗС, відрядження представників галузевих міністерств до складу закордонних місій, використання веб-сайтів МЗС та місій для поширення достовірної інформації про умови діяльності закордонних інвесторів тощо.

Цілком можливо, що в гострій формі такі протиставлення виявляли себе скоріше на папері, ніж на практиці. Часто зустрічалися пропозиції більш помірною, компромісного характеру. Наприклад, від імені представників бізнесу (особливо периферійного, не розташованого безпосередньо на “торгово-фінансових артеріях” чи поблизу від них) обговорювалися ідеї дипломатичних представників більше орієнтуватися на вирішення загальнонаціональних завдань (тобто враховувалися інтереси не тільки тих ділових кіл, що зосереджені у центрі бізнесу). Зустрічалися скарги на “географічну несправедливість”, коли “близькість з іноземним посольством” виявлялася не на руку розташованим у відповідному окрузі фірмам. Логіка дипломата-керівника дуже проста: бізнесмен повинен йти разом з дипломатом, так що прагнути будь-що до прямого представництва на міждержавному рівні зовсім не обов’язково.

Отже, більше енергії та кмітливості варто спрямовувати на взаємне співробітництво між держапаратом і приватним бізнесом: користі таке співробітництво і кооперація принесє більше, а ефект буде мати більш тривалий характер.

На високі посади у сфері дипломатії стали призначатися фахівці, що мають практичний досвід у торгово-економічній сфері; розширилося пряме співробітництво міністерств іноземних справ із зовнішньоторговельними службами своїх країн, а також створилися різного роду міждепартаментські консультативні ради; торгова дипломатія усе більш переставала бути синонімом економічної дипломатії, якби “відмежовувалася” від того, що незабаром стала дійсно сучасною економічною дипломатією. Особливо відчутною ця зміна стала в останні роки, у тому числі під впливом процесів глобалізації, розвитку операцій транснаціональних корпорацій. Але джерела формування такої торгово-економічної інфраструктури і розширення функцій дипломатії можуть розглядатися й раніше.

Відбір кадрів, відповідно до опублікованих документів, здійснюється з числа випускників університетів чи коледжів, що мають відповідні дипломи за профілем “Ділове адміністрування” чи “Зовнішня торгівля”. Функції зазначених двох відомств у цій роботі чітко визначені. Міністерство економіки зобов’язалося пропонувати список таких навчальних закладів, а також представляти фахівців у спільні комісії з добору кандидатів.

Державний департамент, діючи разом з Міністерством економіки України, допомагає в оцінці письмової екзаменаційної роботи з метою визначення компетентності випускника в області ділового адміністрування чи зовнішньої торгівлі і вживання додаткових заходів з метою залучення кандидатів для роботи у закордонній службі з комерційної спеціалізацією.

Державний департамент розглядає комерційних спеціалістів як функціональну групу усередині закордонної служби. Міністерство економіки України рекомендує для призначення своїх співробітників як резерв, а також несе основну відповідальність за рекомендацію на таку роботу бізнесменів та інших неурядових співробітників, що мають необхідний досвід у промисловості, торгівлі, туризмі й інвестиціях.

У розподілі таких співробітників на конкретні посади державний департамент виходить з рекомендацій Міністерства економіки України. Зі своєї сторони, останнє розширює число таких посад, на які фахівці можуть призначатися у порядку ротації.

У питанні ранжування фахівців у їх комерційній діяльності державний департамент зобов’язався забезпечувати відповідні кадри необхідним дипломатичним статусом. Їх функціональні обов’язки перелічуються у спеціальному додатку. До таких обов’язків відносять:

1) надання наступних видів послуг закордонним і місцевим бізнесменам, які звертаються безпосередньо за підтримкою: налагодження ділових зв’язків; забезпечення придатною інформацією про потенційних покупців, джерела постачання та інші ділові можливості; допомога у підготовці і представленні ділових пропозицій, допомога у встановленні контактів з місцевими урядовими чиновниками; підготовка швидких і обґрунтованих відпо-

відей на запити з торгових проблем; надання іншої необхідної допомоги, коли це необхідно;

- 2) просування експорту товарів, забезпечення необхідної організаційної підтримки;
- 3) сприяння використанню можливостей для приватних інвестицій;
- 4) підтримка контактів з іноземними бізнесменами і урядовими чиновниками з метою захисту інтересів;
- 5) для цілей належного інформування закордонного і місцевого бізнесу організація роботи відповідних бібліотек, ведення файлів;
- 6) максимальне пересування у зоні своєї діяльності з метою демонстрації комерційних інтересів;
- 7) усіляке просування стандартів і специфікації, щоб сприяти бізнесовій діяльності, участі у торгах тощо;
- 8) підтримка участі бізнесу у місцевих торгових ярмарках, виставках, у роботі інформаційних центрів, а також забезпечення необхідною інформацією місцевих бізнесменів і урядових представників про проведення аналогічних заходів.

5.3. Формування економічної інфраструктури комерційної дипломатії

Крім розглянутих раніш механізмів взаємодії дипломатичної служби і бізнесу, ще до переходу до сучасного етапу створювалася додаткова економічна інфраструктура торгової дипломатії. У системі такого роду інфраструктури можна розглянути кілька рівнів.

На рівні органів державного керування відбувалися істотні зміни. Забігаючи вперед, подивимось, як виглядає інфраструктура торгової дипломатії вже у ті часи, коли сам вид такої дипломатії перейшов на більш високий організаційний рівень: 1) створено управління представника на міжнародних торговельних переговорах; 2) у Міністерстві економіки України засновані програмні проекти та спецпідрозділ.

Наступний рівень в інфраструктурі торгової дипломатії – пряма участь закордонних представництв у просуванні товарів на зарубіжні ринки. Приклад тому – торгові місії, що виїжджали за державною програмою розширення експорту. На допомогу їм виділялися спеціальні чиновники для прискореного рішення необхідних питань, прикріплювалися співробітники посольства на місці. Цікаво помітити, що на чолі таких місій можна було побачити колишніх дипломатичних і консульських працівників, торгових аташе, що раніше працювали у даній країні і орієнтуються у місцевих умовах і зв'язках ділових кіл [103].

Ще один елемент інфраструктури торгової дипломатії: організація в окремих країнах “клубів бізнесменів” і на їхній основі часткових зустрічей з представниками відповідних посольств. Так дипломати-професіонали закладають у “своїх” бізнесменів необхідну програму, яка дозволяла б краще взаємодіяти бізнесу і дипломатії. Мета такої програми – довести свою “ділову громаду” за кордоном до рівня “національних представників”. Таким чином, інфраструктура торгової дипломатії дуже диференційована і стала згодом гарною платформою для розвитку й удосконалення такого роду міжнародної управлінської діяльності.

Крім функцій розширення торгових зв'язків, у дипломатичній діяльності присутні також обмежувальні і навіть заборонні функції. Оскільки це частина політичної лінії країни в міжнародних відносинах, тому торгові інтереси є, коли це потрібно, ефективним засобом надання тиску на партнерів чи суперників.

Прикладів заборонних дій дуже багато, можна позначити у загальній формі хоча б деякі з них:

– забезпечення додаткових можливостей в ідеологічному і військово-політичному протистоянні;

– тиск на окремі країни з метою змусити їх скоригувати свою позицію за яким-небудь аспектом міжнародних відносин;

– боротьба з конкурентами, зокрема з числа країн-партнерів.

Є чимало свідчень того, що відзначені процеси “економізації” породили проблеми, які необхідно було вирішувати. Не можна сказати, що поява їх була абсолютно несподіваною. Принаймні, деякі з них хотіли запобігти (чи хоча б пом’якшити їх негативні прояви) за допомогою різного роду міждепартаментських процедур. Але характер зрушень громадського життя і виробництва був занадто важким і глибоким, щоб торгова дипломатія сама могла б вирішувати ці проблеми.

1. Проблеми на загальнонаціональному рівні. На торгову дипломатію багато хто був готовий поширити критику за труднощі і протиріччя в області суспільних відносин, соціальну нерівність, фінансові катаклізми світового господарства. На дипломатичну діяльність були готові списати ті болючі проблеми, з якими зіштовхувалось національне виробництво.

Можна назвати дві взаємовиключні причини подібного стану. По-перше, занадто тісно і безпосередньо виявилася співпраця торгової дипломатії з фінансово-промисловими колами. По-друге, занадто слабким і неефективним виявився зв’язок та злиття дипломатії з фінансово-промисловими колами.

Так, формування першого блоку проблем вимагало дотримання визначеної дистанції між дипломатією і торгово-фінансовими колами та їх ефективної взаємодії. Проблеми неминучі, якщо вони створені на рівні забезпечення інтересів лише частини суспільства.

2. Проблеми на рівні самої дипломатії. Як вже відзначалося, відношення самої дипломатичної служби до “економізації” було неоднозначним. Звичайно, з одного боку, визнавалися безмірно зростаючі можливості для проведення зовнішньополітичного курсу. З іншого боку, як писав дослідник американської дипломатії Дж. Каплан, дипломати класичного зразка скаржилися на явне знецінення їх “древнього мистецтва”, “відкрито засуджували розчинення старої дипломатії у технічних труднощах нової”.

Сформувався, таким чином, другий блок питань: “економізація” неминуче призведе до проблем і втрат, якщо вона зводиться до координації на міжвідомчій основі, здійснюватиметься шляхом механічного перенесення стандартів управління внутрішніми проблемами на міжнародний рівень. Такі зрушення ще більш дадуть про себе знати на наступній стадії “економізації” дипломатії.

3. Проблеми на рівні міжнародних відносин. Інтернаціоналізація просувалася набагато швидше, ніж здатність міждержавного співробітництва через дипломатичні канали і тому створювала конкретні протиріччя. Чисто торговим орієнтирам ставало усе більш тісно; стали необхідними додаткові учасники в особі інвесторів, фінансистів, координація різних “ешелонів” міжнародного бізнесу; підсилювалася потреба у відповідному міжнародному інституціональному забезпеченні нового етапу розвитку світового господарства (нові стандарти міжнародних організацій, коректування “правил гри” на світовому ринку, використання нових технічних засобів, механізмів як у бізнесі, так і у дипломатії – електроніки, інформаційних технологій). Світове господарство увійшло всередину національних господарських систем. Так сформувався такий третій блок проблем: інтернаціоналізація виробництва та обміну, розвиток і поглиблення міжнародного співробітництва.

6. РОЗШИРЕННЯ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

6.1. Розширення функцій дипломатії в економічній області

Розширення функцій дипломатії в міжнародній економічній сфері – результат розвитку і модернізації структури світової економіки на всіх рівнях: глобальному, національному, регіональному. Пройшло вже декілька десятиліть, як почали істотно змінюватися функції в економічній області, виконання яких доручається державним органам і працюючим з ними іншим установам. Збільшення функцій не носило характеру механічного розширення переліку питань, які відносяться до сфери економічної дипломатії. Можна говорити про наступних шість проблем.

1. Піднято загальний рівень завдань: розширилося число країн-учасниць; у наявності постійний загальносвітовий процес модернізації та розвитку світового ринку. У ньому беруть участь усі країни: розвинуті, менш розвинуті, з перехідною економікою.

Висновок для економічної дипломатії: від рішення конкретних проблем окремих країн і експортерів намітився перехід на загальносвітовий рівень керування ринком. Хоча задачі, які вирішують при цьому країни і господарські суб'єкти відрізняються між собою, існує одна загальна риса: з області чисто зовнішніх, міжнародних відносин дипломатія “пішла” до економічних питань кожної відповідної країни.

2. У міру поглиблення глобалізації дипломатичне спрямування експорту піднялося до рівня торгово-економічного або економічного управління національними інтересами за кордоном на всіх стадіях: порядок входження національних факторів у закордонну економіку, забезпечення гарантій, організація підтримки національним фірмам і окремим обличчям у діяльності з розвитку і зміцнення закордонних позицій національної економіки, формування механізмів дозволу суперечок. Оформляється “діалоговий початок” у механізмі керування, що спонукає до наступальних й оборонних функцій: а) за іноземними факторами стали визнавати право на “життєздатність”; б) уряди приймаючих країн визнають свою відповідальність за “передбачуваність” прийнятих ними рішень (тобто зобов'язуються “грати за правилами”); в) прихильність принципам суверенітету, невтручання, юрисдикції, повага міжнародного права, міжнародних зобов'язань – усе більш схиляється до різного роду їх “модернізацій”. Процес формування світового господарства став з'єднувати універсальність ринку як форму організації господарства, і керованість механізму застосування ринкових форм до конкретних національних, регіональних і інших особливостей.

Висновок для економічної дипломатії: автоматично і тільки спираючись на ліберальні ринкові механізми забезпечити свої інтереси на світовому ринку стало просто неможливо. Забезпечення національного інтересу і захист національної безпеки залишаються пріоритетним завданням; вони органічно містять у собі позиції своїх національних факторів на світовому ринку, що розширюється. Важливого значення набуває здатність економічної дипломатії працювати в режимі, що випереджає, забезпечувати політичний заділ для просування економічних інтересів.

3. Ринок намагається підкорити собі все більше сфер суспільної діяльності. Задача вироблення та узгодження “правил гри” на світовому ринку постала на рівні національного господарства, істотно видозмінивши раніше очевидну однозначність понять “вітчизняний виробник”, “національні традиції”, “непорушні пріоритети” і “вікові цінності”.

Висновок для економічної дипломатії: визначальними стають загальні стандарти по-

літико-правового режиму, єдиного правового простору при розумінні, що ринкова економіка не є синонімом ринкового суспільства. Економічна дипломатія не може бути засобом підміни загальнодемократичних норм і стандартів на ринкові “замінники”.

4. Приєднання до загального міжнародного правового простору не означає відмови від національних інтересів, досвіду і традицій. Забезпечення цієї задачі усередині країни і в зовнішній економіці – нова область економічної дипломатії: від дотримання правил конкуренції до забезпечення конкретних інтересів окремих виробників на внутрішньому ринку, при тому, що такі “внутрішні виробники” частіше входять своїми інтересами (інвестиціями, технологією, збутовими мережами тощо) у закордонні господарства; тобто національний інтерес здобуває “дуалістичний” характер.

Висновок для економічної дипломатії: процес міжнародного співробітництва під впливом активної і повсякденної участі державної дипломатичної служби стане: а) платформою для спільної роботи різних країн над розвитком світового ринку при дотриманні законних інтересів і позицій на базі загальновизнаних норм міжнародного права; б) засобом для просування під диктовку найбільш впливових загонів світового ринку і під тиском таких фірм у бік однополярного світу при забезпеченні відповідного інтересу однієї супердержави.

5. У міжнародних відносинах підвищується не тільки економічний, але і соціальний стан. Причин цьому принаймні дві: а) істотно розвивається загальнолюдська культура, люди стали усе більше відповідати за долю світу; б) під впливом об’єктивних причин, у тому числі і не без впливу економічної дипломатії, про себе дає знати відставання розвитку (відносно чи навіть абсолютне) людського потенціалу. Така ситуація неприпустима в умовах, коли збулися прогнози і пророцтва тих фахівців, які вказували на особливу продуктивність інвестицій у “людський розвиток”. Ця закономірність вже знайшла своє підтвердження в деяких країнах, які спробували вирватися з вікової відсталості в історично найкоротший термін.

Висновок для економічної дипломатії: розвиток людського потенціалу стає на рівень найбільш пріоритетних задач міжнародної політики. Замість неоліберальної, капіталоорієнтованої глобалізації потрібен вихід на рівень “глобалізація з людським обличчям”.

6. Розвиток процесів міжнародної економічної інтеграції підвищив роль координаційної роботи між міністерствами іноземних справ і дипломатичними представництвами різних країн. Така практика в цілому не є чим-небудь новим для дипломатичної діяльності, тому що потреба “звіряти годинник” на регулярній основі на практиці була завжди [215].

Висновок для економічної дипломатії: зазначений напрямок у дипломатичній діяльності істотно зростає з обліком питань, відмічених вище. Відповідно підвищується роль нарад і консультацій такого роду, починаючи з найвищого рівня і закінчуючи рівнем економвідділів посольств. Залежно від характеру й обсягу задач поряд з економічними відділами можуть створюватися також торгові.

Таким чином, сучасна економічна дипломатія носить аж ніяк не абстрактно-теоретичний характер, тому що:

а) цей напрямок державного сприяння формам і методам участі в міжнародній економіці став універсальним, загальносвітовим явищем;

б) фактор економічного інтересу і національної економічної безпеки має вирішальне значення, і економічна дипломатія, як і раніш, покликана сприяти його забезпеченню;

в) виконувати свої розвинуті і модернізуючі функції економічна дипломатія може лише як елемент у механізмі керування;

г) специфічною рисою такого управлінського механізму є наявність єдиного правового поля;

д) реалізація можливостей економічної дипломатії може виявлятися подвійно – і як засіб рівноправного співробітництва, і як знаряддя нового, властивого сучасному етапу розвитку світового господарства переділу ринку, сфер власності і впливу;

е) економічна дипломатія здобуває риси соціально орієнтованої міжнародної діяльності;

ж) підвищується роль економічних питань при проведенні консультацій між посоль-

ствами (на рівні відділів), міністерствами тощо [215].

Тим самим економічна дипломатія не тільки допомагає вирішенню поточних і орієнтованих на найближче майбутнє завдань, але також впливає на характер оцінок навіть віддалених суспільно-економічних перспектив.

Особливий випадок суспільної підтримки і засобів забезпечення економічної дипломатії – досвід Європейського Союзу. Велика залежність ділового кола від національного регулювання діяльності на “єдиному ринку” ЄС призвела до утворення специфічної системи їх взаємозв’язку і лобістського впливу на інститути Євросоюзу. У результаті, крім індивідуальних, склалось також колективне лобіювання через союзи і об’єднання ділових кіл. Експерти відзначають різні рівні таких організацій.

1. На національному рівні: національні торгові і торгово-промислові палати; регіональні торговельні палати провінцій Бельгії, Голландії, Франції, Іспанії, земель Німеччини; загальнонаціональні об’єднання промисловців (французький “Патронат”, італійська конфіндустрія; галузеві національні об’єднання промисловців, експортерів; регіональні галузеві об’єднання промисловців у Бельгії, Іспанії).

Об’єкт лобіювання: підрозділи національних урядових органів, що відповідають за зв’язки з Європейським Союзом; свої комісари і службовці в апараті ЄС і в його органах; національні депутати в Європарламенті; представництва своїх країн при ЄС у Брюсселі.

Найбільше в цьому зацікавлені ті країни, інтереси яких ігноруються в ЄС (малі країни), чи ті, де сильні “земляцькі” зв’язки. Так що в наявності зрощування інтересів ділових кіл і дипломатів-чиновників, особливо конкретної групи країн. Це питання може породити певні проблеми.

2. На міжнародному рівні: європейські галузеві союзи промисловців, експортерів, імпортерів: “Єврофер” (чорна металургія), ФЕФСІ (інвестиційні фонди і компанії) – часом декілька союзів в одній галузі. У той же час вони об’єднані в Конфедерацію галузевих європейських союзів промисловців зі штаб-квартирою в Брюсселі; асоціація європейських торгово-промислових палат “Європалата”, що нараховує у своїх рядах 33 учасника країн ЄС, Туреччини, Ізраїлю. Її спеціалізація: інтереси ділових кіл країн Західної Європи, особливо дрібних і середніх підприємств; двосторонні торговельні палати (ЄС з третіми країнами). Особлива увага до окремих регіонів, у відношенні яких ЄС проводить офіційний політичний курс (США, Середземномор’я, Японія) і відповідно інституалізуються органи “ділового діалогу” бізнесменів країн. Їхня турбота лобіювати вигідну їм реалізацію угод; науково-дослідні установи за профілем відповідної типології чи за відстеженням кон’юнктури окремих ринків.

Усі перераховані види союзів (асоціацій, інститутів, центрів) мають чітко виражену європейську спрямованість, але допускають у свій склад іноземних членів, якщо такі мають чітко викладені інтереси в європейських країнах (інвестиції, філії).

Експерти говорять про наявність у рамках описаної структури двох видів лобістської діяльності: непрямой і прямої.

У рамках першого виду називають підготовку досліджень, публікацій і прогнозів (тобто інформаційно-аналітичну діяльність); проведення семінарів, конференцій, зустрічей (тобто по суті мова йде про елемент політико-нормативного характеру, тому що саме на таких форумах обговорюються деталі майбутніх рішень ЄС); консультування органів ЄС, у тому числі через передачу інформації про свої рішення і тим самим орієнтування ЄС у виборі таких мір, що найбільш підходило для європейського бізнесу.

У рамках другого виду лобістської діяльності називають фінансування виборчих компаній депутатів Європарламенту; лобіювання національних урядових підрозділів при призначенні членів Європейських комісій – наборі персоналу, участь в урядових і міжнародних комісіях з окремих питань регулювання економіки та інших проблем, що становлять діловий інтерес (можливі шляхи участі: надання інформації, участь в опитуваннях як респондентів); ініціювання антидемпінгових розслідувань у Комісії ЄС (КЕС); лобіювання санкцій за субсидування експорту і порушення правил конкуренції з боку третіх країн; участь в офіційних

делегациях на переговорах з іншими країнами (чи присутність на таких переговорах).

Лобіювання не обмежується тільки економічним простором країн ЄС. Через посольства і дружні фірми лобіювання здійснюється і на території третіх країн. “Типовими” приводами для такої (корупційної) діяльності називають наступні мотиви:

- одержання від ЄС преференцій у торгівлі, пільгових тарифних квот, сприятливих “граничних” цін та інших пільг, що полегшують експорт у ЄС;
- прагнення вплинути на політику ЄС в області стандартизації;
- лобіювання КЄС з питань антидемпінгових заходів, що звертаються проти них, а також санкцій за порушення встановлених у ЄС правил конкуренції та субсидування;
- намір впливати на хід розгляду скарг, поданих іноземними фірмами та їхніми союзами у відношенні рішень КЄС (такі скарги можуть подаватися у Верховний Суд ЄС).

За деякими повідомленнями кількість таких зафіксованих порушень становить декілька тисяч в рік. Фірми при цьому переслідують наступні цілі: незаконне одержання дотацій за виробництво, складування і експорт сільгоспродуктів; неправомірне заниження рівня митного обкладання при імпорті (зловживання у сфері регіональної і структурної політики); завищення фактичних витрат, оплачуваних з бюджету ЄС.

На початку ХХІ ст. геополітична карта Європи радикально змінилася і стала значно більш складною в порівнянні з “двополюсним” світом, що існував у часи “холодної війни”. На європейську арену разом з Україною вийшли держави, що наполегливо прагнуть розширити рамки стабільної, інтегрованої Європи.

На тлі світових глобальних тенденцій, що безпосередньо впливають на воєнно-політичний стан на Європейському континенті, продовжується формування контурів нової архітектури Системи європейської та євроатлантичної безпеки, основними складовими якої є ОБСЄ, ЄС, НАТО, Рада Європи. Особливості сучасних міждержавних відносин спираються, насамперед, на пріоритет політичних, економічних і міжнародно-правових засобів забезпечення національних інтересів і безпеки країн Європи. Це підтверджується переглядом стратегічної концепції НАТО, формуванням загальної зовнішньої політики та політики безпеки відповідно до договору про Європейський Союз, розвитком партнерських відносин між європейськими державами у військовій і політичній сферах, активізацією діяльності ОБСЄ з запобігання і врегулювання конфліктів.

Формування нової європейської архітектури безпеки здобуває реальних обрисів на підставі основних загальноприйнятих принципів, а саме:

- чіткого усвідомлення факторів, що впливають на рівень національної безпеки: політичних, економічних, військових, етнічних, екологічних, інформаційних та інших факторів розвитку демократичних процесів, формування взаємовигідних міждержавних відносин;
- необхідності створення механізмів колективного реагування на нові загрози, що набули трансконтинентального характеру: міжнародний тероризм, поширення зброї масового ураження і обігу наркотиків, організована злочинність тощо;
- визначенні фундаментальних вимог до системи колективної європейської безпеки – неподільності безпеки та її всеохоплюючого і комплексного характеру [163].

До основних геополітичних пріоритетів і стратегічних цілей України відносяться:

- повернення до європейської ідентичності;
- політика активного нейтралітету;
- консолідація та розвиток стратегічного партнерства з США;
- підтримка та розвиток відносин з Російською Федерацією;
- активна регіональна політика;
- консолідація і зміцнення особливих відносин із сусідніми країнами, що є стратегічно важливими для України;
- розширення та зміцнення економічних зв’язків [20].

Основним базовим національним інтересом і стратегічною задачею зовнішньополі-

тичного курсу є розвиток України як незалежної суверенної держави сучасного світу за умови збереження її національних цінностей, захисту економічного і політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності.

Одним з найважливіших пріоритетів сучасної української політики є її західноєвропейський вектор. Україна історично і географічно завжди була європейською країною.

З огляду на необхідність забезпечення власної військової безпеки, особливої уваги, насамперед для військових, заслуговує процес матеріалізації Європейським Союзом концепції спільної європейської політики безпеки й оборони (СЄПБО). Основними принципами цієї концепції є: забезпечення ролі ЄС у світовій оборонній і зовнішній політиці; зміцнення європейського оборонного потенціалу за рахунок сучасних технологій; здатність ЄС самостійно здійснювати аналіз ситуації та приймати необхідні стратегічні рішення з урахуванням власних можливостей, але без зайвого дублювання НАТО.

Серед можливих напрямків співробітництва Україна – ЄС на сьогодні можна виокремити такі:

- у політичній сфері – здійснення намірів України щодо здобуття асоційованого членства в ЄС;

- в економічній сфері – набуття Україною до кінця 2007 р. членства в міжнародній організації СОТ завдяки підтримці європейських країн. Надзвичайно важливого значення набуває залучення західних країн (в якості інвесторів) до реалізації Україною проектів трансєвропейських транспортних коридорів, зокрема нафтопроводу Одеса – Броди – Гданьск, а також участь України в створенні та діяльності Європейського газового консорціуму (разом з Росією, Німеччиною та залученням інших країн);

- у військовій сфері – продовження практики проведення загальних військових навчань, у тому числі з використанням інфраструктури українських полігонів (Яворівський навчальний центр, полігон “Широкий Лан”); активна участь у діях і заходах багатонаціональних сил, що створюються за рішенням Ради Безпеки ООН для запобігання конфліктам і для їхнього врегулювання.

У військово-технічній сфері Україна має сучасні високорозвинені авіаційні, танкобудівні, ракетно-космічні та суднобудівні галузі.

Прикладами конкретних проектів для загальної з країнами ЄС розробки та виробництва можуть бути:

- використання модифікації військово-транспортного літака Ан-70 у відповідності до вимог європейських країн. Вже відбулася успішна презентація літака Ан-70 у Чехії й було отримано замовлення на створення трьох таких літаків для цієї держави;

- розробка та забезпечення проекту модернізації танка Т-72, що знаходиться на озброєнні країн Центрально-Східної Європи (у тому числі нових членів НАТО);

- участь у розробці перспективних проектів військових кораблів (Україна бере участь у програмі НАТО “Перспективний фрегат ХХІ сторіччя”);

- участь у загальній розробці космічних апаратів і в Європейських космічних програмах (моніторинг земної поверхні, радіотехнічна розвідка);

- створення на базі українських РЛС європейського центра контролю космічного простору та південного сектора загальноєвропейської системи попередження ракетних нападів.

Між Україною та Республікою Польща з 2001 р. проводяться консультації про включення українського контингенту до багатонаціонального з’єднання на основі польсько-словацько-угорської загальновійськової бригади для участі в миротворчих і гуманітарних операціях Європейського Союзу.

Для формування багатонаціональної бригади європейських сил швидкого реагування Україна може надати: 5–10 офіцерів у спільний штаб багатонаціональної бригади; аеромобільний батальйон; змішану ескадрилью армійської авіації.

Крім багатонаціональної бригади, для забезпечення стратегічного перекидання військ

ЄС запропонована військово-транспортна ескадрилья ВПС України.

Викладені напрямки співробітництва не тільки враховують політичні прагнення України, але й відповідають головній меті ЄС – його трансформації в європейську систему колективної безпеки.

У контексті наведеного тлумачення змісту національної безпеки головне завдання фінансової системи полягає в тому, щоб забезпечити відповідний обсяг та структуру ресурсів, які необхідні для покриття витрат економічних агентів, пов'язаних з пристосуванням до нових умов (adjustment costs). Ця функція фінансової системи в перехідних економіках в цілому та Україні, зокрема, має багато в чому специфічний характер.

Сама фінансова система в Україні сьогодні ще знаходиться в процесі формування як в інституціональному, так і функціональному аспектах. Так, якщо банківську систему вже можна вважати відносно сформованою, то фондовий ринок перебуває ще в зародковому стані. До того ж поки що не зрозуміло, який сектор – банківський чи фондовий ринок – домінуватиме як джерело забезпечення потреб економічних агентів коштами, які необхідні для здійснення великомасштабних інвестицій. У цьому зв'язку слід зазначити, що для України модернізація успадкованих від попередньої економічної системи виробничих потужностей має таке саме значення, що й успішна індустріалізація для країн, що розвиваються [36].

Фінансові потреби економіки (маються на увазі проблеми, що потребують першочергового вирішення) сьогодні значною мірою перевищують можливості України генерувати необхідні (за обсягом та структурою) кошти. Таким чином, можна говорити про своєрідне замкнене коло, в яке потрапила Україна: для розвитку економіки потрібні кошти, які економіка сьогодні нездатна генерувати в принципі (не кажучи вже про спроможність фінансової системи їх акумулювати та відповідним чином використати).

Україна вимушена сьогодні розв'язувати проблеми, масштаби яких в інших країнах з перехідною економікою були незначними (бартерні розрахунки, взаємна заборгованість підприємств тощо).

Стан економіки України змушує уряд займатися вирішенням поточних проблем, тоді як дії стратегічного характеру носять поодинокий та некоординований характер, а в багатьох сферах просто відсутні. Наслідком цього та інших причин об'єктивного та суб'єктивного характеру є формування в Україні вельми специфічної економічної системи, основні риси якої суттєво відрізняються як від “нормального” ринку, так і від адміністративно-командної економіки радянського типу.

Складність економічної ситуації, зумовлена гострою нестачею коштів, посилюється внаслідок їх неефективного використання. Причому на сьогоднішній день практично відсутні спроби оптимізувати витрати на всіх рівнях функціонування економічної системи.

На відміну від інших країн найбільшою небезпекою для банківського сектора України є його нерозвиненість та реальна загроза того, що банківська система відіграватиме незначну роль в національній економіці порівняно з іншими секторами господарства і не зможе виконувати свої “природні” функції [195].

Очевидно, що перелік проблем можна продовжувати, але коли мова йде про національну економічну безпеку слід виокремити один вельми важливий аспект: неефективна фінансова система разом з іншими чинниками сприяє зростанню внутрішньої та зовнішньої заборгованості, що суттєво обмежує вибір інструментів та напрямків економічної політики як в короткотерміновому, так і в довготерміновому плані. Підтвердженням цієї тези є ситуація з розрахунками України з постачальниками енергоносіїв і, перш за все, газу.

Якщо говорити коротко, то неспроможність України своєчасно та повною мірою розраховуватися за нафту та газ ставить під загрозу економічну безпеку країни внаслідок зростання зовнішнього боргу, який можна розглядати як форму фінансової залежності, яка доповнює, так би мовити, “традиційну залежність” України насамперед від Росії. Очевидно, що відсутність коштів також обмежує можливості диверсифікації джерел забезпечення країни

енергоносіями [163].

До речі, забезпечення стабільного надходження енергоносіїв є окремим вельми важливим фактором економічної безпеки України, без врахування якого не можна говорити про якісь стратегічні напрямки економічного розвитку.

Аналіз проблем розвитку газового сектора України дозволяє зробити декілька висновків, а саме:

- по-перше, висока залежність від зовнішнього ринку вимагає такої політики, складовими частинами якої повинні бути диференціація джерел надходження газу, запровадження газозберігаючих технологій виробництва та споживання, формування ринкових принципів відносин між постачальниками та споживачами газу. При цьому велике значення має запровадження оптимального режиму ціноутворення, який, в свою чергу, визначатиме фінансові відносини учасників газового ринку;

- по-друге, борг України за газ вже сьогодні виступає фактором, який обмежує можливості України щодо здійснення маневрування відповідними коштами;

- по-третє, становище України не дозволяє їй сьогодні реально впливати на ціну газу. Хоча партнери закладають в цю ціну ризик співробітництва з Україною;

- по-четверте, газовий ринок України характеризується сьогодні відсутністю прозорого та раціонального механізму ціноутворення, пошуками державою свого місця на ринку як його учасника, так і регулятора. Внаслідок цього складається ситуація, коли нерозвинутість відповідного ринку блокує розвиток фінансової системи і навпаки. А за таких умов економіка характеризується відсутністю необхідного рівня гнучкості, в результаті чого знижується рівень національної економічної безпеки. Як свідчить досвід багатьох країн, зволікання з реформою фінансової сфери в цілому та банківського сектора зокрема веде до зайвих втрат.

6.2. Пошук джерел фінансування, оплати інформаційних послуг в системі економічної дипломатії

Організація підтримки і “дипломатичного супроводу” інтересів свого бізнесу за кордоном вимагає чимало витрат. Не дивно, що питанню організації фінансування таких витрат приділяється важливе значення. З практики видно, що частина таких витрат покривається за рахунок різних форм державного фінансування. Тобто, таким джерелом виявляються державні ресурси, які використовуються на початковій стадії становлення філій вітчизняного бізнесу за кордоном (наприклад, Австралія). Розуміється, що немалих грошей коштує проведення представницьких і протокольних мій у посольствах більшості країн, які організовуються для торгово-інвестиційних місій, для проведення зустрічей “круглого столу” із представниками місцевого бізнесу. Можна припускати, що такого роду витрати не повинні бути джерелом державного бюджету. Напевно, маються різні канали “часткової участі” у витратах з боку представницьких організацій бізнесу і окремих приватних партнерів.

При знайомстві з системою дипломатичної підтримки може скластися враження про витратну перевагу економічної дипломатії. Але таке враження не може бути визнано безумовним. Навіть на основі дуже уривчастих даних можна говорити про наявність низки напрямків, за якими очікують фінансову віддачу. Крім бюджетних причин позначаються також вимоги проведення правил конкуренції. Звідси – різні шляхи для оплати послуг. Відзначимо деякі з них: оплата інформаційно-консультативних послуг в країні; узаконення найманих місцевих лобістів; налагодження обліку доходів від роботи іноземних місій, торгових представництв у своїй столиці тощо. Природно, що наведений перелік не є повним.

Саме ординарне джерело доходів – продаж інформації про бізнес і ділові можливості в

країнах перебування. Канал для такого продажу – це банки даних, утворені на основі повідомлень торгових аташе й інших джерел. Нагадаємо, що таким розповсюджувачем виступали ділові журнали типу “Інтернешнл коммерс”, різного роду “Бюлетені комерційної інформації”. До цього слід додати канали електронної пошти, Інтернету, продаж інформації через організацію зустрічей із представниками ділового співтовариства, що працює за кордоном, співробітниками державної служби [138].

Крім того, у країнах перебування практикується надання платних послуг у рамках німецької системи “трюх опор” (дипломатичні представництва, двосторонні торговельні палати і кореспондентські бюро федерального відомства зовнішньоторговельної інформації) існує визначений поділ праці. Якщо в країні перебування працює, наприклад, двостороння торговельна палата, то інформація видається ними, як правило, за визначену плату з урахуванням витрат. В одиничних випадках (за узгодженням з цими палатами) до надання консультативної підтримки може підключатися також дипломатичне представництво, але це тільки в конкретно визначених випадках і без конкуренції з іншими партнерами по економічній дипломатії. Такими “одиничними випадками” можуть бути консультації при проведенні конкурсних замовлень державними структурами, установленні контактів з державними установами країни перебування і наданні підтримки з урахуванням побажань фірм в особливих, виняткових випадках (даних про те, що може бути приводом для такого роду “особливих, виняткових випадків”, немає). Різноманітний асортимент платних послуг надають посольства США, Великобританії, Канади, Франції [138].

Взагалі, механізм оплати може бути пов’язаний з деякими моральними витратами і небезпеками, тому що є зручною формою прикриття різного роду непорядних, корупційних дій. Тому потрібна досить тверда і визначена нормативна база. У США, як відомо, існує чимало правил поведінки стосовно державних розпоряджень адміністрації. Але справа, звичайно, не тільки в наявності таких документів, а в порядку контролю за їхнім виконанням. До того ж, є різного роду вилучення (як, наприклад, закон про дозвіл використовувати комерційну діяльність для прикриття дій збору розвідувальної інформації), що, можливо, звільняють виконавців від дотримання і такого роду обмежень.

Крім того, треба розуміти, що не всі послуги повинні бути платними. Насамперед, таку діяльність необхідно відокремити від звичайної компенсації супутніх послуг (телефонні переговори, факси, електронна пошта, подарунки).

Відшкодування витрат за такого роду послуги не може стояти в один ряд з наданням первинного сприяння просуванню економічних інтересів країни.

Ознайомлення з початковими відомостями в банку даних посольств може, імовірно, бути безкоштовною послугою, чого не скажеш про комерційні проекти. Але для цього потрібна чітка нормативна база хоча би на рівні інструкцій.

За допомогою лобізму просування іноземних фірм на американський ринок має полегшити “дипломатичний вплив” товарів і послуг із США на закордонні ринки. За свої послуги іноземним фірмам лобісти одержували істотні погодинні гонорари. Утім, важливий сам факт використання національних спеціалістів, включаючи високопоставлених представників, для участі у заходах економічної дипломатії.

Посольства в рамках конкретних заходів економічної дипломатії сприяють проведенню політики вільної торгівлі, вишукують можливості для бесід на урядовому рівні з питань світової економіки і фінансової політики, оскільки ці питання роблять істотний вплив також на двохсторонні економічні відносини.

З поля зору при цьому не рекомендується упускати можливість спільних, скоординованих дій у рамках окремих груп чи організацій, що існують у світовому співтоваристві. Наприклад, німецьке МЗС звертає увагу своїх закордонних представництв на необхідність такого роду зацікавленої та ініціативної роботи в рамках ЄС. У числі можливих спільних дій можна зустріти згадування питань, що стосуються свободи торгівлі; говорять про важливість регулярного обміну думками керівників економвідділів посольств країн ЄС про економічне

становище, зміну зовнішньоекономічного законодавства країни перебування.

Політичні аспекти відіграють істотну роль у визначенні пріоритетів економічної дипломатії. Як приклад можна вказати на прийнятий американський закон про санкції проти іноземних компаній, що сприяють реалізації програм Ірану зі створення озброєнь. Незважаючи на свою офіційну назву, у дійсності цей закон є засобом конкурентної боротьби на світовому ринку, реалізація закону означає надання підтримки американським фірмам. Санкції, як відомо, спрямовані проти підприємств, підозрюваних Вашингтоном у передачі Ірану ракетних технологій. Відповідно, американці припиняють фінансування підприємств, що беруть участь у створенні міжнародної космічної станції. Така політизація – наочний приклад можливості приношення в жертву принципів міжнародного економічного співробітництва в ім'я твердження політичних амбіцій.

6.3. Економічна дипломатія у сприянні економічній безпеці підприємств, організацій та установ

За сучасних умов господарювання підприємства знаходяться в нестабільному зовнішньому середовищі. Саме це спонукає їх постійно відслідковувати зміни у сферах своєї діяльності, параметри ринків, конкурентів, споживачів. Для забезпечення сталого розвитку підприємствам необхідно формувати як стратегію функціонування, так і планувати економічну безпеку.

Головною метою економічної безпеки підприємства є забезпечення його стійкого і максимального ефективного функціонування високого потенціалу розвитку і росту підприємства в майбутньому. Найбільш ефективне використання корпоративних ресурсів підприємства, необхідне для виконання цілей даного бізнесу, досягається шляхом запобігання загрозам негативних впливів на економічну безпеку підприємства і досягнення наступних основних функціональних цілей його економічної безпеки:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи підприємства та його фінансової стійкості і незалежності;
- забезпечення технологічної незалежності підприємства і досягнення високої конкурентоздатності його технологічного потенціалу;
- висока ефективність менеджменту підприємства, оптимальність і ефективність його організаційної структури;
- високий рівень кваліфікації персоналу підприємства і його інтелектуального потенціалу, ефективність корпоративних науково-дослідних робіт;
- високий рівень екологічності роботи підприємства, мінімізація руйнівного впливу результатів виробничої діяльності на стан навколишнього середовища;
- якісна правова захищеність всіх аспектів діяльності підприємства;
- забезпечення захисту інформаційного середовища підприємства, комерційної таємниці та досягнення високого рівня інформаційного забезпечення роботи всіх його служб;
- забезпечення безпеки персоналу підприємства, його капіталу, майна і комерційних інтересів [101].

Планування економічної безпеки має на меті довгострокове забезпечення результативності підприємства й освоєння його нових можливостей, що є умовою економічної безпеки. Звичайно ж, для цього необхідно, насамперед, максимально врахувати зміни навколишнього середовища, що являють собою потенційні загрози і майбутні можливості для підприємства. Необхідне і передбачення неконтрольованих сил, критичних тенденцій з боку оточення, обмеження їхнього можливого впливу на підприємство.

Планування економічної безпеки має на меті розробку і проведення тактичної політики підприємства в цій області, що забезпечує цілеспрямовану реалізацію конкретних

тактичних завдань. Тут в основному відбиваються короткострокові цілі, яких потрібно досягти в найближчому майбутньому для забезпечення економічної безпеки. Вони визначають як швидкість, з якою підприємство буде розвиватися, так і рівень показників діяльності, що запланований на найближчий час. Тактичні цілі можуть збігатися зі стратегічними, якщо підприємство проводить свою оперативну діяльність на рівні показників, запланованих на довгострокову перспективу.

Показник рентабельності продажів показує прибутковість діяльності підприємства. Прибуток є головною метою діяльності будь-якого підприємства, а також критерієм ефективності виробництва й організації продажів. Рентабельність продажів розраховується співвідношенням прибутку до собівартості або виторгу від реалізації. У розвинених країнах середня норма прибутку складає у великих компаніях приблизно 12 %. Її величина залежить від швидкості обігу виробничих фондів, зниження собівартості продукції, підвищення продуктивності праці, інших факторів.

Показники оборотності активів, регулярний аналіз яких дає можливість знизити величину оборотного капіталу й, у результаті ліквідації його надлишку, одержувати значно більше прибутку на кожную гривню, вкладену в активи.

Показники фінансової стійкості є стратегічно важливими, оскільки показують здатність підприємства виконувати свої зобов'язання, що аналізуються через структуру фінансів – джерел засобів покриття заборгованості. Співвідношенням власного і позикового капіталів визначається надійність фінансового стану. Ризик неплатоспроможності як загрози економічної безпеки підприємства зростає у випадку різкого зменшення частки власного капіталу.

Таким чином, найважливішим етапом забезпечення економічної безпеки підприємства є стратегічне планування і прогнозування його економічної безпеки. Цей етап містить у собі розробку стратегічного плану забезпечення економічної безпеки підприємства.

Незважаючи на позитивні зрушення в економіці, що відбулися в останні роки, практично кожне друге підприємство ще залишається збитковим. Проблема збитковості підприємств та організацій – головна причина їхнього незадовільного фінансового стану, визначається кредиторською та дебіторською заборгованістю. Найбільша кредиторська заборгованість у промисловості (понад 35 %), торгівлі та громадському харчуванні (близько 20 %), на транспорті (близько 10 %). Через наявність прострочених боргів значна кількість суб'єктів господарювання є неплатоспроможними [101].

У сучасних умовах підприємствам належить постійно стежити насамперед за змінами на ринках, де реалізується їхня продукція: як змінюється місткість ринку, попит на продукцію підприємства, ціни на неї, асортимент продукції ринку, конкурентоспроможність продукції, які існують можливості для освоєння нових ніш ринку тощо. Усі ці питання повинні постійно досліджуватися й обґрунтовуватися у маркетингових розробках підприємства, а також постійно бути у центрі уваги підприємства як відповідна стратегія і тактика маркетингу. Таким чином, підприємство на основі розробленої ним системи стратегії та тактики маркетингу забезпечує необхідні умови ефективного функціонування свого виробництва при високій стабільності показників господарської діяльності та необхідній прибутковості. У цьому випадку підприємство вивчає й реалізує всі внутрішні та зовнішньо-виробничі чинники, які впливають на поліпшення основних показників господарської діяльності, тобто воно дбає про його економічну безпеку.

Економічна безпека є універсальною категорією, яка відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави й закінчуючи кожним її громадянином. Економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усувати різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що позначаються негативно на його діяльності. На жаль, підприємства не надають належної уваги цьому питанню. За змістом ця проблема передбачає систему заходів, що забезпечують конкурентоспроможність і економічну стабіль-

ність підприємства, а також сприяють підвищенню рівня добробуту працівників. У комплексі заходів, які підтримують економічну безпеку підприємства, повинні використовуватися й плаваючі ставки оподаткування прибутку.

Широкий спектр проблем, з якими пов'язана економічна безпека підприємства, потребує їхньої системної класифікації за такими видами: технологічна, ресурсна, фінансова, ринкова та соціальна безпека. Для кожної підсистеми є свої параметричні оцінки-індикатори.

Для технологічної безпеки – це ступінь спрацювання основних виробничих засобів, завантаження спеціалізованого устаткування; доступ до ноу-хау; частка витрат на науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи (НДПКР); введення в дію основних виробничих засобів тощо.

Для ресурсної безпеки – забезпеченість виробництва основними видами ресурсів; коефіцієнт забезпеченості запасів і витрат власними джерелами; можливість заміщення ресурсів; якість ресурсів тощо.

Для фінансової безпеки – індекс обсягів виробництва, динаміка прибутку, розмір заборгованості, частка на ринку, частка державних інвестицій у ВВП, рентабельність, капіталовкладення, довгострокові кредити тощо.

Для ринкової безпеки – наявність здорової конкуренції, розподіл сегментів ринку тощо.

Для соціальної безпеки – розмір мінімальної заробітної плати; середня заробітна плата; чисельність працівників, заробітна плата яких нижча від прожиткового мінімуму, заборгованість із заробітної плати; частка заробітної плати в ціні; витрати сім'ї працівника на харчування; темпи скорочення персоналу; тривалість робочого тижня тощо.

Усі перераховані підсистеми та їхні індикатори діють у тісному взаємозв'язку й взаємообумовленості. Будь-який імпульс із зовнішнього середовища може змінити стан безпеки на одному підприємстві. Найбільший вплив на формування економічної безпеки підприємства має держава. Використовуючи прямі та непрямі методи втручання, вона регулює економічний і соціальний розвиток країни. Інтереси підприємства та держави не завжди збігаються. Їхнім спільним мірилом є економічна безпека. Таким чином, невирішена раніше частина проблеми полягає у тому, щоб, створюючи базу для економічної безпеки держави, не завдавати шкоди інтересам підприємства.

З огляду на можливе втручання держави через економічну дипломатію в економіку підприємства, економічну безпеку останнього мають визначити такі аспекти:

- правової основи (закони, які регулюють правові відносини між державою та підприємством);
- кредитної й інвестиційної політики, яка враховуватиме увесь спектр потенціальних інвесторів;
- постійний розвиток ринку, у тому числі співвідношення монополій і дрібних виробників, конкурентів та партнерів;
- розвиток інфраструктури підприємства (банківської системи, аудиторської служби, інформаційної системи) [101].

Конкретними кроками на шляху до підвищення рівня економічної безпеки українських підприємств можуть бути у сенсі:

- технологічної безпеки – закриття низькорентабельних і збиткових підприємств; зміна системи оплати праці наукових кадрів; створення нових організаційно-виробничих структур; використання лізингу; активна участь у міжнародних виставках, семінарах;
- ресурсної безпеки – вдосконалення систем розрахунків; підвищення продуктивності праці; збільшення капіталовкладень у ресурсозбереження; стимулювання “ресурсного” напрямку НДДКР;
- фінансової безпеки – застосування принципу дотримання критичних строків кредитування; створення інформаційного центру для постійних відомостей про борги підприємства та для перекривання каналів витоку інформації; створення в структурі інформаційного центру спеціальної групи працівників, яка б перевіряла податкові й інші обов'язкові

платежі, виявляючи можливу передоплату й надавала відомості про основні виробничі фонди, що мало використовується, з метою їхнього можливого продажу; використання нових форм партнерських зв'язків;

– ринкової безпеки – застосування засобів незалежної конкуренції, розподіл ринків збуту;

– соціальної безпеки – наближення рівня оплати праці до показників розвинутих країн; залучення робітників до управлінських функцій; підвищення кваліфікації працівників; зацікавленість адміністрації підприємства у працевлаштуванні безробітних; розвиток соціальної інфраструктури підприємства; підвищення матеріальної відповідальності працівників за результати своєї праці [101].

Перехід до ринкової економіки в постсоціалістичних країнах супроводжується катаклізмами, в тому числі економічною кризою, яка в подальшому може переростити системну кризу і створює небезпеку для країни.

Економічна безпека – найважливіший елемент національної безпеки взагалі. Тільки в умовах економічної безпеки країна може в повній мірі реалізовувати свої національні інтереси. У той же час реалізація цих інтересів – це єдиний можливий шлях забезпечення національної безпеки.

Забезпечення економічної безпеки передбачає відповідну економічну політику країни, яка в свою чергу передбачає відчутну роль регулюючої діяльності держави.

У багатьох країнах розроблена стратегія економічної безпеки, яка є основою економічної політики держави. Вона являє собою важливий документ державного регулювання економіки. Стратегія економічної безпеки походить з глобальних геополітичних цілей країни, які обґрунтовані економічно. Вони передбачають збереження економічної цілісності і економічної незалежності країни, створення відповідних умов для розвитку економіки і соціально-політичної стабільності суспільства.

У стратегії економічної безпеки значне місце займають заходи щодо захисту культурно-історичного розвитку країни, її традицій і звичаїв.

Одним із стратегічних напрямів забезпечення економічної безпеки країни є створення в ній гнучкого механізму ринкової економіки. Але треба мати на увазі, що ринковий механізм сам по собі не може забезпечити економічну безпеку і навіть може нанести їй збитки, якщо державне регулювання економіки не дало правильного напрямку ринковим силам.

До числа важливих умов економічної безпеки і завдань з її забезпечення відноситься захист власності. Регулювання відносин власності повинно бути направлено, в першу чергу на забезпечення рівноправності державної, приватної, змішаної, колективної власності. Ця рівність в значній мірі забезпечить макроекономічну стабілізацію, ріст конкурентоздатності національної економіки створення сприятливого інвестиційного клімату в країні, що в свою чергу, є гарантом економічної безпеки.

До основи економічної безпеки країни відноситься також існування конкуренції серед підприємств, для якої потрібно гнучке антимонопольне законодавство, реальне проведення антимонопольної політики, включаючи збільшення прибутку за рахунок порушення правил конкуренції; розвитку малого і середнього підприємства; розвитку цінних паперів. Можливості забезпечення економічної безпеки залежать від правильного вибору соціально-економічної моделі розвитку країни і послідовності в її практичній реалізації.

У значній мірі проблему економічної безпеки загострює низький рівень правової бази, правового регулювання і контролю, невиконання законів. Виключно важливою вимогою є введення апробації в світі законодавчої бази для бухгалтерського звіту, контролю і аудиту.

З точки зору функціональної орієнтації механізм забезпечення економічної безпеки має включати: зовнішній захисний механізм; внутрішній, вбудований в систему економічний механізм; зовнішній захисний економічний механізм призначений забезпечувати такі умови безпеки для економічної системи країни, які мінімізують зовнішні негативні впливи, які

народжують недопустимі відхилення індикаторів економічної безпеки від заданих значень; дозволяють підтримувати зовнішні взаємозв'язки національної економічної системи в стані, яка допомагає рухати цю систему до поставлених цілей; виключають загрози для цілісності національної економіки, її комплексності тощо.

Як приклад зовнішньої загрози, який потребує використання зовнішнього економічного механізму, можна назвати проблему зовнішнього боргу.

Очевидна необхідність створення діючої системи управління зовнішнім державним боргом, об'єднання при цьому зусиль держави, банкового капіталу, інших впливових підприємських структур. Потрібний контроль за виконанням обов'язку перед зарубіжними країнами.

До показників економічної безпеки, за станом яких має слідувати економічна дипломатія відносяться:

а) показники рівня і динаміки економічного зростання: обсяги і величина приросту ВВП, ВНП, національного доходу тощо;

б) показники природно-ресурсного і науково-технологічного потенціалу: рівень внутрішнього забезпечення ресурсами і їх якість; ефективність використання ресурсів; технологічного забезпечення переходу від використання невідновлювальних природних ресурсів;

в) показники, за якими можна судити про стійкий розвиток економіки: рівень і темпи інфляції; рівень безробіття; рівень стабільності національної валюти; розмір валютних резервів; розмір державного боргу; сальдо торгового і платіжного балансу країни;

г) показники соціальної орієнтації економіки: частка населення, яка має прибутки нижче прожиткового мінімуму, у загальній чисельності населення; співвідношення мінімальної зарплати і прожиткового мінімуму тощо [163].

Отже, економічна дипломатія покликана забезпечувати не тільки економічну безпеку країни, але й вирішувати проблеми економічної безпеки підприємств, організацій та установ.

НОВАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

7. ЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

7.1. Стратегія розвитку в Україні інноваційної інфраструктури і роль економічної дипломатії

Створення інфраструктури наукової та інноваційної діяльності, комерціалізації результатів НДПКР, збереження розвиненої мережі малого інноваційного підприємництва є одним з небагатьох шляхів відновлення економіки, розвитку науки і освіти.

Інноваційна інфраструктура – це різноманітність суб'єктів інноваційної діяльності, які виконують функції обслуговування і сприяння інноваційним процесам. Інноваційна інфраструктура забезпечує горизонтальні і вертикальні зв'язки між суб'єктами інноваційної діяльності та сприяє дифузії технологій на міжнародному ринку інновацій, прискорює трансферт знань. У загальному розумінні, інноваційна інфраструктура – це усі інформаційні, організаційні, маркетингові, освітні і інші зв'язки, які сприяють новим ідеям знаходити їх практичну реалізацію і поширення на ринку інновацій [5].

Базовими елементами як міжнародної інноваційної інфраструктури, так і інфраструктури окремих країн є технопаркові та інформаційно-технологічні системи.

У міжнародній практиці існує велика різноманітність форм технопаркових структур – наукові парки, технологічні і дослідницькі парки, інноваційні, інноваційно-технологічні і бізнес-інноваційні центри, центри трансферту технологій, інкубатори бізнесу і інкубатори технологій, віртуальні інкубатори, технополіс і ін. Велика різноманітність цих форм не означає принципової відмінності у їх функціональному призначенні і наявності певної специфіки організаційних форм чи особливого спектра проблем, а просто носить різний термінологічний характер, що пов'язано із особливостями у визначеній країні. Узагальнюючи типи технопаркових структур, можна виділити три основних групи: інкубатори, технопарки і технополіси.

Особливу роль в інноваційній інфраструктурі відіграють бізнес-інкубатори. У сучасному світі бізнес-інкубатором прийнято вважати багатофункціональний комплекс, що надає різноманітні послуги новим інноваційним фірмам, які знаходяться на стадії виникнення і становлення. Інкубатори призначені для “висиджування” нових інноваційних підприємств, яке за своєю суттю включає надання допомоги на різних стадіях їх розвитку: надання первісного капіталу, консультування, інформування, оренда приміщень і обладнання. Найбільшого поширення інкубатори набули в США (на даний момент їх нараховується біля 600 і усі вони об'єднані у Національну асоціацію інкубаторів бізнесу). Усі інкубатори можна поділити на два види: самостійні та включені до складу технопарків.

Технопарк – це науково-виробничий територіальний комплекс, головною метою якого є формування максимально сприятливого середовища для розвитку малих і середніх нау-

коємких інноваційних фірм-клієнтів. Між технопарками та інкубаторами існує ряд відмінностей. Так, по-перше, спектр фірм – клієнтів технопарків не обмежується лише створюваними суб'єктами, а включають підприємства, які знаходяться на різних стадіях розвитку чи освоєння інновацій. По-друге, в той час як інкубатори можуть створюватися для підтримки і нетехнологічних видів діяльності (мистецтво, сільськогосподарська діяльність), технопарки призначені лише для підтримки інноваційної діяльності. Відмінності існують і в організаційних формах. Інкубатори створюються в одній чи декількох будівлях. Технопарки, як правило, мають свої ділянки землі, які можуть здаватися ними під будівництво офісів чи виробничих приміщень. У структурі технопарку виділяють інноваційно-технологічний, учбовий, консультаційний, інформаційний, маркетинговий центри та промислову зону. Головною структурною одиницею технопарку є інноваційно-технологічний центр [5].

На сьогодні у світі функціонує близько 500 технопарків, з яких 150 у США, 170 у Європі, 70 в Росії, 8 в Україні (з яких функціонує лише 4).

У багатьох країнах розвиток ідей технопарків призвів до появи більш інтегрованого елемента інноваційної інфраструктури, яким є технополіс. Не завжди є можливим провести чітку розмежовуючу лінію між технопарками і технополісами, оскільки вони мають багато спільного. Однак, технополіси мають суттєві риси, які дозволяють називати його самостійною групою технопаркових структур.

Технополіс (тавтологічні дефініції – наукове місто, наукоград, “місто мозків”, “місто техніки”) – це крупний сучасний науково-промисловий комплекс, що включає університет чи інші ВНЗ, науково-дослідні інститути, а також житлові райони, які оснащені культурною і рекреаційною інфраструктурою. Метою будівництва технополісів є зосередження наукових досліджень у передових галузях, створення сприятливого середовища для розвитку нових наукоємних виробництв в цих галузях [5].

Для практики міжнародного інноваційного підприємництва характерним є використання компаній ризикового капіталу і малих інноваційних фірм для проведення діяльності з виробництва і просування на ринок інновацій. У США одним із методів прискорення інноваційних процесів є застосування “ризикових” форм їхньої організації на рівні корпорацій. “Венчур” у перекладі з англійського означає ризиковане підприємство, починання.

Венчурні фірми – це тимчасові організаційні структури, що зайняті розробкою наукових ідей і перетворенням їх в нові технології та продукти, створювані із метою апробації, доробки і доведення до промислової реалізації “ризикових” інновацій. Венчурні фірми, як правило, є неприбутковими, оскільки не спеціалізуються на виробництві, а займаються науковими дослідженнями, інженерними розробками, створенням і впровадженням нововведень та передають свої результати фірмам-експлєрентам, пацієнтам, віолентам і комутантам.

Експлєренти – це невеликі організації, що спеціалізуються на створенні нових продуктів і радикальних нововведень, які ведуть до довгострокової переваги над конкурентами. Фірма-експлєрент в своєму розвитку створюється як компанія – піонер, її головна роль в економіці – інноваційна, яка полягає у створенні радикальних “проривних” нововведень.

Фірма-експлєренти неприбуткові, працюють на початку етапу максимальної винахідницької активності і з самого початку випуску продукції. Вони створюють умови для науково-технічних зрушень у сучасній західній економіці.

У зв'язку із обмеженістю виробничих потужностей при впровадженні нововведення фірма-експлєренти можуть взаємодіяти із іншими фірмами-виробниками, а також вступати у партнерські відносини з фірмами-віолентами, фірмами-пацієнтами і фірмами-комутантами і можуть при необхідності перетворюватися в них.

Пацієнти – це фірми, що орієнтуються на вузький сегмент ринку і задовольняють специфічні, зростаючі чи сформовані під дією моди, реклами чи яких-небудь інших засобів вимоги покупця. Вони діють на етапах росту випуску продукції та на стадії падіння винахідницької активності, їхня науково-технічна політика вимагає прийняття рішень про терміни постановки на виробництво та зняття з нього продукції, проведення чи припинення розробок

на рівні винаходів, про доцільність продажу і покупки ліцензій. Патієнтна стратегія – це стратегія диференціації продукції та зайняття своєї ніші, вузького сегмента ринку. Такі фірми вважаються прибутковими. Однак, при цьому існує й велика ймовірність ризику чи небезпека кризи.

Характерною особливістю патієнтів є агресивність дій і неналежна увага до зовнішнього середовища. Це пов'язане з тим, що патієнтам необхідно “захопити” певну нішу ринку і довести свою заможність. Приклади фірм-патієнтів: Crg research, Jaguar та ін.

Віоленти – це фірми, що діють у сфері великого стандартного бізнесу з великим капіталом та високим рівнем освоєної технології. Як правило, віоленти займаються крупносерійним і масовим випуском виробів. Ці фірми прибуткові і діють при ТНК. В основному віоленти беруть участь в проведенні планових пошукових і прикладних НДР та в створенні нових моделей і модернізації раніше виготовлюваної техніки. Віоленти орієнтуються на задоволення попиту широкого кола споживачів, що пред'являють “середні запити” до якості і ціни.

Комутанти – фірми, що здійснюють середній і дрібний бізнес, що орієнтуються на задоволення конкретних національних і місцевих потреб. Вони індивідуалізують підхід до клієнта, але на базі використання досягнень фірм-віолентів. Комутанти працюють на етапі падіння випуску продукції, їхня політика вимагає ухвалення рішення про ступінь технологічного освоєння виробів, доцільність змін в них відповідно до вимог специфічних потреб. Головне завдання комутантів полягає в підвищенні споживчої цінності товару не за рахунок надвисокої якості, а за рахунок задоволення невеликих за обсягом потреб клієнтів.

Однією із форм прискорення нововведень, що відомі світовій практиці, є профіцентри. Профіцентри – тимчасові цільові об'єднання наукових працівників декількох суміжних галузей науки і техніки, а також менеджерів для вирішення конкретних науково-технічних чи виробничих завдань, наприклад з освоєння і виробництва нових видів продукції [4].

Стратегія розвитку в Україні інноваційної інфраструктури повинна бути спрямована на:

- посилення регіонального аспекту у створенні територіальних інноваційних структур;
- розробка і здійснення економічного механізму державної фінансової підтримки інноваційної інфраструктури на стартових періодах її створення, економічних стимулів її подальшого ефективного функціонування, залучення позабюджетних джерел фінансування, зокрема венчурних фондів, надання безоплатних послуг та таких, що надаються на пільгових засадах для підприємств і організацій, які входять до складу технопарків і технополісів;
- організаційну підтримку інноваційної інфраструктури шляхом удосконалення органів управління цими структурами, діяльності спеціальних міжвідомчих органів, розробки і реалізації державних програм, затвердження пріоритетних напрямів діяльності технопарків;
- законодавче і нормативно-правове забезпечення створення і ефективного функціонування інноваційної інфраструктури [192].

Технополіси, технопарки, інноваційні центри, як правило, необхідно, в першу чергу, створювати з метою забезпечення прориву в принципово нових галузях інноваційної діяльності в регіонах з розвинутим потенціалом академічної, вузівської та галузевої науки, а також ВПК, де функціонують наукові центри НАНУ і Міністерства освіти і науки України [198].

Інші складові інноваційної інфраструктури слід створювати як при технопаркових структурах, так і автономно. З метою стимулювання створення і функціонування технопарків, технополісів, інноваційних центрів, бізнес-інкубаторів та інших інноваційних структур податкові, митні, валютні пільги, що надаються академічним технопаркам, необхідно поширити на інші подібні структури [44].

Інноваційні та інвестиційні проекти, які виконуються у пріоритетних напрямках діяльності технопаркових структур, повинні першочергово отримувати кошти з кредитів, що надаються під державні гарантії іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями, іншими фінансово-кредитними установами, зокрема, державною інноваційною компанією. Для фінансової підтримки малих інноваційних підприємств, що проходять період становлення в бізнес-інкубаторах, необхідно створити мережу венчурних (ризикових) фондів [61].

Розвиток інноваційної інфраструктури в Україні слід здійснювати поетапно. З цією метою доцільно розробити та реалізувати спеціальну державну програму до 2010 р. Необхідно створити і надати державну підтримку діяльності Всеукраїнської біржі інновацій та відповідних регіональних бірж. Слід запровадити практику щорічного проведення Всеукраїнської та регіональних ярмарок (виставок) інноваційних технологій і продукції, Всеукраїнського конкурсу інноваційних проектів.

З метою вдосконалення організаційного забезпечення процесу створення і функціонування технопаркових структур функції координації та загального методичного керівництва цими роботами, а також роботами створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон доцільно покласти на єдиний міжвідомчий орган.

Для удосконалення управління технопарками необхідно створити для цього асоціації, консорціуми, акціонерні товариства з наданням їм права юридичної особи.

7.2. Стабільність та передбачуваність національних інтересів як головні завдання економічної дипломатії

Вирішення проблем національних інтересів і національної безпеки завжди поєднано зі створенням постійно діючих механізмів взаємодії влади і ринку через закони, постанови, ділову і адміністративну практику. Бізнес має свої канали для доведення власних інтересів до рівня прийняття рішень і дій. Окремі фірми стали приймати кодекси своєї поведінки з різних питань як вираз готовності здійснювати діяльність на умовах, які враховують інтереси інших сторін. Своє місце відводиться й науці, яка дає рекомендації, наводить науковий аналіз і виробляє прогноз. Ці два напрямки взаємозв'язані: перший не дає можливості ігнорувати реальні інтереси учасників ринку всіх видів, другий не дозволяє якомусь учаснику нав'язувати суспільству однозначні погляди і оцінки явищ.

Отже, прогнози довгострокової дії – це управлінський процес підготовки заздалегідь національних господарств до існуючих і майбутніх економічних викликів.

Центральною економічною проблемою кожної країни має стати здатність її економіки розвиватися так, щоб фірми отримували більш конкурентні переваги і підвищували продуктивність. Лише таким шляхом можна досягти підвищення рівня життя і економічного зростання. Цей процес потребує, щоб фірми постійно удосконалювали технологію і розвивали стратегію випередження конкурентів. Роль керівництва країни полягає у проведенні політики, здатної забезпечити формування кадрів, підйом і розвиток фірм.

Незалежно від нинішнього положення кожна країна зіштовхується з проблемами у своєму русі до вищого рівня конкурентноздатності і продуктивності. Ці проблеми можна звести до переліку питань, що стоять перед кожною країною і утворюють її національні пріоритети. Зміст цих програм визначається тим, якої стадії досягла національна промисловість. Країни, що знаходяться на стадії інвестицій, прямують до інноваційного статусу. Кожна країна має власну історію, соціальну структуру й інститути, які впливають на можливий вибір. Відповідний зміст політики для розв'язку національних проблем має визначатися унікальними обставинами, що склалася в країні і потребують вивіреного балансу політичних, соціальних і економічних заходів, розробка яких специфічна для кожної країни.

Останнє десятиріччя XX ст. характеризувалось значними змінами в світовій економіці. Нова фаза науково-технічної революції та інтернаціоналізації потоків капіталу трансформувала головні моделі економічного розвитку. Цільовою моделлю, яку намагається впровадити більшість країн, є економіка зростання. Але, на цей час такі показники, як динаміка

інновацій, об'єм інвестиційних потоків поступилися місцем у рейтингах економічних оцінок факторам технологічної швидкості і концентрації, що визначають ступінь високотехнологічності зростання сучасної економіки. Останніми найважливішими тенденціями, що визначають перспективи будь-якої економіки, стали гуманітарні фактори – гуманітарна складова економічної моделі. У світі відбувається не просто поступовий еволюційний перехід до нового економічного укладу, а глобальна неоекономічна революція, обумовлена технологічними, фінансовими та екологічними змінами, переходом на новітні ринковість, високопродуктивні та гнучкі види виробництва, що затверджують домінування в світі гуманітарної економіки [215].

Визначальними векторами зростання гуманітарної економіки стали високоінтелектуальні галузі і новітні типи виробництва, що базуються на інтелекті як основному ресурсі новітнього технологічного укладу. Наприклад, вже зараз такі країни, як Норвегія, Канада, Німеччина, Ірландія та Австрія переорієнтували свою економіку на виробництво і використання сучасних знань, що на 50 % забезпечують зростання національного багатства. Найбільш стабільне зростання науково-технічного потенціалу демонструють США: загальні витрати на НДДКР складають в середньому за останні три роки 220,6–225 млрд на рік. За рівнем використання мережі Інтернет перше місце на сьогодні займають Ісландія (44,6 %), Швеція (40,4 %), Норвегія (36,2 %) та США (21 %). Зі 100 компаній, що входять до провідних світових економічних індексів 99 працюють в галузі Інтернет-послуг та фармакології. В нашій країні зараз від 70000 до 200000 користувачів Інтернету. Але за останні роки виділення коштів на науку скоротилося з 3,5 % від ВВП до 0,15 %. [194]

Як відомо, протягом останніх століть в історії технологічно-інноваційної еволюції було п'ять хвиль, в результаті яких утворилося п'ять технологічних укладів. Економічні перспективи кожного з них визначалися домінуванням певного типу отриманого ресурсу.

П'ята хвиля, започаткована в середині 80-х років XX ст. опирається на досягнення у сфері мікроелектроніки, інформатики, біотехнологій, фармакології, медичної діагностики, генної інженерії, нових різновидів енергії, супутникових технологій і використовує принципово новий тип виробничих ресурсів – гуманітарний (інтелектуальний) ресурс, основною характеристикою якого є високопродуктивність, мобільність, невичерпаність і регенеративність.

Включення України в загальносвітову ритміку техніко-економічного розвитку відбулося в кінці XIX ст. на рівні третього техноукладу. Створення нових укладів йшло шляхом доганяючої органічної модернізації, яка генерується шляхом швидкого створення нових виробництв за допомогою економічної політики мобілізаційно-адміністративного типу. У результаті нові технологічні уклади співіснували (і співіснують зараз) з попередніми, використовуючи дефіцитні ресурси, і тим самим гальмують становлення передових відтворювально-технологічних контурів та завершення нормального циклу технологічного розвитку [201].

Технологічна різноукладність вітчизняної економіки, наявність різних техноекономічних секторів, ринкових і галузевих сегментів становить особливості перехідної змішаної економіки у технологічному і структурному вимірах. Наслідки застосування “доганяючої” моделі в значній мірі і зумовили змішаний характер техноекономічної моделі української економіки з секторами різної конкурентоспроможності, а саме: по-перше, низьку конкурентоспроможність галузей і технологій масового використання, по-друге, значний потенціал перспективних напрямків фундаментальних і прикладних досліджень у ряді виробництв і, по-третє, значні експортні можливості у традиційно-індустріальних і сировинно-транзитних галузях.

Для галузей національної постіндустріальної економіки, що розвиваються найбільш стрімко, пропонується використовувати назву “instant” і ввести в науковий оборот термін інстант-економіка – як змістовну і організаційну характеристику розвитку п'ятого економічного укладу в Україні, що визначається сегментарним маневруванням в рамках різноукладної транзитної економіки.

Деякі скептики сьогодні стверджують, що неможливо побудувати гуманітарну постіндустріальну економіку в індустріальному суспільстві за умов домінування мобілізаційної

моделі, стримування заробітної плати, прямих та опосередкованих державних дотацій, вузькості національних ринків, залежності від притоку іноземних інвестицій у відсутність високого рівня споживання населення та розповсюдження постматеріалістичної мотивації як фундаменту переходу до постіндустрійної моделі суспільного розвитку. Основною проблемою конструювання засад нового економічного укладу в сучасних умовах стає фактор адаптації його внутрішніх характеристик до національного характеру індустріальної економіки. Фактично зараз можна казати про неадекватність укладової характеристики сучасної економіки, тому що глобальна економіка є неоекономічною надбудовою, яка має свою секторну й сегментарну організації. Новітні галузі є специфічними за своїми ознаками елементами національної економіки, оскільки вони безпосередньо підпорядковуються законам глобальних економічних потоків. Проблеми і перспективи їх функціонування – це складноструктурний комплекс глобальної та національної економік. Основним проблемним вузлом постіндустрійного дизайну, що був концептуально визначений в останній час, стала необхідність розробки моделі розбудови постіндустрійної гуманітарної економіки в окремо взятій країні.

У цілому на фоні стрімкого зростання значущості інформаційної складової зменшується вагомість індустріальних форм організації економіки. Новітні технології дають унікальну можливість країнам з обмеженими ресурсами зробити стрибок через цілі цикли промислового розвитку, які ще декілька років тому треба було пройти, щоб досягти сьогодишнього рівня економічного розвитку західного суспільства.

Якщо ХХ ст. було епохою галузей, що базувалися на використанні природних ресурсів і ефективних технологій, то у ХХІ пануватимуть “штучні інтелектуальні галузі”, економіка інтелектуальних активів, головним чинником розвитку яких є не виробництво та впровадження, а наявність ідеї, проекту, програми.

Для України річ не тільки в необхідності затвердження галузей глобальної економіки як домінуючих сегментів національного розвитку, а у визначенні оптимальної форвардної стратегії економічного розвитку держави.

Треба мати на увазі, що включення до глобальної економіки – це сегментарний та різноциклічний процес, який відбувається за кластерним принципом. Зокрема, стратегія загального державного реформування має бути зорієнтована на створення “кластерів сполучених структур” – структур, що забезпечуватимуть потреби розбудови в Україні інноваційної неоекономіки. Наприклад, при проведенні адміністративної реформи треба враховувати фактор необхідності формування інноваційно-територіальних зон, а реформа системи освіти повинна бути спрямована на її трансформування в індустрію знань. Освіта повинна трансформуватись у галузь постіндустрійної економіки, стати “економікою знань”, що забезпечуватиме “виробництво інтелекту”.

Глобальна гуманітарна економіка не має таких же ознак монолітності, що й національна. Саме тому реалізацію форвардної стратегії потрібно починати зараз, не чекаючи, коли в нашій країні з’явиться масштабний народногосподарський комплекс гуманітарної економіки і коли до цього процесу приєднається більшість країн, що розвивається [196].

Сьогодні ми маємо унікально сприятливий момент для формулювання та втілення основ нової стратегії включення до глобальної гуманітарної економіки – attachment strategy. Головними характеристиками цієї стратегії мають стати структурованість та поетапність.

Варто негайно подолати свою тотальну залежність від експорту сировинних ресурсів, використати можливість диверсифікувати свій експорт за рахунок нових технологій, що відносяться до нової економіки.

Можна говорити навіть про те, що в країні складається деяка, поки що неформальна, але широка коаліція за розвиток власної технологічної індустрії. На цій основі концепцію можна розвивати далі. Наступним повинно стати питання про принципи і механізми дій, що мають бути реалізовані суспільством та його зацікавленими групами. Проблема державного регулювання і суспільно-політичного сприяння новій економіці вийшла в центр суспільної уваги. Однак чіткого розуміння того, яким чином публічно-політичні заходи повинні бути

пов'язані з економічною моделлю, як і раніше – немає.

По суті немає пропозицій на державному рівні, пов'язаних з розвитком технологічної промисловості та експортом технологій, венчурного інвестування, зняттям інформаційних бар'єрів, захистом прав інтелектуальної власності не лише на національному, а і на глобальному рівні.

Успіх індустріальної політики далеко не завжди визначається витратами на неї і навіть її спрямованістю. Імовірно, коефіцієнт корисної дії бюджетних витрат на розвиток технологій незначний у всіх країнах. Можна згадати СРСР, де дисципліни біологічного й інформаційного циклу були менш пріоритетними, ніж дослідження в галузі фізики, які мали військово-прикладне значення. Згодом це виявилось катастрофічним відставанням у біотехнології і комп'ютерних науках.

Основним стратегічним завданням України є реалізація політики економічного зростання, на перехідному етапі якого максимальна увага законодавчої та виконавчої влад, органів місцевого самоврядування має приділятися утвердженню в економіці найбільш сприятливого інноваційно-інвестиційного середовища [179].

Це, в свою чергу, потребує зростання на цьому етапі ролі держави, дійового регулювання і стимулювання науково-технологічного та інноваційного розвитку. Держава повинна виступати суб'єктом, що посилює ринкові механізми в умовах, коли наявні та потенційні переваги української економіки поки що не можуть бути реалізовані на підґрунті ринкових саморегуляторів та ефективної конкуренції.

З метою підтримки національного виробника, в межах відкритої економіки потрібне дієве стимулювання з боку держави внутрішнього ринку, сприяння освоєнню механізмів енергозбереження та структурної політики, захист високотехнологічного потенціалу та інвестиційного комплексу. Необхідна активна взаємодія держави з приватним сектором економіки з метою прискорення формування і утвердження національного капіталу. Його концентрація повинна бути зосереджена на вирішальних пріоритетах соціально-економічної політики.

Подальше економічне зростання здійснюватиметься на власній відтворювальній (інвестиційній) базі та, переважним чином, на достатній ринковій основі.

Специфіка трансформаційних процесів в Україні в цей період полягає в стратегії європейської інтеграції України, в залученні до надбань сучасного цивілізаційного процесу і в наближенні до еталону моделі європейського розвитку.

Для вирішення основних завдань інноваційного розвитку слід використати наступні переваги економіки України:

- значний науково-технологічний потенціал, висококваліфіковані наукові та інженерно-технічні кадри, велику кількість об'єктів інтелектуальної (промислової) власності;
 - високий рівень системи вищої освіти;
 - потужний технологічний потенціал оборонних і суміжних з ним цивільних галузей, особливо машинобудування і приладобудування;
 - резерв виробничих потужностей з випуску масової, відносно дешевої продукції, яка здатна знайти збут на внутрішньому ринку, а також на ринках окремих країн;
 - природні ресурси, розвинута мінерально-сировинна база і транспортна інфраструктура.
- Орієнтирами інноваційного розвитку економіки можуть стати:
- зміна політики, передусім промислової та зовнішньоекономічної, з суто сировинної на збільшення виробництва та експорту наукомісткої, конкурентоспроможної продукції;
 - розширення внутрішнього ринку, збільшення частки внутрішнього споживання у структурі ВВП до 70–75 %;
 - випереджаюче зростання ролі машинобудування, насамперед пріоритетних його галузей за рахунок освоєння і випуску систем машин нового покоління, заснованих на нетрадиційних принципах, у тому числі для переробки відходів;
 - частка продукції машинобудування в загальній структурі промисловості повинна

бути збільшена і доведена до рівня 25–30 %;

- обсяги продукції на одного зайнятого у машинобудуванні повинні зрости у 3,5–4 рази за рахунок докорінного технічного і технологічного переозброєння виробництва з використанням новітніх досягнень вітчизняної та світової науки і техніки;

- зростання наукоємності ВВП до 1,7–2,5 %, як це передбачено законодавчими нормами;

- збільшення в десятки разів, проти нинішнього рівня, обсягів прямих іноземних інвестицій, які на сучасному етапі в розрахунку на одного мешканця в Україні не можна навіть близько порівнювати зі значеннями цього показника в країнах західного світу [131, 134].

Інвестиційна політика держави повинна бути спрямована на розвиток наявного потенціалу перспективних високотехнологічних виробників. Одним з головних завдань України є затвердження на світовому космічному, авіаційному та інших ринках перспективних технологій.

У процесі досягнення згаданих орієнтирів необхідно враховувати наступні обмеження, характерні для сучасного етапу розвитку економіки України:

- технологічна відсталість, що обумовлює низьку конкурентоспроможність продукції окремих галузей;

- нерозвиненість сфери малих інноваційних підприємств та інфраструктури в інноваційній сфері;

- дефіцит фінансових ресурсів, який позначається на інноваційній активності виробництв реального сектора економіки [122].

Вирішального значення у впровадженні інноваційної моделі розвитку, утвердженні України як високорозвиненої, соціально-орієнтованої держави ринкового типу з конкурентоспроможною економікою набуває її структурна перебудова.

Головним змістом структурного маневру, виходячи з оцінки сучасних тенденцій і реальних можливостей економіки, буде прискорений розвиток національних галузей і виробництв, що в змозі забезпечити конкурентні переваги на світовому ринку, так і поступове прискорення темпів зростання в суміжних галузях економіки.

Державна структурна політика економічної дипломатії на цьому етапі перебудови має зосереджуватися на розв'язанні таких основних завдань:

- проведенні ефективної промислової і аграрної політики та сприянні підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і світовому ринках;

- забезпеченні структурного маневру у бік підвищення частки галузей і виробництв з високим ступенем промислово-технологічної переробки, значною питомою вагою доданої вартості і швидким оборотом капіталу;

- стимулюванні інноваційного процесу з метою технологічного оновлення, зниження енерго- та матеріалоємності, підвищенні ефективності вітчизняного виробництва;

- завершенні трансформації структури державної власності і управління, податкової системи, товарних і фінансових ринків, інноваційних механізмів та інших в інститути ринкової економіки та сприяння підприємницькій діяльності;

- скороченні та оптимізації державного сектора економіки, підвищення ефективності управління державним майном і корпоративними правами;

- розвиток внутрішнього ринку з підвищенням конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, що сприятиме зменшенню зовнішньої залежності національної економіки та підвищить економічну безпеку держави;

- реструктуризації технологічної і організаційно-господарської структури неефективних суб'єктів господарювання з виділенням підприємств і продукції, що підлягають репрофілюванню, консервації, конверсії або ліквідації, в тому числі і через механізм банкрутства;

- підвищенні інноваційної активності на мікрорівні, сприянні процесам інтеграції та створенні великих ефективних та конкурентоспроможних компаній, всебічної підтримки малого і середнього бізнесу;

- забезпеченні більшої прозорості функціонування природних монополій, організаційного їх поділу на природно монопольні і немонопольні сегменти, посиленні контролю за

витратами та підтриманням необхідного рівня інвестицій;

- формуванні та реалізації державних і галузевих цільових програм розвитку промисловості, аграрного сектора, транспорту, сучасних систем зв'язку і телекомунікацій;

- прискоренні розвитку та ринкової адаптації економічної системи на засадах все-світньої економічної трансформації, що відбувається на базі новітніх інформаційних технологій, посиленні глобальних та регіональних інтеграційних процесів;

- забезпеченні прискореного розвитку та інтеграції у міжнародний інформаційний простір ринкової інфраструктури – товарних бірж, транспортних терміналів, банківських і небанківських фінансово-кредитних установ, ринку інформаційної продукції та послуг;

- підвищенні рівня накопичень в економіці, особливо частки інвестицій в основний капітал, шляхом створення сприятливого інвестиційного клімату та умов переходу від споживацької ідеології у використанні ВВП до забезпечення інвестиційного розвитку [69].

Структурна перебудова економіки України на підґрунті інноваційної моделі розвитку повинна забезпечити необхідні відтворювальні пропорції ВВП та їх позитивну динаміку.

Інноваційна політика повинна бути спрямована на забезпечення прогресивних змін у тенденціях формування і використання ВВП як основи економічного зростання. Пріоритетними напрямками оптимізації відтворювальних пропорцій мають стати:

- постійне зменшення затратомісткості у тенденції співвідношення між витратами (проміжним споживанням) і новоствореною вартістю (валовою доданою вартістю), яке характеризує ефективність виробництва;

- підвищення питомої ваги валового капіталоутворення в структурі ВВП, в першу чергу, за рахунок накопичення основного капіталу, темпи якого повинні перевищувати темпи зростання ВВП. Така тенденція формуватиме інвестиційний тип розвитку економіки, створюючи ресурсне підґрунтя для структурної її перебудови;

- відновлення стимулюючого впливу заробітної плати на інноваційний розвиток і технологічне оновлення виробництва, її відтворювальної функції, підвищення платоспроможного попиту населення та перерозподіл первинних доходів на користь товаровиробників. З цією метою необхідно поступово підвищувати рівень середньої заробітної плати і частку оплати праці в структурі ВВП, за рахунок чого зменшаться нарахування на фонд оплати праці;

- активізація виробництва і структурної перебудови економіки шляхом збільшення в структурі ВВП частки валового прибутку і змішаного доходу за рахунок зменшення податкового навантаження на товаровиробників [76].

Інноваційна модель розвитку економіки на середньострокову перспективу передбачає збереження основних пропорцій її загальногалузевої структури. У формуванні економічного розвитку країни провідну роль буде відігравати промисловість, її частку в загальному обсязі валової доданої вартості слід збільшувати.

Переведення економіки на інноваційний шлях розвитку вимагає відповідного нормативно-правового забезпечення. Перші кроки для його створення в Україні вже зроблено.

Разом з тим цілий ряд проблем, що стоять на заваді інтенсифікації інноваційних процесів, ще не знайшли свого нормативно-правового вирішення в нашій країні. А головне – чинне законодавство України, яким регулюються правовідносини у названій сфері, не має необхідної структурної повноти і системної завершеності. Виходячи з цього, необхідно, спираючись на світовий досвід, розробити кілька взаємоузгоджених законопроектів, які в сукупності з вже прийнятими законами та необхідним комплектом нормативних актів могли б сформувати правове поле для впровадження інноваційної моделі розвитку української економіки.

Зокрема, для активізації інноваційної діяльності в ринкових умовах необхідно законодавче врегулювати питання функціонування інноваційних ринків, місця і ролі в них таких ринкових структур, як інноваційні біржі, консорціуми, акціонерні товариства, асоціації, промислово-фінансові групи з метою коопераційної інтеграції наукових організацій, вузів, промислових підприємств та банків створення і комерціалізації нових технологій.

Існує необхідність внесення змін та доповнень до Бюджетного кодексу України,

зокрема з метою запровадження в системі видатків державного бюджету спеціальних фондів фінансування інновацій, кошти яких будуть використовуватись, зокрема, через механізм державного замовлення на інноваційну продукцію.

З розвитком ринкових відносин виникають умови для створення фондів ризикового (венчурного) капіталу, який відіграє дуже велику роль у кредитуванні інноваційних проектів у більшості розвинених країн світу як найбільш адекватного специфіці інноваційного підприємства. Потенціальними інвесторами фінансових ресурсів в установи венчурного фінансування можуть бути суб'єкти комерційної діяльності, які мають можливість вкладати вільні кошти на тривалі строки, шукають засоби захисту капіталів від інфляційних процесів і отримання у майбутньому високої норми прибутку. Ключову роль тут повинні забезпечити інноваційні фонди різного типу і спрямування. На сьогодні венчурний капітал, який має специфічні особливості, не має в Україні відповідного правового забезпечення і ніяк не стимулюється державою. Виникає необхідність в розробці і прийнятті спеціального закону "Про основні засади формування та регулювання ринку венчурного капіталу в Україні". У цьому законопроекті слід передбачити введення у діюче законодавство поняття "венчурне фінансування", чіткий нормативно-правовий порядок відрахувань і консолідації коштів в інноваційні фонди, а також механізм повернення коштів, формування і реалізацію заходів державної підтримки венчурних фондів, їх управлінських структур і венчурних підприємств, координацію діяльності учасників венчурних проектів, заходи контролю за діяльністю фондів. Серед заходів державної підтримки важливо визначити державні гарантії внесків венчурних фондів в інноваційні проекти; участь державного і приватного капіталу у спільних венчурних проектах, які мають стратегічне значення тощо [83].

У сучасній структурі фінансування інноваційної діяльності надто незначна частка комерційних банків. В інноваційній сфері до цього часу не сформувалися механізми гарантії повернення фінансових коштів та їх страхування. Сучасним законодавством ніяк не стимулюється кредитування такими банками цієї досить ризикованої і в той же час надзвичайно важливої для розвитку економіки держави сфери діяльності. З метою реалізації комплексу заходів з стимулювання взаємодії банківської системи і страхового бізнесу з реальним сектором економіки, включаючи науково-технічну сферу і інноваційну діяльність, слід розробити і запровадити у практику закони "Про стимулювання участі комерційних банків в інвестуванні інноваційної діяльності" і "Про страхування ризику інвестицій в інноваційні проекти".

Важливого значення набуває розробка ЗУ "Про державне регулювання трансферу технологій". Цим законодавчим актом мають бути розв'язані проблеми економіко-правових взаємовідносин ліцензіара і ліцензіата при здійсненні внутрішнього трансферу технологій на ліцензійній основі (всередині країни), здійсненні міждержавного технологічного обміну та комерціалізації інновацій на патентній і безпатентній основі. За допомогою цього закону стане можливим забезпечення еквівалентності міждержавного технологічного обміну, запобігання неконтрольованого ввезення в країну застарілих технологій, припинення практики завищення вартості нематеріальних активів (ноу-хау, об'єктів іноземної інтелектуальної власності) у складі іноземних інвестицій, що має визначатися за результатами державної експертизи. Майбутнім законом мають бути захищені національні інтереси держави і здійснюватися заходи правового регулювання обмежень у передачі технологій (НДДКР, патентів, ліцензій) з міркувань оборони, пріоритетів зовнішньо- і внутрішньоекономічної політики, збереження науково-технічних переваг над країнами-конкурентами.

У чинних законодавчих актах накопичилось чимало протиріч і невідповідностей загальноприйнятим у світі нормам в питаннях охорони прав на інтелектуальну власність, які гальмують винахідницьку діяльність і комерціалізацію нових технологій. Розв'язати їх пропонується шляхом прийняття спеціальних законів "Про врегулювання прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені за рахунок коштів державного бюджету та державних цільових фондів і стимулювання винахідницької діяльності в Україні" та "Про правовідносини між роботодавцем та працівником в питаннях винахідництва, створення корисних моделей та про-

мислових зразків”.

Запровадження передбачених законів нової системи державного регулювання інноваційної діяльності вимагає відповідних змін у цілому ряді чинних законів України. Виходячи з цього, пропонується передбачити розробку ЗУ “Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України, що регламентують інвестиційну та інноваційну діяльність”.

Змінам і доповненням підлягають нормативно-правові акти, які регламентують:

- інституціональні перетворення в народному господарстві;
- податкову систему;
- стимулювання, підтримку та захист виробника;
- торговельні операції, в тому числі експортно-імпортні;
- умови функціонування суб’єктів підприємницької діяльності;
- фінансово-кредитні відносини;
- забезпечення конкуренції, захист інтелектуальної, промислової і комерційної власності;
- міжнародне правове співробітництво;
- доступ фізичних та юридичних осіб до компетентних судів та адміністративних органів України для захисту їх особистих та майнових прав;
- соціальний захист працівників тощо [78].

7.3. Реалізація та захист національних економічних інтересів на основі цивілізаційних детермінант та індикаторів економічної дипломатії

Трактування понять “національний економічний інтерес” і “безпека в міжнародному бізнесі” – вихідний пункт у питанні про сутність і форми економічної дипломатії.

На нинішньому етапі розвитку світової економіки, глобалізації господарської діяльності завдання забезпечувати національний інтерес і гарантувати економічну безпеку своїй країні набуло великої гостроти, а за кількістю країн, що апелюють до цього питання, різних суспільних сил і організацій – широких міжнародних масштабів. Це зумовлено тим, що:

– під впливом інтернаціоналізації господарського життя відбувається ламання традиційних економічних устроїв у межах держав (джерела цього процесу ідуть у глиб століть);

– під впливом транснаціоналізації виробництва і капіталу іноземні фактори усе активніше тиснуть на “національних полях” вітчизняних виробників, усе жорсткіше визначають характер і масштаби попиту у всіх видів споживачів за кордоном (це нове явище кінця ХХ ст., воно викликано появою ТНК);

– під впливом найбільш великих учасників світового ринку умови роботи на ньому стали визначатися ліберальними економічними ідеями з властивими такому підходу глобальними фінансовими мірками, з неминучим переділом сфер впливу у світовому господарстві, з важкими наслідками для соціальної сфери, екології та інших областей загальнолюдських інтересів (це новітнє явище, що несе серйозні наслідки для економіки ХХІ ст.).

На сучасному етапі розвитку національні економічні інтереси варто розглядати як характерну рису цивілізованого суспільства. А це припускає, що суспільство структуроване, усі суб’єкти його діють за єдиними правилами, свої проблеми вирішують у режимі діалогу, визнаючи і неухильно дотримуючи не тільки свої права й обов’язки, але також поважаючи і чужі права. У самому загальному плані національний економічний інтерес включає здатність кожного суспільства, кожної держави вирішувати наступні задачі:

– розвивати і модернізувати національну економіку, зміцнювати життєздатні національні виробництва, для того щоб конкурентні позиції у світовому господарстві зміцню-

валися, а разом з ними зміцнювався і статус своєї країни у міжнародному бізнесі;

- використовувати участь у міжнародно-кооперованих виробництвах (у тому числі транснаціонального типу) для удосконалювання внутрішньої структури і підвищення ефективності національної економіки;

- передбачати можливість відмови від окремих неефективно працюючих національних виробництв;

- забезпечувати зростання добробуту і багатства свого населення, розширення інвестиційного і споживчого ринків, розвиток життєздатних національних традицій у культурі, підприємстві;

- надавати національному господарському середовищу відповідну соціальну орієнтацію, розвивати і заохочувати суспільну відповідальність бізнесу;

- активно і конструктивно брати участь у міжнародних політичних структурах в інтересах адекватного врахування національних інтересів при розробці і модернізації “правил гри” на світовому ринку [144].

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку важливою рисою характеристики національного господарства держави є перехід бізнесом національного кордону, що створює таку ситуацію, коли в області питань економічної дипломатії постає питання захисту національних економічних інтересів.

Сьогодні дії всіх ланок державного управління мають бути спрямовані на розбудову демократичного суспільства та забезпечення ефективного сталого та безпечного розвитку України з урахуванням її національних інтересів. Така діяльність потребує стратегічної перспективи, визначення пріоритетних цілей розвитку суспільства з урахуванням всіх чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, формування у масовій свідомості бажаної моделі майбутнього. Саме цим цілям має слугувати стратегія національної безпеки, яка окреслює методологічні та концептуальні орієнтири розвитку держави та визначає загальні механізми імплементації життєво важливих національних економічних інтересів.

Стратегія національної безпеки як комплексний інтегральний документ має узгоджувати геополітичні орієнтири та економічні ресурси, внутрішні соціально-політичні й економічні інтереси та зовнішньополітичні впливи, враховувати соціальні, ідеологічні, екологічні, науково-технічні та інші чинники, а головне, визначити стратегічні напрямки та пріоритети політики в усіх визначальних сферах від внутрішніх трансформаційних процесів, соціально-економічних, воєнно-політичних та адміністративних реформ до проблем євроатлантичної і європейської інтеграції, співпраці з міжнародними інституціями та структурами [104].

Основу стратегії мають складати універсальні ціннісні орієнтири спрямовані на розбудову правової демократичної держави, громадянського суспільства і ринкової економіки.

Основним принципом стратегії є принцип балансу інтересів людини, суспільства та держави в усіх сферах життєдіяльності. У розробці моделі стратегії доцільно виходити з національних цінностей та національних інтересів. На основі оцінки останніх визначити основи національної політики та стратегічні напрямки її здійснення. При цьому має бути здійснена оцінка ризиків.

Національні цінності – цінності, що формують правову, філософську та етичну основи для забезпечення подальшого існування країни, це цілі нації. Національні інтереси – об’єктивні потреби матеріального та духовного існування як внутрішньо цілісного та самобутнього соціального утворення, що сприймаються нацією в контексті міжнародних відносин. Вони визначають участь країни в подіях світового рівня. Тільки через призму їх реалізації та захисту можуть і повинні визначатися національні цілі, формуватись політика та стратегія країни.

Стратегічна оцінка передбачає вивчення і оцінки внутрішніх та зовнішніх умов для визначення сил і тенденцій, що впливають на національні економічні інтереси, загроз національним економічним інтересам та можливостей щодо їх попередження та нейтралізації.

Для забезпечення захисту національних економічних інтересів політики країни фор-

мулюють політичні принципи, які визначають процес формування національної стратегії. Національна політика являє собою загальний рівень дій та завдань управління, які визначені на державному рівні з метою забезпечення захисту національних інтересів. Своє відображення національна політика знаходить у різних документах, промовах, політичних заявах та інших виступах державних чиновників від імені уряду.

Визнано, що стратегія національної безпеки – це мистецтво і наука використання всіх елементів державної влади в мирний та військовий час. Її формування передбачає наявність стратегічного мислення, основу якого складають осмислення цілей, способів та засобів їх досягнення [107].

У розробці стратегії особливо важливе місце займає система управління ризиками. Стратегічні ризики, що становлять загрозу національним економічним інтересам держави, сталому її розвитку, зумовлені уразливістю населення, військових і господарських об'єктів, навколишнього середовища до руйнівного впливу різних джерел і чинників загроз. Метою такого управління є відвертання або зниження стратегічних ризиків до прийнятної величини, спрямованих на забезпечення сталого розвитку суспільства та держави.

Внутрішнє становище сучасної України разом із позитивним впливом реформ, що проводяться, характеризується негативними та досить довготривалими наслідками системної кризи. Тривалий процес економічних перетворень, різка соціальна поляризація суспільства, криміналізація багатьох сторін суспільного життя – ось не повний перелік процесів, що є джерелами загроз для України. Правильний вибір стратегії дозволяє зосередити зусилля й ресурси на реалізацію потенціалу соціального та економічного розвитку і тим самим забезпечити ефективний і безпечний розвиток усіх сфер життєдіяльності людини, суспільства і держави в ринкових умовах.

Отже, стратегія національної безпеки України – це система великомасштабних державно-політичних рішень і вироблених напрямів діяльності у сфері забезпечення національних інтересів, послідовна реалізація яких забезпечує досягнення стратегічної мети основними суб'єктами політики, генеральна лінія, спрямована на розв'язання завдань цілого історичного періоду, на досягнення фундаментальних, довготермінових цілей [136].

Проблематика національних економічних інтересів має особливе значення для країн, що перебувають на етапі ринкової трансформації, зокрема, для України.

На сучасному етапі розвитку важливою рисою характеристики національного господарства держави є перехід бізнесом національного кордону, що створює таку ситуацію, коли в області питань економічної дипломатії постає питання захисту національних економічних інтересів.

Для забезпечення захисту національних економічних інтересів політики країни формують політичні принципи, які визначають процес формування національної стратегії. Національна політика являє собою загальний рівень дій та завдань управління, які визначені на державному рівні з метою забезпечення захисту національних економічних інтересів.

Поява категорії “національні економічні інтереси” (національні інтереси в економічній сфері) пов'язана із становленням економічної незалежності країни. Як об'єктивний чинник, національні економічні інтереси є водночас категорією економічної теорії та політології, тісно переплітаються із категоріями економічного суверенітету, економічної безпеки, економічної сфери країни та її складовими тощо.

Під національними економічними інтересами слід розуміти сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, задоволення яких забезпечує ефективне функціонування та сталий розвиток її економічної системи, а через неї й економіки. Економічні інтереси є об'єктивним виразом функціонування економічної сфери країни. Вони виступають як провідна складова системної сукупності національних інтересів, тому що економічна сфера є базовою [3, с. 18].

Реалізація (захист) національних економічних інтересів дуже тісно пов'язана із

забезпеченням економічної безпеки держави. Остання виступає як стан, при якому національні економічні інтереси захищені від внутрішніх і зовнішніх загроз. За суттю реалізація (захист) економічних інтересів і є змістом забезпечення економічної безпеки. Захист національних економічних інтересів є найважливішою функцією системи забезпечення безпеки економічної сфери.

Мета реалізації національних економічних інтересів полягає в підтриманні такого стану економічної сфери держави, який характеризується збалансованістю, стійкістю до негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування економіки держави і економічне зростання [122].

Виходячи з мети національних економічних інтересів, головним (стратегічним) з них на перехідному етапі до ринкової економіки слід вважати такий стан (або системну сукупність характеристик стану) економічної сфери, до якого треба прямувати, тобто стан, який повністю відповідає вимогам ринкової економіки. Такий підхід надає можливість відобразити сукупність національних економічних інтересів у вигляді “дерева цілей”.

Національні економічні інтереси можна поділити на поточні (тактичні), пов’язані з розв’язанням невідкладних проблем функціонування або розвитку економічної системи та усуненням загроз, що призвели до кризових явищ у економічній сфері і які в такому вигляді є пріоритетами державної політики щодо забезпечення економічної безпеки на певний період, і довгострокові (стратегічні), що є виразом цілей визначеної економічної політики держави в цілому на перспективу.

Для більш ефективної організації процесу визначення і реалізації національних економічних інтересів доцільно користуватися наступним алгоритмом [3, с. 20]:

- аналіз світового досвіду організації визначення і реалізації національних економічних інтересів зарубіжних країн;
- аналіз з точки зору дотримання економічної безпеки існуючого стану економічної сфери, її якісних характеристик і кількісних значень індикаторів;
- визначення на основі зробленого аналізу загроз економічній безпеці;
- визначення сукупності національних економічних інтересів на певний період та їх прийняття на державному рівні;
- розробка стратегії забезпечення економічної безпеки України і в її складі – інтересів, цілей і кількісних значень показників розвитку економічної сфери країни;
- розробка пріоритетів державної політики (у складі державної програми забезпечення економічної безпеки) щодо ліквідації чи зниження негативного впливу загроз національним економічним інтересам;
- організація постійного моніторингу загроз реалізації економічних інтересів держави;
- організація та моніторинг здійснення заходів щодо ліквідації чи зменшення впливу негативних чинників.

Національні економічні інтереси потребують спочатку визначення, а потім – ефективної організації механізму своєї реалізації і захисту. Визначення цих інтересів має ґрунтуватись на, по-перше, сукупності цілей економічного і соціального розвитку країни на конкретному етапі, по-друге, врахуванні існуючого стану економічної сфери і переліку та змісту виявлених загроз щодо неї, по-третє, системі визначених якісних і кількісних критеріїв стану економічної сфери, який відповідатиме вимогам сучасної ринкової економіки. Тобто сукупність економічних інтересів на кожному етапі соціально-економічного розвитку країни не буде незмінною, а залежатиме від наведених вище чинників. Національні економічні інтереси як поточні, так і довгострокові, мають визначатись і затверджуватись на державному рівні у складі стратегії забезпечення економічної безпеки України. Слід також підкреслити, що за нинішніх умов нерозвиненості і нестабільності економічної сфери одноразова реалізація національних економічних інтересів неможлива. Їх реалізація має бути послідовною, а її

тривалість обумовлюється темпами розвитку економічної сфери, а також наявністю всіх потрібних для функціонування економіки ресурсів. А це, в свою чергу, вимагає визначення пріоритетних національних економічних інтересів, реалізація яких має стати першочерговою.

У концепції національної безпеки України до пріоритетних національних інтересів віднесено [104]:

- створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади і місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав та свобод людини;

- досягнення національної згоди, політичної і соціальної стабільності, гарантування прав української нації та національних меншин України;

- забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості кордонів;

- створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки;

- забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства;

- збереження та підвищення науково-технічного потенціалу;

- укріплення генофонду українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу;

- розвиток української нації, історичної свідомості, розвиток етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності громадян всіх національностей, які складають український народ;

- налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтеграція в європейське та світові співтовариства;

У цілому національні інтереси в економічній сфері визначаються необхідністю забезпечення добробуту українського народу та посідання такого місця в світовому поділі праці, міжнародній торгівлі та фінансах, яке б відповідало її природним, трудовим та інтелектуальним ресурсам, сприяло реалізації потенціалу великої європейської держави. Здійснення національних економічних інтересів можливе за рахунок консолідації зусиль держави, суспільства, політичних партій і рухів, суб'єктів економічної діяльності, відсутність якої слід розглядати як найголовнішу з загроз національній безпеці України. На сучасному етапі реалізація цих інтересів потребує в цілому, насамперед, зупинення подальшого руйнування економіки, досягнення економічної стабільності і переходу до фази економічного зростання.

На етапі переходу до ринкової економіки стратегічним національним інтересом слід вважати таку системну сукупність характеристик стану економічної сфери, яка повністю відповідає вимогам ринкової економіки. Ці характеристики стану впливають із сутності основних суперечностей, присутніх економічній сфері. Власно вони і є національними економічними інтересами першого рівня і водночас мають стратегічний довготривалий характер. До таких інтересів слід віднести [107]:

- об'єктивну необхідність задоволення всією сукупністю ресурсів зростаючих матеріальних і духовних потреб людей;

- оптимальне забезпечення потреб економіки в різного роду ресурсах, необхідних для її ефективного функціонування;

- задоволення потреб економіки в ефективно діючому економічному механізмі, заснованому на засадах ринкової економіки;

- забезпечення відповідності потреб економічної системи в ефективній структурі державного управління і регулювання;

- збалансованість між національними і регіональними інтересами в економічній сфері;

- збалансованість між національними економічними інтересами і економічними інтересами первинних ланок народного господарства;

- збалансованість між національними інтересами в економічній сфері і міжнародними

економічними інтересами та економічними інтересами інших країн.

Сукупність національних економічних інтересів другого рівня, які послідовно впливають із національних економічних інтересів першого рівня, можна поділити на дві групи:

1) пов'язані із реформуванням економічної сфери і створенням її інфраструктури, яка б задовольняла потребам ринкової економіки;

2) пов'язані із вирішенням найгостріших проблем сьогодення в економіці країни.

До першої групи національних економічних інтересів другого рівня слід віднести наступні:

– створення умов для активізації розвитку економічних суб'єктів;

– підвищення науково-технічного та інноваційного потенціалів, зростання конкурентоспроможності національної економіки;

– запровадження економічного механізму збереження і відтворення природних, трудових, інтелектуальних, енергетичних ресурсів і основних фондів країни, а також економічного стимулювання найефективнішого їх використання;

– здійснення бюджетної реформи на основі розробки і прийняття Бюджетного кодексу, що надавало би можливість систематично виконувати бюджетні призначення і ліквідувати нецільове використання бюджетних коштів;

– суттєве вдосконалення податкової системи на основі розробки і прийняття Податкового кодексу, який би, з одного боку, вирішував проблему наповнення дохідної частини бюджету, а з іншого, заохочував підприємства в ефективній роботі;

– вдосконалення і розвиток грошово-кредитної системи з метою забезпечення грошовою масою і кредитами потреб економіки і населення;

– реформування системи залучення вітчизняних і іноземних інвестицій у національну економіку з метою забезпечення самовідтворення національної економіки і економічного зростання країни;

– прискорення розвитку національної банківської системи на чолі з незалежним Національним банком України, що дозволило би мати потужний банківський сектор, спроможний забезпечувати достатнє фінансування національної економіки і суспільства;

– створення повноцінного фондового сектора, спроможного забезпечувати перебудову національної економіки, залучення збережень населення і підприємств в її розвиток, а також надійний захист майна громадян і економічних суб'єктів;

– реформування системи оплати праці;

– розвиток і становлення потужного ринку страхових послуг, який би ефективно захищав майнові і соціальні інтереси населення, фінансові інтереси банків, інвесторів, підприємств і організацій;

– реформування пенсійної системи, медичного і соціального забезпечення [90].

До другої групи національних економічних інтересів другого рівня доцільно включити такі:

– забезпечення збалансованості структури зовнішньої торгівлі, що передбачатиме як задоволення потреб внутрішнього ринку і захист вітчизняних товаровиробників з використанням прийнятих у міжнародній практиці засобів, так і розвиток експортного потенціалу;

– спроможність економіки країни функціонувати в режимі розширеного відтворення;

– наявність міцних і конкурентоспроможних транснаціональних корпорацій, створених за участю вітчизняних підприємств;

– подолання платіжної кризи і забезпечення економічної і фінансової стабілізації в країні;

– легалізація тіньової економіки в офіційну, повернення тіньових капіталів з-за кордону і забезпечення їх вкладення в розвиток національної економіки;

– ліквідація заборгованості із заробітної плати, пенсій, інших соціальних виплат;

– забезпечення стабільності національної грошової одиниці і її конвертованості, утворення достатнього золотовалютного запасу країни;

– поступове зниження інфляції та доведення її до 5 % на рік;

– досягнення і підтримання позитивного зовнішньоторговельного сальдо і сальдо

платіжного балансу [90].

Отже, визначення національних економічних інтересів надає можливість перейти до розробки державної політики забезпечення економічної безпеки у вигляді сукупності її основних напрямків. З іншого боку, при визначенні пріоритетів економічної безпеки важливо враховувати загальнонаціональні пріоритети, серед яких на сучасному етапі розвитку країни, насамперед треба назвати наступні, що більшою частиною лежать у площині економіки [105]:

- укріплення економічних засад державності і національної безпеки;
- продовження системних реформ у державі, економіці і суспільстві;
- забезпечення критичної маси економічних перетворень, які б дозволили повніше задіяти ринкові механізми;
- стабілізація виробництва і забезпечення економічного зростання;
- глибока структурна перебудова національної економіки, утвердження науково-технологічної моделі її розвитку.

Сучасні умови розвитку відкритих економік (зокрема, трансформаційні реалії України) вимагають ґрунтовної та комплексної оцінки можливостей національної інтеграції до світового господарського простору. Актуальність проблематики такої інтеграції, а також практичні потреби в ній зумовлюються потенціалом торгово-інвестиційного партнерства, розвитку спеціалізованого виробництва, причому процеси реалізації цього потенціалу визначаються факторами глобального економічного середовища і взагалі тенденціями цивілізаційних процесів.

Такими тенденціями є перехід до якісно нового технологічного укладу виробництва, що базується на знаннях, інформаційних ресурсах і технологіях, а також лібералізаційні процеси, що відбуваються у світі, та регіоналізація.

Блок глобальних детермінант пов'язаний з тенденціями і феноменами, технологічними за своєю природою. Це ті явища у сфері виробництва, змістом яких є поява нового обладнання, більш ефективної техніки, що вирішує принципово нові завдання, нових підходів в організації менеджменту сфери господарювання, залучення до процесів виробництва принципово нових матеріалів тощо. Йдеться не тільки про застосування поліпшених способів і засобів задоволення існуючих потреб, але й про появу нових цінностей і критеріїв благополуччя та прогресу. Сказане (а це різномірні за своєю природою події, явища, моделі поведінки людей та матеріальні процеси) прийнято позначати терміном “інновації”, який є категоріальною прив'язкою, скоріше, до часового контексту, ніж просто до певного буттєвого наповнення. На думку економістів, аналітичний погляд на новітні тенденції в економічному житті людства повинен “вихопити” те, що, по-перше, пронизує всі феноменальні прояви інноваційності, а по-друге – визначає її головну, сутнісну рису. Це – інформаційність, інформаційна насиченість, якщо йдеться про об'єкти соціально-економічних відносин, або тенденції до дедалі більшої інформаційної насиченості, якщо розглядаються процеси розвитку систем виробництва і соціально-економічних відносин. Отже, міжнародна торгівля означає не просто “визнання” світовим ринком корисності національного експортного продукту, але й “визнання” відповідної моделі виробництва, “закріплення” соціальної структури суспільства з його націленістю на пріоритети технологічного (а в ряді аспектів і гуманітарного) змісту. Крім того, безперечно, що збут є джерелом інвестиційних та оборотних коштів для подальшого розвитку такого виробництва. Причому завдяки технологічній монополії, яка нерідко характеризує інформаційно-інноваційну парадигму національного розвитку, можуть з'являтися додаткові інвестиційні та оборотні кошти, що виступають фактором прискорення розвитку лідерів світової економіки та закріплення їх відриву від решти країн світу [47].

Тепер слід перейти до другого блоку детермінант, зміст якого наповнюють явища, події та фактори гео економічного порядку. Насамперед, можна сказати про інтернаціоналізацію в її домінуючій на сьогодні формі прояву – глобалізації. За своєю природою інтернаціоналізація – це процес розширення господарської діяльності за межі окремих національних економік у вигляді багатосторонніх коопераційних контактів з метою підвищення

продуктивності та ефективності виробництва. Ключовими рисами такої транснаціоналізації ринкової діяльності є усунення перешкод з боку урядів для руху товарів і факторів виробництва, а також подальша активізація міжнародних організацій, які сприяють лібералізації руху товарів і факторів виробництва.

Разом з тим за своєю природою згадані процеси є багатовимірними, а їх наслідки для окремих країн – надто неоднозначними. Очевидно, що їх позитивні результати – можливість розвивати спеціалізоване виробництво, зниження затрат на утримання контрольно-адміністративних інститутів (насамперед, митниць і регламентуючих відомств) – супроводжуються підвищенням уразливості фінансових систем, небезпекою колапсу ряду галузей національного виробництва, що, у свою чергу, може спричинити радикальне погіршення умов життя і соціально-політичні ускладнення.

Особливо характерними такі небезпеки є для держав, які переживають складні етапи докорінних реформ і створення ефективних ринкових систем (і зокрема, для України). І саме тому принципового значення набуває оцінка особливостей і основних наслідків інтернаціоналізації економічних систем на сучасному етапі.

Міжнародні економічні відносини як цілісний механізм, який ґрунтується на зворотних зв'язках, є функціональною системою реалізації господарських інтересів діючих суб'єктів за допомогою специфічних принципів, властивих для інтернаціонального рівня спілкування, та інструментів їх досягнення. Для цього механізму властивий динамізм, який, з огляду на історичні та національні особливості, зумовлює логіку саморозвитку міжнародної економічної діяльності окремих країн.

У чому полягає сьогоднішня специфіка механізму міжнародних економічних відносин? Тепер, коли людство увійшло до третього тисячоліття, навіть від тих моделей світового розвитку, які існували ще в порівняно недалекому минулому (перша половина XX ст., перші десятиліття після Другої світової війни), міжнародна система господарських відносин відрізняється значно більшою інтегративністю.

Характеристиками процесу переходу до сучасної глобалізаційної моделі постали зростання обсягів і підвищення якості споживання у країнах Заходу, а також збільшення розриву між провідними, найбагатшими державами (сьогодні кажуть про “золотий мільярд” – населення цих країн) і найбіднішими державами світу. Причому дуже часто в останніх умови життя погіршувалися не тільки відносно (порівняно з умовами життя в найуспішніших країнах), але й абсолютно, що супроводжувалося поширенням жебрацтва, зростанням безробіття і навіть масовим голодуванням. Крім того, внаслідок дії механізмів нерівномірного перерозподілу інформаційних ресурсів і фактичної монополії провідних держав на початку XXI ст. ці розриви тільки збільшуються.

У цьому контексті можна говорити про те, що основними геоекономічними наслідками сучасної парадигми диспропорційного розвитку є не просто диференціація країн за рівнем добробуту, за рівнем внутрішньосупільної доцільності та вигідності моделі відкритої економіки і за сприятливістю місця країни у системі міжнародного поділу праці, а посилення й закріплення такої диференціації з об'єктивних і суб'єктивних причин.

З огляду на наявні тенденції до глобалізації та регіоналізації, а також до подальшої активізації силового тиску з боку провідних держав світу на економіки країн “третього світу” та трансформаційні суспільства, виникає необхідність розробки і впровадження активної інтеграційної моделі. На відміну від пасивної, вона будується не на імітаційних принципах побудови відкритого ринкового господарства, а на науково обґрунтованому механізмі національної спеціалізації економіки, на комплексі міжнародно-коопераційних домовленостей з основними торгово-економічними партнерами України.

Важливою складовою механізму реалізації та захисту національних економічних інтересів є сукупність індикаторів (показників), за допомогою яких можна характеризувати рівень реалізації цих інтересів. Індикатори можуть характеризувати в кількісному вигляді як

стан економічної сфери, так і результати здійснення національних економічних інтересів у динаміці. У цілому механізм реалізації та захисту національних економічних інтересів є важливою складовою загального механізму забезпечення економічної безпеки України.

Відповідно до цього є вкрай важливим визначення основних характеристик та порогових індикаторів безпечної економічної сфери.

Визначення основних критеріїв (характеристик) економічної сфери, за яких її безпека підтримується на належному рівні, має важливе методологічне і практичне значення для забезпечення економічної безпеки. Краще критерії, що характеризують економічну сферу, визначати за її складовими (секторами). Розподіл за вказаними секторами умовний, тому що всі вони нерозривно пов'язані між собою в єдину систему – економічну сферу держави. Наведені кількісні та якісні критерії (характеристики) та порогові значення індикаторів характеризують економічну сферу, яка, по-перше, притаманна ринковій економіці, по-друге, знаходиться в безпечному стані. Що стосується кількісних критеріїв безпечного стану економічної сфери, то вони не можуть перевищувати (бути меншими) порогових значень індикаторів цієї сфери [68].

Бюджетний сектор – зведення до мінімуму дефіциту державного бюджету (не перевищує 3 % ВВП), безумовне виконання дохідної та видаткової частин бюджету (видатки державного бюджету не більші за 20 % ВВП), державний (внутрішній і зовнішній) борг не сягає небезпечного рівня (загальний – не перевищує 60 % ВВП, а зовнішній – 70 % обсягу річного експорту або 25 % ВВП, внутрішній – 30 % ВВП, витрати на обслуговування і погашення внутрішнього державного боргу не перевищують 25 % суми доходів державного бюджету), а темпи його зростання не можуть перевищувати темпів зростання ВВП, сама бюджетна система спроможна забезпечувати повне фінансування запланованих витрат і цільове використання бюджетних коштів. Рівень перерозподілу ВВП через консолідований бюджет знаходиться в межах 38–40 %. Рівень зовнішньої заборгованості на душу населення (для країн з перехідною економікою) не більше 200 дол. США, витрати на обслуговування і погашення зовнішнього боргу – 18 % обсягу експорту чи 20 % доходів державного бюджету, а відношення короткострокової зовнішньої заборгованості до поточних бюджетних надходжень не більше як 40 %. Частка зовнішніх запозичень у покритті дефіциту державного бюджету не повинна перевищувати 30 %.

Грошово-кредитний сектор – обсяг обігових коштів підприємств всіх форм власності знаходиться на рівні, який забезпечує нормальне їх функціонування, відсутні бар'єри в розрахунках між підприємствами і їх заборгованість бюджету, рівень простроченої кредиторської і дебіторської заборгованості дорівнює нулю, постійно зростає обсяг безготівкових розрахунків, як в народному господарстві, так і при сплаті населенням куплених товарів і послуг.

Скорочується відповідно до розгортання безготівкових розрахунків частка грошової маси поза банками до рівня, не більшого за 4 % ВВП, збільшуються основні грошові агрегати (зокрема, грошова маса має перевищувати 15–20 % ВВП), емісія (приріст грошової бази) не перевищує встановлених нормативів, знижується рівень доларизації грошового обігу (не повинен бути більшим 10 % грошової маси в національній валюті, а обсяг іноземної валюти готівкою до національної валюти готівкою – не більше 25 %), зростає рівень монетизації економіки до значення, яке є достатнім для її забезпечення грошовою масою (не менш як 50 % ВВП).

Обсяги наданих економіці країни кредитів мають забезпечувати фінансування обігових коштів підприємств у необхідних для їх нормального функціонування розмірах, а також довгострокове інвестування в народне господарство, яке забезпечує економічне зростання (кредитні надходження до економіки мають бути більшими за річний обсяг ВВП). При цьому облікова ставка НБУ не перевищує 10-відсотковий рівень, відсоткова ставка за державними паперами – 8,5 %, а відсоткові ставки комерційних банків – 15 %, створено економічні умови для зростання обсягів депозитів підприємств і населення.

Інвестиційний сектор – обсяг вітчизняних і іноземних інвестицій достатній не тільки

для самовідтворення економіки, але й забезпечення економічного зростання країни. За світовим виміром такий обсяг вітчизняних інвестицій має перевищувати 17 % ВВП, а прямих іноземних – 5 %.

Валютний сектор – обмінний курс гривні до іноземних валют є спочатку паритетним до темпів інфляції, а потім – стабільним, гривня стає вільно конвертованою валютою, обсяг золотовалютних резервів країни достатній для підтримання стабільності національної грошової одиниці (перевищує обсяг тримісячного імпорту). Позитивним є сальдо зовнішньоекономічної діяльності, в ній відсутні бартерні операції, сальдо платіжного балансу стає також нульовим або позитивним. Рівень забезпеченості готівкової валюти валютними резервами має бути більшим за 100 % [68].

Банківський сектор – наявність стійкої до кон'юнктурних коливань на вітчизняному і світовому фінансових ринках, надійної і повнокровної банківської системи з автономним національним банком, спроможність цієї системи забезпечувати фінансування в необхідних розмірах народного господарства, населення та держави. Приріст первинної емісії НБУ не більш за 20 %.

Фондовий сектор – розвиток і становлення повноцінного фондового ринку, який має забезпечувати реструктуризацію вітчизняної економіки, стимулювати вкладення збережень населення і підприємств в її розвиток і фінансову стабілізацію, є стійким до кон'юнктурних коливань на світовому фондовому ринку, національний індекс акцій є стабільним.

Наявність надійної і потужної системи захисту і примноження майна громадян і господарюючих суб'єктів, яка б також забезпечувала вагому частку фінансування реструктуризації економіки та її зростання.

Страховий сектор – становлення надійного сектора страхових послуг, спроможного ефективно захищати майнові права та інтереси населення і господарюючих суб'єктів, суттєво впливати на реструктуризацію економіки і забезпечувати її зростання. Надходження страхових платежів є більшим за 7 % ВВП.

Внутрішньо-економічний сектор – повністю здійснено перехід до ринкових відносин і створено повноцінну ринкову інфраструктуру, в наявності всі умови для сталого економічного зростання народногосподарського комплексу. Наявність достатнього рівня розвитку галузей виробництва, які мають життєво важливе значення для функціонування держави як у звичайних, так і в екстремальних умовах і здатних забезпечити процес відтворення незалежно від дії чинників, що створюють загрози економічній безпеці, а також замкнених циклів у ключових виробництвах, диверсифікованих зовнішніх джерел фінансових, сировинних, енергетичних ресурсів, участь вітчизняних виробників у міжнародній кооперації на вигідних для них та для держави умовах (обсяг ВВП на душу населення від середнього по “сімці” розвинутих країн не менший за 50 %, його щорічний приріст перебільшує 3 %, частка обробної промисловості в загальному обсязі промислової продукції не менша за 70 %, а частка машинобудування – 20 %, витрати на НДДКР – 2 % ВВП, знос основних фондів не перевищує 50 %). Тіньовий сектор економіки не перевищує 10 % ВВП. Вітчизняні валютні кошти повертаються з-за кордону, інфляція в цілому не перебільшує 3,1 % на рік, стають стабільними ціни [68].

Зовнішньоекономічний сектор – позитивне сальдо зовнішньоекономічної діяльності, зростання експорту наукоємних, високотехнологічних товарів та послуг (частка в експорті високотехнологічної продукції не менша за 15 %, а продукції машинобудування – 40 %), наявність тільки критичного імпорту (частка імпорту у внутрішньому споживанні не більша за 25 %), відсутність бартерних операцій у зовнішньоекономічній діяльності.

Соціально-економічний сектор – створено економічні передумови для сталого зростання добробуту населення і задоволення його потреб в якісному забезпеченні всіма видами соціальних послуг. Витримується баланс грошових доходів та витрат населення, відсутня заборгованість із заробітної плати, пенсій, інших соціальних виплат. Діє ефективна система трудових відносин і оплати праці, соціальні пільги і субсидії надаються лише незахищеним

верствам населення. Реформована пенсійна система відповідає з одного боку, вимогам ринкової економіки, а з другого – справедливому пенсійному забезпеченню. Рівень безробіття не перевищує 7 %, розрив між 10 % найбільш і 10 % найменш забезпечених груп населення менший за 8 разів, частка населення за межею бідності – не перевищує 10 %, співвідношення мінімальної і середньої зарплати не перевищує – 3 рази, співвідношення середньої пенсії та зарплати – не більше 0,7–1 разу.

Світовий, а також вітчизняний, досвід надає можливість визначити порогові значення основних індикаторів безпечного стану економічної сфери. При визначенні порогових значень індикаторів, наведених вище, також використано порогові значення критеріїв приєднання країн-кандидатів до Маастрихтської угоди, а саме: загальний державний борг – 60 % ВВП, загальний дефіцит бюджету – 3 % ВВП, річний рівень інфляції – 3,1 %, річна відсоткова ставка за державними цінними паперами – 8,5 %.

Отже, визначення національних економічних інтересів надає можливість перейти до розробки державної політики щодо забезпечення економічної безпеки у вигляді сукупності її основних напрямків. З іншого боку, при визначенні пріоритетів економічної безпеки важливо враховувати загальнонаціональні пріоритети, серед яких на сучасному етапі розвитку країни, насамперед треба назвати наступні, що більшою частиною лежать у площині економіки [106]:

- укріплення економічних засад державності і національної безпеки; продовження системних реформ у державі, економіці і суспільстві;
- забезпечення критичної маси економічних перетворень, які б дозволили повніше задіяти ринкові механізми;
- стабілізація виробництва і забезпечення економічного зростання;
- глибока структурна перебудова національної економіки, утвердження науково-технологічної моделі її розвитку.

Тим часом важливим завданням урядових структур є запобігання проникненню на територію країни недоброякісних товарів, які не відповідають технічним, екологічним і медичним вимогам. Це актуально для України, чий ринок руйнується, а споживачі потерпають через недостатність вжитих державою заходів щодо сертифікації імпорту та контролю за якістю продукції, що ввозиться.

Як свідчить міжнародна практика, з метою фінансової стабілізації всередині країни уряд може вдаватися до того, щоб примусити експортерів продавати валюту (тобто всю валютну виручку або її частину), яку вони заробляють на зовнішніх ринках. На різних історичних етапах подібні заходи вживалися країнами, різними за рівнями соціально-економічного розвитку та моделями регулювання. На початкових етапах реформування економік це є типовим для пострадянських і посткомуністичних держав. Але й деякі провідні ринкові країни при виникненні валютно-фінансових диспропорцій або при загрозі можливих ускладнень запроваджували жорсткі обмеження режиму валютно-фінансового обігу. Найпоказовішим у цьому відношенні є приклад Франції, адже тут протягом XX ст. збільшення посилення валютного режиму відбувалося декілька разів (зокрема, в 1915, 1939, 1968 і 1981 рр.).

Отже, міжнародний досвід показує, що повномасштабне входження України до системи світового господарства на вигідних для неї умовах має сприяти розвитку ринкових інститутів, виробничої та банківсько-кредитної сфер, стимулювати науково-дослідну та інноваційну діяльність, а також інформаційний обмін із зовнішнім оточенням.

На базі аналізу міжнародного досвіду поширення інноваційної парадигми розвитку відкритих економік в Україні доцільно добитися переведення економіки на інноваційні принципи її побудови, зокрема, з визначенням галузевих і науково-технічних пріоритетів, а також конкретних організаційних механізмів реалізації цього підходу.

8. ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ У ПРИСКОРЕННІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

8.1. Історичні аспекти формування інституційної структури ЄС як фактора стабільності співіснування

Першими угодами, підписаними між Україною та ЄС були: “Угода між Європейськими Співтовариствами та Україною про торгівлю текстильними виробами” (від 5.05.1993) та “Угода між Урядом України і Комісією Європейських Співтовариств про заснування представництва Комісії Європейських Співтовариств України та про його привілеї та імунітети” (від 17.09.1993).

Наступні угоди “Про створення Контактної групи по вугіллю та сталі” (від 8.06.1994) та “Про партнерство та співробітництво між Україною та Євросоюзом та їх державами-членами” (від 14.06.1994) та інші, мають безпосереднє прикладення у конкретних галузях.

Представництво Європейської Комісії в Україні було відкрито у Києві у вересні-жовтні 1993 р. Воно має статус дипломатичної місії та офіційно представляє Європейську Комісію в Україні [73].

Такі представництва, які відкриті в Україні, існують в усьому світі. Взагалі працює 126 представництв, найбільшими з яких є представництва у Москві, Токіо та Вашингтоні. Представництва забезпечують втілення програм кооперації та сприяння Європейського Союзу у країнах-партнерах [108].

Представництва займаються питаннями двосторонньої торгівлі та інвестицій. Вони повністю втілюють спільну зовнішню політику та політику безпеки ЄС в рамках загального положення. Представництва працюють у тісному контакті з посольствами країн-членів ЄС, а також з урядом та неурядовими організаціями країн-партнерів. Крім цього, Представництва мають серйозні завдання щодо розповсюдження інформації та роз’яснення процесу подальшого розвитку ЄС.

Представництво Єврокомісії у Києві здійснює керівництво виконанням угоди про партнерство та співробітництво між ЄС та Україною, яку було ратифіковано у березні 1998 р. і яка є основним документом, що регламентує стосунки між ЄС та Україною. У рамках цієї угоди представництво здійснює керівництво та нагляд за втіленням у життя програми ЄС Тасіс, яка забезпечує надання ноу-хау і фінансування розвитку економіки та демократичного суспільства у нових незалежних державах та Монголії. В Україні існує також спеціальна програма, яка забезпечує допомогу у відшкодуванні збитків від Чорнобильської катастрофи.

Представництво Європейської Комісії у Києві підтримує інші програми, наприклад, молодіжний рух – Євроклуб. Представництво видає щомісячний євробюлетень, має свою телевізійну програму, відділ преси та інформації. Представництво надає всебічну інформаційну допомогу організаціям, установам, навчальним закладам, засобам масової інформації та широким колам громадськості [72].

Існуюча інституціональна структура ЄС є досить контрастною за своєю природою, охоплюючи міждержавні інститути, до числа яких належать, зокрема, Рада ЄС, Європейська Рада, Консультативний монетарний Комітет, Економічний і фінансовий Комітет, Політичний Комітет з питань закордонної політики і загальної безпеки, Координаційний Комітет з питань правосуддя і внутрішніх справ, Генеральний Секретаріат Ради, Європейський Парламент тощо [108].

“Наднаціональні” елементи конструкції представлені головним чином Європейською Комісією і значною мірою Європейським судом правосуддя. Членам Комісії гарантована

незалежність від держав-членів, а свої рішення комісія приймає за допомогою процедури більшості. Суд першої інстанції Європейського Союзу, за певних передбачених у договорі умов, може розглядати справи, що віднесені до національного правосуддя.

“Незалежні адміністративні органи” ЄС, що діють у рамках окремих держав-членів, користуються великою автономією як стосовно тих держав, на території яких вони перебувають, так і відносно Європейської Комісії і Європейського Парламенту; вони не є ні “міждержавними”, ні “наднаціональними”. Це стосується, зокрема, Європейського монетарного інституту, Європейської системи центральних банків (ESCB), Європейського центрального банку, Європейського інвестиційного банку, Європейської рахункової палати, європейського омбудсмена тощо [73].

У Конституції всі інститути союзу розглядаються як такі, що мають єдиний рівень легітимності і підлягають уніфікації на таких засадах: переслідування цілей союзу, утвердження його цінностей інтересам союзу, його громадянам і державам-членам та покликані забезпечити зв'язок, ефективність політики і дій для досягнення цілей союзу.

Всі інститути союзу поділяють на дві великі групи: ті, які формують “інституціональну рамку” союзу, представляючи його загальне політичне обличчя, і ті, які належать до групи “інших інститутів та органів” союзу.

До “інституціональних органів” союзу входять:

1) Європейський Парламент – орган представництва “європейських громадян”. Обирається “європейськими громадянами” шляхом загальних прямих виборів у складі 736 членів на п'ять років. Разом з Радою Міністрів здійснює в союзі законодавчі, бюджетні, а також контрольні і консультативні функції;

2) Європейська Рада – міждержавний орган політичного керівництва союзу. До складу Ради входять глави держав чи урядів держав-членів, Голова Ради і Голова Європейської Комісії. У роботі Ради приймає участь міністр закордонних справ союзу. Рада надає “необхідні імпульси” для розвитку союзу, визначає його орієнтацію і загальні політичні пріоритети: свої рішення ухвалює, як правило, консенсусом. Вона не бере участі у здійсненні законодавчих функцій союзу;

3) Рада Міністрів – міждержавний орган із законодавчими і виконавчими функціями союзу. До складу РМ входить один представник від кожної держави-члена, призначений державою-членом на міністерському рівні залежно від теми засідання РМ. Цей представник – єдиний, хто представляє державу і має виключне право голосу. Свої рішення РМ приймає, як правило, кваліфікованою більшістю голосів. Разом з Європейським Парламентом РМ здійснює законодавчі і бюджетні функції, а також функції координації та визначення політики відповідно до умов, передбачених в Конституції [72];

4) Європейська Комісія – ключовий виконавчий орган урядового характеру союзу, здійснює функції координування, виконання і управління відповідно до умов, визначених в Конституції, забезпечує представництво союзу на міжнародному рівні, за певних умов має право законодавчої ініціативи. За здійснення своїх функцій Комісія несе відповідальність перед Європейським Парламентом і за резолюцією недовіри останнього може бути відправлена в колективну відставку. У здійсненні своїх функцій Комісія є цілком незалежною. Комісія – колегіальний орган, що складається з Голови комісії, міністра закордонних справ союзу і 13 Європейських Комісарів. Кандидатура на посаду Голови комісії висувається кваліфікованою більшістю Європейської Ради за результатами виборів до Європейського Парламенту і після обирається на цю посаду голосами більшості членів новообраного Європейського Парламенту. Обраний Голова комісії призначає 13 Європейських Комісарів з числа рекомендованих кандидатів від кожної держави-члена, враховуючи на свій розсуд їх компетентність, ділові якості і незалежність, і за цими ж критеріями комісарів без права голосу в комісії – по одному від тих держав-членів, які залишились не представленими Європейським Комісаром в комісії.

Будь-який Європейський Комісар чи Комісар зобов'язаний піти у відставку на вимогу Голови комісії. У разі вотуму недовіри з боку Європейського Парламенту і Європейські Комісари, і Комісари разом з Головою комісії ідуть у відставку колективно.

Міністр закордонних справ союзу відповідає за загальну безпеку, здійснення зовнішньої політики та зовнішні зносини союзу. Є за посадою заступником Голови Європейської комісії. Призначається на посаду за згодою Голови Європейської Комісії рішенням Європейської Ради, прийнятим кваліфікованою більшістю голосів. Європейська Рада, за допомогою тієї ж процедури, має право достроково припинити повноваження міністра [73].

6. Суд Правосуддя – виключний орган юрисдикції союзу. Забезпечує “дотримання права” в тлумаченні і застосуванні Конституції. Розглядає позови від держави-члена, інституту, будь-якої фізичної чи юридичної особи, а в іншому порядку – звернення органів національної юрисдикції стосовно тлумачення права чи чинності актів, що прийняті. Включає:

– Суд європейського правосуддя, до складу якого входить один суддя від кожної держави-члена;

– Трибунал першої інстанції, до складу якого входить як мінімум один суддя від кожної держави-члена (кількість суддів Трибуналу визначає статут Суду правосуддя);

– Трибунали спеціалізованої юрисдикції.

До “інших інститутів та органів” союзу належать:

7) Європейський центральний банк – незалежна установа союзу, що наділена правами юридичної особи, лише вона має право дозволити емісію євро. Разом з національними центральними банками утворює систему європейських центральних банків, яка в рамках угоди про грошову одиницю союзу – євро – проводить єдину монетарну політику союзу. Головне завдання системи – стабільність цін в союзі, підтримка загальної економічної політики з метою досягнення реалізації його завдань. Система працює за своїм власним статутом, керівництво нею здійснюють органи центрального європейського банку, які вправі приймати рішення.

8) Рахункова палата – складається за принципом один громадянин від однієї держави-члена, проте її члени здійснюють свої функції цілком незалежно. Здійснює контроль за доходами і витратами союзу і за якісним використанням фінансових засобів.

До консультативних органів союзу за Конституцією належать:

1) Комітет регіонів – здійснює консультативні функції для Європейського Парламенту, Ради Міністрів і Європейської Комісії; складається з представників органів місцевого і регіонального самоврядування;

2) Економічний і Соціальний комітет – виконує такі ж консультативні функції, що і Комітет регіонів; складається з представників організацій працівників, працедавців і інших соціально-економічних, професійних і культурних середовищ громадянського суспільства [73].

Члени обох комітетів не можуть бути пов'язані жодним імперативним мандатом і здійснюють свої функції цілком незалежно на користь загальних інтересів союзу.

Будь-який європейський інститут, відповідно до проекту Конституції, діє в межах повноважень і відповідно до процедур і умов, які йому визначено в Конституції. Інститути між собою підтримують “лояльне співробітництво”.

Ієрархізація юридичних норм союзу, відповідно до Конституції, пропонується за двома різними напрямками:

а) горизонтальна ієрархія між актами союзу і актами держав-членів, що базується на трьох засадах: загальна компетенція належить державам-членам; компетенція союзу має виключний характер і базується на принципах субсидіарності і пропорційності; Конституція і правові акти союзу мають примат стосовно правових актів держав-членів;

б) вертикальна ієрархія між різними категоріями нормативних актів союзу. Конвент відповідно до раніше прийнятої резолюції Європейського Парламенту в проекті Конституції пропонує її глибоку і радикальну реформу на основі трьох наступних принципів: спрощення (з метою усунути існуючий дуалізм юридичних актів, передбачений в договорах про ЄС і

Співдружність); спеціалізації (відповідно до поділу функцій на конституційні, законодавчі і виконавчі) і демократизації [73].

Відповідно Конституція пропонує поділити всі нормативні акти союзу, залежно від статусу акта, процедури прийняття акта і його адресатів на три відмінні категорії.

Конституційний блок складається з єдиного акта – Конституції, до складу якої віднесено дві частини і додаткові протоколи. Незважаючи на свою назву, Конституція залишається актом міжнародного права, підписаним державами-членами і ратифікованим відповідно до чинних в них конституційних процедур. У результаті вона набуде форми конституційного договору.

До законодавчого блоку належать ті нормативні акти союзу, які приймаються Європейським Парламентом у співробітництві з Радою Міністрів кваліфікованою більшістю голосів за ініціативою Європейської Комісії.

Європейський закон визначає основні засади, головні орієнтири і істотно важливі елементи тих заходів, які необхідно вжити. Має загальнообов'язковий характер і пряму дію стосовно держав-членів, їх юридичних і фізичних осіб. До цієї категорії належать, зокрема, рамковий закон, який встановлює положення статутного характеру щодо функціонування окремих європейських інститутів, і щорічний фінансовий закон – бюджет союзу [73].

Європейський рамковий закон пов'язує державу-члена через визначення тих результатів, яких вона має досягти, залишаючи вибір засобів для цього у віданні самої держави. Рамкові закони повинні відповідати Конституції, а європейські закони – відповідати і Конституції, і рамковим законам.

Блок виконавчих актів призначений для втілення в життя Конституції та законодавчих актів союзу. До цих актів належать [73]:

а) Європейська постанова не є законодавчим актом, але, маючи загальний характер, спрямована на реалізацію положень законодавчих актів і певних специфічних положень Конституції. Вона або є обов'язковою і прямо застосовною у всіх державах-членах, або юридично лише пов'язує свого адресата через визначення тих результатів, яких він має досягти, залишаючи йому свободу у виборі засобів для цього;

б) Європейське рішення не є законодавчим актом, але має обов'язкову силу. У тому разі, коли воно є індивідуально-адресним, воно обов'язкове лише для свого адресата.

Рада Міністрів, Європейська Комісія, Європейський центральний банк приймають європейські постанови і європейські рішення в порядку і за умов, визначених в Конституції. Вони ж за умов, визначених в Конституції, приймають рекомендації.

Європейські закони чи європейські рамкові закони можуть делегувати Європейській Комісії повноваження на прийняття “делегованих постанов”, які доповнюють або модифікують деякі елементи закону чи рамкового закону.

Держави-члени вживають всіх необхідних у внутрішньому праві заходів для виконання юридично обов'язкових актів союзу.

Європейські рамкові закони, прийняті відповідно до встановленого порядку, підписуються Головою Європейського Парламенту і Головою Ради Міністрів і підлягають опублікуванню в *Journal officiel* Європейського Союзу і набувають чинності в день, який в них вказано або в іншому разі – на 20-й день з дня опублікування. У цьому ж органі ЄС підлягають опублікуванню і європейські постанови чи європейські рішення за підписом голови відповідного європейського інституту [108].

Міжнародні договори та угоди союзу є складовою права союзу. У контексті положень проекту Конституції вони мають вищу юридичну силу щодо будь-яких внутрішніх юридичних актів союзу, проте мають відповідати Конституції.

Здійснення конституційного контролю в союзі покладено на Європейський суд правосуддя.

Отже, проект Конституції для Європи має вагомий реформаторський потенціал. Як його буде реалізовано, покаже майбутнє.

Україною прийнята і зараз активно втілюється в життя стратегія інтеграції України до ЄС, яка визначає основні напрями співробітництва України з ЄС – організацією, яка в процесі свого розвитку досягла високого рівня політичної інтеграції, уніфікації права, економічного співробітництва, соціального забезпечення та культурного розвитку [12].

Національні інтереси України потребують утвердження її як впливової європейської держави, повноправного члена ЄС. Стратегія інтеграції України до ЄС ґрунтується на [12]:

- Конституції України, що встановлює спрямування зовнішньополітичної діяльності України на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права;

- схвалених Верховною Радою України основних напрямках зовнішньої політики України та концепції (основах державної політики) національної безпеки України;

- Угоді про партнерство та співробітництво (УПС), підписаній між Україною і ЄС, яка визначає механізм взаємодії між Україною і ЄС.

Стратегія інтеграції України до ЄС визначає основні пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007 р., протягом якого мають бути створені передумови, необхідні для набуття Україною повноправного членства в ЄС.

Стратегія інтеграції України до ЄС має забезпечити входження держави до європейського політичного, економічного і правового простору і отримання на цій основі статусу асоційованого члена ЄС, що є головним зовнішньополітичним пріоритетом України.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах-членах ЄС [15].

Адаптація законодавства України передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами і охоплює приватне, митне, трудове, фінансове, податкове законодавство, законодавство про інтелектуальну власність, охорону праці, життя та здоров'я, навколишнього природного середовища, захист прав споживачів, технічні правила і стандарти, транспорт, а також інші галузі, визначені угодою про партнерство та співробітництво. Важливим чинником реформування правової системи України слід вважати участь України у конвенціях Ради Європи, які встановлюють спільні для цієї організації та ЄС стандарти [15].

Етапами правової адаптації є імплементація угоди про партнерство та співробітництво, укладання галузевих угод, приведення чинного законодавства України у відповідність із стандартами ЄС, створення механізму приведення проектів актів законодавства України у відповідність із нормами ЄС.

Глобалізація світового господарства, уніфікація національних економік на засадах ГАТТ/СОТ, економічні тенденції в державах-членах ЄС щодо консолідованого єдиною грошовою одиницею ЄС, потенційна взаємовигідність вільної торгівлі є важливими факторами економічної інтеграції та розвитку торгівлі між Україною і ЄС.

Базовим документом, що визначає засади економічної інтеграції України до ЄС та засади розвитку торгівлі, є угода про партнерство та співробітництво.

Розвиток процесу економічної інтеграції полягає у лібералізації і синхронізованому відкритті ринків ЄС та України, взаємному збалансуванні торгівлі, наданні на засадах взаємності режиму сприяння інвестиціям з ЄС в Україну та українським експортерам на ринках ЄС, запровадженні спільного правового поля і єдиних стандартів у сфері конкуренції та державної підтримки виробників. Економічна інтеграція базується на координації, синхронізації та відповідності прийняття рішень у сфері економіки України та ЄС і передбачає ліквідацію обмежень розвитку конкуренції та обмеження застосування засобів протекціонізму, формування основних економічних передумов для набуття Україною повноправного членства у ЄС.

Безпека України у контексті загальноєвропейської безпеки ґрунтується на тому, що розвиток і зміцнення ЄС поглиблюють загальноєвропейську безпеку в усіх її вимірах.

Принцип неподільності європейської безпеки однаково важливий як для України, так і для ЄС та його повноправних та асоційованих держав-членів. Кооперативна безпека, пошук підходів до якої, поряд з іншими європейськими і трансатлантичними структурами, активно веде ЄС, має стати для України гарантією власної безпеки. Розширення співпраці між Україною та Західно-Європейським Союзом (ЗЄС) – основною структурою оборони та безпеки ЄС – є одним із основних чинників інтеграції України до ЄС [68].

Визнання Євросоюзом важливого значення України у формуванні нової архітектури європейської безпеки на третє тисячоліття може і повинно бути використаним як суттєвий важіль просування українських інтересів у відносинах з ЄС. Одночасно зміцнення безпеки України пов'язане із забезпеченням економічної безпеки та політичної стабільності у державі.

Політична консолідація передбачає неухильне поглиблення політичного діалогу і поліпшення загальної атмосфери відносин між Україною та ЄС (саміти, міністерські консультації, зустрічі на експертному рівні). Вона спрямована на:

- гарантування політичної стабільності як в Україні, так і на всьому європейському континенті;
- забезпечення мирного розвитку та плідного співробітництва всіх європейських націй;
- зміцнення демократичних засад в українському суспільстві [74].

Політичну консолідацію у контексті стратегії України на європейську інтеграцію слід розглядати у двох площинах:

1. Зовнішньополітична консолідація спрямована, насамперед, на зміцнення європейської безпеки. З одного боку, вона включає всебічне входження України в європейський політичний, правовий, економічний, інформаційний, культурний простір. З іншого – ідентифікацію політики ЄС щодо України, відокремлення її від політики ЄС щодо Росії та підтримку державами Європи та світовим співтовариством стратегії інтеграції України до ЄС. У цьому контексті важливим є співробітництво з Європейською Комісією, Європарламентом та іншими загальноєвропейськими інституціями, а також поглиблення відносин з окремими державами-членами ЄС. Істотною складовою зовнішньополітичної консолідації слід вважати згоду ЄС на поступове залучення України до міжрегіональних ініціатив союзу. Одним з реальних внесків на шляху до зближення політичних позицій України та ЄС було б досягнення згоди щодо спільної позиції в ООН з глобальних міжнародних питань.

2. Внутрішньополітична консолідація базується на виборі, зробленому українським суспільством на користь інтеграції до ЄС. Вона включає, насамперед, зміцнення демократії та верховенства права в державі. Європейська інтеграція сприятиме становленню громадянського суспільства в Україні і дальшому формуванню української політичної нації як повноправного члена сім'ї європейських націй. Важливим елементом внутрішньої консолідації є формування у суспільстві прихильності до ідеї набуття у майбутньому членства в ЄС як реальної можливості забезпечити гідне майбутнє для України та її громадян [79].

Політична консолідація не може відбуватися за рахунок односторонніх кроків. На період до набуття Україною статусу асоційованого члена ЄС слід послідовно дотримуватися принципу паритетності, домагаючись від ЄС рівноцінних зустрічних кроків.

Адаптація соціальної політики України полягає у реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соціальної політики відповідно до стандартів ЄС і поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення [127].

Цей напрям інтеграційного процесу має здійснюватися у рамках загальної програми реформ з активним залученням інституцій та програм ЄС та його держав-членів і першочерговим спрямуванням технічної допомоги ЄС саме на адаптацію соціальної політики. Важливе значення у цьому контексті матиме ратифікація і дальша імплементація Україною Європейської соціальної хартії, а також укладання угод з координації систем соціального

забезпечення робітників, які мають українське громадянство і працюють на території держав-членів ЄС.

Поряд із цими напрямками європейської інтеграції, культурно-освітній та науково-технічний займають особливе місце, зумовлене потенційною можливістю досягти вагомих успіхів у інтеграційному процесі саме на цих напрямках. Вони охоплюють галузі середньої і вищої освіти, перепідготовку кадрів, науку, культуру, мистецтво, технічну і технологічну сфери [98].

Інтеграційний процес на відповідних напрямках полягає у впровадженні європейських норм і стандартів у освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС. У кінцевому результаті такі кроки спрацюватимуть на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища [95].

Здійснення цього завдання передбачає взаємне зняття будь-яких принципових, на відміну від технічних, обмежень на контакти і обміни, на поширення інформації. Особливо важливим є здійснення спільних наукових, культурних, освітніх та інших проектів, залучення українських вчених та фахівців до загальноєвропейських програм наукових досліджень.

Практичне здійснення інтеграційного процесу можливе лише за умови доповнення загальноєвропейського виміру співпраці регіональною інтеграцією та поглиблення галузевого співробітництва України і ЄС. Ураховуючи важливу для ЄС тенденцію, висловлену в гаслі “ЄС: від союзу країн до союзу регіонів”, цей напрям набуває особливого значення.

Основою регіональної інтеграції є УПС, Європейська Хартія місцевого самоврядування, інші відповідні правові акти ЄС та Ради Європи.

Регіональна інтеграція передбачає встановлення і поглиблення прямих контактів між окремими регіонами України та державами-членами і кандидатами у члени ЄС, їх розвиток у визначених у цій стратегії напрямках для поступового перенесення основної ваги інтеграційного процесу з центральних органів виконавчої влади на регіони, до органів місцевого самоврядування, територіальних громад і, зрештою, найширшого залучення громадян України.

Галузева співпраця являє собою координацію і взаємодію між Україною та ЄС у конкретних галузях і сферах господарської діяльності. Пріоритет на найближчі роки у галузевій співпраці слід віддати сфері трансєвропейських транспортних, електроенергетичних та інформаційних мереж, співробітництву у галузі юстиції, запобіганню та боротьбі з організованою злочинністю і поширенням наркотиків, митній справі, науково-дослідницькій сфері, промисловій та сільськогосподарській кооперації тощо.

Правовою основою галузевої співпраці є УПС, відповідні нормативні акти сторін, угоди та протоколи, укладені між Україною і ЄС та державами-членами ЄС щодо співпраці і взаємодії як у цілому, так і у визначених галузях.

Доцільними є також розробка та схвалення відповідними міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади України програм розвитку відносин із ЄС, які б виходили із загальних положень Стратегії інтеграції та поступово сформували цілісний пакет – національну програму інтеграції.

Галузева співпраця передбачає, поряд з прийняттям галузевих програм співробітництва з ЄС, розробку переліку підрозділів та посадових осіб у центральних органах виконавчої влади, місцевих органах влади, що відповідають за формування та реалізацію державної політики України щодо ЄС, встановлення прямих контактів між міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади України і відповідними директоратами Європейської Комісії. У коротко- та середньостроковому контексті вирішальна відповідальність за узгодження галузевої співпраці покладається на українську частину ради з питань співробітництва між Україною та європейськими співтовариствами (Європейським Союзом), а за їх реалізацію – на українську частину Комітету з питань співробітництва між Україною та Європейськими Співтовариствами та міністерство економіки України [132].

Охорона довкілля є визнаним пріоритетом державної політики і предметом підвищеної уваги громадськості в європейських державах, одним з головних напрямів діяльності

ЄС і актуальною проблемою для України, зумовленою не лише наслідками аварії на ЧАЕС, але й загальним станом довкілля в Україні.

Правовою основою співробітництва у галузі охорони довкілля є УПС, міжнародні договори та угоди щодо безпеки навколишнього природного середовища, сторонами яких є Україна та ЄС. У результаті співробітництва в галузі охорони довкілля має призвести до створення безпечного і сприятливого для людини загальноєвропейського екологічного простору.

Внутрішнє забезпечення процесу інтеграції України до ЄС покладається на вищі, центральні та місцеві органи виконавчої влади України у співпраці з органом законодавчої влади, відповідними органами місцевого самоврядування.

Керівництво стратегією інтеграції України до ЄС здійснює Президент України.

Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію стратегії інтеграції України до Європейського Союзу.

Міністерство закордонних справ України здійснює заходи щодо забезпечення політичних відносин України з ЄС та координацію діяльності органів виконавчої влади у цій сфері.

Міністерство економіки України здійснює міжвідомчу координацію з питань міжгалузевого економічного та соціального співробітництва України з ЄС [132].

Інші міністерства та центральні органи виконавчої влади забезпечують реалізацію галузевого співробітництва України з ЄС, імплементацію угоди про партнерство та співробітництво, здійснюють інші заходи у межах своєї компетенції та визначених стратегією завдань з метою поглиблення інтеграції України до ЄС [12].

Стратегія інтеграції передбачає такі сфери внутрішнього забезпечення інтеграції України до ЄС:

- затвердження Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України переліку центральних органів виконавчої влади, організацій, установ, посадових осіб, відповідальних за здійснення завдань, визначених стратегією інтеграції;

- регулярне проведення засідань української частини Ради з питань співробітництва між Україною та Європейськими Співтовариствами з метою забезпечення виконання завдань, визначених стратегією інтеграції;

- забезпечення формування і здійснення галузевих та регіональних програм співробітництва з ЄС у тій частині, за яку несе відповідальність українська сторона;

- створення нових програм у системі освіти, стажування та підвищення кваліфікації працівників органів законодавчої, виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за напрямками європейської інтеграції України, запровадження спеціалізації з питань ЄС у рамках навчальних програм вузів;

- створення програми мовної підготовки державних службовців та фахівців, які забезпечують процес інтеграції, розробки та здійснення комплексу заходів щодо розширення та підвищення якості вивчення мов ЄС у середніх та вищих навчальних закладах;

- розробка програми фінансування заходів з інтеграції України до ЄС відповідно до стратегії інтеграції;

- фінансування заходів, спрямованих на інтеграцію України до ЄС, за рахунок бюджетних коштів з широким залученням позабюджетних коштів, коштів приватних осіб та програм допомоги ЄС Україні;

- забезпечення правової адаптації нормативно-правових актів, що приймають органи виконавчої влади, до вимог ЄС;

- перегляд навчальних програм правової освіти з метою їх адаптації до програм ЄС, вивчення правових засад діяльності установ ЄС, дослідження процесів у правовій галузі як у державах-членах, так і державах-кандидатах у члени ЄС;

- забезпечення проведення широкомасштабної агітаційно-інформаційної національної кампанії з метою сприяння інтеграції України до ЄС. Розробка і запровадження програми інформування широких кіл громадськості щодо ситуації в ЄС, проблем, що існують на шляху інтеграції України до ЄС;

- забезпечення доступу до європейських правових, бібліографічних та інших інформаційних баз даних;
- створення національного центру (банку) даних стосовно ЄС. Із створенням національної програми інтеграційної стратегії щорічно розроблятиметься план дій з реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до ЄС [12].

8.2. Європейський вибір: проблеми і перспективи розвитку економічної дипломатії

Виступ Президента України В. Ющенка у Європейському Парламенті у лютому 2005 р. показав, що як і Україна, так і ЄС прагнуть якнайшвидше зосередити свої думки над реалізацією вступу України до ЄС. Він наголосив, що Україні ще треба багато зробити, щоб стати повноправним членом європейської сім'ї націй. Але головного ми досягли. Нас об'єднують спільні цінності і спільні цілі, усвідомлення спільної історії та відданість ідеї побудови спільного майбутнього. І це відчуття єдності є набагато сильнішим за будь-які слова, декларації та риторику [8].

Протягом останніх років уже зроблено чимало для започаткування європейської інтеграції України. Вступ до ЄС визначений головним завданням органів державної влади, стратегічним зовнішньополітичним курсом України. Але попри певні зрушення, декларації щодо інтеграції в Європу так і залишилися переважно словами. На перешкоді стояли авторитаризм, порушення демократичних прав, норм, утиски ЗМІ і свободи слова, переслідування опозиції, корупція і зловживання владою.

Створені сприятливі умови як для внутрішніх реформ, так і для прогресу стосунків з Європейським Союзом. І Україна, і ЄС не мають права втратити цей унікальний шанс.

Позитивним фактом розширення плану дій Україна – ЄС, що підписаний напередодні, Україна вітає будь-які дії, спрямовані на розширення нашого співробітництва відповідно до нових політичних реалій. Виконання плану є важливим етапом нашого співробітництва. Українська сторона має наполегливо і неухильно виконувати прийняті зауваження, щоб до кінця 2007 р. завершити переговори щодо термінів вступу України до Європейського Союзу [8].

Високі цілі європейської інтеграції вимагають проведення адміністративної реформи та посилення інституційної спроможності органів державної влади в Україні. Вона має бути здійснена у максимально стислі терміни і адаптувати апарат управління до сучасних вимог і викликів. Це повинно забезпечити ефективність влади у проведенні своєї політики, підвищенні відповідальності за результати її впровадження і, зрештою, відновлення довіри з боку народу. Слід робити усе можливе, щоб дії влади були прозорими і зрозумілими, а політика передбачуваною і послідовною. Іншою складовою є всеохоплюючі соціальні реформи: пенсійна, охорони здоров'я та освіти. Безумовний пріоритет – створення безпечних умов для життя людей: реформа правоохоронних органів, армії, боротьба з контрабандою, наркоторгівлею, торгівлею людьми та людськими органами, нелегальною еміграцією.

Європейська та євроатлантична інтеграція як фактор, який найбільш повною мірою сприяє внутрішнім реформам, зміцненню демократії, верховенства права, громадянського суспільства, поваги до національних меншин та регіонів, посилення місцевого самоврядування, має бути і надалі ключовим зовнішньополітичним пріоритетом. Рух до об'єднаної Європи, яким би швидким він не був, не є проблемою для Росії. Він лише сприятиме подальшому зближенню ЄС та РФ. І ніхто не може, і не має права вважати, що інтеграція України до ЄС та розвиток тіснішого співробітництва з Росією є несумісними.

Історія учить: наші спільні цінності ніде і ніколи не можуть вважатися утвердженими назавжди.

На сьогодні основною метою є захист національних інтересів України та прав співвітчизників за кордоном.

Європейська інтеграція стане пріоритетом міжнародної діяльності уряду. Уряд перейде від декларативності до конкретних кроків, які виведуть взаємини з ЄС на рівень перспективи членства. Буде прискорено процес входження України до світової економічної системи. Це забезпечить сталий розвиток та підвищення ефективності національної економіки.

Водночас ці питання мають стати у центрі уваги економічної дипломатії.

З цією метою планується [132]:

а) у сфері захисту національних інтересів, прав та інтересів громадян України за кордоном:
– розробити і внести на розгляд Верховної Ради основні засади зовнішньої політики України;

– затвердити комплексний план заходів із захисту прав та інтересів громадян України за кордоном;

– активізувати переговорний процес із спрощення режиму перетинання громадянами України кордону з країнами ЄС та сусідніми країнами;

– використовувати механізми ООН та інших міжнародних і регіональних організацій з метою поглиблення міжнародного правового співробітництва;

– задіяти наявний потенціал торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва України з країнами Азії та Тихоокеанського регіону;

– активізувати зовнішньоекономічні зв'язки з країнами Африки та Латинської Америки;

– посилити роботу з формування позитивного міжнародного іміджу України;

б) у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції:

– ухвалити оновлену національну стратегію європейської інтеграції України;

– створити засадничу базу для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та сформуванню в суспільстві стійку проєвропейську більшість;

– активізувати роботу з виконання положень угоди про партнерство та співробітництво з ЄС;

– реалізувати заходи у рамках плану дій Україна – ЄС;

– адаптувати у взаємодії з Верховною Радою законодавство України до законодавства ЄС; забезпечити експертну та фінансову підтримку цього процесу з боку ЄС;

– розробити разом з ЄС нову стратегію відносин Україна – ЄС, яка передбачала б перспективу членства України в ЄС; поширити на Україну окремі елементи передвступної стратегії ЄС;

– активізувати діалог високого рівня з питань енергетики;

– розпочати з ЄС роботу з метою створення зони вільної торгівлі;

– надати нових імпульсів роботі з новими членами ЄС, особливо країнами Балтії та Центрально-Східної Європи, з метою прискорення інтеграції до ЄС;

– активізувати співробітництво з Європейським інвестиційним банком з метою залучення його коштів для реалізації масштабних загальнонаціональних проєктів;

– забезпечити підготовку висококваліфікованих кадрів для роботи на євроінтеграційному напрямі;

– сприяти поінформованості суспільства з питань європейської та євроатлантичної інтеграції;

– активізувати дипломатичні зусилля у сфері співробітництва з країнами Європи та Північної Америки з метою поглиблення євроатлантичної інтеграції України;

– продовжувати участь у заходах в рамках програми “Партнерство заради миру” та Ради євроатлантичного партнерства;

в) у сфері інтеграції до світової економіки та розвитку рівноправних, взаємовигідних та прогнозованих відносин з Російською Федерацією:

– встановити регулярний та активний діалог на рівні урядів;

- визначити перелік актуальних питань та проектів двостороннього співробітництва на 2006–2010 рр.;
- забезпечити функціонування зони вільної торгівлі без вилучень та обмежень;
- активізувати роботу з реалізації програм довгострокового економічного та науково-технічного співробітництва;
- налагодити взаємовигідне співробітництво в енергетичному секторі;
- розширити міжрегіональне та транскордонне співробітництво;
- г) у сфері забезпечення регіональної стабільності та співробітництва:
 - укласти угоди про вільну торгівлю як на двосторонньому рівні, так і в рамках регіональних об'єднань;
 - визначити ступінь співробітництва України в рамках єдиного економічного простору;
 - оптимізувати участь України в СНД з урахуванням пріоритетів зовнішньої політики;
 - активізувати співробітництво в усіх сферах в рамках об'єднання ГУАМ;
 - активізувати переговорний процес з питань договірного оформлення державного кордону України по всьому його периметру;
 - визначити пріоритети транскордонного співробітництва з новими країнами-членами ЄС, реалізувати спільні проекти за рахунок програм технічної допомоги ЄС, розвивати існуючі та створювати нові єврорегіони;
 - активізувати участь України у врегулюванні “заморожених” конфліктів у Придністров'ї та на Південному Кавказі [133].

8.3. Тенденції та перспективи інтеграції України до ЄС

2 грудня 1991 р. була прийнята Декларація ЄС щодо України, в якій відзначено демократичний характер Всеукраїнського референдуму та висловлений заклик до України підтримувати з ЄС відкритий і конструктивний діалог, спрямований на забезпечення виконання всіх колишніх зобов'язань СРСР.

Протокол згоди між ЄС і новими незалежними державами про реалізацію програм був складений 11.02.1992 р., а вже 6.04.1992 р. підготовлена Директива КЄС до Ради Міністрів ЄС про започаткування переговорів щодо укладення угод про співробітництво з Білоруссю, Казахстаном, Росією, Україною.

Щодо тенденцій економічної співпраці з ЄС, то обсяги експорту зовнішньої торгівлі України товарами за 2004 р. становили 32672,3 млн дол. США, імпорту – 28996 млн дол. США і проти 2003 р. збільшилися відповідно на 41,6 % та на 26 %. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 3676,3 млн дол. (у 2003 р. – 46,7 млн дол.).

За 2004 р. експорт давальницької сировини становив 37,2 млн дол. Імпортовано готової продукції з української давальницької сировини на 39 млн дол. США. Водночас в Україну надійшло іноземної давальницької сировини на 1793,4 млн дол. Експортовано готової продукції з імпортової давальницької сировини на 2487,9 млн дол. США.

За 2004 рік експорт послуг збільшився на 25 % і становив 5307,9 млн дол. США, імпорт – відповідно на 37,7 % і 2008,1 млн дол. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі послугами становило 3299,8 млн дол. США. На країни СНД припадає 47,4 % загального обсягу експорту та 20,3 % загального обсягу імпорту послуг України. Найбільшим партнером серед них залишається Росія, до якої здійснювалось 43,5 % експортних та 17 % імпортних надходжень України. Іноземними інвесторами зі 116 країн світу станом на 1.01.2005 р. вкладено у підприємства України 8,4 млрд дол. США прямих інвестицій.

Ринок ЄС має досить ліберальний торговельний режим, який характеризується невисоким рівнем середнього імпортного тарифу (4,4 % в 2002 р. і 4,1 % в 2004 р.) та чималою часткою імпорту без стягнення мита [212].

Водночас в окремих секторах, що становлять інтерес для українських експортерів (сільське господарство, рибальство, металургійна промисловість), застосовуються протекціоністські заходи. Зокрема, в галузі сільського господарства спостерігається чимала частка так званих пікових тарифів. Стосовно України діють кількісні обмеження імпорту.

Присутність України на ринках ЄС регулюється як спільними для всіх країн елементами торговельного режиму, так і численними вибірковими регуляторами, що застосовують до країн з неринковою економікою та країн-не членів СОТ, до яких і досі належить наша держава.

Важливою тенденцією є і загальне посилення в ЄС значення нетарифного регулювання (особливо технічного). Адже на ЄС в окремі роки припадає від 20 до 55 % загальної кількості повідомлень про нові технічні норми та стандарти, які здійснюються в рамках Світової організації торгівлі.

За останні роки відбувалися певні позитивні зрушення в аспекті присутності України на ринку Євросоюзу. Так, протягом 1996–2004 рр. зовнішня торгівля товарами та послугами України та ЄС зросла на 3,5 млрд дол., або в 1,7 рази. При цьому експорт збільшився в 2,1 рази, а імпорт – в 1,5. Швидко зростала й частка країн-членів ЄС у зовнішній торгівлі України. У 1995–2004 рр. вона збільшилася з 13 до 25 %, а з урахуванням 10 країн, які стали членами ЄС в травні 2004 р. – до 35,8 %.

Уже сьогодні ринок ЄС – другий за значенням після СНД, але після розширення Євросоюзу у травні 2004 р. ЄС стає головним експортним товарним ринком України. Адже у 2002 р. зовнішньоторговельний оборот України з 10 країнами – кандидатами на вступ до ЄС становив 4 млрд дол., при експорті товарів та послуг з України в 2,5 млрд дол. та імпорті – 1,5 млрд.

Для торгівлі України з країнами ЄС характерним є від'ємне сальдо, що зумовлене від'ємністю товарної складової, оскільки експорт послуг протягом 1996–2004 рр. до ЄС перевищував їх імпорт. [196]

Очевидні успіхи в розвитку торгівлі не повинні вводити нас в оману. Адже спостерігається симетрична залежність: частка України у зовнішньоторговельному обороті ЄС становить лише близько 0,4 %. Однак навіть досягнута частка ЄС в торгівлі України є абсолютно недостатньою для інтеграції до Євросоюзу, адже для інтеграції необхідно досягти мінімум 60 % (Росія після розширення Євросоюзу матиме понад 50 %).

Більше того, для торгівлі України з ЄС характерна значна концентрація на невеликій групі країн. Так, у 2004 р. на Німеччину, Італію та Велику Британію припадало майже 3/5 зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС. Аналогічною є ситуація і в торгівлі з країнами, що вступають до ЄС. Найбільшими торговельними партнерами України серед них у 2004 р. були Польща, Угорщина та Словаччина, на яких припадало майже 2/3 нашої зовнішньої торгівлі товарами з країнами-кандидатами [154].

Товарна структура торгівлі України та країн ЄС свідчить і про надзвичайну вузькість її асортименту. Так, у 2000–2004 рр. у загальному обсязі українського експорту до ЄС більш ніж чверть (26,7 %) становили недорогочінні метали та вироби з них (у т.ч. 18 % – чорні метали, 16,3 % – мінеральні продукти, 12,3 % – продукція сільського господарства та харчової промисловості, 15,1 % – легкої промисловості).

У товарному імпорті з країн ЄС, навпаки, переважають машини, устаткування, механізми, прилади та засоби транспорту (в середньому 38,8 % загального обсягу імпорту товарів з країн ЄС у 2000–2004 рр.), продукція хімічної промисловості та пов'язаних із нею галузей, включаючи полімерні матеріали та каучук (21,5 %), а також продукція легкої промисловості (10,2 %). Привертає увагу нестійкість ключових товарних груп українського експорту на ринку ЄС, тоді як структура імпорту досить стала, і це, на наш погляд, вказує на нестійкість конкурентних позицій українських експортерів на ринку ЄС.

Найбільшу питому вагу в загальному обсязі українського експорту послуг до ЄС у 2000–2004 рр. мали транспортні послуги (в середньому 80,8 %), а імпорту – різні ділові, професійні та технічні (21,5 %), транспортні (21,5 %), державні (17,3 %) та фінансові (10,2 %)

послуги. Отже, імпорт Україною послуг є значно більш диверсифікованим, а експорт – монокультурним. Присутність України в найбільш динамічних сферах послуг – туристичних, інформаційних, інженерних, науково-технічних, фінансових, управлінських – незначна.

Загалом структурні особливості зовнішньої торгівлі України, що відбивають структуру конкурентних можливостей вітчизняної економіки, стратегічно програвши для країни. Така структура торгівлі є несприятливою для прискореного входження України до економічного простору ЄС і потребує істотних змін.

Більш динамічному та ефективному розвитку торгівлі України на ринку ЄС перешкоджає складний комплекс нижченаведених проблем. Ключову роль серед них відіграє відсутність позитивних зрушень у галузевій структурі української економіки. Сьогодні товарний обмін між Україною та ЄС відбувається переважно на міжгалузевій основі, що великою мірою обмежує реальну економічну інтеграцію, яка, як свідчить світовий досвід, розвивається переважно на основі внутрішньогалузевих економічних зв'язків.

Наявні передумови для формування високотехнологічного типу конкурентоспроможності не використовуються належним чином, про що свідчать розриви в рівнях патентування, ліцензійних платежів і високотехнологічного експорту. Так, якщо за рівнем патентної активності резидентів (у розрахунку на 100 тис. населення), яка відбиває відносний рівень розвитку науково-технологічного потенціалу, Україна поступається країнам ЄС у середньому лише в чотири рази, то за рівнем розвитку високотехнологічного експорту – в 36 разів. Отже, в Україні одне запатентоване технологічне рішення створює у середньому в дев'ять разів меншу вартість високотехнологічного експорту, ніж у країнах ЄС.

Істотними є інфраструктурні проблеми. Так, у розвитку інформаційної інфраструктури відставання виглядає надкритичним: 2001 р. в Україні на 100 тис. населення припадало лише 1222 користувачі Інтернетом та 0,1 надійних Інтернет-серверів, тоді як у ЄС, відповідно, 32315 та 5,2; тобто відставання становило 26,4 та 52 рази.

Існують численні проблеми і в галузі вантажоперевезень з країнами ЄС. Великі українські компанії, що мають 50 і більше сучасних автопоїздів та за якістю надання транспортних послуг наближаються до європейських стандартів, поки що займають ледве п'яту частину ринку. Дрібні ж гравці на цьому ринку вдаються до відвертого демпінгу, внаслідок чого може постраждати вся вітчизняна система міжнародних перевезень.

Рейтинги міжнародної конкурентоспроможності всесвітнього економічного форуму у Давосі свідчать про значне відставання України як за індексом конкурентоспроможності зростання, так і конкурентоспроможності бізнесу. За цими показниками Україна у 2003 р. займала, відповідно, 84 (із 102 країн, що кваліфікувалися) та 71 (з 95) місця у світі, тоді як найгірші позиції серед членів ЄС – відповідно 41 (Італія) та 39 (Греція).

За даними Мінекономіки, в нашій країні лише трохи більше 1400 національних і міждержавних стандартів гармонізовані з міжнародними та європейськими – з близько 8 тис. існуючих у ЄС. Невідповідність стандартам ЄС матиме дедалі більший обмежувальний вплив на торговельно-економічну діяльність України на ринку Євросоюзу. Так, Рада ЄС підготувала проект Регламенту із здійснення офіційного контролю над виробництвом харчових продуктів і сировини та їх імпортом із третіх країн. До 2005 р. в ЄС і в кожній з країн-імпортерів необхідно створити єдині контрольні органи з нагляду над виробництвом продуктів харчування. Відтак український уряд повинен буде систематично оприлюднювати звіти про контроль над харчовими продуктами та сировиною на своєму веб-сайті, а також передавати їх до Єврокомісії, інакше ЄС відмовиться від харчового імпорту з України [147].

Процес розвитку торговельно-економічних відносин України з ЄС стримується і комплексом проблем, пов'язаних із режимом доступу українських експортерів до його ринку. Хоча у жовтні 2000 року було укладено Угоду про торгівлю текстильною продукцією, що передбачає її здійснення на безквотній основі, але у сфері постачання окремих металургійних виробів квоти застосовуються й дотепер. Ситуація ускладнюється тим, що попередня Угода

про торгівлю деякими сталеливарними виробами втратила чинність, а нову, що передбачала регулювання торгівлі на період з 2002–2004 рр. в обсягах, збільшених на 35 %, не підписано через звинувачення на адресу України з боку ЄС у запровадженні обмежень на експорт металобрухту.

Ще більше ускладнить ситуацію поширення системи квот на імпорт українських сталеливарних виробів країнами-кандидатами з моменту їх приєднання до ЄС у травні 2004 р. За даними Мінекономіки, питання умов торгівлі та відсутність відповідної угоди можуть призвести до втрати частини ринку сталеливарних виробів у цих країнах (до 52 млн дол.). Адже, згідно діючої квоти ЄС, експорт окремих видів продукції не може перевищувати 180 тис. тонн, тоді як за підсумками 2002 р. поставки до 10 країн-кандидатів аналогічної металопродукції досягли 800 тис. тонн. Серйозною перешкодою на шляху до ринку ЄС стали антидемпінгові заходи. За період з 1.01.1995 по 30.06.2003 на ЄС припадали 8 із 48 (17 %) ініційованих проти України антидемпінгових розслідувань і 9 із 43 (21 %) запроваджених проти неї антидемпінгових заходів. Загалом на Україну припадає 3 % ініційованих ЄС проти інших країн антидемпінгових розслідувань та 5% запроваджених ЄС антидемпінгових заходів, що за нашої частки в торгівлі ЄС у 0,4 % є надзвичайно високим показником. Загальний обсяг української продукції, що підпадала під антидемпінгові заходи з боку ЄС та 10 країн-кандидатів, оцінювався у 2002 р. в 41 млн дол. Відсутність в Україні статусу країни з ринковою економікою спричиняє порушення антидемпінгових розслідувань проти вітчизняних виробників за дискримінаційними процедурами, що не враховують реальних витрат на виробництво її продукції. При цьому вартість її продукції розраховується за методом аналогії із так званою “сурогатною” країною. В результаті український виробник отримує загорджувальне мито в 100–200 %. На середину 2003 р. щодо імпорту до ЄС української продукції діяли дев’ять антидемпінгових заходів. Ставки антидемпінгового мита для України, як правило, є найвищими, що спричинило закриття ринку ЄС для українських експортерів за більшістю названих позицій.

Замість того, щоб вирішувати конкретні торговельно-економічні питання, Україна “забігла вперед” з підписанням двостороннього протоколу з ЄС про умови доступу на ринки товарів і послуг у рамках і процесу приєднання до СОТ.

Останнім часом виникли нові дискримінаційні протекціоністські тенденції в галузі аграрного імпорту у зв’язку з тим, що 2003 р. Єврокомісія запровадила нові тарифи на зернові. При цьому на пшеницю середньої та низької якості (яку за нинішніх умов виробництва Україна може експортувати на ринок ЄС), ячмінь вони значно зросли – до 93–95 євро за тону, якщо поставки здійснюються за межами встановленої ЄС тарифної квоти. А ще в грудні 2002 р. Рада Міністрів ЄС прийняла рішення про запровадження з 1.01.2003 р. тарифної квоти на ринку зернових із застосуванням більш сприятливого режиму для США та Канади, тоді як Україна, разом з іншими потенційними експортерами, вимушена діяти “на загальних підставах”.

Але проблеми доступу існують не тільки в сферах традиційного експорту на “чутливі” ринки Європейського Союзу, до яких належать ринки аграрні та сталеливарних виробів. Застосування ЄС механізмів політичних преференцій істотно обмежує доступ українських виробників на ринок навіть у тих сегментах, де Україна виготовляє досить конкурентоспроможний продукт (наприклад, вантажні літаки). Країни-члени ЄС надають перевагу і безпосередньому залученню підготовлених в Україні фахівців у високотехнологічних сферах, аніж розвитку кооперації з нашими компаніями та науково-дослідними організаціями. Та хіба таким чином має Україна входити в Європейсько дослідницький простір?

Втім, значною мірою в невдачах в опануванні європейських ринків високотехнологічними виробами винні ми самі. Зокрема однією із серйозних вад торговельної діяльності України на ринку ЄС можна вважати надзвичайно слабкий зв’язок власне експортних операцій з інвестиційними процесами. На початок 2003 р. лише в окремих країнах ЄС були присутні мізерні українські інвестиції. Україна інвестувала до ЄС – 25 лише 17,6 млн дол. За таких обсягів легального інвестування за кордон неможливо створювати ефективно діючі

збутові та сервісні мережі, постійні точки комерційної присутності для надання послуг зарубіжним споживачам, розвивати виробничу кооперацію.

У відносинах з ЄС Україна програє конкурентам через наявність візової політики, встановленої Шенгенськими угодами. Слід очікувати значного загострення цієї проблеми внаслідок розширення ЄС, що може спричинити зростання трансакційних витрат (особливо для сфери малого та середнього бізнесу, що діятиме на ринку нових членів ЄС), впровадження жорстких заходів контролю при перетині кордону, а також обмежень доступу до ринків праці ЄС.

Ефективному регулюванню торгівлі українських компаній на ринку ЄС заважає тіньовий характер певної її частини, про що свідчать розбіжності в даних статистики України.

У сфері послуг існують такі ж, якщо не більші, тенденції приховування реальних обсягів операцій з огляду на їхню “невидимість”. Важко оцінити обсяги надання послуг суб’єктам економічної діяльності в країнах ЄС працюючими в них мігрантами з України, оскільки більшість із них є нелегальними. Наприклад, у Португалії, за оцінками експертів, на сезонних роботах зайняті майже 100 тис. громадян України, і лише 45 тис. із них отримали дозвіл на роботу. Є підстави стверджувати, що в країнах ЄС і тих, що до нього приєдналися (Польща, Чехія, Словаччина і Угорщина), на сезонних роботах зайняті кількості тисяч українських громадян, а можливо, і понад 1 млн чол.

Загалом ефективній діяльності українських компаній на ринку ЄС перешкоджає складний комплекс негативних чинників торговельно-політичного і структурно-економічного плану, що вкорінені в проблемах міжнародної конкурентоспроможності українських виробників та стратегіях їх корпоративного розвитку. Їх подолання вимагає системного підходу та стане можливим в разі здійснення докорінних структурних перетворень в українській економіці, якісного поліпшення її державного регулювання.

До перспектив в концепції відносин ЄС зі східними та південними сусідами “Ширша Європа – сусідство”, схвалений Єврокомісією в березні 2003 р., слід віднести напрями співпраці із сусідніми країнами, зокрема з Україною. Поряд із розбудовою існуючих відносин сусідам Євросоюзу запропоноване тісніше наближення до ЄС у певних конкретних напрямках: преференційні торговельні відносини та відкриття ринків; перспективи законної міграції та пересування людей; інтеграція у транспортну, енергетичну та телекомунікаційну мережі та європейський дослідницький простір; нові інструменти захисту та сприяння інвестиціям; підтримка інтеграції у глобальну торговельну систему. Важливе значення має пропозиція ЄС щодо доступу в перспективі країн-сусідів у тому числі України до внутрішнього ринку Євросоюзу, однак без надання права участі в діяльності інституцій ЄС.

У найближчий час на розвиток торговельно-економічних відносин з ЄС істотно впливатиме процес розширення Євросоюзу. За оцінками вітчизняних експертів при цьому поліпшаться умови доступу українських експортерів на окремі товарні ринки нових членів ЄС – внаслідок переважного зниження рівня тарифного захисту та підвищення якості конкурентного середовища в цих країнах. Запровадження в країнах-кандидатах інститутів ринкового регулювання ЄС має призвести до певного скорочення обсягів контрабандної торговельної діяльності, нелегальної міграції та інших форм тіньових операцій, що матиме позитивний вплив на держбюджет України. Додаткові стимули отримає прикордонне співробітництво з новими членами ЄС, що сприятиме як збільшенню обсягів прикордонної торгівлі, так і реалізації спільних проектів. Україна може посилити свої конкурентні переваги в секторах, чутливих до конкуренції за ціновими параметрами, оскільки в нових членах Євросоюзу зростатиме вартість виробництва через впровадження соціальних стандартів і норм захисту довкілля ЄС.

Негативними наслідками розширення ЄС для України можуть стати:

- втрата традиційних ринків збуту в нових країнах-членах внаслідок поширення на них антидемпінгових заходів ЄС щодо України;

- певні транспортні проблеми та зменшення обсягів пасажирських перевезень внаслідок запровадження візового режиму з новими членами ЄС;

- підвищення вимог до технічного стану транспортних засобів, що в'їжджають на територію нових членів ЄС, усунення окремих українських перевізників з їхнього ринку;
- подорожчання експортних та імпорتنих товарів через припинення дії угод про вільну торгівлю, укладених із цими країнами;
- погіршення конкурентних позицій України в експорті деяких товарів середньої технологічності;
- запровадження новими членами ЄС нетарифних обмежень, технічного, санітарного, фіто-санітарного, ветеринарного контролю, що для вітчизняної сільськогосподарської продукції може спричинити повне закриття цих ринків;
- запровадження більш складних технологічних схем пропуску через державний кордон людей, транспортних засобів, вантажів;
- зменшення обсягів експортних і транзитних вантажів внаслідок неконкурентоспроможності товарів сусідніх з Україною країн СНД;
- зменшення обсягів торгівлі товарами військового призначення та надання послуг з їх ремонту та модернізації;
- ускладнення умов для контактів між представниками ділових кіл, що може призвести до часткового згортання торговельно-економічних зв'язків та зменшення обсягів туризму;
- обмеження доступу робочої сили з України на ринки праці нових країн-членів, виникнення проблем із працевлаштуванням наших громадян у цих державах [130, 147].

З іншого боку, процес руху до режиму вільної торгівлі у відносинах України та ЄС, який сьогодні деякі фахівці пропонують як панацею для вирішення комплексу торговельно-економічних проблем Україна – ЄС, очевидно має бути поетапним та асиметричним, тобто лібералізація ринку ЄС має випереджати лібералізацію імпорту з боку України. Саме такий варіант може бути прийнятним для економіки України, все ще недостатньо готової для жорсткого міжнародного суперництва.

Як уже зазначалося, у процесі ринкових трансформацій слід кардинально змінити структурні характеристики вітчизняної економіки. Особливо важливим у цьому сенсі є значний розвиток високих технологій та включення України до глобального високотехнологічного обміну. Нагальним є забезпечення прискореного розвитку науково- і технологічно-містких галузей, здатних ефективно конкурувати на міжнародних ринках і стати “локомотивами” високотехнологічного зростання.

Перспективи розвитку зовнішньої торгівлі послугами України з країнами ЄС значною мірою пов'язані з реалізацією потенціалу в галузі транзиту енергоносіїв. За прогнозами, європейський ринок вантажоперевезень у напрямку Схід–Захід до 2010 р. становитиме 158 млрд дол., значна частка яких може надійти Україні. Важливу роль могло б зіграти укладення між Україною та ЄС угоди про використання українського потенціалу в галузі авіаційних транспортних перевезень. Водночас, перспективи створення кращих умов для діяльності України на ринку ЄС значною мірою визначатимуться змістом плану дій, який конкретизуватиме кроки в напрямі реалізації можливостей, запропонованих посланням Єврокомісії “Ширша Європа – сусідство”, а також успішністю усунення існуючих між Україною і ЄС торговельних суперечностей, без чого торговельні поступки з боку ЄС будуть просто неможливі.

З огляду на наявність зазначених вище проблем, вбачається доцільним здійснення низки заходів, таких як [132]:

- проведення парламентських слухань з питань дотримання Україною положень базових конвенцій Міжнародної організації праці, яке є умовою для надання ЄС так званих соціальних преференцій в рамках чинної Генеральної системи преференцій; з цією ж метою – здійснення моніторингу дотримання в Україні прав громадян у сфері соціально-трудова відносин, визначених ратифікованими конвенціями МОП;
- у рамках щорічних планів дій щодо реалізації пріоритетних положень програми інтеграції України до ЄС – розробити спеціальний розділ щодо створення належних інституційних та інфраструктурних передумов діяльності;

- завершення переговорного процесу стосовно умов приєднання України до СОТ та вирішення всього комплексу питань, пов'язаних з організацією вступу;
- активізація переговорів з ЄС стосовно отримання найближчим часом Україною статусу країни з ринковою економікою;
- проведення переговорів про надання Україні преференцій у торгівлі з ЄС на основі ГСП ЄС та укладання преференційних угод про торгівлю товарами й послугами;
- підтримання високотехнологічного експорту шляхом сприяння просуванню української продукції на зовнішній ринок, спрощення та прискорення процедури експортного контролю;
- забезпечення виконання центральними органами виконавчої влади планів адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, європейських стандартів технічного, санітарного, фіто-санітарного, ветеринарного, екологічного регулювання, захисту прав споживачів;
- прискорення процесу адаптації системи стандартизації та сертифікації вітчизняних товарів до норм і процедур ЄС, маючи на увазі можливість його завершення в основному до кінця 2010 р.;
- розробка національної програми забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних виробників, що передбачала б пріоритетність високотехнологічних, наукомістких секторів, зокрема збільшення державного фінансування та підтримки НДДКР, розробки нових технологій; підвищення рівня державної фінансової підтримки та створення умов для збільшення недержавних інвестицій в освіту для забезпечення пріоритетного розвитку спеціальностей, що визначатимуть науково-технологічний прогрес;
- надання міністерствами і відомствами, що є розпорядниками бюджетних коштів, переваг національним компаніям і при розміщенні держзамовлення на програмні продукти та інформаційно-телекомунікаційні послуги;
- внесення у підготовлюваний план дій України та Євросоюзу положень про скасування з боку ЄС дискримінаційних інструментів торговельного режиму щодо України, а також про її участь в економічних і науково-технологічних програмах ЄС;
- вивчення передумов створення зони вільної торгівлі з ЄС та створення необхідних передумов для початку переговорів із цього питання відразу після набуття Україною членства в СОТ;
- збільшення чисельності працівників закордонних представництв України, які відповідають за торговельно-економічні питання;
- впровадження заходів із регулювання експорту капіталу з метою полегшення для українських компаній їхньої постійної комерційної присутності за кордоном; вжиття заходів, спрямованих на істотне збільшення легальних інвестицій українських компаній у країни ЄС з метою переважного їх спрямування на розвиток відповідних маркетингових і сервісних мереж та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників;
- розробка спільних із відповідними службами ЄС заходів із запобігання маніпулюванню оцінками митної вартості при митному оформленні товарів, зокрема шляхом запровадження регулярного обміну відповідною митною інформацією;
- розробка комплексних техніко-економічних обґрунтувань проектів розширення присутності на ринку транспортних послуг;
- опрацювання питання можливості залучення додаткової фінансової допомоги ЄС для технологічного забезпечення пунктів пропуску через державний кордон України;
- вивчення питання про можливість включення України в єдині європейські системи телекомунікацій, маючи на увазі ефективне використання українського потенціалу в галузі послуг із запуску ракетних носіїв;
- проведення переговорів із Європейською асоціацією з акредитації стосовно взаємного визнання результатів оцінки відповідності продукції вимогам безпеки;
- розробка регіональних програм нарощування експортного потенціалу конкурентоспроможних продукції та послуг, надання особливої уваги прикордонному співробітництву та використанню переваг участі в діяльності єврорегіонів.

Одним з пріоритетних напрямків у зовнішній політиці України є інтеграція до Європейського Союзу. Україна підтримує зовнішньоекономічні стосунки з усіма членами ЄС [132].

У I півріччі 2003 р. експорт товарів України до країн ЄС склав 2011,1 млн дол. США, імпорт з країн ЄС – 2344,3 млн дол. Порівняно з I півріччям 2002 р. експорт збільшився на 24,2 %, імпорт – на 29,7 %. Від’ємне сальдо становило 333,2 млн дол. проти 189,2 млн дол. за I півріччя 2002 р. У загальному обсязі експорту України частка ЄС становила – 19,5 %, імпорту – 23,8 %.

Головними партнерами, як в експорті, так і в імпорті товарів залишаються Німеччина та Італія. За I півріччя 2003 р. обсяг експорту товарів до Німеччини збільшився порівняно з I півріччям 2002 р. на 247 млн дол., або у 1,7 рази, Італії – відповідно на 182,6 млн дол. або на 42,8 %, Нідерландів – на 62,9 млн дол. або на 49,4 %, Австрії – на 23,4 млн дол. або на 23,4 %. В той же час зменшився обсяг експорту до Великобританії на 87,3 млн дол. або на 35,9 %, Іспанії – на 67,5 млн дол. або на 41,5 %, Португалії – на 6,2 млн дол. або на 15,6 %, Греції – на 5,5 млн дол. або на 15,1 %. У незначній мірі скоротився обсяг експорту до Ірландії (рис. 8.1).

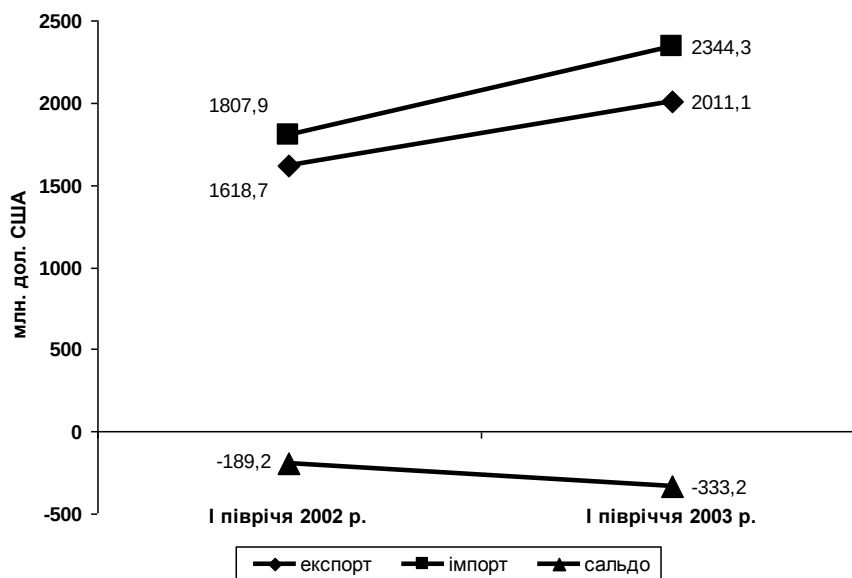

Рис. 8.1 – Зовнішня торгівля з країнами ЄС у 2002–2003 рр.

Збільшились обсяги імпорту товарів з усіх країн ЄС, крім Швеції та Ірландії. При цьому обсяг імпорту з Німеччини збільшився на 186,4 млн дол. або на 25,7 %, Великобританії – на 108 млн дол. або у 1,9 раза.

Вагому частку товарної структури українського експорту до країн ЄС складали енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки – 27,5 %, чорні метали – 16,8 %, одяг текстильний – 8,7 %, механічне обладнання – 4,6 %, деревина і вироби з деревини – 3,9 %.

Найбільші обсяги експорту енергетичних матеріалів, нафти та продуктів її перегонки здійснювались до Італії, Німеччини, Великобританії; чорних металів – до Італії, Німеччини, Нідерландів; одягу текстильного – до Німеччини, Франції, Великобританії; механічного обладнання – до Німеччини, Австрії, Нідерландів; деревини і вироби з деревини – до Італії, Німеччини та Австрії.

Основу товарного імпорту з країн ЄС складали механічне обладнання – 19,2 %, наземні транспортні засоби, крім залізничних – 10,2 %, електричні машини і устаткування – 8 %, папір та картон – 5,7 %, полімерні матеріали, пластмаси – 5,6 %.

Найбільші імпортні надходження механічного обладнання здійснювались з Німеччини, Італії, Франції; наземних транспортних засобів, крім залізничних – з Німеччини, Франції, Великобританії; електричних машин і устаткування – з Німеччини, Швеції, Італії; паперу та картону – з Фінляндії, Німеччини, Швеції; полімерних матеріалів, пластмас – з Німеччини, Італії та Бельгії.

Загальний обсяг експорту послуг до країн ЄС у 2003 р. склав 363,7 млн дол., імпорту – 160,4 млн дол., позитивне сальдо зовнішньої торгівлі – 203,3 проти 178,4 млн дол. у I півріччі 2002 р. (рис. 8.2).

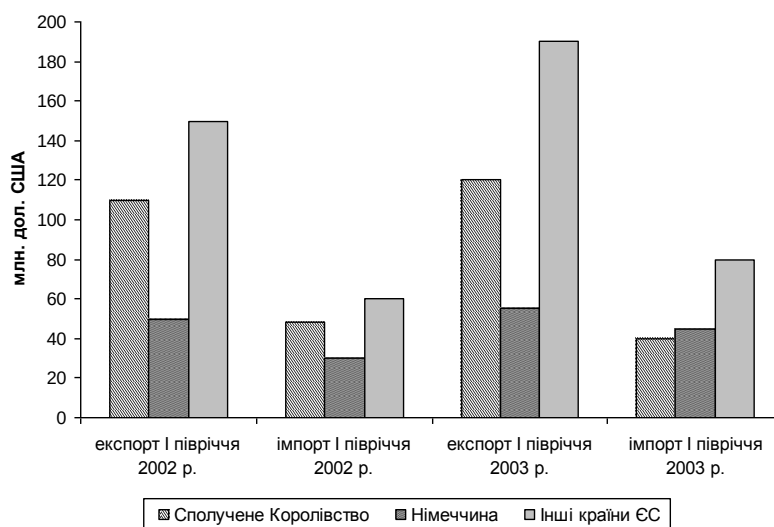

Рис. 8.2 – Динаміка торгівлі послугами з країнами ЄС у 2002–2003 рр.

Питома вага українського експорту послуг до країн ЄС дорівнювала 17,9 %, імпорту – 25,6 % [112] (рис. 8.3).

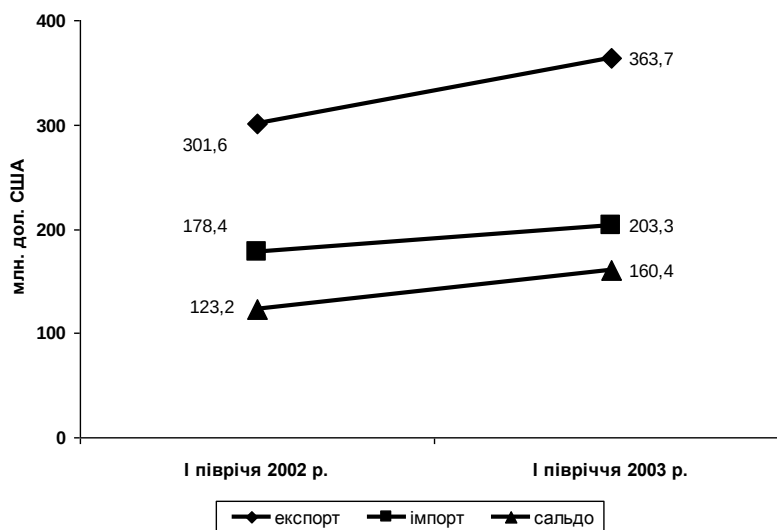

Рис. 8.3 – Зовнішня торгівля послугами з країнами ЄС у 2002–2003 рр.

Порівняно з I півріччям 2002 р. експорт зріс на 62,1 млн дол. (на 20,6 %) за рахунок зростання обсягів послуг, наданих Україною Австрії на 10,4 млн дол. (на 40,7 %), Бельгії – на 14,6 млн дол. (на 49,1 %), Греції – на 4,4 млн дол. (на 21,1 %), Ірландії – на 8,5 млн дол. (у 3,1 раза), Італії на 3,5 млн дол. (на 19,8 %), Німеччині – на 4,3 млн дол. (на 8,8 %), Португалії – на 2,8 млн дол. (у 6,2 раза), Великобританії на 9,7 млн дол. (на 9,1 %), Фінляндії – на 2,1 млн дол. (у 1,6 раза).

Імпорт послуг зріс на 37,2 млн дол. (на 30,2 %) завдяки зростанню обсягів послуг, одержаних Україною від Австрії – на 4,1 млн дол. (на 34,1 %), Бельгії – на 3 млн дол. (на 43,6 %), Данії – на 2,8 млн дол. (у 2,7 раза), Італії – на 3,9 млн дол. (у 2,4 раза), Німеччини – на 15,6 млн дол. (у 1,6 раза), Швеції – на 10,9 млн дол. (у 3,3 раза). Поряд з цим скоротилися обсяги імпорту послуг із Великобританії на 4,9 млн дол. (на 10,7 %) [81].

Головними партнерами, на які припадає більш ніж половина загального обсягу торгівлі, залишаються Великобританія та Німеччина. Найбільшу питому вагу в експорті послуг до Великобританії займали транспортні (79,2 %), різні ділові, професійні та технічні (13,4 %) послуги. Найважливішими послугами, одержаними Україною, були різні ділові, професійні та технічні (24,5%), державні (15,9 %), транспортні (14,1 %), фінансові (16,5 %) послуги. Експорт послуг до цієї країни зріс на 9,7 млн дол. (на 9,1 %) за рахунок зростання транспортних послуг на 7,6 млн дол. (на 9 %), послуг зв'язку – на 3,5 млн дол. (у 7,7 раза). Проте, імпорт зменшився на 4,8 млн дол. (на 10,7 %) за рахунок скорочення обсягів різних ділових, професійних та технічних послуг – на 12,1 млн дол. (у 2,2 раза). Одночасно зросли обсяги фінансових – на 3 млн дол. (у 1,8 раза), транспортних – на 1,6 млн дол. (на 38 %), послуг приватним особам та в галузі культури і відпочинку на 1,7 млн дол. (у 12,9 раза), державних – на 0,7 млн дол. (на 11,5 %) послуг [112].

У експорті послуг до Німеччини найбільшу питому вагу становили транспортні (72,2 %), різні ділові, професійні та технічні (13,6 %) послуги. Серед послуг, отриманих Україною з Німеччини, найважливішими були транспортні (22,5 %), різні ділові, професійні та технічні (16,4 %), державні (12,6 %) послуги. Експорт послуг до цієї країни зріс на 4,3 млн дол. (на 8,8 %) за рахунок зростання транспортних послуг на 4,7 млн дол. (на 13,8 %). Імпорт послуг зріс на 15,6 млн дол. (у 1,6 раза) за рахунок зростання обсягів будівельних – на 1,8 млн дол. (у 9,7 раза), різних ділових, професійних та технічних на 1,3 млн дол. (на 24,6 %) послуг.

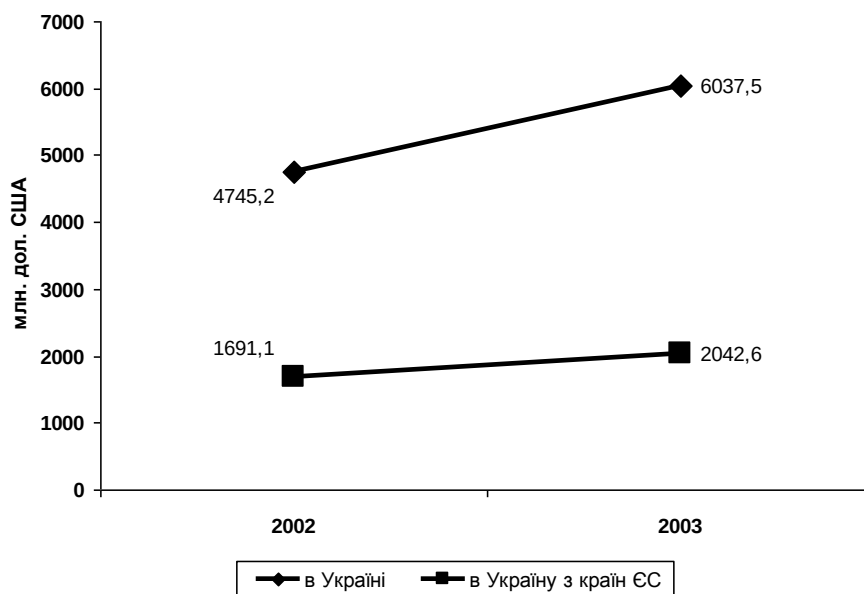

Рис. 8.4 – Прямі іноземні інвестиції в Україну з країн ЄС та з інших країн

Обсяг прямих інвестицій в економіку України з країн ЄС (рис. 8.4) на 1.07.2003 р. становив 2042,6 млн дол. США, що складає 33,8 % загального обсягу інвестицій в Україну (на 1.07.02 – 1691,1 млн дол. або 35,6 %) [112].

Головними країнами-інвесторами, на які припадає більш ніж 77 % загального обсягу інвестицій з ЄС, є Сполучене Королівство – 564,7 млн дол. (27,6 % загального обсягу інвестицій з країн ЄС), Нідерланди – 410,7 млн дол. (20,1 %), Німеччина – 359,7 млн дол. (17,6 %), Австрія – 243,3 млн дол. (11,9 %) (рис. 8.5) [81].

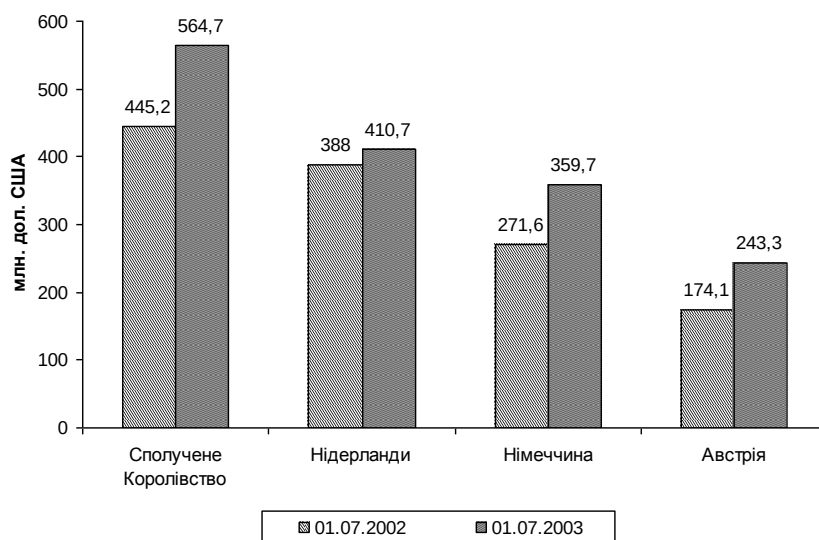

Рис. 8.5 – Прямі інвестиції в Україну з країн ЄС у 2002–2003 рр.

Найбільш інвестиційно привабливими в Україні є такі види економічної діяльності:

– для Великобританії: харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів – 99,2 млн дол. (17,6 % загального обсягу інвестицій з країни), оптова торгівля і посередництво у торгівлі – 86,6 млн дол. (15,3 %), транспорт та зв'язок – 82,1 млн дол. (14,5 %), машинобудування – 50 млн дол. (8,9 %);

– для Нідерландів: харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів – 271,9 млн дол. (66,2 %), оптова торгівля і посередництво у торгівлі – 26,5 млн дол. (6,5 %);

– для Німеччини: харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів – 62,6 млн дол. (17,4 %), виробництво інших неметалевих мінеральних виробів – 58,7 млн дол. (16,3 %), оптова торгівля і посередництво у торгівлі – 51,2 млн дол. (14,2 %);

– для Австрії: фінансова діяльність – 55,1 млн дол. (22,6 %), оптова торгівля і посередництво у торгівлі – 57,7 млн дол. (23,7 %).

У процесі подальшої реалізації економічною дипломатією пріоритетів виконання Угоди про співробітництво між Україною та ЄС потребують вирішення питання щодо [69]:

– приведення режиму стимулювання виробництва автомобілів в Україні у відповідність до положень УПС та норм СОТ;

– приведення регулювання імпорту та експорту сільськогосподарської продукції в Україні у відповідність до положень УПС та норм СОТ;

– приведення умов оподаткування акцизним збором окремих товарів (лікєро-горілчані вироби та транспортні засоби) в Україні у відповідність до положень УПС та норм СОТ;

– розповсюдження на Україну дії положень про “соціальні преференції” в рамках Генеральної системи преференцій ЄС;

– торгівлі сталеливарною продукцією;

- підписання двостороннього протоколу з доступу до ринків товарів та послуг в рамках переговорного процесу з вступу України до СОТ;
- повернення ПДВ експортерам;
- мінімізація небажаних наслідків розширення ЄС для України;
- надання Україні додаткової матеріальної та фінансової допомоги на облаштування державного кордону;
- активізації діалогу з ЄС стосовно візових питань з метою подальшого удосконалення міграційно-візової політики України у відповідності до європейських стандартів та лібералізації умов взаємних поїздок громадян;
- залучення іноземних інвесторів для приведення інфраструктури транспортного коридору № 5 у відповідність до міжнародних стандартів.

Україна вітає розширення Європейського Союзу, розглядаючи його як важливий чинник, що має стратегічне значення для майбутнього Європи і, водночас, об'єктивно веде до появи більш широких можливостей співробітництва між Україною та розширеним ЄС.

Одночасно розширення ЄС призведе до зміни характеру співробітництва України з нинішніми країнами-кандидатами, які стануть новими членами союзу. З точки зору інтересів України, поряд з позитивами розширення існуватимуть і фактори небажаного впливу на такі сфери співробітництва, як торговельно-економічна, військово-технічна, транспортна, міграційна, гуманітарна. Ці наслідки пов'язані з розповсюдженням на нові країни-члени єдиних стандартів, регулятивних норм, правил і процедур Євросоюзу у згаданих сферах та відповідною зміною чинного регулятивного режиму у відносинах України з цими державами.

У цьому контексті українську сторону в першу чергу непокоять наступні питання:

- приєднання нових держав-членів ЄС до системи обмежень, що застосовуються ЄС проти України, зокрема, у сфері торгівлі сталеливарними виробами;
- приєднання нових держав-членів ЄС до системи антидемпінгових заходів чи спеціальних заходів ЄС проти експорту продукції з України (які вже діють на сьогоднішній момент чи можуть бути введені);
- скасування діючих угод про вільну торгівлю між Україною і деякими країнами-аплікантами після їх вступу до ЄС.
- введення країнами-аплікантами жорстокого візового режиму до громадян України, що призведе до ускладнення умов для контактів між представниками ділових кіл, а також вплине на розвиток культурного обміну та туризму [138].

Успішному розвитку торговельно-економічної діяльності українських компаній на ринку ЄС сьогодні перешкоджає складний комплекс негативних внутрішніх і зовнішніх чинників. До них належать насамперед наступні [88]:

- відсутність необхідних структурних перетворень в українській економіці, через що товарний обмін між Україною та ЄС відбувається переважно на міжгалузевій основі, що істотно звужує матеріальну базу реальної економічної інтеграції;
- обмеженість надійного джерела та потенціалу розвитку експортних можливостей – стійкого платоспроможного внутрішнього ринку;
- слабкі позиції України у сфері високих технологій: одне запатентоване технологічне рішення створює в середньому в дев'ять разів меншу вартість високотехнологічного експорту, ніж у країнах ЄС;
- недостатній рівень розвитку сучасної інфраструктури, особливо інформаційної і транспортної, та видів діяльності, що підтримують присутність українських виробників на зарубіжних ринках;
- невисокий рівень конкурентоспроможності вітчизняних виробників, їх товарів і послуг та економіки країни в цілому (за індексом конкурентоспроможності Україна у 2003 р. займала 84 місце, а за індексом конкурентоспроможності бізнесу – 71 місце у світі);
- недостатня гармонійність національних стандартів України з міжнародними та європейськими: лише близько 17 % національних стандартів гармонізовані зі стандартами ЄС;

– тінізація значних обсягів зовнішньої торгівлі: вітчизняні статистичні дані про обсяги українського експорту та особливо імпорту постійно занижуються – експорт, як правило, на 10–22 %, імпорт – на 15–30 %. Це свідчить про тенденції до нелегального експорту капіталу під прикриттям торговельних угод і про масштабне уникнення оподаткування імпортних операцій через навмисне заниження митної вартості товарів; [151]

– обмежувальний режим доступу українських експортерів до окремих сегментів ринку ЄС; застосовуються обмеження на імпорт українських сталеливарних виробів, окремих видів сільськогосподарської продукції, вживаються за дискримінаційними процедурами антидемпінгові заходи, практично закритий доступ українських виробників до європейських ринків високотехнологічної продукції. Так, за даними Мінекономіки, неврегульованість з ЄС питання умов торгівлі окремими сталеливарними виробами та відсутність відповідної угоди можуть призвести до втрати частини ринку сталеливарних виробів у 10 країнах, які вступали до ЄС, загальною вартістю близько 52 млн дол. США;

– відсутність належного зв'язку торговельної, особливо – експортної, діяльності з експортом капіталу до країн-членів ЄС та залученням капіталу провідних європейських ТНК: частка України в сукупному обсязі експортованого ЄС капіталу складає лише 0,06 %, а частка її легально вивезеного капіталу в ЄС – 0,0007 %. За таких обсягів легального інвестування за кордон неможливо створювати там ефективно діючі збутові та сервісні мережі, вкрай необхідні для діяльності на ринках складних технічних виробів, засновувати постійні точки комерційної присутності для надання послуг зарубіжним споживачам, розвивати виробничу кооперацію;

– відсутність масштабних інвестицій в економіку України з боку провідних європейських ТНК, що унеможливорює входження українських виробників до їх міжнародних розподільчих систем, а відтак – ефективне проникнення на висококонкурентні ринки найбільш розвинутих країн, особливо в сегментах, пов'язаних з високотехнологічними виробами;

– неврегульованість проблем міграції робочої сили і свободи пересування людей (застосування обмежень, які випливають із Шенгенської угоди), що призводить до підвищення вартості здійснення угод у торгівлі з ЄС.

Загалом ефективній діяльності українських компаній на ринку ЄС перешкоджає складний комплекс негативних чинників як торговельно-політичного, так і структурно-економічного плану. Ці недоліки вкорінені в проблемах міжнародної конкурентоспроможності українських виробників та стратегіях їх корпоративного розвитку. Отже, подолання зазначених недоліків вимагає системного підходу та може бути досягнуте лише внаслідок докорінних структурних перетворень в українській економіці, якісного поліпшення державного регулювання економіки, її зовнішньоекономічних зв'язків і корпоративного управління, значної активізації торговельної політики, спрямованої на захист національних економічних інтересів на зарубіжних ринках і насамперед – на пріоритетному для неї ринку ЄС [74].

Та незважаючи на існуючі проблеми, співпраця між Україною та ЄС має значні перспективи. Так, з огляду на розширення ЄС, перед Україною відкриваються потенційні можливості забезпечити в перспективі нову якість своєї присутності на ринку Європейського Союзу – повну інтеграцію до структур його єдиного ринку із застосуванням режиму чотирьох свобод (вільного пересування людей, товарів, послуг і капіталів) та спільної політики в ряді ключових галузей економіки.

Ефективними інструментами запобігання небажаним наслідкам розширення ЄС для позицій України мають стати:

- набуття Україною членства в СОТ;
- активна підготовка до укладання Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС;
- прискорення процесу сертифікації та стандартизації українських товарів відповідно до норм і стандартів ЄС;
- надання Україні більших преференцій на основі Генеральної системи преференцій Європейського Союзу [178].

Процес руху до режиму вільної торгівлі у відносинах України та ЄС повинен бути поетапним та асиметричним, тобто лібералізація ринку ЄС має випереджати лібералізацію імпорту з боку України.

З метою підвищення ефективної присутності України на ринку ЄС, необхідно кардинально змінити нинішні структурні характеристики вітчизняної економіки; особливо важливим є значне піднесення рівня розвитку високих технологій та включення України до глобального високотехнологічного обміну; важливу роль може відіграти реалізація потенціалу в галузі транзиту енергоносіїв, авіаційних транспортних перевезень тощо.

Реалізація цих можливостей значною мірою залежатиме від їх конкретизації у спільному плані дій України та ЄС, успішності врегулювання торговельних суперечностей у відносинах України з Європейським Союзом.

Проте реалізація зазначених пропозицій, швидше за все, – питання більш віддаленої перспективи. А в найближчому майбутньому на розвиток торговельно-економічних відносин з ЄС істотно впливає процес розширення Євросоюзу. За оцінками вітчизняних експертів, при цьому поліпшаться умови доступу українських експортерів на окремі товарні ринки нових членів ЄС – внаслідок переважного зниження рівня тарифного захисту та підвищення якості конкурентного середовища в цих країнах. Запровадження в країнах-кандидатах інститутів ринкового регулювання ЄС має призвести до певного скорочення обсягів контрабандної торговельної діяльності, нелегальної міграції та інших форм тіньових операцій, що матиме позитивний вплив на держбюджет України. Додаткові стимули отримає прикордонне співробітництво з новими членами ЄС, що сприятиме як збільшенню обсягів прикордонної торгівлі, так і реалізації спільних проектів. Україна може посилити свої конкурентні переваги в секторах, чутливих до конкуренції за ціновими параметрами, оскільки в нових членах Євросоюзу зростатиме вартість виробництва через впровадження соціальних стандартів і норм захисту довкілля ЄС.

За оцінкою Мінекономіки у найближчий час можливі також такі негативні тенденції у розвитку зовнішньоекономічних зв'язків між Україною та ЄС, а саме [81]:

- скорочення експорту до країн Балтії на 15–20 % і подорожчання експортних та імпорتنих товарів через припинення дії угод про вільну торгівлю, укладених із цими країнами;
- погіршення конкурентних позицій України в експорті деяких товарів середньої технологічності внаслідок поширення на нових членів ЄС європейських угод з лібералізації торгівлі, а також митних преференцій, які надаються країнам, що розвиваються;
- запровадження новими членами ЄС нетарифних обмежень, технічного, санітарного, фітосанітарного, ветеринарного контролю, що для вітчизняної сільськогосподарської продукції може спричинити повне закриття цих ринків;
- втрата традиційних ринків збуту в нових країнах-членах внаслідок поширення на них антидемпінгових заходів ЄС щодо України.

Водночас, перспективи створення кращих умов для діяльності України на ринку ЄС значною мірою визначатимуться змістом Плану дій, який конкретизуватиме кроки в напрямі реалізації можливостей, запропонованих посланням Єврокомісії “Ширша Європа – сусідство”, а також успішністю усунення існуючих між Україною і ЄС торговельних суперечностей, без чого торговельні поступки з боку ЄС будуть просто неможливі.

Сьогодні Україна виступає на ринку ЄС як експортер товарів з низькою доданою вартістю, тому державі слід підтримати високотехнологічний експорт шляхом сприяння просуванню української продукції на зовнішній ринок, спрощення та прискорення процедури експортного контролю.

З огляду на низьку конкурентноздатність української продукції, необхідно поставити питання розробки Національної програми забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних виробників, що передбачала б пріоритетність високотехнологічних, наукомістких секторів, зокрема збільшення державного фінансування та підтримки НДДКР, розробки нових технологій; підвищення рівня державної фінансової підтримки та створення умов для збільшення недержавних інвестицій в освіту для забезпечення пріоритетного розвитку спеціальностей, що

визначатимуть науково-технологічний прогрес; створення вертикально інтегрованих науково-освітніх корпорацій. Для цього необхідним є також надання міністерствами і відомствами, що є розпорядниками бюджетних коштів, переваг національним компаніям при розміщенні держзамовлення на програмні продукти та інформаційно-телекомунікаційні послуги.

Для поживлення торгівлі між ЄС та Україною необхідним є внесення у підготовлений план дій України та Євросоюзу положень про скасування з боку ЄС дискримінаційних інструментів торговельного режиму щодо України, а також про її участь в економічних і науково-технологічних програмах Євросоюзу; вивчення передумов створення зони вільної торгівлі з ЄС та створення необхідних передумов для початку переговорів із цього питання відразу після набуття Україною членства в СОТ; розробка регіональних програм нарощування експортного потенціалу конкурентоспроможних продукції і послуг, надання особливої уваги прикордонному співробітництву та використанню переваг участі в діяльності єврорегіонів.

Таким чином, зважаючи на викладене та для досягнення позитивних результатів у розвитку економічної співпраці між Україною та ЄС, стає зрозумілим необхідність і важливість розробки та впровадження структурних перетворень національної економіки.

З розширенням ЄС у 2004 р. він стає головним зовнішньоторговельним партнером України, тому питання номенклатури експортної та імпорتنної продукції у зовнішній торгівлі з ЄС є досить актуальними.

Важливе місце у торгівлі України з Європою займають нові країни-члени, які посилюють порівняльні переваги нашої країни на євrorинку. Та при здійсненні необхідних структурних перетворень виявлені порівняльні переваги України в товарній структурі з часом можуть змінюватись залежно від того, як вона себе проявить в європейських інтеграційних процесах, як швидко акумулює капітал і використає зовнішні та внутрішні технологічні можливості [73].

Отже, питання зовнішньоекономічної співпраці України з Європейським Союзом сьогодні є дуже актуальним, оскільки перспективною метою зовнішньої політики України є вступ до ЄС. Ефективність економічної співпраці між українською державою та Європейським Співтовариством дозволяє з одного боку дати оцінку результативності економічних реформ в країні, а з іншого її євроінтеграційного курсу.

Основи економічного співробітництва між Україною та ЄС визначаються цілою низкою угод та інших документів, прийнятих як на двосторонньому рівні, так і кожною зі сторін окремо. Але водночас, досі немає спеціального документа, який би комплексно вирішував питання створення інституційних та інфраструктурних передумов для посилення позицій і піднесення ефективності діяльності України на ринку Європейського Союзу і навпаки, ЄС на ринку української держави, тому сторонам потрібно плідно попрацювати у цьому напрямку.

Сьогодні зовнішньоекономічні зв'язки України і ЄС здійснюються у таких основних формах, як зовнішня торгівля, інвестиційна діяльність та технічна допомога. Розвиток цих форм співробітництва з ЄС потребує виконання ряду завдань, спрямованих на подолання дискримінаційних обмежень українського експорту на ринку ЄС; прискорення входження українських компаній на європейський ринок з високотехнологічною продукцією; адаптація до торговельного режиму єдиного ринку ЄС; створення сприятливого інвестиційного клімату; використання допомоги країн ЄС з максимальною ефективністю і здійснення економічних реформ та структурної перебудови національного господарства в Україні.

Зі вступом до ЄС нових членів ринок співтовариства автоматично став головним експортним ринком України. Проте стан зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС свідчить про існування низки проблем у цій сфері, зокрема застосування дискримінаційних обмежень щодо українського експорту, низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів, невідповідність стандартам ЄС. До негативних аспектів торгівлі України з ЄС належить також значна концентрація торговельних потоків товарів і послуг на обмеженій кількості найбільших торговельних партнерів (Німеччина, Італія, Великобританія). Позитивним чинником є те, що розмір від'ємного сальдо в торгівлі України з ЄС має тенденцію до скорочення.

Аналіз товарної структури торгівлі України та країн ЄС свідчить про надзвичайну вузькість її асортименту. Понад 70 % загального обсягу експорту України до країн ЄС становлять товари з низькою доданою вартістю. Водночас, частка машин, устаткування, приладів складає лише 10,3 %.

Для України характерними є також вкрай низькі показники експорту високотехнологічних товарів і послуг, що зумовлено формуванням типу міжнародної конкурентоспроможності, яка базується на цінових факторах та порівняльних перевагах у вартості природних ресурсів і робочої сили. Зазначені структурні особливості української зовнішньої торгівлі є стратегічно програвшими для країни, несприятливими для прискореного входження України до економічного простору ЄС і мають бути істотно змінені.

Актуальним завданням для поглиблення співпраці України з європейським регіоном є стимулювання процесів нагромадження і ефективного використання інвестиційних ресурсів відповідно до визначених пріоритетів економічного зростання. Так, обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну з країн Євросоюзу у 2005 році збільшився з 2,042 млрд дол. США до 2,384 млрд дол. США. До того ж існує тенденція постійного росту ПІІ з країн Європи. Але разом з тим рівень інвестицій в економіку України є незначним порівняно з іншими країнами і недостатнім для задоволення інвестиційних потреб України. Основною причиною невисокої активності капіталу з країн ЄС в Україні є несприятливий інвестиційний клімат в державі.

На сьогодні ЄС є найбільшим іноземним інвестором в Україні, який інвестує в нашу державу більше ніж інші. Так, найбільшими інвесторами в економіку України з країн ЄС є Великобританія, Нідерланди, Німеччина і Австрія. Найпривабливішими для інвестицій, що здійснюються країнами ЄС є такі сектори господарства, як харчова промисловість, зв'язок, торгівля та машинобудування [212].

Для здійснення економічних реформ і перетворень Європейське співтовариство надає Україні в рамках спеціальних програм технічну допомогу. Так, впродовж останніх 10 років, загальна допомога з боку ЄС сягнула 1,072 млрд євро, в той час як за період 1996–1999 рр. держави-члени надали близько 157 млн євро. Ресурси іноземної допомоги повинні сприяти здійсненню в країні інституціональних реформ, структурній перебудові економіки, розвитку підприємництва та іншим ринковим перетворенням, створюючи у такий спосіб базу для припливу до країни іноземного приватного капіталу й подальшої взаємодії з світовим співтовариством. Допомога Євросоюзу спрямовується на впровадження заходів у межах економічних реформ, на вдосконалення ядерної політики, на гуманітарну допомогу, на допомогу для вирішення проблем пов'язаних з Чорнобильською катастрофою. Так, найбільшу частку фінансування протягом останніх кількох років було направлено на інституційну, адміністративну та правову реформи – 75 млн євро, причому спостерігається постійний ріст асигнувань на цю сферу. На жаль, в Україні поки що не існує високоякісної стратегії розвитку економіки, в рамках якої могли б ефективно використовуватися кошти, надані у рамках технічної допомоги. Крім того, сьогодні існує гостра проблема ефективності використання наданих коштів в тому напрямку, який передбачається відповідною програмою.

Наближення ЄС до вітчизняних кордонів у 2004 р. в Україні розцінюється як важливий чинник подальшого розвитку зовнішньоекономічних відносин з ЄС та української економіки в цілому. З цього часу динаміка економічних процесів у ЄС буде досить помітно впливати на економічний стан України, адже розширення Європейського Союзу виведе його на перше місце як ринок збуту українських товарів і на друге – як джерело українського імпорту. Однак реалізація нових можливостей не є гарантованою. Більш того, в короткостроковій перспективі слід очікувати негативних наслідків, які можуть створити суттєві перешкоди на шляху формування єдиного європейського економічного простору, тому в інтересах України бажано невідкладно й ретельно проаналізувати можливі втрати від розширення ЄС і розробити конкретні механізми щодо їх компенсації.

Велике значення для розвитку зовнішньоекономічної співпраці України з ЄС має зовнішньоекономічна діяльність кожного з регіонів. Хмельницька область на сьогодні є не

найбільш привабливим партнером країн ЄС для здійснення торговельної та інвестиційної діяльності, про що свідчать показники зовнішньоекономічної діяльності області. Крім того, за результатами досліджень інвестиційної привабливості окремих регіонів України Хмельничина входить до груп регіонів з найбільш низькою інвестиційною привабливістю, а отже, залучення іноземних інвестицій в цей регіон пов'язано із більшими труднощами порівняно з областями груп. Проте, інвестиції в область з країн ЄС все ж таки здійснюються і становили станом на 1 січня 2003 р. 42,92 млн грн. Такі низькі показники стану зовнішньоекономічних зв'язків з Євросоюзом зумовлені недосконалістю регіональної політики в умовах переходу до ринкової економіки [213].

Таким чином, аналіз зовнішньоекономічних відносин України та ЄС свідчить про недостатнє використання в цих відносинах наявного в обох сторін потенціалу, а також про існування ряду серйозних проблем, що гальмують їх розвиток. Отже, існує необхідність виведення зовнішньоекономічних відносин України та ЄС на якісно вищий рівень. Задля цього Україна має здійснити цілу низку перетворень у економічній, соціальній та правовій сферах.

8.4. Регіональна інтеграція України в системі функціонування ЄС

Україна переживає складний період комплексних структурних перетворень, фінансово-економічного оздоровлення всієї національної економіки, вибору власних шляхів стабілізації та формування сприятливого ґрунту для функціонування та співпраці міжнародних бізнес-структур, інституцій, установ.

На сьогодні основним є не лише простий пошук джерел капіталу чи фінансових ресурсів, а розробка широкомасштабної взаємопов'язаної системної моделі, яка сприяє економічній ефективній віддачі залучених коштів від моменту вибору пріоритетних напрямків прикладання капіталу, до механізмів забезпечення їх ефективності, через прибутковість, фінансову підтримку, підвищення продуктивності праці, значущості кожного господарюючого суб'єкта, а в подальшому оздоровлення фінансової системи в цілому, не забуваючи при цьому соціальні питання, які зараз є чи не найболючішими.

При широкомасштабній структурній перебудові економіки важливим є і реструктуризація функціональної діяльності регіонів, як дієвого субстрату народногосподарського комплексу в цілому. Для України це є особливо важливим при класифікації регіонів як за рівнями економічної розвиненості, так і за напрямками спеціалізації, фондовою та трудонасиченості. Така природна диференціація, відповідно, спричиняє їх дискусійне ранжування економістами щодо інвестиційної привабливості. Так одні групують усі регіони України у 4 основних групи [121]:

– **пріоритетні** (Київ і Київська область, Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Запорізька області, Республіка Крим);

– **досить високої інвестиційної привабливості** (Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська області);

– **середньої привабливості** (Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Сумська, Миколаївська, Черкаська, Чернігівська області);

– **низької привабливості** (Волинська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька області).

Інші ж усі регіони поєднують у три групи:

– регіони суцільної промислової агломерації з високою концентрацією виробництва і населення (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька і Луганська області);

– промислово розвинені регіони з концентрацією виробництва в обласних центрах і великих містах (Київська область і м. Київ, Харківська, Одеська, Львівська, Полтавська області).

– регіони, в яких переважає промисловість локального значення (останні 15 областей,

Автономна Республіка Крим).

Ранжування регіонів має велике теоретичне і практичне значення як з точки зору організації інвестиційного бізнесу, так і з точки зору розробки регіональної політики, метою якої є забезпечення розвитку окремих регіонів з урахуванням таких факторів, як раціональне використання різноманітних можливостей кожного з них, ефект оптимальної інтеграції, територіальний поділ праці та взаємна економічна кооперація. Завдання, відповідно, полягають у реконструкції старих промислових регіонів, стимулюванні розвитку експорто- та імпортозамінних виробництв регіонів, організація вільних (чи спеціалізованих) економічних зон, прискореному розвитку необхідної регіональної інфраструктури.

Оцінка інвестиційної привабливості здійснюється при розробці інвестиційної стратегії регіону. Так званий бізнес-план регіону або регіональний бізнес-план як форма регулювання інвестиційної діяльності, будується виходячи з припущення, що всі інвестори (держава, підприємства всіх форм власності, іноземні інвестори, громадяни) виступають як підприємці в тій чи іншій сфері. З допомогою бізнес-плану регіону можна було б проаналізувати фактори розвитку підприємства як державного так і приватного чи акціонерного; оцінити сприйнятність регіоном розвитку підприємництва в різних галузях з метою визначення перспективності інвестування; обґрунтування стратегії розвитку інвестування на основі узгодження інтересів підприємницьких структур, населення та території, розробити просторово-площинну стратегію, зокрема: підготовку концепції та вибір методики регулювання реалізації стратегії, залучення інвесторів до реалізації загальнонаціональних і регіональних програм з урахуванням рівня попиту населення на той чи інший вид продукції, діяльність тієї чи іншої сфери [181].

Багатокритеріальні селективні підходи формують середовище, де іноземні інвестиції реалізуються в умовах пільгового, обмежувального або національного режимів. Для забезпечення пільгового режиму іноземної інвестиційної діяльності застосовуються такі форми стимулювання: фінансово-кредитне та податкове стимулювання, стимулювання інфраструктурного забезпечення та стимулювання конкретних проектів, протекціоністські заходи. Для успішного проведення державної регіональної політики, спрямованої на підвищення ефективності структурної перебудови народногосподарського комплексу України та подальшої його інтеграції у світогосподарські процеси, окрім ранжування щодо інвестиційної привабливості, необхідно також враховувати і специфіку інтегрування.

Сучасний сектор високорозвинених країн вирізняється розвитком обробного напрямку, і зокрема, машинобудуванням та хімічною промисловістю, що є основою для подальшого прискорення науково-технічного прогресу, а у так званому традиційному секторі існує сільське і кустарне господарство. Таке світове ранжування направленості має вплив на так звану технологічну й структурну зайнятість не з причин неефективного попиту на продукцію останніх, скільки з причин дефіциту ресурсів, технологій, а звідси і впливає прямий шлях до “вживленого” недозавантаження цих секторів у національній економіці чи цілих національних економік, що є аграрними. Таку диференціацію, що призводить до нерівномірного розвитку кожного регіону і всього національного комплексу країни, покликана вирішувати внутрідержавна структурована інтеграція дворівневої, а згодом і трирівневої схеми, що в подальшому призведе до полегшеного зовнішнього інтегрування не лише в рамках країн СНД, але і з країнами-членами ЄС. Адже інтеграція є тією раціональною підбудовою, що прямує до узгодження спрямованого не через диктат, а шляхом вироблення дієвої політики. [181]

Щодо України, то це питання є досить актуальним у період структурної перебудови, оскільки отримані кредити, інвестиції повинні давати певний ефект, а без чіткої не лише стратегії, а концепції організації національної економіки сподіватися на віддачу залучених коштів не приходиться. Тому, на наш погляд, необхідно на першому етапі провести розподіл щодо інтеграційних схем регіонів, на другому – здійснити аналіз інвестиційної напруженості регіону; на третьому – розробити чітку схему залучення та використання коштів, а в подальшому пошуку вітчизняних джерел прикладання капіталу; на четвертому – стратегія внутрішнього збуту та виходу на зовнішні ринки, а в подальшому долучення до світового

ринку та світового господарства. Така схема є доцільною з огляду вирівнювання розвитку та в перспективному функціонуванні економіки України без поділу її на промисловий Центр та Схід і аграрний Захід і Південь.

У рамках такої інтеграції картельний субстат визначає чіткі правила поведінки, оскільки підтримання конкурентної собівартості на певному часовому проміжку є набагато легшим завданням ніж вирівнювання розбалансованої системи, що вимагатиме встановлення нової так званої рівноважної ціни за першим наближенням на певному інтервальному проміжку, а вже пізніше досягнення стійкості рівноваги за Вальрасом, коли не лише одна система провідного конгломеративного субстату перебуватиме у рівновазі, а у поєднанні із малими фірмами весь – цілісний картельний субстат працюватиме відлагоджено та планово. Для досягнення цього малі фірми отримують допомогу, а потужні фірми вимушені чітко дотримуватись визначених принципів співпраці та квоти випуску продукції. Коли ж прибутки ростуть і ринок є підконтрольним об'єднанню, то дрібніші фірми є більше зацікавленими у підвищенні продуктивності праці, застосуванні новітніх технологій з метою закріплення та розширення своїх фінансових можливостей у рамках вертикальної інтеграції з урахуванням горизонтальності характеру відносин.

При відносній самостійності, яку дає вертикальна інтеграція, варто пам'ятати і про так звані зовнішні фактори та учасників за межами інтеграційного об'єднання, щоб чисто цінові показники не послабили принципів функціонування об'єднання, а саме треба пам'ятати, що крім цінових переваг контрагента часто-густо цікавить і можливість контролювати ринок.

Щоправда при вертикальній інтеграції виникає можливість таємної згоди, що включає потенційних конкурентів.

Тенденції, що призводять до концентрації, ставлять питання майбутнього порядку, спеціально у випадку конкуренції. При умові скасування тарифів, квот та інших складових, поряд з гармонізацією економічної політики, питання конкурентності як основа всякого вільного ринку стає важливим інтеграційним засобом.

Поряд із функціонуванням інтеграційних схем і розвитку в їх рамках промислового, сільськогосподарського сектора, сфери послуг є необхідність розвивати нові для нас напрямки, умови для яких є: туризм, інфраструктура, розширення сфери послуг, що дасть можливість отримувати кошти, використовуючи власні рекреаційні ресурси: ліси, мінеральні води, річки, озера, морське узбережжя. Найкраще забезпечені регіони Півдня – Запорізька, Донецька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області, Республіка Крим; район Карпат – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська області; Подільський – Волинська область; лісостепова зона – Полтавська область. Ці регіони є найбільш привабливими для інвесторів, які мають бажання вкладати кошти в туризм, відпочинок, санаторно-курортне лікування [170].

Враховуючи зазначене, необхідно розробити регіональну стратегію інвестиційної політики у поєднанні із створенням регіонального або міжрегіонального виробничого конгломерату з метою ефективнішого та інтенсивнішого розвитку економічно споріднених регіонів за принципами горизонтальної інтеграції; більш доцільно для регіонів суцільної промислової агломерації з високою концентрацією виробництва та для регіонів другої та третьої групи застосувати принцип вертикальної інтеграції поряд із проведенням конкретних заходів таких як: визначення пріоритетів розвитку експортного сектора економіки, подолання сировинної спрямованості українського експорту, введення конкурентного порядку укладання контрактів, посилення вимог до ефективності використання державних інвестицій та контроль за своєчасним введенням в дію потужностей і об'єктів, достовірністю визначення вартості будівництва і договірних цін; посилення цільової спрямованості залучених іноземних кредитів, що надаються під гарантії (уряду), на придбання новітніх технологій, нарощування експорту українських товарів та послуг, імпортозаміщення, створення нових робочих місць, підвищення продуктивності праці. Доцільно провести тарифікацію ранжування заробітної платні та виплати пенсій; перейти від безповоротного бюджетного фінансування інвестицій у виробничій сфері до їх кредитування (відповідно цьому розробити і запровадити разом з НБУ механізм

посилення зацікавленості комерційних банків у збільшенні обсягів інвестицій, перш за все шляхом дострокового їх кредитування) з метою збільшення обсягів власних інвестиційних ресурсів суб'єктів господарювання запровадити зміни у податковому законодавстві, спрямовані на скорочення податкового навантаження, лібералізацію системи формування амортизаційних фондів, що у своїй сукупності призведе до інтенсифікації виробництва у регіоні, а відтак і розвитку самого регіону та народногосподарського комплексу в цілому як з допомогою внутрішніх чинників інтеграції, так і з боку зовнішніх, що полегшить входження економіки України до Європейського Союзу як з боку України, так і з боку ЄС.

Формування виваженої й ефективної регіональної політики в умовах перехідної економіки потребує в Україні пильної уваги до механізмів організації господарювання у Європейській співдружності й, насамперед, до створення шляхів узгодження систем нормування і управління якістю довкілля.

Нагальна необхідність підвищити рівень ефективності управління якістю довкілля обумовлена законодавчими актами України, серед яких доцільно виділити ЗУ “Про охорону навколишнього природного середовища” (1991), ЗУ “Про екологічну експертизу” (1995) тощо. Правова база потребує нормативних механізмів реалізації її основних принципів, зокрема системи організації природоохоронної діяльності та дотримання міжнародно-узгоджених процедур охорони довкілля при функціонуванні підприємства. Такі механізми забезпечують ряд нормативних документів, прийнятих Кабінетом Міністрів України і Держстандартом. Перехід України до міжнародних стандартів сприяє регламентації управління якістю довкілля на усіх стадіях залучення інвестиційних коштів міжнародної спільноти – від розробки проекту до його впровадження й післяпроектного моніторингу.

У світовій практиці великого значення для оцінки ефективності управління якістю довкілля надають застосуванню системи Environmental Assessment (EA), оцінці стану навколишнього середовища та двом її видам – локальній і стратегічній – Environmental Impact Assessment (EIA) і Strategic Environmental Assessment (SEA), які у даний час є добре відпрацьованим механізмом виявлення екологічних наслідків антропогенної діяльності і запобігання ним [123].

Environmental Impact Assessment (EIA), або оцінка впливу на навколишнє середовище, визначається як процес, покликаний забезпечити своєчасну оцінку і прийняття до уваги потенційно суттєвого впливу на оточуюче середовище при плануванні, проектуванні, дозволі і впровадженні всіх відповідних типів людської діяльності. EIA є інструментом управління для практичного втілення так званого принципу “попередження” екологічної політики Європейського Союзу. Цей принцип вимагає запобігання забрудненню навколишнього середовища на якомога ранніх стадіях планування та проектування [164].

EIA як формальну процедуру було вперше визначено в 1969 р. у США Актом про охорону навколишнього середовища (NEPA). Надалі процедура EIA дістала широке розповсюдження в західно-європейських країнах, що призвело до прийняття в липні 1985 р. Директиви Ради Європейського Союзу про обов'язковість процедури EIA для країн-учасниць ЕСС. EIA стала основною формою оцінки впливу на довкілля в Західній Європі, США, Канаді і Австралії, а останнім часом – у більшості країн Центральної і Східної Європи. Україна – єдина з країн колишнього СРСР, де EIA ще досі не передбачене національним природоохоронним законодавством.

Система стратегічної оцінки навколишнього середовища для вироблення планів і програм економічного розвитку та розробки економічної політики – Strategic Environmental Assessment (SEA) – виникла порівняно недавно і в загальному являє собою розширення процедур EIA до рівня стратегічної оцінки регіонального розвитку. Цей інструмент дозволяє впровадити екологічний імператив розвитку на ранніх етапах розробки регіональної економічної політики [123].

Актуальність вивчення оцінок впливу на навколишнє середовище, прийнятих у Західній Європі, а також розповсюджених більше, ніж в 100 країнах світу, зумовлена міжна-

родними угодами про узгодження підходів до екологічної політики, прийнятих у Європейській Співдружності, а також відповідно до інструктивних документів міжнародних інвестиційних інститутів – Європейського банку реконструкції і розвитку та Світового банку. Концепція оцінки стану навколишнього середовища на локальному і стратегічному рівнях використовується багатьма міжнародними фінансуючими організаціями, тому для створення сприятливого інвестиційного клімату необхідне впровадження цих процедур у практику регіонального управління.

Таким чином, регіональна політика в галузі управління якістю довкілля повинна спиратися на міжнародні вимоги щодо оцінки впливу на навколишнє середовище й формувати механізми оперативного реагування на зміни в структурі виробництва, забезпечувати належний екологічний контроль у приватизації виробництва та узгоджувати з вимогами міжнародної спільноти інвестування у розвиток екологічно небезпечних видів господарської діяльності.

Європейський вибір України передбачає суспільно-політичні й інтеграційні перетворення – зокрема широкого розвитку набуває транскордонне співробітництво, що посилює роль регіонів. Як показує досвід зарубіжних країн, основною організаційною формою транскордонного співробітництва стали міжтериторіальні утворення – єврорегіони.

Ще у 50-х роках минулого століття для подолання наслідків Другої світової війни на німецько-французькому кордоні почало активно розгортатися транскордонне співробітництво. З культурних обмінів, створення інформаційних центрів і правничих консультацій співпраця поширилася на економічну сферу, розбудову комунікаційної інфраструктури. Прийняття у 1980 р. рамкової конвенції загальних принципів транскордонного співробітництва започаткувало законодавче та нормативно-методичне забезпечення транскордонної співпраці для європейських країн. Водночас удосконалювалися механізми фінансової допомоги ЄС щодо регіонів взагалі та транскордонної співпраці зокрема. Підтримку мали проекти, які, реалізовували стратегічні напрямки розвитку не просто прикордонного, а транскордонного регіону. Це зумовило необхідність мати спільну концепцію розвитку суміжних територій – транскордонних регіонів, яка мала базуватися на відповідних регіональних стратегіях розвитку, враховувала б загальноєвропейські та національні пріоритети.

В Україні першим із них став “Карпатський єврорегіон”, створений у 1993 р. на кордоні з Польщею. Нині на кордонах України функціонує ще 5 єврорегіонів: “Буг”, “Нижній Дунай”, “Верхній Прут”, “Дніпро” та “Слобожанщина”. Розгортається діяльність навколо створення двох нових [130].

Єврорегіони – це одна з форм транскордонних відносин, за якої місцеві органи влади прикордонних областей у межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів – на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво – мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізовувати конкретні транскордонні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології.

Теоретичним підґрунтям формування єврорегіонів є теорія регіонального розвитку – основа формування національних регіональних політик країн-членів ЄС та регіональної політики Європейського Союзу. Причому сучасну західну модель регіональної економічної політики створено не відразу. У своєму розвитку вона пройшла три економічні парадигми. Суть першої з них зводилася до невідкладної допомоги кризовим регіонам, а другої – до вирівнювання диспропорцій розвитку регіонів шляхом перерозподілу доходів. На третьому етапі посилилася реструктуризація регіонів, спрямована на стимулювання розвитку ендogenous потенціалу у проблемних районах.

Сучасна парадигма регіонального саморозвитку, яка діє з початку 90-х років, орієнтована на повніше врахування інтересів територіальних співтовариств, перенесення відповідальності за розвиток регіонів на місцеві органи влади, взаємну координацію діяльності центральних і місцевих влад, а також координацію місцевих влад суміжних територій. “Філософія”

транскордонного співробітництва полягає в обов'язковому попередньому виявленні спільних проблем та узгодженні інтересів, на основі чого й розробляються заходи, необхідні для їхнього вирішення.

Єврорегіональна співпраця, насамперед, покликана створити якісні умови проживання населення з обох боків кордону, ліквідувати ознаки периферійності і, власне, кордони. Вона утверджує теорію постіндустріального суспільства, де панує пріоритет людини, її творчий та інтелектуальний потенціал, умови життєдіяльності.

Регіональні дослідження фахівців свідчать, що ефективна діяльність єврорегіонів спостерігається лише при наявності спільних проблем та спільної зацікавленості в їхньому вирішенні.

Для більшості країн Центрально-Східної Європи співпраця між територіальними органами влади – новий вид міжнародних відносин. Відбувся етап становлення, сформовано й відпрацьовано організаційно-фінансові та інформаційні механізми транскордонної співпраці, інтеграційних процесів. Досвід зарубіжних країн переконує, що внаслідок діяльності єврорегіонів серед транскордонних територій немає депресивних, чого, на жаль, не скажеш про стан наших сучасних прикордонних областей.

У процесі досліджень виявлено й специфічні особливості розвитку за трьома групами єврорегіонів: розташованих всередині ЄС, між країнами (членами ЄС) та їхніми сусідами (не членами). До третьої групи віднесено єврорегіони, створені на кордонах із постсоціалістичними державами.

Сучасні тенденції в управлінні спрямовані на децентралізацію багатьох функцій. Стосовно держави це передбачає передачу завдань і повноважень нижчим органам влади, які представляють населення і безпосередньо зобов'язані забезпечувати йому кращі умови життя. Регіони і місцеві органи самоуправління стають більш самостійними суб'єктами, що діють на власний розсуд. Регіон перестав бути лише сукупністю різних організацій, які діють на його просторі, і як самостійний суб'єкт щораз активніше вступає у суперництво в економічній і політичній сферах (внутрішній і міжнародній).

Між регіонами існують помітні відмінності в рівні економічного розвитку, територіальному освоєнні, екологічній ситуації тощо. Географічні, історичні і соціально-економічні умови спричинили різний рівень розвиненості регіонів (більш чи менш динамічний), обумовили кращий чи гірший стан середовища і спосіб життя людей.

Конкурентоспроможність, тобто здатність до досягнення успіху в економічному суперництві, в аспекті регіонального розвитку, можна розуміти як готовність до використання внутрішніх і зовнішніх обставин, що змінюються, для покращання становища регіону у міжрегіональному суперництві. Отже, конкурентоспроможність регіону означає переважне створення таких структурних комбінацій, які уможливають оптимальне використання ресурсів та їх комерціалізацію [22].

Менш розвинені регіони повинні прагнути зміни цього становища. Активне втручання органів влади, які спонукають і підтримують ініціативи щодо покращання ситуації, є складовою регіональної політики – однієї з найважливіших сфер економічної політики держави. Європейська Комісія наголошує, що однією з головних причин нерівномірності регіонального розвитку є відмінності в продуктивності і конкурентоспроможності економік регіонів, і зауважує, що конкуренція в добу інформатизації та глобалізації змінює свій характер. Конкурентна спроможність господарських суб'єктів все більше залежить не лише від підприємливості власника і продуктивності працівників, але також від ефективності функціонування територіальних суспільно-господарських систем і їх здатності до формування сучасних дієвих структур, які результативно використовують наявну в регіоні сукупність факторів виробництва [137].

Регіони, прагнучи постійного поліпшення рівня життя мешканців, конкурують між собою на різних ринках (інвестиційних, капітальних, фінансових та ін.), намагаючись залучити на свою територію інвесторів і капітали, здобути підтримку з бюджету держави і між-

народних інституцій та організацій. Для забезпечення сталого розвитку регіону господарські суб'єкти, що діють у ньому, повинні мати високий рівень конкурентоспроможності. Це можливо за умови здатності до створення і поглинання інновацій. Такі можливості можуть мати лише деякі регіони. За типологією, це – центральні регіони. Периферійні вимушені конкурувати шляхом коливання цін на продукцію. Ці регіони також зазнають тиску, обумовленого скороченням часу життєздатності продукції. Отже, конкурентоспроможний підприємець задовольняє потребу клієнта, його мінливі уподобання, які, у свою чергу, зумовлюють мінливість ринку. Мінливість – це непевність господарювання і тому фірми прагнуть стабілізації в інших сферах – юридичній, політичній, соціальній та інфраструктурній. Таку стабільність можуть забезпечити держава та регіональні і місцеві органи влади.

Різний рівень розвитку регіонів країн тягне за собою багато негативних соціальних і економічних наслідків, тому уряди намагаються зменшувати диспропорції шляхом вдосконалення регіональної політики.

Питання регіональних відмінностей і потреба здійснення регіональної політики вперше в Західній Європі постали у тридцятих роках нашого століття, в період великої кризи. У повоєнний час регіональна політика стала важливою сферою діяльності держави. Спочатку вона обмежувалася простим перерозподілом фінансових засобів на користь бідних і відсталих регіонів, передусім підтримкою інфраструктурних інвестицій в цих регіонах. Однак, з часом цих заходів стало замало. Тоді звернулися до інструментів планування та поступової регіоналізації держави.

У 1975 р. Європейське економічне співробітництво (тепер ЄС), створюючи Європейський фонд регіонального розвитку, надало пріоритет формуванню регіональної політики. Потреба у здійсненні регіональної політики є наслідком значних відмінностей у рівні соціального і економічного розвитку окремих країн-членів ЄС та існування ще більших диспропорцій між їх регіонами. Ці диспропорції часто мають структурний характер, обумовлений периферійним розташуванням регіону, складними кліматичними і географічними умовами, недостатньо розвинутою інфраструктурою, недосконалою структурою економіки (з переважанням сільського господарства), низьким рівнем професійної кваліфікації населення тощо. Кількість територій, які потребують допомоги, зросла з часом за рахунок раніше багатих промислових регіонів, в яких домінує так звана занепадаюча промисловість (вугледобуток, сталеве металургія, текстильна і суднобудівна промисловості). Подолання структурної відсталості є важкою і дорогою справою, яка вимагає багато часу, а запобігання наслідкам спаду традиційних галузей промисловості передбачає значні інвестиційні вкладення і необхідність перекваліфікації робочої сили. Буває так, що держави-члени ЄС (особливо найбідніші) не можуть послідовно й ефективно реалізувати такі завдання. Отже, незважаючи на те, що регіональна політика у своїй основі є національною, існує потреба спільної діяльності на рівні Союзу. Регіональна і структурна політика Європейського Союзу є виявом солідарності багатших країн-членів (та їх регіонів) з біднішими країнами (регіонами). У міру розширення ЄС за рахунок держав, що перебувають на нижчому рівні економічного розвитку, ніж засновники (такі як Ірландія, Греція, Іспанія і Португалія), ця солідарність набула зараз більшого значення. Потреба вдосконалення і поширення регіональної політики була також обумовлена утворенням однорідного європейського ринку, в межах якого регіони, структурно слабші або із занепадаючою промисловістю, опинилися у невигідній ситуації і не могли вільно конкурувати з багатшими регіонами.

Перший перелом у регіональній політиці стався в 1968 р., коли було об'єднано виконавчі органи ЄС вугілля і сталі, Європейського економічного співтовариства і Євроатому та утворено в межах Європейської комісії Генеральну дирекцію регіональної політики. Через чотири роки на конференції в Парижі вирішено виділити для цілей регіональної політики відповідні фінансові засоби. Було надано тоді регіональний статус двом бюджетним фондам – Європейському соціальному фонду (European Social Fund – EFS) і Європейському фонду

сільськогосподарської орієнтації і гарантії (European Agriculture Guidance and Guarantee Fund – EAGGF) та встановлено принципи утворення спеціального регіонального фонду. Сформувався він остаточно як Європейський фонд регіонального розвитку (European Regional Development Fund – ERDF) в 1975 р. Всі засоби фонду були розподілені між державами-членами відповідно до системи квот регіонів. [181]

Лише з 1980 р. було зарезервовано 5 % наявних засобів на фінансування комісією так званих специфічних дій, що мали дійсно об'єднуючий характер. Ще серйозніших змін принципи функціонування ERDF зазнали в 1985 р. Обов'язкові національні квоти у фонді замінили тоді так звані вилки втручання, які гарантували окремим державам впродовж трьох років лише мінімальну участь. Одночасно було впроваджено принципи програмування регіонального розвитку, які означали відхід від фінансування поодиноких проектів на користь програм, ініційованих союзом, або національних програм, що мали значення для нього. Одночасно з підписанням Одностайного європейського акта в 1986 р. було закладено основи для нової структурної політики Європейського економічного союзу, а передусім його регіональної політики. Згідно з цією домовленістю до угоди про ЄС введено розділ V “Економічна і соціальна пов'язаність”, в якому йдеться про необхідність ліквідації диспропорцій і відсталості в розвитку деяких регіонів союзу. У подальшому, в 1988 р., проведено реформу трьох структурних фондів (ERDF, ESF і EAGGF), які відтоді мали функціонувати скоординовано. Ці зміни супроводжувало рішення про збільшення сукупного бюджету фондів з 7,2 млрд євро в 1987 р. до 14,5 млрд євро в 1993 р. Основними принципами структурної політики союзу (в тому числі регіональної) визначено:

- концентрацію засобів з географічної і функціональної точки зору (п'ять основних цілей);

- надання пріоритету багаторічним програмам і структурним діям;

- орієнтація у виборі регіонів, яким має надаватися допомога, на союзні критерії (вибір здійснюється в розрізі трьох рівнів територіального поділу країн, позначених символом NUTS);

- остаточний відхід від квотної системи на користь принципу співфінансування (союзні засоби можуть доповнювати, а не замінювати засоби країни, частка союзних засобів в загальних коштах даного проекту може становити, залежно від мети, від 25 до 75 %, а у випадку регіонів так званих когезійних країн – навіть 80–85 %);

- партнерство: тісне співробітництво між Комісією та відповідними органами влади на державному, регіональному або місцевому рівнях у процесі підготовки і реалізації програм [216].

Крім того, Європейська комісія була уповноважена на подання, в межах визначеного бюджету, союзних ініціатив. На цій підставі в 1989–1993 рр. було здійснено 15 програм і майже таку ж їх кількість заплановано на 1994–1999 рр. Обов'язкові принципи регіональної політики були додатково обґрунтовані і опрацьовані в 1993 р. разом з підписанням угоди про Європейський Союз. Прагнення до забезпечення сталого економічного і соціального прогресу визнано одним із головних завдань союзу. На підставі угоди утворено Фонд пов'язаності (Cohesion Fund), сфера діяльності якого не регіональна, як у випадку існуючих структурних фондів, а державна. Допомога фонду пов'язаності передбачає фінансування проектів у сфері захисту середовища та інвестиції в транспортну інфраструктуру держав, в яких рівень ВВП на одного мешканця є нижчим, ніж 90 % середнього у ЄС. Таким умовам відповідали тоді чотири держави-члени: Греція, Португалія, Ірландія та Іспанія. На підставі Маастрихтської угоди утворено новий орган ЄС – Комітет регіонів (Committee of the Regions). Комітет є дорадчим органом для Ради ЄС і Європейської Комісії і одночасно виконує представницьку функцію щодо різних інституцій, які представляє. До його складу входять 222 регіональні представники і місцеві юридичні особи. Союз прагне також покращання управління структурними фондами і спрощення їх дії та методів управління. Вирішено, що сукупна величина засобів, отримуваних впродовж року окремими країнами-членами з структурних фондів (разом з

Фондом пов'язаності) не може перевищувати 4% національного ВВП [216].

Прийняття принципів концентрації засобів у межах реформи структурних фондів зумовило обмеження структурної та регіональної допомоги наступними цілями:

1. Підтримка розвитку і структурних перетворень у регіонах, відсталих у розвитку (тобто таких, де ВВП на одного мешканця – нижче 75 % загального показника у союзі).

2. Реструктуризація регіонів, в яких переважає занепадаюча промисловість (там, де ступінь безробіття і ступінь зайнятості в промисловості вищі від середнього рівня у союзі і зайнятість в промисловості має спадну тенденцію).

3. Подолання тривалого безробіття та забезпечення можливості активної професійної діяльності для молоді.

4. Полегшення адаптації працівників до перетворень, які відбуваються в промисловості та до змін в системі виробництва.

5. Адаптація структури виробництва, переробки і збуту в сільськогосподарському секторі.

6. Допомога в розвитку і структурних змінах сільським регіонам (для так званих “вразливих” сільських регіонів характерні низький рівень показника ВВП на одного мешканця та двох згаданих показників: високої частки зайнятих в сільському господарстві, низьких сільськогосподарських доходів, низької щільності заселення і (або) посиленої тенденції відпливу населення).

7. Розвиток малозаселених північних регіонів Скандинавських країн зі складними кліматичними умовами (показник заселення – менше 8 осіб/км²).

За рішенням самміту Європейського Союзу в Берліні, кількість цих цілей зменшено на 2000–2006 рр. до трьох:

Ціль 1. Допомога розвитку і структурному перетворенню відсталих регіонів (з ВВП на одного мешканця нижче 75 % середнього показника у союзі).

Ціль 2. Підтримка економічної і соціальної конверсії регіонів, що зазнають структурних труднощів.

Ціль 3. Допомога з метою адаптації і модернізації політики щодо систем освіти, професійного навчання та зайнятості. Поділ засобів здійснюватиметься на основі частки окремих держав у населенні ЄС.

Обмежено, одночасно до трьох, кількість програм, реалізованих у межах союзних ініціатив. Це: ШТЕРРЕГ (прикордонне, міжнародне і міжрегіональне співробітництво), EQUAL (міжнародне співробітництво у сфері протидії будь-яким формам дискримінації на ринку праці) та LEADER (розвиток сільських регіонів). Вже в Римській угоді, передбачено утворення Європейського соціального фонду, який має сприяти зростанню зайнятості і покращанню умов життя держав-членів. Цей фонд було використано як інструмент регіональної політики, що мала на меті вирівнювання відмінностей розвитку регіонів ЄС. Досягнення ЄС у сфері соціальної політики найбільш відображені у чинному законодавстві ЄС. Стосуються вони проблеми оплати праці і рівноправ'я жінок і чоловіків, захисту здоров'я, безпеки та гігієни праці тощо. Зростання рівня безробіття в країнах ЄС призвело до того, що в період обговорення Амстердамської угоди підтримка росту зайнятості була визнана одним з пріоритетних напрямів. Це було відображено у відповідних пунктах угоди. Від того часу держави-члени спільно аналізують причини безробіття, намагаються розробити методи його подолання та підтримати процес створення нових робочих місць.

Отже доведено, що сталий соціально-економічний розвиток України в умовах глобалізації та постіндустріальних трансформацій можливий лише за умови стабільного і збалансованого розвитку територіально-господарських систем і регіональних угруповань.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА І НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ

9. НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ В КОНТЕКСТІ ДОТРИМАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

9.1. Сутність історичного, ідеологічного та комплексного підходів щодо визначення національних інтересів

Історично національні економічні інтереси і національна економічна безпека (відповідно до різних стадій розвитку ринку) зазнали певних змін і дисбалансів залежно від того, що ставиться в основу при їх визначенні. Існують наступні підходи у визначенні сутності національних інтересів [215]:

- а) **історико-патріотичний** (національна ідея вище класових і родинних зв'язків);
 - б) **ідеологічний** (частина суспільства є виразником інтересів всього народу), який може проявлятися перевагою:
 - пролетарського інтернаціоналізму;
 - ринкового фундаменталізму (корпоративні і особисті інтереси фінансово-промислових олігархів);
 - загальносвітових норм над національними;
 - інтелігенції як виразника національних інтересів;
 - в) **комплексний підхід**, який допускає, що національні інтереси держави передбачені в:
 - багатосторонньому управлінні міжнародними процесами;
 - домінуванні і лідерстві у світовій спільності.
- Розглянемо більш розширено ці підходи.

Історико-патріотичний підхід враховує інтереси національних виробників, незмінним предметом яких є обслуговування інтересів особи, яка владарює. Забезпечення економічних інтересів було покликано служити завданням зміцнення позицій монархів, розширення областей для їх панування. Прикладом можуть бути договори Івана Грозного з королевою Єлизаветою, Українцев з Петром I про конференцію в Константинополі та оголошення Катериною військового нейтралітету.

Ідеологічний підхід ототожнюється з радянським періодом в історії держави, коли ринку відводилася роль сфери обслуговування. Відсутність використання ринкових стимулів призводить до того, що реалізується командно-адміністративна система в дії.

Одним із різновидів ідеологічного підходу є варіант фактичного усунення національного інтересу шляхом посилення на загальнолюдські цінності. Позиція пріоритету інтелігенції як виразника інтересів всього народу висловлювалася Плехановим Г.В., Твардовським А.Т. і відстоювалася перед Ленінін В.І. точка зору, що не пролетаріат, а інтелігенція

є гегемоном демократії, говорилося навіть про клас інтелігенції.

Релігійний підхід передбачає, що навіть цілком справні соціальні стандарти, пов'язані з конкретною релігійною системою не можуть розглядатися у відриві від релігії.

Отже, на економічну дипломатію викладені вище факти можуть впливати, але не можуть її визначати.

Комплексний підхід включає в себе сукупність різних аспектів, які визначають характер національних інтересів держави, що виступає за багатостороннє управління міжнародними процесами. Національні інтереси забезпечуються інститутами державної влади, які здійснюють свої функції, у тому числі при взаємодії із суспільними організаціями.

Реалізація національних інтересів України можлива лише на основі стійкого розвитку її економіки. Надзвичайно важливим є забезпечення всім громадянам достойних умов і якості життя, можливість реалізації їх духовних запитів і матеріальних потреб. Бідність як соціальне явище має бути виключена з життя українського суспільства. Необхідно забезпечити достойне життя ветеранам, інвалідам, літнім людям, а також доступність для всього населення освіти, культури, медичного обслуговування, транспорту, зв'язку, комунальних послуг.

З точки зору національних інтересів в області економіки найбільш актуальним є забезпечення її функціонування в режимі розширеного виробництва, захисту інтересів вітчизняних товаровиробників, підвищення інноваційної та інвестиційної активності, постійного контролю за стратегічними ресурсами країни, підтримки наукового потенціалу, який здатний утвердити Україну на стратегічно важливих напрямках науково-технічного прогресу.

Єдність економічного простору, наявність великого внутрішнього ринку є важливою перевагою національної економіки України. Його збереження і розвиток, з урахуванням виробничої спеціалізації регіонів, має консолідуюче значення для української економіки. У зовнішньоекономічній сфері національні інтереси українських підприємств полягають у підвищенні конкурентноздатності вітчизняної продукції, ефективності їх росту.

Національні інтереси України у міжнародній сфері потребують проведення активного зовнішньополітичного курсу, спрямованого на зміцнення позицій України. Необхідною умовою реалізації національних інтересів України є можливість самостійно вирішувати внутрішні політичні, економічні і соціальні завдання, незалежно від намірів і позицій іноземних співтовариств, підтримувати такий рівень життя населення, який би забезпечував національну злагоду і стабільність в Україні.

9.2. Основні стратегічні завдання України на макро- та мікроекономічному рівнях міжнародних відносин

Основним стратегічним завданням України є реалізація політики економічного зростання, на етапі якого максимальна увага законодавчої та виконавчої влад, органів місцевого самоврядування має приділятися утвердженню в економіці найбільш сприятливого інноваційно-інвестиційного середовища.

Це, в свою чергу, потребує зростання на цьому етапі ролі держави, дійового регулювання і стимулювання науково-технологічного та інноваційного розвитку. Держава повинна виступати суб'єктом, що посилює ринкові механізми в умовах, коли наявні та потенційні переваги української економіки поки що не можуть бути реалізовані на підґрунті ринкових саморегуляторів та ефективної конкуренції.

З метою підтримки національного виробника, в межах відкритої економіки потрібне дієве стимулювання з боку держави внутрішнього ринку, сприяння освоєнню механізмів енергозбереження та структурної політики, захист високотехнологічного потенціалу та інвести-

ційного комплексу. Необхідна активна взаємодія держави з приватним сектором економіки з метою прискорення формування і утвердження національного капіталу. Його концентрація повинна бути зосереджена на вирішальних пріоритетах соціально-економічної політики.

Подальше економічне зростання здійснюватиметься на власній відтворювальній (інвестиційній) базі та, переважним чином, на достатній ринковій основі.

Специфіка трансформаційних процесів в Україні в цей період полягає в стратегії європейської інтеграції України, в залученні до надбань сучасного цивілізаційного процесу і в наближенні до еталону моделі європейського розвитку.

Для вирішення основних завдань інноваційного розвитку слід використати наступні переваги економіки України:

- значний науково-технологічний потенціал, висококваліфіковані наукові та інженерно-технічні кадри, велику кількість об'єктів інтелектуальної (промислової) власності;
- високий рівень системи вищої освіти;
- потужний технологічний потенціал перспективних галузей, особливо машинобудування і приладобудування;
- резерв виробничих потужностей з випуску масової, відносно дешевої продукції, яка здатна знайти збут на внутрішньому ринку, а також на ринках окремих країн, що розвиваються;
- природні ресурси, розвинута мінерально-сировинна база і транспортна інфраструктура [106].

Орієнтирами інноваційного розвитку економіки можуть стати:

- зміна політики, передусім промислової та зовнішньоекономічної, з суто сировинної на збільшення виробництва та експорту наукомісткої, конкурентоспроможної промислової продукції;
- розширення внутрішнього ринку, збільшення частки внутрішнього споживання у структурі ВВП до 70–75 %;
- випереджаюче зростання ролі машинобудування, насамперед пріоритетних його галузей за рахунок освоєння і випуску систем машин нового покоління, заснованих на нетрадиційних принципах, у тому числі для переробки відходів;
- частка продукції машинобудування в загальній структурі промисловості повинна бути збільшена і доведена до рівня 25–30 %;
- обсяги продукції на одного зайнятого у машинобудуванні повинні зрости у 3,5–4 рази за рахунок докорінного технічного і технологічного переозброєння виробництва з використанням новітніх досягнень вітчизняної та світової науки і техніки;
- зростання наукомісткості ВВП до 1,7–2,5 %, як це передбачено законодавчими актами;
- збільшення в десятки разів проти нинішнього рівня обсягів прямих іноземних інвестицій, які на сучасному етапі в розрахунку на одного мешканця в Україні не можна навіть близько порівнювати зі значенням цього показника в країнах західного світу [107].

Інвестиційна політика держави повинна бути спрямована на розвиток наявного потенціалу перспективних високотехнологічних виробників. Одним з головних завдань України є затвердження на світовому космічному, авіаційному та інших ринках перспективних технологій.

Основним завданням першого етапу впровадження інноваційної моделі має бути підвищення рівня інформатизації суспільства, за яким сьогодні Україна значно поступається провідним країнам світу. У процесі досягнення згаданих орієнтирів необхідно враховувати наступні обмеження, характерні для сучасного етапу розвитку економіки України:

- технологічна відсталість, що обумовлює низьку конкурентоспроможність продукції окремих галузей;
- нерозвиненість сфери малих інноваційних підприємств та інфраструктури в інноваційній сфері;
- дефіцит фінансових ресурсів, який позначається на інноваційній активності виробництв реального сектора економіки [13].

Вирішального значення у впровадженні інноваційної моделі розвитку, утвердженні України як високорозвиненої, соціально орієнтованої держави ринкового типу з конку-

рентоспроможною економікою набуває її структурна перебудова. Головним змістом структурного маневру, виходячи з оцінки сучасних тенденцій і реальних можливостей економіки, буде прискорений розвиток національних галузей і виробництв, що в змозі забезпечити конкурентні переваги на світовому ринку, і поступове прискорення темпів зростання в суміжних галузях економіки.

Державна структурна політика економічної дипломатії на цьому етапі перебудови має зосереджуватися на розв'язанні таких основних завдань:

- проведенні ефективної промислової і аграрної політики та сприянні підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і світовому ринках;
- забезпеченні структурного маневру у бік підвищення частки галузей і виробництв з високим ступенем промислово-технологічної переробки, значною питомою вагою доданої вартості і швидким оборотом капіталу;
- стимулюванні інноваційного процесу з метою технологічного оновлення, зниження енерго- та матеріалоємності, підвищенні ефективності вітчизняного виробництва;
- завершенні трансформації структури державної власності і управління, податкової системи, товарних і фінансових ринків, інноваційних механізмів та інших в інститути ринкової економіки та сприяння підприємницькій діяльності;
- скороченні та оптимізації державного сектора економіки, підвищенні ефективності управління державним майном і корпоративними правами;
- розвиток внутрішнього ринку з підвищенням конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, що сприятиме зменшенню зовнішньої залежності національної економіки та підвищить економічну безпеку держави;
- підвищенні інноваційної активності на мікрорівні, випереджаючий розвиток високо-технологічних виробництв, сприянні процесам інтеграції та створенні великих ефективних і конкурентоспроможних компаній, всебічній підтримки малого і середнього бізнесу;
- забезпеченні більшої прозорості функціонування природних монополій, організаційного їх поділу на природно монополійні і немонополійні сегменти, посилення контролю за витратами та підтриманням необхідного рівня інвестицій;
- формуванні та реалізації державних і галузевих цільових програм розвитку промисловості, аграрного сектора, транспорту, сучасних систем зв'язку і телекомунікацій;
- прискоренні розвитку та ринкової адаптації економічної системи на засадах все-світньої економічної трансформації, що відбувається на базі новітніх інформаційних технологій, посиленні глобальних та регіональних інтеграційних процесів;
- забезпеченні прискореного розвитку та інтеграції у міжнародний інформаційний простір ринкової інфраструктури – товарних бірж, транспортних терміналів, банківських і небанківських фінансово-кредитних установ, ринку інформаційної продукції та послуг;
- підвищенні рівня накопичень в економіці, особливо частки інвестицій в основний капітал, шляхом створення сприятливого інвестиційного клімату та умов переходу від споживацької ідеології у використанні ВВП до забезпечення інвестиційного розвитку [35].

Структурна перебудова економіки України на підґрунті інноваційної моделі розвитку повинна забезпечити необхідні відтворювальні пропорції ВВП та їх позитивну динаміку.

Інноваційна політика повинна бути спрямована на забезпечення прогресивних змін у тенденціях формування і використання ВВП як основи економічного зростання. Пріоритетними напрямками оптимізації відтворювальних пропорцій мають стати:

- постійне зменшення затратомісткості у тенденції співвідношення між витратами (проміжним споживанням) і новоствореною вартістю (валовою доданою вартістю), яке характеризує ефективність виробництва;
- підвищення питомої ваги валового капіталоутворення в структурі ВВП, в першу чергу, за рахунок накопичення основного капіталу, темпи якого повинні перевищувати темпи зростання ВВП. Така тенденція формуватиме інвестиційний тип розвитку економіки, створюю-

ючи ресурсне підґрунтя для структурної її перебудови;

– відновлення стимулюючого впливу заробітної плати на інноваційний розвиток і технологічне оновлення виробництва, її відтворювальної функції, підвищення платоспроможного попиту населення та перерозподіл первинних доходів на користь товаровиробників. З цією метою необхідно поступово підвищувати рівень середньої заробітної плати і частку оплати праці в структурі ВВП, за рахунок чого зменшаться нарахування на фонд оплати праці;

– активізація виробництва і структурної перебудови економіки шляхом збільшення в структурі ВВП частки валового прибутку і змішаного доходу за рахунок зменшення податкового навантаження на товаровиробників [83].

Інноваційна модель розвитку економіки на середньострокову перспективу передбачає збереження основних пропорцій її загальногалузевої структури. У формуванні економічного розвитку країни провідну роль буде відігравати промисловість, її частку в загальному обсязі валової доданої вартості слід збільшувати.

На сучасному етапі, Україна, усвідомивши значимість інноваційної діяльності для її економічного прогресу та дослідивши світові тенденції в цьому напрямку, робить спроби адаптування своєї законодавчої та практичної роботи до вимог сьогодення.

Разом з тим цілий ряд проблем, що стоять на заваді інтенсифікації інноваційних процесів, ще не знайшли свого нормативно-правового вирішення в нашій країні. А головне – чинне законодавство України, яким регулюються правовідносини у цій сфері, не має необхідної структурної повноти і системної завершеності. Виходячи з цього, необхідно, спираючись на світовий досвід, розробити кілька взаємоузгоджених законопроектів, які в сукупності з вже прийнятими законами та необхідним комплектом нормативних актів могли б сформувати правове поле для впровадження інноваційної моделі розвитку української економіки.

Зокрема, для активізації інноваційної діяльності в ринкових умовах необхідно законодавче врегулювати питання функціонування інноваційних ринків, місця і ролі в них таких ринкових структур, як інноваційні біржі, консорціуми, акціонерні товариства, асоціації, промислово-фінансові групи з метою коопераційної інтеграції наукових організацій, вузів, промислових підприємств та банків створення і комерціалізації нових технологій.

З метою вдосконалення організаційного забезпечення процесу створення і функціонування технопаркових структур функції координації та загального методичного керівництва цими роботами, а також роботами створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон доцільно покласти на єдиний міжвідомчий орган.

В умовах ринкових відносин соціально-економічний і політичний статус країни визначається її глобальною конкурентоздатністю, яка тісно корелює із обраною стратегією поведінки на міжнародному ринку інновацій і успішністю її реалізації. Вибір стратегічної поведінки на міжнародному ринку інновацій є найважливішим завданням міжнародного інноваційного менеджменту.

У загальному вигляді стратегія – це пошук найбільш результативних варіантів приведення в дію ресурсів (капіталу, інтелектуальних знань, робочої сили) згідно головних цілей розвитку і з врахуванням ситуації на ринку як на даний момент, так і в найближчому майбутньому. Таким чином, фактично, стратегія – це деталізований всебічний комплексний план досягнення заздалегідь поставлених цілей.

З вибором стратегії пов'язана розробка планів проведення досліджень і розробок, а також інших форм інноваційної діяльності. Стратегічне управління інноваціями все-таки більш широке поняття, ніж перспективне планування великомасштабних проектів, оскільки воно включає ситуаційний аналіз і прогноз впливу широкого діапазону виробничих та підприємницьких факторів успіху: зовнішніх (продукти, ринки, патенти, ліцензії) і внутрішніх (нові технології, фінансування, потужності, виконавці, технічний рівень); потенціал сфери НДДКР; систему управління, її організаційні форми; етику і культуру міжнародного підприємництва.

У ході стратегічного управління інноваціями здійснюється поєднання цілей технічної

політики і політики капіталовкладень з метою впровадження нових технологій і видів продукції. Вибір варіанта стратегічної поведінки підприємств і організацій в міжнародному інноваційному підприємництві визначається, перш за все, пріоритетами державної політики.

Стратегії інноваційного розвитку держав, які конкретизуються їх пріоритетами НДДКР, формуються із врахуванням наступного [116]:

- державних політичних цілей в інноваційній сфері. Наприклад, ціллю для Японії є перетворення країни в могутню науково-технічну державу, для США – зростання добробуту населення, для України – перетворення країни в технологічну державу;

- наявності природних ресурсів;

- природно-демографічних чинників країни (географічного положення, природних умов, чисельності населення);

- науково-технічного та інноваційного потенціалу країни;

- спрямованості економічного розвитку у векторі завоювання світового ринку.

Після вибору пріоритетів в галузі НДДКР вирішують конкретні задачі:

- необхідності придбання ліцензії за кордоном чи її розробка власними силами;

- проведення підготовки кадрів всередині країни чи направлення студентів, аспірантів і фахівців за кордон;

- стимулювання державних і приватних фірм до наукових досліджень;

- залучення іноземних організацій до розвитку наукових досліджень і виробництва в країні;

- залучення іноземних інвестицій на розвиток науки, техніки, виробництва;

- забезпечення взаємодії науки і виробництва;

- визначення напрямків фундаментальних досліджень, що фінансуються державою;

- організації системи захисту досягнень науки і техніки;

- визначення митних бар'єрів чи стимулів ввозу для іноземних товарів.

Виділяють три головних типи моделей науково-інноваційного розвитку держав на світовому ринку [116]:

1) країни, орієнтовані на лідерство в науці, реалізацію великомасштабних цільових проєктів, що охоплюють всі стадії науково-виробничого циклу, як правило, із значною часткою науково-інноваційного потенціалу в оборонному комплексі (США, Великобританія, Франція);

2) орієнтовані на поширення нововведень, створення сприятливого інноваційного середовища, раціоналізацію всієї структури економіки (Німеччина, Швеція, Швейцарія);

3) що стимулюють нововведення шляхом розвитку інноваційної інфраструктури, забезпечення сприйняття досягнень світового науково-технічного прогресу, координації дій різних секторів в області науки і технологій (Японія, Південна Корея).

Російські вчені В. Фрідлянов, Р. Некрасов, С. Остапюк виділяють три стратегічні моделі інноваційної політики.

1. Модель перенесення полягає у використанні наявного зарубіжного науково-технічного потенціалу в економіці власної країни через закупівлю ліцензій на високо-ефективні технології для освоєння виробництва продукції нових поколінь, яка користується попитом за кордоном.

2. Модель запозичення передбачає, що, опираючись на дешеву робочу силу та використовуючи частину науково-технічного потенціалу власної країни, освоюють випуск наукомісткої продукції, яку виробляли раніше в індустріально-розвинутих країнах.

3. Модель нарощування полягає в тому, що з використанням власного науково-технічного потенціалу, залученням іноземних учених, об'єднанням результатів фундаментальної і прикладної науки постійно створюють нові продукти і технології, які реалізують у виробництві та соціальній сфері.

Вичерпання чинників екстенсивного економічного розвитку обумовлює постійне посилення уваги до пошуку нових факторів прискорення економічної динаміки, адекватних су-

часному стану розвитку світової економіки. Відтак запровадження в Україні інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання з політичної мети перетворюється на об'єктивну необхідність, альтернативою якій є занепад національної економіки, втрата економічного, а, можливо, й національного суверенітету.

Отже, зайвим є переконування громадськості та фахівців у необхідності радикальної активізації інноваційної діяльності в Україні, яке має надати суспільно-економічному розвитку інноваційного характеру. Між тим, так само зайве й констатувати, що попередні роки економічних реформ не створили необхідних умов для примноження та зміцнення інтелектуального потенціалу українського суспільства, інноваційного розвитку економіки, освоєння нових високих технологій, подолання структурних деформацій, успадкованих від адміністративно-командної системи. Економічна динаміка досі не лише не набула сучасної пост-індустріальної спрямованості, а навіть не створила достатньо міцного підґрунтя для запровадження основ інноваційного розвитку. Зволікання в цьому напрямі ставить під загрозу здобутки економічного розвитку. На жаль, поки що основна маса фахових дискусій зосереджена навколо нагальних, проте тактичних проблем бюджетного розподілу, реформування податкової системи, монетарної політики тощо. Власне інноваційна складова розвитку залишається переважно поза увагою фахового наукового аналізу.

Підсумки економічного розвитку дають підстави стверджувати, що економіка України входить до стадії стагнації. У той час як традиційні чинники економічного зростання, які спиралися переважно на мобілізацію ресурсів, нагромаджених за тривалий період економічного спаду, практично вичерпано, належних зрушень в структурі економічної системи, які перевели б національну економіку в режим зростання, яке ґрунтується на інвестиційно-інноваційному творенні нових ресурсів, поки що не відбулося. Враховуючи це, нагальною постає проблема модернізації української економіки з метою підвищення технологічного рівня експорту та якісних характеристик вітчизняної продукції. Саме на виконання цього стратегічного завдання має бути спрямована інноваційна політика України. Тому питання подальшого інноваційного розвитку, прискорення науково-технічного прогресу розглядалося в Україні як надзвичайно актуальне протягом практично всього періоду економічних реформ. Вже у 1991 р. було створено Комітет з питань науково-технічного прогресу. В інноваційній сфері діяли Державний комітет з питань науки та техніки (1992–1995 рр.), Державний комітет з питань науки та техніки і промислової політики (1995–1996 рр.), Міністерство у справах науки і технологій (1996–1998 рр.), Державний комітет з питань науки та інтелектуальної власності (1998–2000 рр.), Міністерство науки та освіти (з 2000 р.). Нинішні повноваження суб'єктів державного регулювання, які покликані відігравати провідну роль у формуванні та реалізації державної науково-технологічної політики, визначені в ЗУ “Про наукову і науково-технічну діяльність”. За ці роки спеціалізованими органами державного управління було зроблено чимало для пом'якшення руйнівного впливу, завданого трансформаційною кризою інноваційній сфері.

Основними пільгами у сфері інноваційної діяльності, згідно з чинним законодавством, є:

1. Пільги за податком на прибуток:

– оподаткування у розмірі 50 % від діючої ставки прибутку, від продажу інноваційного продукту, заявленого при реєстрації в інноваційних центрах, що створені відповідно до закону “Про інноваційну діяльність”;

– 50 % податку на прибуток, одержаний від виконання інноваційних проектів, залишаються у розпорядженні платника податків, зараховуються на його спеціальний рахунок і використовуються ним виключно на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності і розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз;

– суми податку з прибутку, одержаного від виконання технологічними парками проектів за пріоритетними напрямками, які зареєстровані належним чином, зараховують на спеціальні рахунки суб'єктів та використовують виключно на наукову та науково-технічну

діяльність, розвиток власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз.

2. Звільнення від земельного податку вітчизняних закладів культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури і спорту. Інноваційні підприємства сплачують земельний податок у розмірі 50 % ставки оподаткування.

3. Пільги за податком на додану вартість:

– від оподаткування звільняються операції з оплати вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, які здійснюються за рахунок державного бюджету України;

– від оподаткування звільняється вартість виконання проектно-конструкторських робіт, які виконуються вітчизняними розробниками за контрактами з підприємствами суднобудівної промисловості;

– 50 % ПДВ по операціях з продажу товарів (виконання робіт, надання послуг), пов'язаних з виконанням інноваційних проектів, залишаються у розпорядженні платника податків, зараховуються на його спеціальний рахунок і використовуються ним виключно на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності і розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз;

– від оподаткування звільняється вартість ввезених в Україну певних товарів для виконання інноваційних проектів.

4. Митні пільги при ввезенні в Україну протягом строку чинності свідоцтва про державну реєстрацію інноваційного проекту звільняються від сплати ввізного мита, це: сировина, матеріали, устаткування, обладнання, комплектуючі для використання технологічними парками, їхніми учасниками, дочірніми та спільними підприємствами.

5. Інноваційним підприємствам дозволяється прискорена амортизація основних фондів і встановлюється щорічна двадцятивідсоткова норма прискореної амортизації [4–6].

У контексті фінансування інноваційної діяльності в Україні окремої уваги заслуговує питання розвитку венчурного капіталу. Відомо, що, зокрема, в країнах Європи та США венчурний капітал є одним з важливих інструментів фінансування науково-дослідних робіт та розвитку високих технологій, підтримки малого та середнього бізнесу. На жаль, роль венчурного капіталу у зазначених галузях в Україні залишається незначною.

Слово “венчур” (від англ. venture) означає ризик, що лежить в основі поняття “венчурний капітал”. Якщо підприємець має унікальну ідею, яка вже втілена у вигляді продукту або послуги й має значний ринковий потенціал, венчурний інвестор може вкласти необхідну суму в проект у розрахунок отримати великий прибуток. Звичайно, у цьому випадку інвестор поділяє з підприємцем ризик, пов'язаний з відсутністю досвіду активної реалізації продукту або послуги. Як правило, венчурний капітал інвестується в проекти, в яких немає шансу на одержання фінансування від кредитних установ. Венчурний інвестор вкладає кошти в досить велику кількість не пов'язаних між собою проектів у різноманітних сферах діяльності, тим самим диверсифікуючи свої внески з метою зниження загального ризику. Порядок створення та діяльності венчурних фондів в Україні встановлено ЗУ “Про інститути спільного інвестування”, який набув чинності 15.03.2001 р. За оцінками Мінекономіки, обсяг ринку венчурного капіталу в Україні становить приблизно 400 млн дол. США.

Як зазначалося, останнім часом в Україні невинно зростає питома вага фінансування наукових та науково-технічних робіт за рахунок коштів іноземних замовників. У 1995 р. вона становила 15,6 %, у 2000 р. – 23,3 %, а у 2001 р. цей показник зріс до 25 %. В 2001 р. вперше за обсягами та часткою в загальному фінансуванні іноземне фінансування було більшим, ніж фінансування із державного бюджету за розділом “Фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу”. За часткою іноземного фінансування в сумарних витратах на науку, Україна випередила Росію (17,1 %), Великобританію – лідера з частки іноземного фінансування серед розвинених країн Заходу (16,8 %) і всі східноєвропейські країни, де частка іноземного фінансування варіює в межах від 1,5 до 5 %. За даними опитувань російських

вчених, в успішно працюючих інститутах не менше 25 % бюджету складають іноземні кошти. Але фактично об'єм іноземного фінансування вітчизняної науки ще вищий, оскільки в силу особливостей статистичного обліку цей показник занижений приблизно на 20–30 %.

Незважаючи на збільшення кількості інноваційних продуктів, у вартісному вимірі у 2001 р. порівняно з 2000 р. питома вага інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції зменшилась на 2,6 % і склала 6,8 % (10,4 млрд грн). При цьому понад 30 % цієї продукції реалізовано на експорт. У структурі експортної інноваційної продукції 47 % становила продукція металургії та обробки металу, 25 % – машинобудування і 12,3 % – хімічної та нафтохімічної промисловості.

Стан інноваційної діяльності в Україні більшістю експертів-науковців визначається як кризовий і такий, що не відповідає сучасному рівню інноваційних процесів у промислово-розвинених країнах та потребам інноваційного розвитку; вузькість ринків, дефіцит фінансових ресурсів, фінанси підприємств, які можуть бути використані для забезпечення інноваційних процесів, державних фінансів, нерозвиненість інституційних інвесторів – банків, страхових фірм, інвестиційних компаній тощо, а також ринку цінних паперів. В умовах розриву виробничого та фінансового капіталів і недостатності останнього, механізм ринкового стимулювання інновацій не спрацьовує.

Перехід до інноваційної моделі економічного розвитку потребує реалізації головних завдань:

- розвитку конкурентоспроможного підприємницького сектора та його ядра – великих корпорацій, його здатності до концентрації і перерозподілу коштів у пріоритетні напрями, слідування державним пріоритетам розвитку освіти, науки і технологій;

- повноцінної інтеграції в глобальну інноваційну сферу, світову торгівлю наукоємними товарами та інтелектуальною власністю.

Це вимагає вираженої комплексної державної стратегії, головним принципом якої є максимально повна реалізація потенціалу інноваційного розвитку для докорінної модернізації економіки, підвищення її соціально-економічної ефективності та конкурентоспроможності.

Значне відставання України у соціально-економічному та науково-технічному розвитку не лише від розвинених країн світу, але й від колишніх держав “соціалістичного табору” робить перехід до інноваційного типу розвитку неодмінною умовою збереження економічного та політичного суверенітету. Основою нового стратегічного курсу має стати опрацювання та реалізація державної політики, спрямованої на створення необхідних економічних, інституційних, науково-технічних та соціальних передумов утвердження України як високотехнологічної держави, її входження до кола високотехнологічних країн світу. Ця мета може стати фундаментом не лише економічної стратегії, а й політичної консолідації нації.

Державна стратегія, орієнтована на забезпечення інноваційного розвитку України, і повинна бути спрямована на виконання трієдиного завдання:

- безпосереднє здійснення заходів національного та регіонального рівня, які сприятимуть підвищенню якісних характеристик вітчизняного науково-технологічного потенціалу, інтенсифікації процесу опанування науковими знаннями та новими технологіями, всебічному розвитку людського капіталу;

- заохочення здійснення суб'єктами економіки інноваційної діяльності та інвестицій інноваційного спрямування з метою збільшення пропозиції інноваційних продуктів, технологій та знань;

- заохочення попиту суб'єктів національної економіки на інноваційні продукти, технології, знання, створення сприятливих умов для впровадження інновацій у виробничу діяльність та побут населення.

Згідно із концепцією науково-технологічного та інноваційного розвитку України, прийнятої Верховною Радою 13.07.1999 р., головними цілями інноваційного розвитку України є:

- підвищення ролі наукових та технологічних факторів у подоланні кризових явищ у

соціально-економічному розвитку України;

- збереження, ефективне використання та розвиток національного науково-технологічного потенціалу;
- технологічне переобладнання і структурна перебудова виробництва;
- збільшення експортного потенціалу;
- збереження довкілля та ефективне використання природних ресурсів;
- створення достатньої кількості робочих місць;
- відродження творчої діяльності в науково-технологічній сфері;
- розвиток людини, захист її здоров'я та середовища проживання, створення умов для високопродуктивної творчої праці.

Визначальним орієнтиром інноваційної стратегії має стати забезпечення готовності національної економічної системи та суб'єктів господарювання до широкомасштабного здійснення інноваційної діяльності та функціонування в умовах інноваційного розвитку. Відтак інноваційний розвиток України повинен базуватися на:

- здійсненні цілеспрямованої державної промислової та інвестиційної політики, спрямованої на активізацію нововведень як пріоритетної складової загальної стратегії соціально-економічного розвитку держави, забезпеченні єдності структурної та інноваційної політики;
- створенні сприятливих умов для інноваційної діяльності в країні: правового забезпечення інноваційної діяльності підприємств; запровадження дієвого пільгового режиму здійснення інноваційної діяльності; удосконалення механізмів фінансування інноваційної діяльності;
- застосуванні засобів захисту національного ринку, виробництва та капіталу, заохоченні їхнього розвитку, стимулюванні інноваційної спрямованості останнього;
- послідовному збільшенні сукупного попиту, вдосконаленні інфраструктури ринків з метою підвищення питомої ваги складних, наукоємних продуктів в особистому та виробничому споживанні;
- створенні умов для реалізації вітчизняними підприємствами наступальної стратегії на зовнішніх ринках, підтримки конструктивної конкуренції на внутрішньому ринку, яка заохочуватиме підприємства до інноваційної діяльності;
- диверсифікації організаційних форм функціонування національної економіки, забезпеченні співпраці малих, середніх та великих підприємств, підтримки провідних великих підприємств та об'єднань, які мають змогу реалізувати загальнодержавні інноваційні пріоритети, розвитку науково-виробничої кооперації, венчурного бізнесу, промислово-фінансової інтеграції, в тому числі – на міжнародному рівні;
- забезпеченні тісної інтеграції виробництва, фінансів, науки, освіти з метою сприяння випереджаючому розвитку науково-технологічної сфери;
- конверсії “тіньових” капіталів та залученні “тіньового” сектора до сфери легального обігу фінансових ресурсів, інвестування і розширення на цій основі власних ресурсів підприємств для інноваційної діяльності;
- пріоритетному розвитку людського капіталу як основи майбутнього постіндустріального суспільства [144].

Реалізація комплексу заходів стимулювання інноваційної діяльності, передбаченого чинним законодавством, зокрема, законом “Про інноваційну діяльність” в умовах несприятливого інвестиційного клімату містить серйозну загрозу нецільового використання передбачених коштів і пільг, поширення “фіктивних” інновацій, відкачування оборотних коштів підприємств до псевдоінноваційних підприємств та їхнього використання для прискорення витоку за кордон інтелектуального продукту, який не доходить до стадії впровадження в Україні.

Провідним напрямом в процесі переходу України до інноваційного розвитку має стати поліпшення інвестиційного клімату в Україні та всебічне стимулювання національного капіталотворення та інвестиційних процесів. Ключовим засобом на цьому шляху є виведення витрат підприємства на інвестиції в основні фонди з-під оподаткування податком на прибуток.

Лише цей крок може надати суттєве прискорення розвитку інвестицій в Україні.

З цією метою мають здійснюватися:

- узгодження грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики із завданнями інвестиційної стратегії;
- стимулювання капіталовкладень в реконструкцію, оновлення і створення інфраструктури виробництва;
- заохочення надання комерційними банками кредитів під інвестиційні проекти, які передбачають інноваційну діяльність;
- забезпечення прозорості процесів надання податкових стимулів інноваційної діяльності, надання допомоги в одержанні належних пільг та відстрочок, податкові канікули на час повернення підприємством інвестиційного кредиту;
- надання правового та методичного сприяння утворенню малих підприємств, насамперед, інноваційного спрямування, іншим формам самостійного інвестування заощаджень та самозайнятості населення, спрямованим на активізацію інноваційної діяльності та розвиток людського капіталу нації;
- широка роз'яснювальна робота щодо формування ідеології інноваційного інвестування як інвестування в майбутнє держави, престижності та економічної вигідності інноваційної діяльності, пропаганда досвіду найбільших та найуспішніших інвесторів.

Попри визнання провідної ролі інвестицій, які здійснюються з внутрішніх джерел фінансування, в політиці забезпечення інноваційного розвитку значна увага має приділятися створенню сприятливих умов для залучення в українську економіку іноземних інвестицій. Потреба залучення іноземних інвестицій під конкретні програми і проекти, які мають інноваційне спрямування, потребує подальшого формування організаційного механізму залучення іноземних інвестицій. З метою забезпечення інноваційної спрямованості іноземних інвестицій слід здійснювати такі заходи:

- зниження рівня оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями у галузях економіки, які належать до пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, при перевищенні інвестиціями певного розміру або виконанні завдань здійснення інноваційної діяльності;
- заохочення спільного фінансування інвестиційних проектів вітчизняними та зарубіжними інвесторами, з метою залучення сучасних виробничих, маркетингових, управлінських та організаційних інновацій;
- удосконалення організаційно-правових механізмів міжнародного трансферу технологій;
- всебічна підтримка створення промислово-фінансових груп з спрямуванням їх ресурсів на реалізацію довгострокових інвестиційних проектів та проектів, що вимагають значних обсягів інвестицій, за рахунок корпоративного фінансування цих проектів вітчизняними та зарубіжними суб'єктами;
- формування загальнонаціональної інформаційної мережі спеціальних інституцій, аудиторських, консалтингових фірм, які виступатимуть джерелом достовірної інформації про інвестиційні можливості підприємств, галузей та регіонів, інвестиційні перспективи, умови діяльності іноземних капіталів на території України, виробничий, науково-технологічний, кадровий потенціал, макроекономічне становище, правове середовище тощо;
- будівництво бізнес-центрів, в тому числі, у невеликих містах – центрах регіонів, розвиток яких визначено як структурний пріоритет, за рахунок як державних, так і приватних інвестицій [23].

Реалізація конкретних завдань інноваційної стратегії вимагає насамперед визначитися з типом її побудови, від якого залежить логіка та послідовність застосування безпосередніх інструментів. Таких типів може бути декілька.

1. Підтримка впровадження дифузії інновацій, тобто їхнього копіювання шляхом купівлі патентів та технологій за кордоном з метою подальшого самостійного удосконалення. Такий шлях має як переваги, так і породжує серйозні макроекономічні проблеми. Головною з них може стати перехід розвитку економіки країни на рейки так званого “наздоганяючого

розвитку”, який поставить країну перед необхідністю постійних витрат на закупівлю все нових і нових технологій. Такі витрати можуть надто зрости, що спричиниться до відволікання значних коштів за рахунок соціальних та інших важливих витрат.

2. Підтримка іноземної високотехнологічної експансії з метою інтеграції в передові транснаціональні корпорації та отримання таким чином ефекту копіювання передових технологій, підвищення кваліфікації трудових ресурсів. Такий шлях ставить в залежність економіку України від іноземного інвестування, призводить до значного відтоку прибутків з країни. На нашу думку, експансія іноземного капіталу в цілому приносить національній економіці в стратегічній перспективі більше переваг, ніж втрат, лише в разі збалансованого іноземного інвестування, тобто в разі присутності українського капіталу в економіках країн походження іноземних інвестицій.

3. Підтримка “точок зростання”, тобто тих галузей чи підприємств, які досягли певних успіхів в науково-технічних розробках, мають людський та інфраструктурний потенціал для ефективного інноваційного розвитку та здатні через свої масштаби стати “локомотивами” зростання, тобто можуть спонукати до розвитку суміжних галузей, споріднені виробництва та наукові дослідження і, зрештою, визначити спеціалізацію України на міжнародних ринках.

Спеціального дослідження потребує можливість змішаних стратегій та усунення суперечностей в результаті їхньої реалізації. Не вдаючись до моделювання наслідків реалізації кожної з стратегій, ми попередньо робимо висновок про можливість використання елементів кожної стратегії з постійним моніторингом наслідків. У процесі набуття досвіду регулювання інноваційної діяльності окремі інструменти покажуть себе як найбільш ефективні та отримають ширше застосування за рахунок інших.

Сучасна “нова економіка”, яка здобуває поширення в світі і розвиток якої є одним із завдань інноваційного розвитку України, діє на міждисциплінарному, інтергалузовому рівні, спираючись на залучення в сферу своєї дії великої кількості різноманітних галузей. Це спонукає до переходу від галузевих пріоритетів інноваційної стратегії до функціональних, що полягатиме в мобілізації та розширенні національних конкурентних переваг. З огляду на це, на першому етапі інноваційна стратегія має бути спрямована на сприяння реалізації вже існуючих конкурентних переваг України:

- значного науково-технологічного потенціалу, висококваліфікованих кадрів, об’єктів інтелектуальної власності;
- високого рівня вищої освіти;
- технологічного потенціалу оборонно-промислової та авіакосмічної сфер і суміжних з ними галузей;
- резервів виробничих потужностей з випуску масової дешевої, але якісної продукції, яка здатна знайти збут на внутрішньому ринку, а також на ринках зарубіжних країн;
- природних ресурсів, розвиненої мінерально-сировинної бази;
- транспортної інфраструктури;
- забезпечення спрямування інноваційної політики на реалізацію проектів, які забезпечували б зниження загального рівня витрат в економіці та розвиток інфраструктури і, таким чином, поліпшували б фінансовий стан підприємств, сприяли підвищенню платоспроможного попиту на інновації та подальшій активізації інноваційної діяльності, зокрема, в галузях енергетики й транспорту [198, 199].

Недостатні обсяги ресурсів державного бюджету не дозволяють очікувати належного централізованого фінансування потреб науково-технологічного розвитку у повному обсязі та обумовлюють потребу забезпечення якомога більш цільового та ефективного використання всього комплексу наявних коштів. Тому інноваційний розвиток України має передбачати цілеспрямоване сприяння здійсненню всього комплексу нововведень: у розвитку продуктів у сфері матеріального та інтелектуального виробництва; у впровадженні засобів виробництва; у використанні сировини, матеріалів та комплектуючих у виробництві; в освоєнні ринків збуту про-

дукції національного виробництва; впровадженні організаційних та інституційних форм функціонування національної, економічної, наукової, соціально-культурної, інформаційної та інших сфер; поширенні виробничої, фінансової, споживчої, соціальної, інформаційної інфраструктури.

Інструментами інноваційної політики держави є податкова, бюджетна, грошово-кредитна (запровадження монетарних інструментів стимулювання інноваційного розвитку), інституційна сфери (створенні великих конкурентоспроможних фінансово-промислових корпорацій – національних економічних лідерів, здатних виконати функцію локомотивів розвитку), розвиток людського капіталу.

У сфері заохочення децентралізованого фінансування інноваційної діяльності доцільно:

- запровадити гнучкі форми поєднання капіталів комерційних банків та підприємств через створення пайових інвестиційних фондів з метою акумуляції капіталу для реалізації інноваційних проектів;

- запровадити порядок створення інноваційних асоціацій як об'єднань юридичних та фізичних осіб, що беруть участь у виробництві інтелектуального продукту, здійсненні інноваційного проекту та випуску нової продукції;

- розробити державну систему страхування ризиків інноваційної діяльності, зокрема – спеціально створеною державною чи державно-приватною страховою компанією [199].

Таким чином, модернізація української економіки на засадах інноваційного розвитку має забезпечуватися комплексним застосуванням усіх доступних важелів економічної політики та запобіганням конфлікту між їхніми впливами та між вирішенням стратегічних та поточних завдань. За цих умов інноваційна стратегія як така, що за визначенням веде до підвищення рівня прибутковості національних підприємств, може стати реальним полем для багатогранної співпраці держави і бізнесу.

Стратегія розвитку підприємства одночасно визначає і орієнтує управління інноваціями, тобто задає основи її формування і сутність. У свою чергу, інноваційна стратегія уточнює і сприяє забезпеченню загальної стратегії розвитку підприємства, складаючи із нею інтегроване ціле. Стратегії інноваційного розвитку підприємств формуються із врахуванням: позиції керівництва щодо НДДКР; системи управління НДДКР; сфери фундаментальних і прикладних досліджень; оцінки результатів; відкриттів, патентів; інвестицій; інноваційного потенціалу підприємства.

Розробка інноваційних стратегій входить в прерогативу вищих ешелонів управління і передбачає вирішення цілого комплексу задач:

- розробки стратегічних цілей, оцінки можливостей і ресурсів для їх реалізації;
- аналізу тенденцій в маркетинговій діяльності і науково-технічній сфері;
- визначення інноваційних стратегій з вибором альтернатив;
- підготовки детальних оперативних планів, програм, проектів і бюджетів;
- оцінки діяльності на основі визначених критеріїв з врахуванням встановлених цілей і планів [170].

Важливим є усвідомлення того, що інноваційні стратегії відносяться до класу функціональних і поділяються на агресивні (наступальні) та оборонні, в рамках яких додатково виділяються також: імітаційна, слідування за лідером, традиційна, залежна, стратегія за нагодою та інші.

Відомою є класифікація типів інноваційних стратегій фірм відносно фактору НТП Х. Фрімана, який розрізняє: наступальну, захисну, імітаційну, залежну, традиційну.

Наступальна, чи агресивна, інноваційна стратегія пов'язана з прагненням до технічного та ринкового лідерства через створення та впровадження нових продуктів. Стратегія передбачає тісний зв'язок фірм зі світовими досягненнями науки й технології, пряму залежність від наукових розробок, що фінансуються та здійснюються самою фірмою, можливість останньої швидко реагувати та пристосовуватися до нових технологічних можливостей. Відповідно, підприємству необхідно бути постійно включеною в інформаційний простір країни та світу, співпрацювати з провідними консультантами та вченими, налагоджувати контакти

з інституціями світу, які мають відношення до галузі, де реалізує свою місію підприємство.

Захисна стратегія. Через великий ризик при дотриманні наступальної стратегії більшість фірм, надає перевагу захисному типу стратегії, яка визначається позицією, що знаходиться поруч і трохи позаду піонерних агресивних технологічних змін. Стратегія передбачає використання новітніх технологій, завдяки яким здійснюється вихід на нові ринки, вперше утворені іншими піонерами. Звичайно, що така стратегія неможлива як звичайна імітація, а тому потребує істотних поліпшуючих інновацій, які формують нову продукцію, з новими споживчими властивостями відносно базової інновації. Захисні інновації є найпоширенішими в провідних індустріальних країнах. Дотримання такого типу стратегії потребує високої мобільності і здатності до опанування авангардними розробками, а необхідність процесів їх удосконалення вимагає високої науково-технічної розвиненості, як і в наступальній фірми. Важливими факторами для здійснення захисної стратегії є: придбання патентів, навчання персоналу, реклама, сервіс і технічне обслуговування.

У світовій практиці характерним явищем є застосування змішаних стратегій: для однієї продукції – наступальної, для іншої – захисної. Фірми невеликих індустріальних країн частіше застосовують захисну стратегію, в той час як фірми країн, що є світовими лідерами дотримуються наступальних стратегій.

Імітаційна стратегія пов'язана з копіюванням технологій виробництва продукції фірм-піонерів. При цьому, у випадку, не дуже віддаленому від першого застосування базової інновації, здійснюється купівля ліцензії на виробництво такого продукту. У разі проходження певного часу у фірми з'являється досить технологічних знань для імітації інновації. Імітаційна стратегія є вдалою за умови додавання певних технічних, економічних та споживчих якостей до оригіналу, що обумовлює необхідність висококваліфікованого науково-технічного персоналу, знання кон'юнктури відповідних ринків, можливість виходу у світовий інформаційний простір.

Імітаційна стратегія, як свідчить міжнародний досвід, є вдалою при значній державній підтримці та захисті своїх фірм-новаторів.

Залежна стратегія визначається тим, що характер технологічних змін у даному випадку залежить від політики інших фірм. “Залежні” фірми не роблять самостійних спроб змінити свою продукцію, оскільки вони тісно пов'язані з вимогами до неї від головної фірми. Звичайно в випадку мова йде про субпідрядні роботи. Вимоги щодо науково-технічного рівня у таких фірмах мінімальні. Значна питома вага таких фірм зайнята в сервісному бізнесі та в просуванні продукції на нові ринки.

Традиційна стратегія. Цей тип стратегії означає відсутність технологічних змін внаслідок закріплення певних інноваційних форм в таких фірмах та тривалого періоду “життєвого циклу” продукції. Традиційна стратегія може вважатись інноваційною як свідома відмова від оновлення продукції на підставі ретельного аналізу ринкової ситуації та становища конкурентів.

Традиційна стратегія може включати інноваційний аспект, пов'язаний із удосконаленням форм і сервісу щодо традиційної продукції. Приклад – ресторанний та готельний сервіс.

Характерно, що співвідношення наведених типів інноваційних стратегій для країн залежить від їх ступеня розвитку, а для фірм – від застосовуваних ними науково-технічної політики.

До методів та моделей, які дозволяють визначити оптимальну інноваційну стратегію відносять [199]:

1. Експертні (евристичні) методи. Вони засновані на непрямій та неповній інформації, досвіді фахівців-експертів, інтуїції. Конкретними формами їх використання є: масова оцінка та організація систематичної роботи експертів.

2. Методи соціально-економічного аналізу. Являють собою вивчення соціально-економічної дійсності, пізнання внутрішніх зв'язків, залежностей та явищ з метою визначення прогресивних тенденцій розвитку і можливостей удосконалення виробництв. До них належать: метод порівняння, групування, ланцюгові підстановки, розрахунок балансових різниць, розрахунок індексів, розрахунок коефіцієнта регресії та кореляції.

3. Методи прямих інженерно-економічних розрахунків. Слугують для обґрунтування

росту виробництва на підприємстві через детальні інженерно-економічні розрахунки потреб ринку в даному виді продукції та можливостей її виробництва. Це методи економічної ефективності виробництва, інвестицій, доходності цінних паперів тощо.

4. Балансовий метод – важливий інструмент аналізу і прогнозування розвитку національної економіки, який являє сукупність прийомів, що використовуються для забезпечення узгодженості взаємопов’язаних показників.

5. Економіко-математичні методи і моделі – це специфічні прийоми аналізу соціально-економічних систем, рівноваги економіки, прогнозування економічного росту. До них належать: лінійне та нелінійне програмування, динамічне, стохастичне, сіткові та матричні моделі.

6. Метод системного аналізу та синтезу. Специфіка аналізу та синтезу як методу планування інноваційної діяльності полягає в розкладанні економічних систем і процесів, що в них відбуваються, на складові і на цій основі – визначення ключових проблем перспективного розвитку.

Спрощена модель вибору розроблена Бостонською консультативною групою і призначена для вибору інноваційної стратегії тільки в залежності від частки ринку і темпів розвитку галузі.

У відповідності з цією моделлю фірми, що завоювали значні частки ринку в галузях, що швидко розвиваються – “зірки” – повинні визначати стратегію розвитку. Фірми, що мають високий розвиток в стабільних галузях – “дійні корови” – повинні вибирати стратегію обмеженого розвитку. Так як їх головна ціль – утримувати позиції та отримувати прибутки. Фірми, що мають малу частку ринку в галузях, що повільно розвиваються, – “собаки” – повинні вибирати стратегію відсікання зайвого. Для фірм, які слабо закріпилися в галузях швидкого розвитку, необхідний додатковий аналіз.

Отже, вибір стратегії є запорукою успіху інноваційної діяльності. Фірма може виявитися в кризі, якщо не зуміє передбачати обставини, що змінюються, і відреагувати на них вчасно.

Вибір стратегії є найважливішою складовою циклу інноваційного менеджменту. В умовах ринкової економіки керівнику недостатньо мати гарний продукт, він повинен уважно стежити за появою нових технологій і планувати їхнє впровадження у своїй фірмі, щоб не відстати від конкурентів. Чітко сформульована стратегія важлива для просування нововведень.

9.3. Роль та еволюція розвитку національних інтересів у сприянні розвитку інноваційної діяльності

Сутність і форми економічної дипломатії не можуть існувати без категорій “національний інтерес”, “національна економічна безпека”. На сьогодні глобалізація господарської діяльності ставить завдання перед економічною дипломатією країни забезпечувати національний інтерес і гарантувати її економічну безпеку. Цей факт пояснюється тим, що під впливом інтернаціоналізації господарського життя проходить зміна традиційних економічних засад; іноземні фактори активніше працюють на національних територіях вітчизняних виробників; умови роботи учасників світового ринку стали визначатися ліберальними економічними ідеями з переділом сфер впливу, екології та інших загальнолюдських інтересів. Звідси й підвищена зацікавленість до “національних економічних інтересів”, “національної економічної безпеки”, як до мірил безпечної участі національних господарств у світовій економіці.

Інтернаціоналізація передбачає те, що внутрішні ринки міжнародних фірм можуть впливати на характер трактування національного інтересу, параметри економічної безпеки, галузеву стабільність і життєдіяльність національного виробника, рівень людського потенціалу, еволюцію національних, політичних і правових інститутів.

Національний економічний інтерес передбачає поєднання національного, політичного і соціального компонентів. Поряд з національною економічною безпекою (НЕБ) може існу-

вати енергетична, продовольча, фінансова, екологічна, техногенна тощо.

За різних часів по-різному трактується поняття “національний інтерес” залежно від того, на якій основі воно ґрунтується (етнічна, політико-правова, ідеологічна, класова складова). Тобто, одні ґрунтуються на праві землі, інші на праві крові, треті – на елементі інтернаціональної єдності робітників.

Але найбільш вдалим є трактування, що “національний інтерес” – це можливість забезпечити реальне поєднання інтересів особистості, суспільства і держави. Розповсюдженим є трактування про те, що “національний інтерес” – це інтерес національної общини (або групи), яка об’єднана специфічними зв’язками та взаємовідносинами генетичними і культурними, тобто є спільність культури, мови, сімейних, релігійних, моральних традицій і звичаїв.

На сучасному етапі розвитку національні інтереси слід розглядати як характерну рису цивілізованого, громадянського суспільства. А це передбачає структуризацію суспільства, всі суб’єкти його діють за єдиними нормами. Національний економічний інтерес включає владність кожного суспільства вирішувати наступні завдання: розвивати і модернізувати національну економіку, підсилювати життєздатність національного виробництва; використовувати участь кооперативних виробництв для підвищення ефективності національної економіки; передбачати можливість відмови від неефективних виробництв; забезпечувати ріст благополуччя свого населення; розширювати інвестиційні та споживчі ринки; розвивати життєздатні ринки національних традицій, культури, мистецтва; надавати національному господарському середовищу відповідної соціальної орієнтації; розвивати суспільну відповідальність та бізнес; приймати участь у міжнародних політичних структурах в національних інтересах.

Для сучасного розвитку України забезпечення національних інтересів та національної економічної безпеки стоїть у числі пріоритетних завдань підйому і відродженню нації.

Визначаючи ринок як загальнолюдську цінність, необхідно забезпечити пріоритети національного розвитку і держави в цілому. Політичною основою національних інтересів має бути громадянська покора і загальнонаціональний діалог. Економічною основою має стати багатуокладна економіка; забезпечення ефективної взаємодії державної політики і ринкових зусиль для вирішення проблем соціальної забезпеченості, удосконалення людського капіталу.

Наявність чітко і ясно сформульованого трактування національних інтересів та національної економічної безпеки є орієнтацією на офіційно схвалені цілі і державну стратегію.

По-різному політичні групи сприймають державну стратегію економічної безпеки України. Одні оголошують її як підлив національних інтересів, інші – як джерело загрози галузевим або корпоративним привілеями, як ріст злочинності і нездатності властей адекватно реагувати на зрощення кримінальних шарів з державним апаратом. Даний плюралізм думок породжує пошук простих рішень, однак соціальні проблеми не повинні бути завадою на шляху до посилення економічної безпеки України. Ключові позиції закріплені в Конституції України, що є першою спробою з боку держави регулювати питання економічної безпеки.

Утвердження в Україні інноваційної моделі економічного зростання потребує державної підтримки створення нових та приведення до умов ринкової економіки існуючих механізмів і структур, які сприяють інноваційній активності.

Сучасна інноваційна політика повинна спрямовуватись на чітко визначений кінцевий позитивний результат. Тому серед механізмів державного впливу на розвиток соціально-економічної, науково-технологічної та інноваційної сфери першочергового значення набуває програмно-цільовий метод управління та кластерний підхід до реалізації промислово-інноваційної політики.

З метою реалізації потенційних можливостей програмно-цільового методу при забезпеченні інноваційного розвитку вітчизняного виробництва необхідно бюджетні кошти, що виділяються на фінансування науково-дослідних та проектно-конструкторських робіт та інновацій, сконцентрувати в рамках державної програми науково-технологічного та інноваційного розвитку України. До складу цієї рамкової програми необхідно на конкурсних засадах, після державної експертизи, включити державні науково-технічні програми (ДНТП), державні

інноваційні програми та окремі великомасштабні інноваційні проекти [170].

При формуванні державних цільових програм в соціально-економічній та оборонних сферах необхідно, як правило, передбачати комплекс заходів щодо науково-технологічного та інноваційного розвитку відповідних галузей та регіонів.

Для забезпечення державної підтримки реалізації інноваційних програм і проектів слід розробити механізм їх бюджетного фінансування, стимулювання залучення комерційних банків і коштів приватних та іноземних інвесторів.

Однією з визначальних умов досягнення ефективності інноваційного процесу в рамках цільових програм в ринкових умовах є створення дійового організаційно-економічного механізму управління, здатного забезпечити взаємозв'язок державних інтересів з інтересами окремих виконавців, застосування принципів внутрішньо-програмного госпрозрахунку, самофінансування, договірних відносин. У зв'язку з цим організаційними структурами управління програмами державного рівня, особливо на стадії широкого впровадження та комерціалізації інновацій, повинні виступати державні (змішані) асоціації, акціонерні товариства, консорціуми, фінансово-промислові групи, холдинги тощо. У найбільш пріоритетних інноваційних галузях, зокрема, ракетно-космічній, літако- та суднобудуванні, виробництві окремих видів озброєння і військової техніки, інформатизації та біотехнології, необхідним є максимальне державне сприяння становленню промислово-технологічних та інноваційних лідерів.

Для удосконалення державного регулювання однією із важливих сфер інноваційної діяльності – трансфером технологій – слід створити загальнонаціональну мережу передачі технологій на чолі зі спеціально створеним уповноваженим органом виконавчої влади чи змішаною організацією (агенцією), який у своїй діяльності повинен опиратися на регіональні центри інновацій і передачі технологій.

Для активізації міжнародного трансферу технологій необхідно активізувати роботу щодо інтернаціоналізації вітчизняних підприємств, створення інвестиційних і інноваційних умов для участі національних виробників у міжнародних стратегічних альянсах із залученням іноземного капіталу як ефективних структурах організації науково-технологічної кооперації між промисловими компаніями різних країн.

Досвід промислово розвинутих країн Південно-Східної Азії, Східної Європи, Балтики і Росії свідчить, що широке і ефективне впровадження нових технологій, комерційна реалізація результатів досліджень і розробок, можливі лише за умов функціонування розгалуженої інноваційної інфраструктури, зокрема таких утворень як технопарки і технополіси, інноваційні та технологічні центри, бізнес-інкубатори, а також консалтингові, лізингові, інформаційні, сервісні, страхові фірми, центри колективного користування унікальним науковим устаткуванням та приладами, сертифікаційні, інжинірингові, маркетингові центри тощо.

Створення інфраструктури наукової та інноваційної діяльності, комерціалізації результатів НДДКР, збереження розвиненої мережі малого інноваційного підприємництва є одним з небагатьох шляхів відновлення економіки, розвитку науки і освіти.

Стратегія розвитку в Україні інноваційної інфраструктури повинна бути спрямована на:

- посилення регіонального аспекту у створенні територіальних інноваційних структур;
- розробку і здійснення економічного механізму державної фінансової підтримки інноваційної інфраструктури на стартових періодах її створення, економічних стимулів її подальшого ефективного функціонування, залучення позабюджетних джерел фінансування, зокрема венчурних фондів, надання безоплатних послуг та таких, що надаються на пільгових засадах для підприємств і організацій, які входять до складу технопарків і технополісів;

- організаційну підтримку інноваційної інфраструктури шляхом удосконалення органів управління цими структурами, діяльності спеціальних міжвідомчих органів, розробки і реалізації державних програм, затвердження пріоритетних напрямів діяльності технопаркових структур;

- законодавче і нормативно-правове забезпечення створення і ефективного функціо-

нування інноваційної інфраструктури [170].

Інноваційні та інвестиційні проекти, які виконуються у пріоритетних напрямках діяльності технопаркових структур, повинні першочергово отримувати кошти з кредитів, що надаються під державні гарантії іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями, іншими фінансово-кредитними установами, зокрема, державною інноваційною компанією. Для фінансової підтримки малих інноваційних підприємств, що проходять період становлення в бізнес-інкубаторах, необхідно створити мережу венчурних (ризикових) фондів.

Розвиток інноваційної інфраструктури в Україні слід здійснювати поетапно. З цією метою доцільно розробити та реалізувати спеціальну державну програму до 2010 р.

Необхідно створити і надати державну підтримку діяльності Всеукраїнської біржі інновацій та відповідних регіональних бірж. Слід запровадити практику щорічного проведення Всеукраїнської та регіональних ярмарок (виставок) інноваційних технологій і продукції, Всеукраїнського конкурсу інноваційних проектів.

З метою вдосконалення організаційного забезпечення процесу створення і функціонування технопаркових структур функції координації і загального методичного керівництва цими роботами, а також роботами створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон доцільно покласти на єдиний міжвідомчий орган.

Для удосконалення управління технопарками необхідно створити для цього асоціації, консорціуми, акціонерні товариства з наданням їм права юридичної особи.

У сфері виробництва для стимулювання інноваційної активності підприємств необхідно:

- застосування пільг в оподаткуванні прибутку інноваційних підприємств згідно діючого законодавства;

- надання права прискореної амортизації активної частини основних фондів базових галузей виробництва;

- звільнення від оподаткування частини прибутку, що спрямовується на технологічний розвиток та модернізацію обладнання (за умов повного використання на ці цілі амортизаційних коштів);

- звільнення від оподаткування частини прибутку інноваційних підприємств, що спрямовується на їх розвиток [170].

У сфері банківсько-фінансової діяльності необхідно:

- стимулювати запровадження довгострокового кредитування інноваційних програм та пільгового кредитування інноваційних підприємств шляхом звільнення від оподаткування або зниження ставки оподаткування прибутку комерційних банків від таких операцій;

- запровадити механізми державного страхування інноваційних кредитів та надавати державні гарантії з стратегічних напрямів інноваційної діяльності, особливо за відношеннями до малих інноваційних підприємств, що розробляють та впроваджують високотехнологічну продукцію, діяльність яких пов'язана із значним інвестиційним ризиком;

- звільняти від оподаткування внески стратегічних інвесторів при приватизації підприємств високотехнологічної сфери за умов збереження профілю їх діяльності;

- звільняти від оподаткування прибутку страхових компаній, отримані від страхування ризикових інноваційних проектів, та здійснювати пільгове оподаткування прибутків від страхування інноваційних підприємств; з урахуванням джерел утворення коштів державної інноваційної компанії, надати їй функції організатора впровадження інновацій та встановлення зв'язків із спеціалізованим інноваційним комерційним банком, що має надавати кредити на здійснення інноваційних програм під ставку річного відсотка, який не перевищує 15 % [171].

Інноваційна політика включає систему заходів щодо стимулювання, управління, планування і контролю інноваційної діяльності в сферах науки, техніки і виробництва. Мета їх полягає у формуванні соціально-економічної, науково-технічної і організаційно-господарської передумов для продуктивного розвитку прогресивних сил суспільства. Разом з тим потрібні зміни в техніці, технології і організації виробництва, які сприяють ресурсозбереженню, формуванню сучасної технологічної бази суспільного виробництва в цілому, включаючи випуск

товарів народного споживання.

Державна інноваційна політика в промислово розвинутих країнах спрямована на створення сприятливого економічного клімату для здійснення інноваційних процесів.

З метою розробки і забезпечення державної політики у сфері інноваційного розвитку економіки, стимулювання інноваційної діяльності підприємств різних форм власності КМ України був створений Державний інноваційний фонд (Держіннофонд) та затверджена концепція державної промислової політики, основною ідеєю якої є реформування економіки країни на основі розвитку високотехнологічних і конкурентоспроможних виробництв. У липні 1999 р. Верховною Радою прийнята концепція науково-технічного інноваційного розвитку України, метою якої є технічне переоснащення виробництва, збільшення експорту за рахунок наукоємних галузей, відродження творчої діяльності винахідників тощо. Важливою підставою в нормуванні і регулюванні інноваційної діяльності став ЗУ “Про інноваційну діяльність”, прийнятий 5.07.2001 р. Верховною Радою України.

Створення інфраструктури наукової та інноваційної діяльності, комерціалізації результатів НДПКР, збереження розвиненої мережі малого інноваційного підприємництва є одним з небагатьох шляхів відновлення економіки, розвитку науки і освіти України.

Технополіси, технопарки, інноваційні центри, як правило, необхідно, в першу чергу, створювати з метою забезпечення прориву в принципово нових галузях інноваційної діяльності в регіонах з розвинутим потенціалом академічної, вузівської та галузевої науки, а також ВПК, де функціонують наукові центри НАНУ і Міністерства освіти і науки України.

Інноваційні та інвестиційні проекти, які виконуються у пріоритетних напрямках діяльності технопаркових структур, повинні першочергово отримувати кошти з кредитів, що надаються під державні гарантії іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями, іншими фінансово-кредитними установами, зокрема, державною інноваційною компанією. Для фінансової підтримки малих інноваційних підприємств, що проходять період становлення в бізнес-інкубаторах, необхідно створити мережу венчурних (ризикових) фондів.

Основним стратегічним завданням України є реалізація політики економічного зростання, на перехідному етапі якого максимальна увага законодавчої та виконавчої влад, органів місцевого самоврядування має приділятися утвердженню в економіці найбільш сприятливого інноваційно-інвестиційного середовища.

Це, в свою чергу, потребує зростання на цьому етапі ролі держави, дійового регулювання і стимулювання науково-технологічного та інноваційного розвитку. Держава повинна виступати суб'єктом, що посилює ринкові механізми в умовах, коли наявні та потенційні переваги української економіки поки що не можуть бути реалізовані на підґрунті ринкових саморегуляторів та ефективної конкуренції.

Існує безліч форм управління інноваціями на різних рівнях: від підрозділу підприємства до держави, яка покликана в сучасних умовах здійснювати спеціальну інноваційну політику. Місце і роль інноваційної політики в структурі державного регулювання економіки визначаються особливостями інноваційного процесу як об'єкта управління.

Держава сприяє розвитку науки, в тому числі прикладної, підготовці наукових кадрів; створює програми, спрямовані на підвищення інноваційної активності у сфері виробництва; формує державні замовлення на НДДКР, забезпечує початковий попит на інновації, які потім, отримують поширення в економіці; використовує амортизаційні, податкові та кредитні інструменти регулювання, які підвищують ефективність інноваційних рішень; виконує посередницьку роль при взаємодії академічної, вузівської і прикладної науки, які стимулюють кооперацію в області НДПКР. Державне регулювання повинно виконувати завдання збереження і примноження нагромадженого науково-технічного потенціалу і його мобілізації для здійснення структурної перебудови народного господарства.

Державна інноваційна політика в промислових розвинутих країнах спрямована на створення сприятливого економічного клімату для здійснення інноваційних процесів. В основ-

ному роль держави щодо підтримки інновацій можна звести до наступних моментів:

- держава сприяє розвитку науки, в тому числі прикладної, підготовці наукових та інженерних кадрів – основного джерела інноваційних ідей;
- у рамках урядових відомств існують різноманітні програми, спрямовані на підвищення інноваційної активності бізнесу;
- державні замовлення, переважно у формі контрактів, на проведення НДПКР забезпечують початковий попит на багато новинок, які потім знаходять поширення в економіці країни;
- індикативні інструменти державного регулювання формують стимулюючий вплив зовнішнього середовища, які обумовлюють ефективність і необхідність інноваційних рішень окремих фірм;
- держава виступає в ролі посередника при організації ефективної взаємодії академічної і прикладної науки, стимулює кооперацію в області НДДКР промислових корпорацій та університетів [181].

Можна виділити прямі й непрямі заходи впливу держави в області інновацій, співвідношення яких визначається економічною і обраною в зв'язку з цим концепцією державного регулювання. Прямі методи державного регулювання інноваційних процесів здійснюються переважно в двох формах: адміністративно-відомчій і програмно-цільовій.

Адміністративно-відомча форма проявляється у вигляді прямого дотаційного фінансування, яке здійснюється відповідно до спеціальних законів, які приймають з метою безпосереднього сприяння інноваціям. В Україні Кабінет Міністрів прийняв постанову “Про державну підтримку міжнародного співробітництва в сфері високих і критичних технологій”, орієнтовану на цільову підтримку найважливіших державних інноваційних проектів.

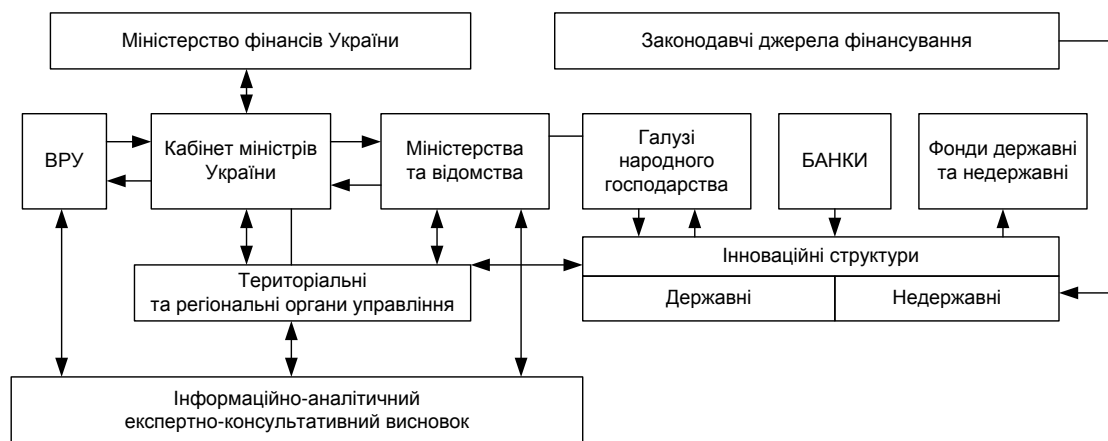
Програмно-цільова форма державного регулювання передбачає конкретне фінансування інновацій через державні цільові програми підтримки нововведень, в тому числі в малих наукомістких фірмах; створюють систему державних контрактів на закупівлю тих чи інших товарів і послуг; фірмам надають кредитні пільги для здійснення нововведень і т.д. Контрактне фінансування – це один із елементів поширеної нині системи контрактних відносин – договорів між замовниками і підрядниками (в даному випадку держава виступає в ролі замовника, споживача НДПКР, а фірма-виконавець є підрядником). У договорі чітко передбачено терміни завершення робіт, конкретний розподіл праці між виконавцями, характер матеріальної винагороди. Також обумовлено взаємні зобов'язання й економічні санкції.

Особливе місце в системі “прямих” заходів впливу держави на інноваційний бізнес займають заходи, які стимулюють кооперацію промислових корпорацій в галузі НДПКР і кооперацію університетів з промисловістю. Друга з цих форм кооперації викликана, з одного боку, усвідомленням об'єктивної необхідності доведення передових наукових ідей до стадії їх комерційної реалізації, а з іншого – створенням умов для зацікавлення промисловості у фінансуванні академічних досліджень. У цьому напрямку державної інноваційної політики чітко проявляється її перспективна спрямованість, зацікавленість у науковій новизні промислових інновацій, що нерідко є вторинним при реалізації інтересів промислових компаній, які вирішують, в першу чергу, виробничі та комерційні завдання. Створення консорціумів, інженерних центрів, наукових і технологічних парків та інших перспективних формувань, які успішно реалізують складні інноваційні ідеї, – наочний приклад ефективності державної підтримки таких ідей, завдяки якій різні організації не тільки усвідомлюють необхідність спільної реалізації інноваційного циклу, а й реально відчують переваги спільної роботи.

9.4. Механізм організації, нормативно-правове забезпечення та стимулювання інноваційної діяльності

В Україні склалася ситуація, коли розвиток інноваційної діяльності в значній мірі

Механізм організації та фінансування інноваційної діяльності в Україні на сучасному етапі показано на рис. 9.1.

Проекти фінансувались на конкурсній основі за наявності висновків державної науково-технічної експертизи щодо доцільності фінансування. У 2000 р. на базі ліквідованого Держіннофонду була створена Українська державна інноваційна компанія. Водночас скасували збір до Державного інноваційного фонду, що призвело до суттєвого зменшення джерел державної підтримки інноваційної діяльності в країні.

Незабаром Верховною Радою прийнята концепція науково-технічного інноваційного розвитку України, метою якої є технічне переоснащення виробництва, збільшення експорту за рахунок наукоємних галузей, відродження творчої діяльності винахідників та ін.

Важливою ланкою в нормуванні і регулюванні інноваційної діяльності є ЗУ “Про інноваційну діяльність”. Законопроект визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом.

209

науки та науково-технічної діяльності, охорони промислової власності, інноваційної діяльності. Особливої динаміки набуло реформування державної системи охорони інтелектуальної власності у 2000–2001 рр. у зв'язку з створенням Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України на базі ліквідованого Держпатенту.

У 2001 р. було прийнято ЗУ “Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки”. Цей Закон визначає правові, фінансові та організаційні засади цілісної системи формування та реалізації пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки України. Пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки формуються на 5 років на підставі прогнозу розвитку науки і техніки та є складовою прогнозу економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період. Реалізація пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки здійснюється через систему державних наукових та науково-технічних програм та державні замовлення [4].

Пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки України на період до 2010 р. визнано наступні: технологія повинна мати жорстко протекціоністський характер, пов'язаний з обмеженнями на інвестиції низько технологічного капіталу та експорт результатів інтелектуальної праці. Окремою сферою протекціонізму слід вважати еміграцію науково-технічного персоналу, яка здійснюється без компенсації державних коштів, витрачених на підготовку наукових кадрів, та стимулювання імміграції висококваліфікованих фахівців.

Пріоритетними і актуальними напрямками є [4]:

- формування ефективної системи державного регулювання інноваційної діяльності з врахуванням зарубіжного досвіду;
- вдосконалення методичної бази оцінки ефективності інноваційної діяльності;
- створення максимально можливих пільгових умов для реалізації і розвитку науково-технологічного потенціалу.

Конкретними завданнями першого напрямку повинно стати приєднання до міжнародної системи регулювання інноваційної діяльності і захисту промислової власності з ліквідацією будь-яких фактів порушення прав іноземних власників результатів інтелектуальної праці в Україні. З іншого боку, необхідний активний захист інтересів українських власників авторських прав, ліцензій за кордоном, особливо у межах Євразійської патентної системи.

Разом з тим цілий ряд проблем, що стоять на заваді інтенсифікації інноваційних процесів, ще не знайшли свого нормативно-правового вирішення в нашій країні. А головне – чинне законодавство України, яким регулюються правовідносини у названій сфері, не має необхідної структурної повноти і системної завершеності. Виходячи з цього, необхідно, спираючись на світовий досвід, розробити кілька взаємоузгоджених законопроектів, які в сукупності з вже прийнятими законами та необхідним комплектом нормативних актів могли б сформувати правове поле для впровадження інноваційної моделі розвитку української економіки.

Зокрема, для активізації інноваційної діяльності в ринкових умовах необхідно законодавчо врегулювати питання функціонування інноваційних ринків, місця і ролі в них таких ринкових структур як інноваційні біржі, консорціуми, акціонерні товариства, асоціації, промислово-фінансові групи з метою коопераційної інтеграції наукових організацій, вузів, промислових підприємств та банків створення і комерціалізації нових технологій.

Є необхідність внесення змін та доповнень до Бюджетного кодексу України, зокрема з метою запровадження в системі видатків державного бюджету спеціальних фондів фінансування інновацій, кошти яких будуть використовуватись, зокрема, через механізм державного замовлення на інноваційну продукцію.

З розвитком ринкових відносин виникають умови для створення фондів ризикового (венчурного) капіталу, який відіграє дуже велику роль у кредитуванні інноваційних проектів у більшості розвинених країн світу як найбільш адекватного специфіці інноваційного підприємства. Потенціальними інвесторами фінансових ресурсів в установи венчурного фінансування можуть бути суб'єкти комерційної діяльності, які мають можливість вкладати вільні кошти на тривалі строки, шукають засоби захисту капіталів від інфляційних процесів і отри-

мання у майбутньому високої норми прибутку. Ключову роль тут повинні забезпечити інноваційні фонди різного типу і спрямування. На сьогодні венчурний капітал, який має специфічні особливості, не має в Україні відповідного правового забезпечення і ніяк не стимулюється державою. Виникає необхідність в розробці і прийнятті спеціального закону “Про основні засади формування та регулювання ринку венчурного капіталу в Україні”. У цьому законопроекті слід передбачити введення у діюче законодавство поняття “венчурне фінансування”, чіткий нормативно-правовий порядок відрахувань і консолідації коштів в інноваційні фонди, а також механізм повернення коштів, формування і реалізацію заходів державної підтримки венчурних фондів, їх управлінських структур і венчурних підприємств, координацію діяльності учасників венчурних проєктів, заходи контролю за діяльністю фондів. Серед заходів державної підтримки важливо визначити державні гарантії внесків венчурних фондів в інноваційні проєкти; участь державного і приватного капіталу у спільних венчурних проєктах, які мають стратегічне значення тощо.

У сучасній структурі фінансування інноваційної діяльності надто незначна частка комерційних банків. В інноваційній сфері до цього часу не сформувалися механізми гарантії повернення фінансових коштів та їх страхування. Сучасним законодавством ніяк не стимулюється кредитування такими банками цієї досить ризикованої і в той же час надзвичайно важливої для розвитку економіки держави сфери діяльності. З метою реалізації комплексу заходів з стимулювання взаємодії банківської системи і страхового бізнесу з реальним сектором економіки, включаючи науково-технічну сферу і інноваційну діяльність, слід розробити і запровадити у практику закони “Про стимулювання участі комерційних банків в інвестуванні інноваційної діяльності” і “Про страхування ризику інвестицій в інноваційні проєкти”.

Важливого значення набуває розробка ЗУ “Про державне регулювання трансферу технологій”. Цим законодавчим актом мають бути розв’язані проблеми економіко-правових взаємовідносин ліцензіара і ліцензіата при здійсненні внутрішнього трансферу технологій на ліцензійній основі (всередині країни), здійсненні міждержавного технологічного обміну та комерціалізації інновацій на патентній і безпатентній основі. За допомогою цього закону стане можливим забезпечення еквівалентності міждержавного технологічного обміну, запобігання неконтрольованого ввезення в країну застарілих технологій, припинення практики завищення вартості нематеріальних активів (ноу-хау, об’єктів іноземної інтелектуальної власності) у складі іноземних інвестицій, що має визначатися за результатами державної експертизи. Майбутнім законом мають бути захищені національні інтереси держави і здійснюватися заходи правового регулювання обмежень у передачі технологій (НДДКР, патентів, ліцензій) з міркувань оборони, пріоритетів зовнішньо- і внутрішньоекономічної політики, збереження науково-технічних переваг над країнами-конкурентами.

У чинних законодавчих актах накопичилось чимало протиріч і невідповідностей загальноприйнятим у світі нормам в питаннях охорони прав на інтелектуальну власність, які гальмують винахідницьку діяльність і комерціалізацію нових технологій. Розв’язати їх пропонується шляхом прийняття спеціальних законів “Про врегулювання прав на об’єкти інтелектуальної власності, створені за рахунок коштів державного бюджету та державних цільових фондів і стимулювання винахідницької діяльності в Україні” та “Про правовідносини між роботодавцем та працівником в питаннях винахідництва, створення корисних моделей та промислових зразків”.

Запровадження передбачених запропонованим переліком законів нової системи державного регулювання інноваційної діяльності вимагає відповідних змін у цілому ряді чинних законів України.

Змінам і доповненням підлягають нормативно-правові акти, які регламентують [6]:

- інституціональні перетворення в народному господарстві;
- податкову систему;
- стимулювання, підтримку та захист виробника;

- торговельні операції, в тому числі експортно-імпортні;
- умови функціонування суб'єктів підприємницької діяльності;
- фінансово-кредитні відношення;
- забезпечення конкуренції, захисту інтелектуальної, промислової і комерційної власності;
- міжнародного правового співробітництва;
- доступ фізичних та юридичних осіб до компетентних судів та адміністративних органів України для захисту їх особистих та майнових прав;
- соціальний захист працівників тощо.

У сфері виробництва для стимулювання інноваційної активності підприємств необхідно:

- застосування пільг в оподаткуванні прибутку інноваційних підприємств згідно діючого законодавства;
- надання права прискореної амортизації активної частини основних фондів базових галузей виробництва;
- звільнення від оподаткування частини прибутку, що спрямовується на технологічний розвиток та модернізацію обладнання (за умов повного використання на ці цілі амортизаційних коштів);
- звільнення від оподаткування частини прибутку інноваційних підприємств, що спрямовується на їх розвиток.

У сфері банківсько-фінансової діяльності необхідно:

- стимулювати запровадження довгострокового кредитування інноваційних програм та пільгового кредитування інноваційних підприємств шляхом звільнення від оподаткування або зниження ставки оподаткування прибутку комерційних банків від таких операцій;
- запровадити механізми державного страхування інноваційних кредитів та надавати державні гарантії стратегічних напрямів інноваційної діяльності, особливо за відношеннями до малих інноваційних підприємств, що розробляють та впроваджують високотехнологічну продукцію, діяльність яких пов'язана із значним інвестиційним ризиком;
- звільняти від оподаткування внески стратегічних інвесторів при приватизації підприємств високотехнологічної сфери за умов збереження профілю діяльності підприємств, що приватизуються;
- звільняти від оподаткування прибутку страхових компаній, отримані від страхування ризикових інноваційних проектів, та здійснювати пільгове оподаткування прибутків від страхування інноваційних підприємств; з урахуванням джерел утворення коштів Державної інноваційної компанії, надати їй функції організатора впровадження інновацій та встановлення зв'язків із спеціалізованим інноваційним комерційним банком, що має надавати кредити на здійснення інноваційних програм.

10. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

10.1. Протиріччя національних інтересів у процесах інтеграції та регіоналізації

У контексті нової стратегії інтеграції є нагальною потреба України в ширшому впровадженні міжнародних механізмів захисту внутрішнього ринку та регулювання зовнішньо-економічної діяльності. Це насамперед забезпечення зовнішньоторгового режиму, спрямованого на створення рівноправних умов господарювання для вітчизняних та іноземних товаровиробників і ефективний їх захист від недобросовісної конкуренції. Потрібно забезпечити ефективну імпорتنу політику із застосуванням процедур, прийнятих у рамках СОТ. Відповідно до правил та зобов'язань, взятих на себе Україною під час вступу до цієї організації, мають установлюватися ставки ввізного мита та розміри акцизів, застосовуватися стандарти та технічні регламенти, запроваджуватися механізми квотування та ліцензування імпорту тощо.

Врахування можливостей світового ринку та потенціалу міжнародної конкуренції в комплексі національних інтересів – складне завдання. Пропонується розглянути це завдання на всіх рівнях – національному, регіональному та об'єктному, в яких мають постійно й по-спільовно вирішуватися найгостріші поточні питання.

На рівні національного інтересу підхід “сприяння експорту товарів і імпорту капіталу” неможливо вважати сучасним та достатнім в умовах зростаючої ролі безпосереднього міжнародного виробництва, інтернаціоналізації майна і управління, появи у всіх розвинутих ринкових державах, поряд з внутрішньою, зовнішньої (зарубіжної) економіки, у зв'язку з чим остання розвивається особливо динамічно. При цьому необхідно реально бачити наявність серйозних розбіжностей в позиціях різних країн в таких ключових питаннях, як суверенітет, юрисдикція, співвідношення міжнародного права і міжнародних зобов'язань. В основі цих відмінностей історичні корені і різниця у формах і методах інтернаціоналізації своїх господарств, способах захисту своїх національних інтересів.

Відповідно повинні бути чітко визначені сфери застосування режиму (тобто створення для зарубіжних громадян, товарів або інвестицій не менш сприятливих умов у порівнянні з існуючими для місцевих громадян, товарів, інвестицій). Важливо також, виходячи з національних інтересів, встановити захисні механізми. Застереження ніяк не повинні мати збиткового характеру, застосування національного режиму в конкретній країні лише свідчить про наявність проблеми, її структури, роблять ще більш передбаченою можливу поведінку партнерів.

Потребується також готовність виключити дискримінацію і забезпечити ринкову конкуренцію у таких сферах, як урядова допомога і різного роду субсидії, податкові зобов'язки, державні закупки, режим інвестицій, які контролюються зарубіжними власниками, доступ до місцевого банківського кредиту і на ринок капіталу, проблеми національної приналежності господарюючих суб'єктів. І нарешті, важливого значення набуває поєднання загально-ринкових економічних стандартів з національними інтересами, особливо у соціальній сфері.

Інтегрування України в європейські структури потребує вироблення та реалізації такої стратегії взаємовідносин з регіонами та управління ними, яка б відповідала принципам регіональної політики ЄС, сприяла становленню нових форм співпраці у форматі “центр – регіони”, загальновизнаний практиці внутрішнього міжрегіонального співробітництва.

Метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення основних регіональних диспропорцій.

Державна регіональна соціальна політика у 2004–2011 рр. має забезпечити соціальну безпеку в Україні, а саме [8]:

- формування оптимальної структури господарства регіонів, яка б забезпечувала їх комплексний розвиток на основі природно-ресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного та людського потенціалу, наявної інфраструктури, історико-культурних надбань і традицій з використанням переваг та можливостей становища регіонів;
- запровадження системи стратегічного бюджетного планування та фінансового вирівнювання з застосуванням об'єктивних критеріїв, гарантованих державою соціальних стандартів, нормативів мінімальної бюджетної забезпеченості, законодавчо визначеного переліку завдань місцевого значення;
- застосування договірних засад при визначенні спільних дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в стимулюванні регіонального розвитку, зокрема депресивних територій;
- вирішення спільних регіональних та міжрегіональних проблем розвитку шляхом об'єднання фінансових ресурсів місцевих органів виконавчої влади та органів самоврядування;
- комплексний розвиток територій із спеціальним економічним статусом (пріоритетного розвитку та спеціальних (вільних) економічних зон) за допомогою залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва для збереження наявних і створення нових робочих місць, подолання наслідків екологічних та техногенних катастроф, запровадження нових технологій, активізації зовнішньоекономічних зв'язків, збільшення виробництва високоякісних товарів та послуг, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури;
- підвищення ролі регіонів у зовнішньоекономічному співробітництві. Активне входження регіонів до міжнародних організацій та формувань, активізація міжрегіонального та транскордонного співробітництва;
- удосконалення системи державного стратегічного програмування регіонального розвитку, обґрунтування стратегії розвитку окремих регіонів;
- децентралізацію влади, розмежування функцій та повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з розширенням повноважень місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- формування інфраструктури підтримки регіонального розвитку через створення спеціальних інститутів, зокрема агентств регіонального розвитку, які б стали провідниками ефективної державної регіональної політики та власної політики розвитку окремих регіонів;
- підвищення ролі регіонів у реалізації екологічної політики держави;
- адаптацію національного законодавства з питань регіональної політики до норм і стандартів Євросоюзу.

Створення на попередньому етапі базових засад незалежності і державності України, утвердження її як повноправного суб'єкта світового співтовариства, врегулювання відносин із сусідніми державами зміщує можливості загрози нашій державі в площину економічної безпеки.

Ключовими завданнями у цій сфері мають стати [8]:

- остаточне подолання наслідків економічної кризи, забезпечення сталого зростання з підпорядкуванням його цілям інноваційного та соціального розвитку держави;
- істотне посилення фінансової безпеки, першочергове зміцнення фінансового потенціалу реального сектора економіки, суб'єктів господарювання, домашніх господарств, забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої та зовнішньої захищеності національної валюти, інтересів вкладників, фінансового ринку, здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень держави, максимальне поліпшення інвестиційного клімату;
- створення надійних гарантій технологічної та техногенної безпеки, оновлення виробничого обладнання, рівень зношеності якого наближається до критичного, забезпечення безаварійної роботи на об'єктах підвищеної небезпеки, вирішення проблем утилізації відходів, впровадження ефективних технологій їх переробки;

– посилення енергетичної безпеки, здійснення активної політики енергозбереження та розвитку власного енергопотенціалу, диверсифікація ринків і створення умов для реальної конкуренції у сфері енергопостачання;

– вирішення комплексу проблем, від яких залежить продовольча безпека діяльності держави, недопущення експансії неякісних імпортованих товарів та продовольчих продуктів, які може випускати в необхідних обсягах і належної якості національний агропромисловий комплекс.

На всіх рівнях – національному, регіональному та об'єктному – мають постійно вирішуватися поточні та перспективні питання екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища. Необхідно і вдосконалювати згідно зі стандартами ЄС законодавчу базу, застосовувати дієві економічні інструменти (поетапне запровадження платного природо-користування) для відтворення та раціонального використання природних ресурсів.

До пріоритетних напрямів належить:

– гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, мінімізація впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

– поліпшення екологічного стану річок, зокрема басейну Дніпра, та якості питної води;

– стабілізація і поліпшення екологічної ситуації в містах та промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;

– будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд;

– запобігання забрудненню Чорного і Азовського морів, поліпшення їх екологічного стану;

– формування збалансованої системи природокористування та екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві та транспорті;

– підвищення безпеки проживання населення в сейсмонебезпечних районах;

– збереження біологічної та ландшафтної різноманітності, розвиток природно-заповідної справи [8].

Сутність концептуальних засад стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004–2011 рр. полягає у визначенні чітко окреслених завдань прискореного виведення економіки на траєкторію сталого зростання через посилення дієздатності держави та подальше поглиблення ринкових реформ, затвердження соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі розвитку. Реалізація цих завдань має створити реальні основи набуття Україною спочатку асоційованого, а потім повного членства в Євросоюзі [8].

10.2. Національні інтереси України в системі стратегій країн СНД та НАТО

Зовнішня політика України сьогодні є багатовекторною. Україна в особі її політичного керівництва проголосила себе стратегічним партнером більше десяти держав світу. Разом з тим зовнішньополітичну орієнтацію України умовно можна поділити на два основні напрями: Східний і Західний. Можливість реалізації проголошеного курсу стає дедалі більш проблематичною. Адже постійне наголошення стратегічного партнерства з Росією значною мірою гальмує процес інтеграції України до євроатлантичної спільноти, негативно впливає на її імідж партнера серед країн-членів НАТО. А будь-яка ознака поглиблення співробітництва з країнами-членами Північноатлантичного альянсу змушує нашого східного сусіда встановлювати нові механізми впливу на політику України в галузі безпеки.

Геополітична ситуація, яка виникла після операції сил НАТО у Косово, означала завершення пошуків Росією та США спільних стратегічних інтересів і фактично перетворила ці країни на глобальних суперників. Аналітики сходяться у тому, що заява Росії про можливість застосувати ядерну зброю першими символізувала крах попередньої національної стратегії, в

якій доктрина безпеки була прив'язана насамперед до російської економічної політики. А та, в свою чергу, полягала в інтенсифікації контактів з розвиненими країнами. У цій заяві, по суті, вперше було офіційно зафіксовано зміну ролі Росії як міжнародного актора.

Отже, виходячи з того, що стратегічне партнерство передбачає наявність спільних інтересів, слід з'ясувати, яким чином співвідносяться стратегії як Росії, так і НАТО з національними інтересами України.

В концепції національної безпеки РФ зазначається, що основні загрози в міжнародній сфері обумовлені, зокрема, зміцненням військово-політичних блоків та союзів, передусім розширенням НАТО на схід [103].

Раніше заяви стосовно поширення НАТО на схід як прямої загрози національній безпеці Росії робили такі політичні діячі, як колишній секретар Ради національної безпеки і оборони генерал Лебідь та колишній прем'єр Євген Примаков. Але в результаті приєднання Польщі, Чехії та Угорщини до Вашингтонського договору стало ясно, що намагання Росії зупинити засобами дипломатії процес розширення НАТО на схід не принесли очікуваних результатів. Зробивши висновки, російські політичні діячі вирішили убезпечити РФ від небажаного наближення кордонів НАТО до російських на основі перегляду своєї воєнної доктрини [103].

Визнання розширення НАТО на схід однією з першочергових загроз національній безпеці РФ, безперечно, є промовистим сигналом для української дипломатії. З огляду на проголошений в "Основних напрямках зовнішньої політики України" курс на "повномасштабну участь у загальноєвропейській структурі безпеки" як "базовий компонент своєї національної безпеки" таке формулювання означає, що будь-які спроби України розширити рамки партнерства з Північноатлантичним альянсом можуть розглядатися як загроза національній безпеці Росії. А проте відносини України з НАТО, принаймні у їхній декларативній частині, передбачають визнання головною складовою частиною майбутньої системи європейської безпеки трансформовану та адаптовану до нових реалій. З огляду на це зміцнення НАТО як головного чинника стабілізації всієї системи міжнародних відносин на континенті має бути підтримане Україною.

Розширення НАТО на схід спонукало російських стратегів зосередити свою увагу на євразійському напрямку, призвело до появи у списку основних чинників загрози національній безпеці послаблення інтеграційних процесів у СНД.

Співдружність Незалежних Держав з самого початку її існування, по суті, відігравала роль механізму цивілізованого розлучення колишніх республік Радянського Союзу. Отож усі процеси, які відбуваються в співдружності, зокрема, послаблення інтеграційних процесів, мають природний характер. Хоча для Росії ідея СНД була спробою зарезервувати можливість реінтеграції. Тепер цілком зрозуміло, що на СНД, як це з'ясувалося згодом, певними політичними колами РФ покладалися надії як на організаційний інструмент створення поновленої системи залежності. Є достатньо підстав вважати, що зміцнення СНД має для Росії сьогодні виняткове геополітичне значення.

У стратегічній концепції РФ одним із чинників загрози національній безпеці Росії визначається також можливість появи в безпосередній близькості від російських кордонів іноземних військових баз і великих військових формувань.

У цьому пункті концепції йдеться про військові елементи, які належать до Організації Північноатлантичного договору. Разом з тим брак уточнення щодо приналежності військових баз і формувань залишає простір для вельми довільного тлумачення згаданого чинника. З контексту цілком зрозуміло, що Росія не сприймає військові бази і формування, що належать Україні, як іноземні. Багатозначність збережено у відповідному положенні військової доктрини Російської Федерації (п. 1.5). Таким чином, визначена "безпосередня близькість" може стосуватися кордонів самої України. Скажімо, проведення спільних навчань на кшталт "Сі-Бриз" може розцінюватися як таке, що також загрожуює національній безпеці Росії [103].

У пункті IV концепції "Забезпечення національної безпеки Російської Федерації", зокрема, зазначається, що "інтереси забезпечення національної безпеки РФ передбачають при

певних обставинах необхідність військової присутності Росії в деяких стратегічно важливих регіонах світу. Розміщення в них на договірній та договірно-правовій основі, а також на принципах партнерства обмежених військових контингентів (військових баз, сил ВМФ) повинно забезпечувати готовність Росії виконувати свої обов'язки, сприяти формуванню сталого військово-стратегічного балансу сил в регіонах і давати можливість РФ реагувати на кризову ситуацію в її початковій стадії, сприяти реалізації зовнішньополітичних цілей держави”.

Хоча це положення здебільшого відображає політику Росії стосовно Балканського регіону, згадка про розташування військово-морських сил Російської Федерації вказує на її прагнення закріпити свої позиції на військово-морських базах на території України та використати свою військову присутність в Криму для посилення Росії у регіоні. Тут слід врахувати ймовірну зацікавленість націоналістично налаштованих політичних сил РФ в дестабілізації міжетнічних відносин на півострові задля того, щоб у певний момент отримати додаткові важелі для впливу на зовнішньополітичний курс України.

Чільне місце в стратегії безпеки РФ, як випливає з концепції, посідає “ідея формування єдиного економічного простору з державами-учасницями СНД”. Таке положення концепції містить в собі кілька потенційних загроз національній безпеці України. У разі втягнення України в єдиний економічний простір може виникнути проблема щодо розвитку вигідних двосторонніх економічних відносин з нашими безпосередніми західними сусідами – майбутніми учасниками Шенгенської угоди [103].

Формування єдиного економічного простору може стати надійним підґрунтям для створення єдиного ринку озброєнь, що своєю чергою, надасть підстави РФ залучити Україну де-факто у військовий союз. Такий розвиток подій негативно впливатиме на розвиток відносин України – НАТО й, таким чином, позбавлятиме Україну зовнішньополітичного маневру.

Також привертає до себе увагу та обставина, що автори концепції перетворюють духовні і культурні аспекти життя суспільства на функціональні частини стратегії безпеки. Стверджується, наприклад, що “духовне оновлення суспільства неможливе без збереження ролі російської мови як фактора єднання народів багатонаціональної Росії та мови міждержавного спілкування народів держав-учасниць СНД”. Таке положення концепції насамперед виглядає як прояв свідомої вузько утилітарної політизації царини культури, що не в останню чергу стосується України. Безперечно, російською мовою володіє більшість мешканців держав колишнього СРСР, ця мова має широкий вжиток. Водночас, враховуючи те, що Україна, як і всі держави СНД, за конституцією має власну державну мову, вибір мови спілкування з представниками іноземних держав є добровільним. Адже нав'язування саме російської мови як мови “міждержавного спілкування”, регулярні кампанії “стурбованості” мовною ситуацією в Україні засвідчують прагнення російської правлячої еліти використовувати “мовну проблему” як силовий аргумент під час переговорів.

Разом з тим постає питання, чи дозволяє стан відносин України з НАТО говорити про певні гарантії підтримки України у протистоянні такій політиці Росії.

Головним завданням НАТО є захист свободи і безпеки його членів у Європі та Північній Америці відповідно до принципів Статуту ООН. Для досягнення цієї мети альянс використовує як свій політичний вплив, так і військову потужність, залежно від характеру проблем безпеки, що постають перед державами-членами. Нині альянс забезпечує стабільність в євроатлантичній зоні і продовжує трансформуватися з метою адекватного реагування, поза межами його традиційної зони відповідальності, на нові ризики і загрози, такі як тероризм і проблеми в галузі безпеки, що виникають у країнах, які зазнали кризи державної влади [141].

Організація НАТО є структурою, яка дає можливість членам альянсу забезпечити досягнення їх цілей. Це міжурядова організація, в межах якої держави-члени, повністю зберігаючи свій суверенітет та незалежність, можуть проводити спільні консультації та приймати рішення з питань, що безпосередньо стосуються їхньої безпеки. Структури НАТО забезпечують постійний процес консультацій, координації та співпраці між державами-членами щодо політичних, військових, економічних та інших аспектів безпеки, а також дають

цим країнам можливість активно співпрацювати у невійськових галузях, таких як наука, інформація, екологія і реагування на катастрофи.

Після п'яти раундів розширення до дванадцяти країн – засновників НАТО – Бельгії, Канади, Данії, Франції, Ісландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Великобританії та Сполучених Штатів – приєдналися Греція і Туреччина (1952), Німеччина (1955), Іспанія (1982), Чеська Республіка, Угорщина та Польща (1999), а після останнього раунду розширення – Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія (2004) [141].

В основі діяльності альянсу лежить принцип: безпека кожної держави-члена залежить від загальної безпеки всіх країн НАТО. Якщо існує загроза безпеці однієї з країн, це не може не впливати на безпеку інших. Основоположний документ НАТО – Вашингтонський договір, є документом, підписання якого означає, що кожна держава-член бере на себе зобов'язання перед іншими дотримуватись цього принципу, поділяти як ризики та відповідальність, так і переваги колективної оборони. Це, зокрема, означає, що багато завдань оборонного планування і забезпечення, які раніше кожна держава вирішувала окремо, тепер є спільними завданнями. Витрати на підготовку та забезпечення ефективної співпраці збройних сил також розподіляються між державами-членами [140].

Кожна країна залишається незалежною і зберігає право приймати свої рішення, але спільне планування і розподіл ресурсів дають можливість забезпечити значно вищий рівень колективної безпеки, ніж той, якого кожна країна могла би досягти окремо. Це залишається засадничим принципом співпраці країн НАТО в галузі безпеки.

Для досягнення цієї мети спрямовані три ключові ініціативи, проголошені на Празькому самміті у листопаді 2002 р.: створення сил реагування НАТО; реформа військової командної структури; Празькі зобов'язання щодо посилення обороноспроможності, в межах яких держави-члени мають подолати існуючі недоліки у цій галузі, як окремо, так і в співпраці.

Стратегічна концепція альянсу, яка визначає головні цілі і завдання НАТО в галузі безпеки, містить керівні напрямки щодо використання військових та політичних засобів для досягнення зазначених цілей. Перша публікація цього документа у 1991 р. стала подією, яка чітко відокремила минуле від сьогодення. Під час холодної війни аналогічні документи стратегічного планування, зрозуміло, були секретними.

Поточна стратегічна концепція НАТО, опублікована у 1999 р., визначає ризики в галузі безпеки як “багатовекторні та важко передбачувані”. Головні завдання альянсу в галузі безпеки передбачають, що НАТО повинна [142]:

- діяти як організація, що забезпечує стабільність у євроатлантичній зоні;
- слугувати форумом для проведення консультацій у галузі безпеки;
- забезпечувати стримування і оборону проти будь-якої агресії, спрямованої проти будь-якого члена НАТО;
- робити внесок в ефективне запобігання конфліктам і брати активну участь у врегулюванні кризових ситуацій;
- розвивати партнерство, співпрацю і діалог з іншими країнами євроатлантичної зони.

У стратегічній концепції 1999 р. подається оцінка передбачуваних ризиків і завдань у галузі безпеки, а також робиться висновок, що стратегічне середовище продовжує змінюватись переважно в позитивному напрямку і що альянс, разом з іншими організаціями, відіграв дуже значну роль в посиленні євроатлантичної безпеки після закінчення холодної війни.

Однак попри той факт, що загроза широкомасштабної війни практично зникла, перед членами альянсу та іншими країнами регіону постають нові ризики і фактори нестабільності: етнічні конфлікти, порушення прав людини, політична дестабілізація, слабкість економіки. Окрім цього, розповсюдження ядерної, біологічної та хімічної зброї і засобів її доставки є серйозним приводом для занепокоєння, а поширення відповідних технологій створює загрозу отримання високотехнологічних військових ресурсів потенційними супротивниками.

Безпека альянсу має розглядатися в глобальному контексті; їй можуть загрожувати і такі фактори як, наприклад, дії терористів, саботаж, організована злочинність і завдавання

шкоди каналам постачання життєво необхідних ресурсів. Після публікації стратегічної концепції 1999 р. і терористичних нападів на Нью-Йорк і Вашингтон 11.09.2001 р. загроза тероризму і ризику, які створюють кризові держави, були докорінно переглянуті.

У 1949 р., коли було засновано альянс, Радянський Союз вважався головною загрозою свободі та незалежності Західної Європи. Комуністична ідеологія, політичні цілі та методи, військова потужність Радянського Союзу, незалежно від його реальних намірів, не давали можливості жодному уряду Заходу ігнорувати можливість конфлікту. Тому з 1949 до кінця 1980-х (у період, відомий як холодна війна) головним завданням альянсу було утримання відповідного рівня військової потужності для захисту його членів від будь-якої форми агресії з боку СРСР та країн Варшавського договору. Стабільність, яку НАТО забезпечувала впродовж цього періоду, дала можливість Західній Європі відновити своє життя після Другої світової війни, оскільки визначала впевненість та передбачуваність, які є важливими передумовами економічного зростання [142].

Політика, узгоджена членами НАТО, постійно змінювалась відповідно до поточних змін стратегічного середовища. Після закінчення холодної війни політика і структура альянсу докорінно трансформувалися відповідно до глобальних змін політичного та військового середовища Європи і нового характеру загроз безпеці. Окрім цього, концепцію оборони було розширено і вона стала включати такі аспекти, як діалог та практична співпраця між країнами поза межами альянсу, що розглядаються як найефективніші засоби посилення євроатлантичної безпеки.

Сьогодні НАТО є не тільки оборонним альянсом. Держави НАТО співпрацюють з колишніми супротивниками і докладають зусиль для збереження миру та безпеки в євроатлантичній зоні. Задля досягнення цієї мети альянс ставить перед собою дедалі більше завдань і розробляє гнучкі, інноваційні та прагматичні підходи до вирішення питань, складність яких неминуче зростає. У цьому процесі зростає і важливість ролі НАТО в гарантуванні безпеки євроатлантичної зони, тому багато країн-партнерів прагнуть приєднатися до Альянсу.

Процес трансформації НАТО протягом останнього десятиріччя включав декілька далекоглядних ініціатив, які є результатом конкретного, практичного підходу до нових можливостей, що виникли після закінчення холодної війни і до реагування на нові загрози безпеці. Йдеться про програму “Партнерство заради миру”, особливі відносини з Росією та Україною, діалог з країнами Середземномор’я, План підготовки до членства в альянсі, спрямований на допомогу країнам-кандидатам, і розвиток ефективної співпраці у галузі безпеки з Європейським Союзом, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі та ООН. НАТО також активно реагує на нові завдання безпеки і керує операціями з врегулювання кризових ситуацій на Балканах та поза межами євроатлантичної зони “там і тоді, де і коли необхідно” для боротьби з тероризмом. Для вдосконалення своєї спроможності виконувати нові місії альянс посилює військові ресурси і адаптує їх до нових умов.

Відомо, що під час узгодження положень нової стратегічної концепції (1999), у процесі переговорів з НАТО українська сторона наполягала на необхідності врахування пропозиції щодо прямої підтримки непорушності кордонів, суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України.

Однак просування цієї ініціативи виявилось малоефективним у зв’язку з тим, що країни-члени НАТО не бажали висловлювати саме пряму підтримку непорушності кордонів України через побоювання, що в подальшому це може тлумачитись українською стороною як надання їй гарантій безпеки. Крім того, в НАТО побоювались, що пряма підтримка непорушності кордонів України може сприйматись російською стороною як конфронтаційне стосовно неї положення.

На сьогодні НАТО залишається найбільш міцним та послідовним у своїх діях військово-політичним блоком. І свідченням цього, безперечно, є еволюція військово-стратегічної доктрини альянсу, яка протягом останніх десяти років поступово трансформувалася відповідно до планів і майбутніх дій НАТО. Аналіз стратегії Північноатлантичного альянсу і того, як ця стратегія кореспондує із стратегією РФ, дасть змогу зрозуміти, якою мірою розвиток відносин з НАТО відповідає національним інтересам України.

До 1990 р. стратегія альянсу була покликана протидіяти раптовому широкомасштабному нападу з боку СРСР та його союзників. Така стратегія потребувала міцної оборонної спроможності численних збройних сил високого рівня бойової готовності, дислокованих поблизу кордону між НАТО і країнами-членами Варшавського договору. Ця стратегія передбачала в тому числі і використання ядерної зброї у відповідь на напад, здійснений значними звичайними збройними силами.

Масштабні зміни геополітичної ситуації в Європі змусили Північноатлантичний альянс модернізувати свою стратегічну концепцію, яка, своєю чергою, мала бути відповіддю на питання доцільності існування НАТО. І таку модернізацію було здійснено. Потенційною загрозою безпеці НАТО було визнано конфлікти, які можуть виникнути на території колишнього СРСР та всередині Європи.

Планувалося, що НАТО підтримуватиме мир в Європі та за її межами, навіть у тому випадку, коли загроза не стосуватиметься членів НАТО. Крім того, НАТО сприятиме подоланню нетерпимості, боротьби з тоталітаризмом і територіальними проблемами, розвитку економічної і політичної стабільності в країнах колишнього Варшавського договору.

Голови держав та урядів альянсу прийняли на зустрічах у верхах в Лондоні в липні 1990 р. та в Римі в листопаді 1991 р. нову стратегічну концепцію і запропонували ввести відповідну нову структуру збройних сил як один з аспектів реорганізації НАТО в світлі змін, які відбулися в Європі.

У стратегічній концепції альянсу 1991 р. вперше згадувалося про необхідність “досягнення в Європі не знаного раніше високого ступеня прозорості у військовій галузі, а відтак більшої передбачуваності та взаємної довіри”. Таким чином, створювалось юридичне підґрунтя для численних програм та документів, що були запропоновані альянсом протягом наступних років.

Найбільш ефективно з погляду досягнення цієї прозорості можна вважати програму НАТО “Партнерство заради миру” (ПЗМ), що була запропонована НАТО у січні 1994 р. на зустрічі у Брюсселі. Програма мала неабияке значення для України. Активна участь в заходах ПЗМ передбачена основним державним документом, згідно з яким сьогодні формується політика України щодо альянсу – державною програмою співробітництва України з НАТО. У пункті 2 рамкового документа ПЗМ (підписано 27 країнами-членами РПАС та НБСЄ, у тому числі Україною) зазначено, що “ця програма започатковується як вираз спільної переконаності в тому, що лише шляхом співробітництва і колективних дій можна досягнути стабільності та безпеки в Євроатлантичному регіоні”.

У стратегічній концепції альянсу 1991 р. не порушувалося питання щодо розширення географічних меж відповідальності НАТО, але все ж таки було зарезервовано можливості порушення такого питання в майбутньому. Такі можливості відбивала формула: “В разі необхідності до стратегічної концепції вноситимуться відповідні зміни”. Перебіг подій показав: Україна виявилась не готовою до того, що згодом підходи Росії та країн-членів НАТО до розуміння засад європейської безпеки принципово відрізнятимуться один від одного. Тим часом вже сама стратегічна концепція НАТО 1991 р. містила потенційну базу суперечностей із Росією, адже НАТО отримала мандат реагувати на ризики, “які відзначаються багатогранністю і різнонаправленістю”.

У пункті 10 концепції було, зокрема, зазначено, що “ризики для безпеки союзників навряд чи виникатимуть внаслідок спланованої агресії проти території союзників. Вірогідніше, що їх спричинятимуть негативні наслідки нестабільності, породжуваної економічними, соціальними і політичними труднощами, в тому числі міжетнічною ворожнечею й територіальними спорами, що вже має місце в багатьох країнах Центральної та Східної Європи. Якщо спричинена ними ймовірна напруженість залишатиметься обмеженою, вона безпосередньо не загрожуватиме безпеці й територіальній цілісності членів альянсу, але може призвести до криз, несприятливих для стабільності в Європі, чи до збройних конфліктів, у які можуть бути втягнені зовнішні сили і які можуть перекинутися на країни НАТО, безпо-

середньо позначаючись на безпеці альянсу”. Ці положення стратегічної концепції альянсу 1991 р., навіть ще без визначення географічних меж відповідальності альянсу, дали непогані підстави для здійснення так званої операції із запобігання гуманітарної катастрофи у Косові, наближення до зони чеченського конфлікту та зони Каспію. За цих обставин спроможність України забезпечити свої національні інтереси (наприклад, зменшити енергетичну залежність від Росії шляхом побудови нафтопроводу задля транспортування каспійської нафти через свою територію) було поставлено під сумнів. Зважаючи на зміну пріоритетів у зовнішній політиці Росії, будь-який економічний проект типу Євразійського транспортного коридору розглядатиметься нею як зазіхання на її можновладдя в Кавказькому регіоні [142].

Але все ж таки для створення досить міцного підґрунтя монополії НАТО в Євро-атлантичному регіоні необхідне юридичне обґрунтування розширення географічних меж відповідальності НАТО. Важливим елементом такого підґрунтя можна вважати концепцію створення Об’єднаних загальновійськових тактичних сил (ОЗТС) (CJTF – Combined Joint Task Force). У червні 1996 р. міністри закордонних справ та оборони держав-членів НАТО вітали домовленості щодо політико-військових рамок, в межах яких має реалізуватися концепція ОЗТС. Згідно з цією концепцією, об’єднані загальновійськові тактичні сили є такими, що розгортаються багатонаціональними формуваннями декількох видів військ, створеними і призначеними для специфічних операцій надзвичайного характеру. Вони можуть охоплювати широкий спектр завдань, включаючи надання гуманітарної допомоги, проведення операцій на підтримання миру (peace-keeping) або примусу до миру.

Постановку питання щодо географічних меж відповідальності альянсу в рамках концепції ОЗТС можна вважати поступовим переходом від стратегічної концепції НАТО 1991 р. до нової стратегічної концепції альянсу, прийнятої 24.04.1999 р. на Вашингтонському самміті НАТО. Концепція ОЗТС залишає шанс для України брати достатньо активну участь у процесі розбудови євроатлантичної архітектури безпеки.

Чимала кількість положень стратегічної концепції 1991 р. була розрахована на складний і неоднозначний перехідний період у загальній системі міжнародних відносин, що настав після закінчення “холодної війни”. Власне, ці положення були розраховані на швидкоплинну, динамічну ситуацію, отже, багато в чому відігравали роль підґрунтя для формування остаточної стратегії безпеки альянсу. Концепція була орієнтована на увесь можливий спектр геополітичного вибору новоутворених держав, в тому числі, і насамперед, вибору, що його мали здійснити Росія і Україна. Достатньо пригадати, що Україна на той час залишалась ядерною державою. Реалії, які склалися у Європі на кінець 1998 р. (розширення НАТО на Схід, Балканська криза, політична нестабільність у Росії, відмова України та Білорусі від ядерної зброї, послаблення ролі ООН) зумовило необхідність істотно оновити концепцію 1991 р. Таке оновлення може мати неоднозначний вплив на вироблення політики України на фактично нове середовище безпеки. Скажімо, декларативне знецінення ролі ООН, серед засновників якої є і Україна, не може не позначитись на зовнішньополітичній діяльності України.

По-перше, в новій стратегічній концепції НАТО не йдеться про необхідність наявності мандату РБ ООН щодо проведення операцій з підтримання миру.

Офіційна позиція України полягає у неприйнятності застосування військових методів врегулювання конфліктів без санкції РБ ООН. Разом з тим це положення не є однозначним. З одного боку, створення та нормативне закріплення нового у сучасній світовій історії прецеденту може мати непередбачувані наслідки, в тому числі й негативні. Фактично поставлено під сумнів ключове поняття сучасної системи міжнародних відносин – поняття державного суверенітету. За цих умов Україна, яка за перші роки незалежності значною мірою спиралась на формально-юридичні підстави у захисті своїх національних інтересів, у захисті суверенітету, змушена буде потерпати від нового співвідношення сил основних гравців світової політики. Тим більше, що в контексті постійного членства Російської Федерації в Раді Безпеки ООН таке положення означає певне послаблення впливу Росії на загальноєвропейські процеси, а отже, й намагання останньої відновити статус впливової світової держави. З огляду на стратегічний курс нашої держави на інтеграцію до євроатлантичних структур, з урахуванням

незмінного бажання Росії впливати на ситуацію в Україні, цілком можна передбачити обмеження спроможності змінювати перебіг ймовірних подій, що розгортатимуться поблизу її кордонів.

По-друге, в новій концепції не знайшли відображення раніше зафіксовані в документах НАТО положення щодо нерозміщення ядерної зброї на територіях країн – нових членів альянсу.

А саме можливість розташування ядерної зброї на території сусідніх держав – нових членів НАТО є одним з найбільш гострих питань захисту національної безпеки України. Така перспектива негативно впливає на розвиток системи регіональної безпеки (ЦСЄ). Вона змінює конфігурацію оцінок НАТО різними політичними силами всередині держави. Підтвердженням можливості таких змін може бути пропозиція Верховної Ради та Кабінету Міністрів України “внести на розгляд ВР України проект закону про скасування рішень і денонсацію зобов’язань України щодо статусу України як без’ядерної держави” у відповідь на розвиток подій в Югославії навесні 1999 р. Попри всю свою декларативність, ця пропозиція відбила фундаментальні зрушення у настроях окремих політиків у бік ізоляціонізму.

По-третє, концепцією не передбачається точне визначення меж відповідальності альянсу, йдеться про діяльність НАТО в усьому євроатлантичному регіоні.

Як визначено в Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, наша держава належить до Центрально-Східної Європи. Таким чином, це положення стратегічної концепції можна розглядати як певну гарантію національної безпеки нашої держави. Але такий висновок є правильним лише за умов реалізації стратегічного курсу на інтеграцію до євроатлантичних структур, яка, зважаючи на зростання переважно енергетичної залежності від Росії і переважно фінансової залежності від Заходу, вже не зможе базуватись на вільному виборі.

Враховуючи сказане, можна зробити такі висновки.

Незважаючи на ратифікацію російською стороною у 1999 році договору про дружбу і добросусідство з Україною, яким вона фактично визнала Україну як незалежну державу, Росія не готова вести політичний діалог з Україною як із рівноправним стратегічним партнером.

Росія продовжує проводити стосовно України політику опосередкованого тиску, що аж ніяк не відповідає принципам стратегічного партнерства. Це, в першу чергу, засвідчує її “попереджувальна” стурбованість розвитком відносин Україна – НАТО.

Росія ще й досі не позбавилася бажання втягнути Україну де-факто у військово-політичний союз або, в крайньому разі, істотно обмежити можливості України виконувати роль актора у вибудовуванні системи європейської безпеки.

Україні необхідно налагодити відносини з НАТО таким чином, щоб були створені певні гарантії на її підтримку у протистоянні такій політиці Росії.

Україні потрібно провести переговори з Північноатлантичним союзом з приводу питання щодо нерозміщення ядерної зброї на територіях країн – нових членів альянсу, адже саме можливість розташування ядерної зброї на території сусідніх держав – нових членів НАТО є одним з найбільш гострих питань захисту національної безпеки України.

Крім того, необхідно досягти, щоб положення стратегічної концепції щодо визнання України державою, яка належить до Центрально-Східної Європи можна було розглядати як гарантію національної безпеки нашої держави.

Великої ваги матиме також реалізація стратегічного курсу на інтеграцію до євроатлантичних структур, яка, зважаючи на зростання переважно енергетичної залежності від Росії і переважно фінансової залежності від Заходу, вже не зможе базуватись на вільному виборі.

Виведення відносин України з альянсом на траєкторію особливого партнерства було забезпечено завдяки Хартії “Україна–НАТО”, підписаної в Мадриді в липні 1997 р.

Сьогодні інтереси національної безпеки України та сучасний воєнно-політичний стан у світі диктують необхідність істотного поглиблення відносин з НАТО і ЄС. Україна вважає НАТО і Європейський Союз гарантами безпеки, стабільності і процвітання в Європі й у Євроатлантичному регіоні в цілому, та готується до набуття повноправного членства в цих організаціях. Рішення СНБО України від 23.05.2002 р. про наміри нашої держави почати процес, кінцевою метою якого є повноправне членство в НАТО і ЄС, варто вважати важли-

вим політичним рішенням. Проте, воно повинно бути оформлене у вигляді офіційного звернення України до держав-членів альянсу, якому передусе виконання ряду спеціальних заходів.

У підсумковому звіті чітко сформульовані особливості партнерства України та НАТО на майбутнє з конкретними кроками просування нашої держави до альянсу. Особливим внеском України в рамках партнерства НАТО вважає допомогу в урегулюванні ситуації на Балканах і перекидання сил і техніки з Європи до Афганістану літаками “Антонов” у ході проведення антитерористичної операції.

До речі, НАТО планує і надалі використовувати українські літаки для підтримки своїх операцій. Тому реформування оборонної сфери України є важливим аспектом співробітництва з НАТО. Після ратифікації Верховною Радою угоди про безпеку між НАТО й Україною дане співробітництво буде більш ефективним.

Слід зазначити також досягнуті за роки партнерства з НАТО практичні результати.

У Києві працюють центр інформації та документації НАТО (1997) і офіс зв'язків НАТО в Україні (1999). Міністерство оборони України представлено офіцерами зв'язку в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі, військовому штабі НАТО в м. Монс, штабах стратегічного командування НАТО в Європі і на Атлантиці.

Україна ефективно використовує існуючі механізми програми Партнерства заради миру, зокрема процес планування й оцінки сил (ППОС), а також Індивідуальну програму партнерства, що у визначеній мірі сприяє реформуванню і розвитку національних Збройних Сил.

Пріоритетними областями військового співробітництва Україна – НАТО є: керування, командування і контроль, мовна підготовка, тилове забезпечення, військові навчання і пов'язані з ними заходи, стандартизація і сумісність, військове утворення і підготовка. Проведено визначену роботу щодо реалізації пілотного проекту Україна – НАТО з мовної підготовки.

Окремим напрямком нашого співробітництва з НАТО є сфера загальних інтересів в галузі озброєнь, стандартизації й оборонних досліджень і технологій, що реалізується через:

- забезпечення необхідного рівня взаємної сумісності шляхом гармонізації відповідних національних стандартів зі стандартами НАТО;

- механізми загальної робочої групи “Україна – НАТО” з питань співробітництва в області озброєнь і має на меті реалізацію документа “Стан і основні напрямки розвитку співробітництва Україна – НАТО в галузі озброєнь”.

Відносини НАТО з Україною є віддзеркаленням важливості, яку альянс надає незалежності, стабільності та демократії України, а також проголошеним нею намірам поглиблення інтеграції у європейські та євроатлантичні структури. Це також знайшло відображення у підписаній в 1997 р. Хартії про Особливе партнерство між НАТО та Україною, яка заклала офіційну основу для консультацій між Україною та Альянсом з питань євроатлантичної безпеки і зафіксувала створення Комісії НАТО – Україна (КНУ) – керівного органу співпраці.

У 1997 р. з метою сприяння та розширення співпраці Україна відкрила своє представництво в альянсі, а того ж року у Києві було відкрито центр інформації та документації НАТО, завданням якого є поширення інформації про оновлений альянс та практичні переваги партнерства між НАТО та Україною. У 1999 р. у Києві було відкрито офіс зв'язку НАТО, діяльність якого спрямована на підтримку оборонної реформи, що здійснюється в Україні, та її участі у “Партнерстві заради миру”.

У листопаді 2002 р. у Празі було ухвалено план дій НАТО – Україна, який передбачає значне розширення та поглиблення відносин між альянсом та Україною.

Шляхом консультаційної та практичної допомоги НАТО окремі члени альянсу підтримують зусилля України, спрямовані на реалізацію глибоких реформ, викладених у плані дій “Україна – НАТО” та пов'язаних з ним щорічними цільовими планами. На цьому шляху Україна досягла значного прогресу, хоча попереду залишається чимало роботи. Законодавчі ініціативи допомагають створити основу для політичних, економічних та оборонних реформ. Створено кілька урядових структур, що контролюють втілення та координацію реформ. Одним з пріоритетних завдань є оборонна реформа, в реалізації якої Україна має можливість

скористатися досвідом країн НАТО. Першочергові завдання, що постають перед Україною, включають розробку нової концепції безпеки та військової доктрини, завершення комплексного оборонного огляду. Співробітництво Україна–НАТО зосереджується на зміцненні демократичного цивільного контролю над збройними силами, удосконаленні оперативної сумісності зі збройними силами країн НАТО та сприянні Україні в реформуванні успадкованого війська, що має завеликий розмір, громіздку структуру командування і недостатній рівень технічного оснащення; створенні менших за розміром ефективних збройних сил, спроможних виконувати сучасні завдання і активно сприяти зміцненню європейської стабільності та безпеки.

Спільна робоча група з оборонної реформи (СРГОР) сприяє активізації консультацій та практичної співпраці у таких галузях, як розробка та виконання військового бюджету, скорочення збройних сил та конверсія, перехід від системи призову до професійної армії, цивільно-військові відносини. Альянс також надає Україні допомогу у підготовці старших офіцерів в руслі процесів трансформації, а також сприяє організації програм перепідготовки з метою полегшення адаптації звільнених військових до цивільного життя.

Військовий комітет альянсу доповнює роботу СРГОР наданням фахової допомоги в конкретних галузях оборонної співпраці з Україною в межах військового робочого плану НАТО–Україна.

У межах цільового фонду окремі країни альянсу надають Україні допомогу у виконанні проектів демілітаризації, спрямованих на безпечну утилізацію надлишкових та застарілих запасів протипіхотних мін.

Співпраця у плануванні на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру та забезпечення готовності до катастроф приносить Україні пряму практичну користь. Одним із головних напрямків роботи у цій галузі є надання Україні допомоги у забезпеченні підвищеної готовності до повеней, що найбільше загрожують західним регіонам країни, та підвищення спроможності щодо ліквідації їх наслідків. Навчання, які проходили в Україні на території Закарпаття у вересні 2000 р., сприяють відпрацюванню спільних процедур ліквідації наслідків катастроф. Члени НАТО та інші країни-партнери надавали Україні допомогу після сильних повеней 1995, 1998 та 2001 рр.

Наукове співробітництво з Україною розпочалося у 1991 р. З того часу за обсягом своєї участі у наукових програмах НАТО, Україна поступається лише Росії. Розширення співпраці у цій галузі відбувається під керівництвом спільної робочої групи з наукового та екологічного співробітництва. На додаток до використання наукових досліджень для боротьби з тероризмом та новими загрозами, що відповідає новому напрямку наукової програми НАТО, пріоритети України щодо співпраці у галузі науки та технологій включають інформаційні технології, біологію клітин та біотехнологію, створення нових матеріалів та раціональне використання природних ресурсів.

План дій НАТО – Україна від 2002 р. базується на Хартії 1997 р., що залишається основоположним документом у відносинах між альянсом та Україною. Хартія забезпечує загальний стратегічний форум для поглиблених консультацій з політичних, економічних та оборонних питань і окреслює стратегічні цілі та пріоритети України на шляху до повної інтеграції у євроатлантичну структуру безпеки. Документ містить спільно узгоджені принципи та завдання у сфері політики, економіки, оборони, права, безпеки та захисту інформації.

Щорічні цільові плани, що охоплюють як конкретні заходи, які мають виконуватися Україною, так і спільні дії НАТО – Україна спрямовані на досягнення цілей, викладених у плані дій. Двічі на рік відбуваються засідання щодо оцінки стану виконання цих завдань; звіти про досягнуті результати складаються щорічно.

План підготовки до членства було ухвалено в 1999 р. Він був розроблений на основі досвіду першого раунду розширення і мав допомогти підготуватися до членства в НАТО тим країнам, які цього прагнуть. Дев'ять країн – Албанія, Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія та колишня Югославська Республіка Македонія застосовували

цей план з моменту його введення в дію. У травні 2002 року до них приєдналася Хорватія. Сім з цих країн стали членами НАТО в 2004 р.

Перш ніж стати членами НАТО, країни-кандидати мають забезпечити функціонування демократичної політичної системи і ринкової економіки; повагу до прав національних меншин відповідно до вимог ОБСЄ; вирішення всіх існуючих суперечливих питань з сусідніми країнами та дотримання загального принципу вирішення суперечок мирним шляхом; спроможність і готовність робити військовий внесок в обороноспроможність альянсу та досягти оперативної сумісності з іншими збройними силами НАТО; ефективний розвиток цивільно-військових стосунків, що відповідатимуть демократичним вимогам.

Впровадження плану підготовки до членства не гарантує вступу до НАТО. Проте цей план дає заінтересованим країнам можливість зосередити свої зусилля на досягненні цілей та пріоритетів, визначених у плані, та отримати допомогу спеціалістів НАТО. Це стосується всіх аспектів членства: питання політики, економіки, оборони, ресурсів, інформації, безпеки і правових засад.

Кожна країна-учасниця обирає ті елементи плану підготовки до членства, які відповідають національним інтересам, і сама визначає завдання і терміни їх виконання. Участь у програмі “Партнерство заради миру” і в процесі планування та оцінки сил є невід’ємною частиною всього процесу підготовки, оскільки це дає можливість країні-кандидату готувати свої збройні сили до ефективної співпраці зі збройними силами країн альянсу. Країни НАТО проводять регулярні спільні засідання з країною-кандидатом, на яких ретельно аналізується досягнутий прогрес і вирішується, якої саме дорадчої або практичної допомоги потребує країна. Впровадження плану підготовки до членства постійно аналізується Північно-атлантичною радою.

Співробітництво України з країнами СНД має будуватися на принципах довіри і доброзичливості. Україна зацікавлена у подальшій лібералізації зовнішньоекономічних зв’язків з країнами-учасницями СНД. Визначальним напрямом співпраці з ними є формування зони вільної торгівлі, що сприяло б інтенсифікації господарських взаємовідносин, активному обміну капіталом, товарами, послугами, робочою силою.

Особливого значення мають національні інтереси з Російською Федерацією. Економічні відносини з Росією органічно узгоджуються з євроінтеграційним курсом нашої держави. Ці стратегічні стосунки мають будуватися на принципах добросусідства, партнерства, рівності та взаємної вигоди. Росія є нашим найбільшим торговим партнером, а Україна – головний торгово-економічний партнер РФ. У свою чергу Україна залишається одним з найбільших споживачів російських енергоносіїв, контролює наземні, морські та повітряні комунікації в життєво важливому для Росії південно-західному напрямку.

Перед обома країнами постає спільне завдання – зосередитись на практичній реалізації досягнутих домовленостей, вивести свою співпрацю на рівень справді стратегічного партнерства, наповнити прийняті політичні документи конкретним реальним змістом.

Відповідно до національних інтересів та цілей України, її економічної безпеки пріоритетними напрямами стратегічного партнерства з РФ в економічній сфері в наступному десятиріччі мають стати [69]:

- співробітництво в енергетичній галузі (розвиток єдиної енергетичної системи, спільне використання нафтопереробних та інших виробництв ПЕК);
- науково-технічне та інноваційне співробітництво;
- розвиток транспортної мережі в Україні в інтересах обох держав;
- інвестиційне співробітництво, розвиток спільних виробничих структур, комерційних та технологічних зв’язків, формування спільних фермерських господарств;
- розвиток військово-технічного співробітництва;
- розвиток фондових ринків та процесів взаємного інвестування;
- взаємне розширення ринку трудових ресурсів;

- спільний розвиток регіонів, що становлять інтерес для обох країн, взаємовигідне використання спільних зон господарської діяльності та розвиток прикордонних територій;
- співробітництво в протидії тінізації економіки та нелегальній міграції.

Розглянемо національні інтереси країн СНД і України. Проблема формування національних інтересів країн СНД та України не може зводитися тільки до постійних посилення на специфіку перехідного характеру економіки, масштабності проблем і гостроти їх звучання. Механічне запозичення рецептів і досвіду інших країн, які мають етап ринкової трансформації, не завжди застосовані і доречні. Задача полягає в забезпеченості гарантованого поступального й динамічного розвитку країни як великої держави, яка має великий політичний і моральний авторитет у світі, відповідну міжнародну відповідальність і права, що забезпечуються політичними, правовими, економічними, культурно-економічними зв'язками з використанням усіх можливих засобів (не виключаючи, де потребується, натиску, наполегливості).

Щодо відносин всередині держави необхідно, в першу чергу, забезпечити демократичний розвиток, конструктивно вирішувати виникаючі проблеми, у тому числі економічні і соціальні, в режимі суспільного діалогу; не допускати господарської деградації та деіндустріалізації, незалежно від безпосередніх причин; розуміти, що реальне положення великої держави визначається не розмірами країни, не посиленням на воєнно-політичні підсумки майбутнього, не апеляцією до героїзму цілого покоління людства, а можливістю забезпечити гідне життя людям вже на теперішньому етапі.

Щодо міжнародної сфери, слід зазначити, що національні інтереси країн СНД та України потребують проведення активного зовнішньополітичного курсу, спрямованого на зміцнення позицій України, як одного з впливових центрів формуючого багатополярного світу. У переліку основних складових цього курсу на першому місці необхідно поставити формування на добровільній підставі інтеграційного об'єднання держав-учасників СНД. Цілком очевидно, що економічний підйом і соціальне процвітання країн, які входять до СНД, відповідають докорінно національним інтересам (поглядам) України як факту стабілізації та всебічного прогресу держави і народів, які мають загальну історію, а також мають вагомий потенціал для майбутнього прогресу у тісній взаємодії одних з іншими.

За минуле десятиріччя Україна затвердила себе як незалежна держава. Однак процес розбудови свого дому ще не завершено. Завдання полягає в тому, щоб остаточно облаштувати споруджену будівлю за суттю нового суспільства – економічну, соціальну, політичну та гуманітарну сфери, подолати деформації, що виникли на стартовому етапі трансформаційного процесу.

Йдеться про практичну реалізацію завдань довгострокової стратегії, яка має забезпечити міцне підґрунтя України як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю, демократичної правової держави, її інтегрування у світовий процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатною вирішувати найскладніші завдання свого розвитку. Наступне десятиріччя має стати визначальним у розв'язку саме цих завдань, інакше Україна може переміститися на периферію світових процесів.

Конче важливо забезпечити поступовість нової стратегії, її органічний зв'язок з позитивними надбаннями попереднього періоду, з урахуванням того, що курс на європейську інтеграцію є природним наслідком здобуття Україною державної незалежності. Він викристалізовується з історії нашого народу, його ментальності та демократичних традицій, з прагнення нинішнього покоління бачити свою державу невід'ємною складовою єдиної Європи. Європейський вибір України – це водночас і рух до стандартів реальної демократії, інформаційного суспільства, соціально орієнтованого ринкового господарства, базованого на засадах верховенства права й забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Потрібно враховувати і глобальну проблему до багатополісного (поліцентричного) світового господарства, де основою взаємодії держав та їх економік має стати регіональна інтеграція. У зв'язку з цим чітка і пріоритетна орієнтація України на інтеграцію в Євросоюз, набуття статусу спочатку асоційованого, а згодом повноправного членства в ньому має розглядатися як основа стратегії економічного та соціального розвитку нашої держави на

наступні десять років і більш віддалену перспективу. Як засвідчує досвід практично всіх країн ЄС, ця мета може стати додатковим потужним стимулом і каталізатором відповідних соціально-економічних та політичних перетворень.

Водночас пріоритетність інтеграції України в ЄС не повинна вступати у протиріччя з іншими стратегічними напрямками зовнішньополітичної та економічної діяльності держави. Всі вони мають бути підпорядковані стратегічній меті – європейській інтеграції, збереженню і поглибленню взаємовигідних зв'язків з Росією та країнами СНД.

10.3. Моральні аспекти національних інтересів: причини, передумови, сфери, наслідки та засоби боротьби з корупцією

Як свідчать окремі енциклопедичні словники, слово “корупція” походить від латинського “*corruptio*”, що означає “псування”, “розбещення”, тобто може розумітися як розбещення окремих посадових осіб державного апарату, як соціальна корозія, що роз’їдає державну владу і суспільство в цілому.

Слід зазначити, що як серед українських вчених-правознавців, так і серед практиків не існує чіткого визначення поняття корупції. Основні підходи до розуміння корупції можна звести до того, що вона трактується як:

- підкуп-продажність державних службовців;
- зловживання владою або посадовим становищем, здійснене з певних особистих інтересів;
- використання посадових повноважень, статусу посади, а також її авторитету для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб;
- елемент (ознака) організованої злочинності.

Нормативно-правові акти України також не дають єдиного визначення поняття корупції. Так, у ЗУ “Про боротьбу з корупцією” наводиться таке формулювання: “під корупцією в цьому Законі розуміється діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, направлена на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг”.

Інше визначення дається в Концепції боротьби з корупцією на 1998–2005 рр.: “У правовому відношенні корупція – це сукупність різних за характером і ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних дій, інших правопорушень (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етики поведінки посадових осіб, пов’язаних зі здійсненням цих дій”.

Аналіз міжнародно-правових документів також свідчить про існування різних підходів розуміння корупції. Так, у резолюції “Практичні заходи боротьби з корупцією”, розповсюдженій на VIII Конгресі ООН по запобіганню злочинності (Гавана, 1990), корупція визначається як “порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися в протизаконному використанні свого службового становища суб’єктом корупційної діяльності”. Інший документ ООН (Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією) формулює поняття корупції як “зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях”.

Таким чином, корупція – це складне соціальне явище, що негативно впливає на всі аспекти політичного і соціально-економічного розвитку суспільства і держави. Воно полягає як у протиправних діях (бездіяльності), так і неетичних (аморальних) вчинках.

Корупцію можна визначити як складне соціальне (а за своєю суттю асоціальне, аморальне і протиправне) явище, що виникає в процесі реалізації владних відносин уповноваженими на це особами, що використовують надану їм владу для задоволення особистих

інтересів (інтересів третіх осіб), а також для створення умов здійснення корупційних дій, приховування цих дій та сприяння їм. Говорячи про корупцію у міждержавних відносинах, прийнято розуміти випадки хабарництва та некваліфікованого поведіння дипломатичних представників країн Східної Європи, країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються. Для перших поясненням є поширена думка, що “надурити брата” є рисою слов’янського менталітету, а для решти – недостатня розвиненість етичних норм та контролюючого апарату. Хоча, можливо, у країнах Заходу корупція просто вміє “краще ховатися”, але і процеси, що сліднують за випадками її виявлення, набувають грандіозних масштабів. Зазвичай такі події набувають широкого розголосу у засобах масової інформації.

Корупція в Україні перетворилася на одну з загроз національній безпеці. Вплив корупції на українське суспільство і державу має комплексний та системний характер, зокрема йдеться про соціальні, економічні, владні, політичні та міжнародні аспекти цього впливу.

Соціальний аспект впливу. Існування корупції призводить до того, що, фактично, у суспільстві функціонують дві соціальні підсистеми – офіційна та неофіційна: перша з яких дотримується правових і моральних норм, друга – використовує протиправні методи. Суб’єкти корупції функціонують у неофіційному середовищі, де панує своя система цінностей, свої цілі і методи їх досягнення, а життя будується не за законами, а “по поняттях”. Аналіз доводить, що співвідношення офіційної і неофіційної підсистем свідчить про надзвичайно небезпечну ситуацію, що склалася в державі. За оцінками, зробленими навіть на найвищому державному рівні, неофіційна підсистема, щонайменше, є не менш впливовою за масштабами, ніж офіційна.

Економічний аспект впливу. Корупція впливає на всі сфери економіки України. Її провокує масова “тінізація” економічного сектора України, що, в свою чергу, є економічним підґрунтям корумпованих зв’язків. Відповідно до офіційних заяв керівництва держави, частка тіньової економіки в Україні фактично зрівнялася з офіційною і складає 45–60 %. У тіньовому секторі економіки працюють мільйони громадян України. За даними фонду “Інтелектуальна перспектива” і центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, що провели опитування громадян України за темою тіньової зайнятості населення, 45 % опитаних працюють у “тіні”. За підрахунками фахівців, сукупний тіньовий капітал українських громадян складає приблизно 40 млрд дол. США. Загалом, корупція підриває економічні основи держави, блокує надходження іноземних інвестицій, приводить до “тінізації” економіки, сприяє зростанню впливу організованих злочинних груп.

Владний аспект впливу. Корупція в Україні впливає на формування органів державної влади всіх гілок влади, на вироблення і реалізацію державної політики. Так, під час формування представницьких органів влади важко уникнути впливу корупції. У цьому випадку мова може йти про порушення фундаментальних принципів організації та проведення виборів: підкуп кандидатів, представників влади і членів виборчих комісій; нелегальне фінансування виборчих кампаній; посадові зловживання під час агітації; фальсифікацію результатів виборів, створення перешкод для реалізації виборчих прав громадян тощо.

Політичний аспект впливу. Корупція та боротьба з нею широко використовується у практиці політичної діяльності в Україні. Зрозуміло, що особливо гострою є ситуація під час проведення виборів, як президентських, так і парламентських. Так, під час виборів до Верховної Ради України правоохоронні органи ініціювали розгляд кримінальних справ проти Ю. Тимошенко, які розглядалися як політичні, як засіб тиску на опозицію. У свою чергу, представники опозиційних сил оприлюднили низку депутатських запитів, в яких вимагали розслідування кримінальних справ з хабарництва вищого керівництва держави. Загалом, використання корупції у політичній боротьбі може проводитися у таких напрямках:

1) застосування кримінально-правових засобів до державних діячів, політиків (як правило, опозиційних) за наявності для цього підстав, але не через їх наявність, а головним чином – з політичних міркувань;

2) юридична розправа з політичними опонентами шляхом притягнення їх до відповідальності за звинуваченням у корупції (інших протиправних діях) за відсутності для цього

законних підстав;

3) застосування репресивних дій з тих же мотивів до осіб з оточення політичних діячів, у дискредитації яких зацікавлена влада.

Міжнародний аспект впливу. Корупція негативно впливає на міжнародний імідж України, перешкоджає, а іноді блокує надходження іноземних інвестицій. Так, за даними експертного опитування, проведеного Центром Разумкова, близько 80 % закордонних експертів негативним фактором визнали корумпованість влади. Оцінюючи ситуацію, також близько 80 % опитаних експертів вважають, що в першу чергу іноземному бізнесу в Україні заважає корумпованість чиновників [111].

Корупція також заважає міжнародним контактам, налагодженню міжнародних зв'язків, може призвести до “тихої”, але відчутної ізоляції країни на міжнародному рівні.

Якщо характеризувати корупцію найпростішими словами, це явище можна визначити як зловживання особою своєю державною посадою задля отримання особистої користі або користі для іншої особи чи групи осіб, інтересам яких вона служить. Корупцію становлять дії державної посадової особи, яка приймає, випрошує або вимагає винагороди, або дії представника приватного бізнесу, який пропонує винагороду з метою обминути закон задля отримання переваг у конкурсному процесі або особистої вигоди. [3, с. 25–26.]

Корупція є двостороннім процесом, в який залучені представники як державного, так і приватного сектора, які вчиняють неправомірні, протиправні і неетичні дії, які підривають економіку країни, завдають шкоди її соціальним і політичним інститутам. Корупція є симптомом слабкості політичної, соціальної, правової та економічної систем держави. Ефективним критерієм, що допомагає виявити, чи становлять ті чи інші дії корупцію, є ступінь відкритості, прозорості і підзвітності даних дій. Корупціонери завжди намагаються приховати свої незаконні вчинки від громадськості, навіть там, де корупція є поширеним явищем. Корупція не є новим явищем, і її існування не обмежується якоюсь окремою частиною світу. Навпаки, вона має глобальний характер, хоча її поширеність є різною в різних країнах [77].

Корупція набуває різних форм, до яких, зокрема, належать хабарництво, кумівство, протегування, розкрадання державних фондів, уникнення від сплати податків, незаконна витрата надходжень та шахрайство на виборах. Хабарництвом називають платежі, яких вимагають посадові особи, або які надаються їм представниками приватного бізнесу з метою отримання в обмін на це переваг, таких як державні контракти, пільги, знижені податки, ліцензії або вирішення юридичних питань. До видів корупції належить також розкрадання державних фондів посадовими особами, на яких покладено управління цими фондами, та маніпуляція або порушення законів про вибори по відношенню до фінансів, виділених на виборчу компанію, та порядку голосування.

Дехто розрізняє корупцію “підмазування” – коли гроші дають посадовим особам або вимагаються ними в обмін за виконання їхніх законних обов'язків, від корупції, коли такі хабарі надаються чи вимагаються в обмін на вчинення незаконних дій. Інші диференціюють види корупції в залежності від того, на якому рівні, національному чи міжнародному вона виникає. Крім того, розрізняють “дрібну” корупцію, якою займаються низькооплачувані посадові особи, і “велику” корупцію, в яку залучені високі посадові особи, що і так користуються великими пільгами.

Однак така диференціація може викликати сумнів. Наприклад, “дрібна” корупція може мати зовсім не дрібні наслідки. Насправді, ендемічна корупція, яка поширюється в країні, може призводити до серйозних наслідків для її політичного, соціального та економічного життя. До того ж, таке розрізнення може приховувати складну мережу сполучних факторів, які обумовлюють поширення корупції. Наприклад, часто між національними та міжнародними джерелами корупції існує міцний зв'язок, особливо, в країнах, де корупція вже проникла в національні інститути.

Взагалі, можна сказати, що корупція процвітає там, де інститути управління є слабкими, де політика уряду і діяльність органів влади створюють для цього сприятливі умови, і де інститути контролю (такі, наприклад, як парламент, судова система, громадянське суспіль-

ство) не приймають проти цього належних заходів або самі перетворилися в корумповані структури. Особливо, це виникає при взаємодії між державними і приватними сферами. Однак, треба наголосити на тому, що причини корупції, у великій мірі, пов'язані з існуючими конкретними умовами політичного, правового розвитку країни, історією її суспільного життя, традиціями державного бюрократичного апарату, існуючим у цій країні економічним станом та її політичним курсом. Це не означає, що корупція обумовлюється культурним розвитком. Існує не багато країн, які свідомо стимулюють поширення корупції. Однак джерела корупції є різними не тільки в різних країнах, але також в різних інститутах всередині країни, а тому мають бути різними і відповідні засоби боротьби з нею [77].

Сприятливі умови для поширення корупції виникають у деяких країнах, які розвиваються, та країнах з перехідною економікою. Такі країни можуть страждати від вакууму влади, спричиненого боротьбою за контроль над інститутами держави, або можуть мати слабкі традиції верховенства права чи зовсім їх не мати. Іноді в таких країнах існує система державного управління, в якій головні позиції традиційно обіймають виконавчі органи або силові відомства. Такі країни можуть також мати недорозвинуте громадянське суспільство, яке в дуже невеликій мірі взаємодіє з іншими інститутами держави, неефективну судову систему і зовсім не мати ефективної політичної конкуренції.

Нижче наведено деякі з факторів і умов, які сприяють виникненню корупції.

Політичні фактори. Рівень корупції залежить від рівня захищеності громадянських свобод, особливо, рівня свободи преси, спроможності громадян створювати неурядові організації, а також рівня структурної, активної політичної конкуренції. Особливе значення має розвиненість громадянського суспільства. Для того, щоб здійснювати контроль над корупцією, громадяни повинні мати можливість отримувати інформацію про діяльність уряду і вживати відповідних заходів. Країни, в яких громадянські свободи придушуються, можуть бути особливо уразливі для поширення корупції.

Суттєвим джерелом корупції може бути характер політичної і виборчої систем держави. Якщо він базується на відносинах “покровитель–клієнт” і на розподілі протекції, то самі політичні партії можуть перетворюватися у провідне джерело корупції. У таких системах закони регулювання фінансових витрат упродовж виборчої кампанії, здебільшого, є слабкими, а рівень відкритості, який потребується від спонсорів політичних кампаній та політичних кандидатів, – низьким.

Правові фактори. Фактором, який значно впливає на рівень корупції, є якість правової системи держави, особливо, забезпечення нею можливості затримання і належного покарання за вчинення корумпованої діяльності. Правовий фактор, у свою чергу, безпосередньо пов'язаний з існуванням ефективних законів проти корупції, які, наприклад, регулюють конфлікти інтересів чи фінансування виборчої кампанії. Нарешті, ефективність законів залежить від надійності правоохоронних органів і судів та їхньої спроможності протидіяти корупції. Без забезпечення цих умов корупція має тенденцію швидкого поширення.

Бюрократичні фактори. Сприятливі умови для корупції виникають там, де відбувається завищення ролі регулюючих органів і втручання державних бюрократичних органів в економіку. Якщо уряд запроваджує велику кількість правил та інструкцій, державні посадові особи отримують більше можливостей для використання їх у своїх інтересах або для їх порушення. Особливо це стосується випадків, коли такі особи здійснюють необмежений контроль у сфері державної служби або застосування інструкцій і визначення винагород. Бюрократична корупція визначається як функція розміру винагород і покарань, які перебувають під контролем посадової особи, можливості цієї особи розпоряджатися ними на свій власний розсуд, а також її підзвітності за прийняті нею рішення та вчинені дії. Із наданням більшої свободи розпоряджатися винагородами та покараннями з одночасним зниженням вимог підзвітності, зростає потенціал корупції [77].

Крім того, більша спокуса вчинення корупції, як правило, з'являється у тих державних службовців, які мають низькооплачувані посади, або коли існує велика розбіжність між заро-

бітними платнями в державному і приватному секторах. Цей фактор залежить від дієвості та ефективності державної системи ревізії і контролю. Вірогідність виникнення корупції вище там, де відносно нижчою є можливість її виявлення і меншими є очікувані наслідки такого виявлення.

Економічні фактори. Більше можливостей для свого поширення корупція отримує в тій країні, де уряд створює економіку монополістичного типу. Державна влада, спираючись на внутрішню інформацію, створює можливості для посадових осіб у забезпеченні ними своїх інтересів або інтересів їхніх союзників. Ця низка факторів безпосередньо пов'язана з бюрократичними факторами, адже економічна політика держави, якщо її розвивати, здійснювати й контролювати без участі громадськості, без забезпечення її прозорості і підзвітності, може перетворитися в предмет зловживань. Прикладами здійснення такої політики є запровадження торговельних обмежень, субсидій або зниження податкової ставки.

Транснаціональні фактори. Корупція, в значній мірі, набула транснаціонального характеру. У деяких країнах, які сьогодні вважаються “безнадійно корумпованими”, систематична корупція поширилась ще в період їхнього колоніального розвитку. У колишніх комуністичних державах Східної Європи та Радянського Союзу корупція виникла внаслідок традицій, започаткованих інститутами комуністичного режиму. Вакуум влади, спричинений наступним занепадом цих режимів був заповнений, у деяких випадках, старими владними структурами, корупція в яких такого масштабу, що її дуже важко подолати [77].

Незважаючи на досягнення незалежності, багато країн, які перебувають на перехідному етапі розвитку, зазнають негативного впливу з боку корупції “нового колоніалізму”, що насаджується транснаціональними силами. До нещодавнього часу індустріально розвинені країни так і не спромоглися застосувати штрафні санкції проти підприємств, які займаються корупцією закордоном. Деякі країни навіть дозволили знижувати ставку оподаткування в обмін на сплату хабарів.

Існують свідчення того, що корупція іноді пов'язана з кредитуванням і матеріальною допомогою, яку надають органи державної влади. У країнах із слабкою системою управління контроль і звітність щодо потоку допомоги не завжди може бути належним, що дозволяє використовувати ці ресурси не за призначенням або призводить до їх розтрати. Тому при розгляді корупції необхідно брати до уваги програми міжнародних фінансових інститутів та агентств міжнародної допомоги.

Фахівці все більше погоджуються в тому, що ендемічна корупція справляє серйозний негативний вплив на розвиток країни та якість її системи управління. Перекручення і не-ефективність такої системи можуть породжувати систему корупції, яка стає “властивою рисою” такого управління. Корупція є формою розкрадання державних коштів. Кошти вилучаються із національної скарбниці і часто течуть за межі країни, що позбавляє можливості використати їх за продуктивним державним призначенням. Система пропозиції найбільшого хабара часто пов'язується з недостатньо якісним продуктом. Той, хто пропонує вигіднішу ціну, скоріше намагається здобути перемогу будь-яким засобом, ніж проникаються міркуваннями стосовно якості пропонованого продукту. Хоча такі угоди мають незаконний характер, вони не оскаржуються в суді. Замість “мастила”, корупція засипає “пісок” у механізм прийняття державних рішень [77].

Політичні наслідки корупції. Корупція проявляє свій підступний характер, руйнуючи систему управління і національну стабільність за допомогою підриву законності в політичній системі. За своєю природою, корупція є формою вимагання, що позбавляє простих громадян участі в процесі прийняття рішень. Це спричиняє поширення неповаги до державної служби і цинізму щодо політичного життя.

Корупція перекидає методи вироблення рішень, що призводить до запровадження помилкових проектів і цін, неправильного вибору підрядчиків, поставок неякісних продуктів, та перенесення корупції на нижчі рівні управління. Внаслідок корупції послуги починають надаватися не тим, хто їх потребує. При цьому активне чи пасивне потурання корупції

спонукає до усунення підзвітності, і, через деякий час, може призвести до загальної руйнації верховенства права. З успішним укоріненням системи хабарів у корумпованих посадових осіб з'являється бажання підвищувати ціни і шукати нових і кращих шляхів отримання платежів. Отож, традиції корупції закріплюються і стають такими, що вже не піддаються заходам боротьби з нею. Корупція живить сама себе, створюючи зростаючу спіраль незаконних хабарів, поки державні структури не виявляються зовсім підірваними, а розвиток країни – відкинутим назад на цілі роки.

Серед найбільш очевидних наслідків корупції – її негативний вплив на економічний розвиток країни. Корупція піддає ризику досягнення мети сталого розвитку. Хабарництво призводить до додаткових комерційних витрат, ускладнюючи тягар малих підприємців і спричинюючи нераціональне використання людського капіталу та інтелектуальних ресурсів країни. Постійна увага, якої потребують корумповані посадові особи з боку підприємств, також погрожує економічній продуктивності. Підприємства залучаються в конкуренцію навколо найбільшого хабара, що позбавляє їх переваг ринкової конкуренції. У такій ситуації найважчий тягар лягає на плечі бідних, що збільшує соціальний розрив між ними і багатими.

Бідні не мають коштів для того, щоб брати ефективну участь і отримувати переваги в громадських процесах, в яких укоренилася корупція. Якщо програма, спрямована на допомогу бідним, здійснюється корумпованими методами, найбідніші споживачі, яким призначена така допомога, мають невеликі шанси на її отримання. Перекручення, внаслідок корупції, державних пріоритетів призводить до зменшення витрат на такі соціальні сфери як охорона здоров'я і освіта, що завдає суттєвої шкоди добробуту країни.

Внаслідок корупції також відбувається неспрямування коштів міжнародної допомоги, що знижує їхню ефективність, і часто призводить до використання їх не за призначенням на інші капітальні програми, які лише збільшують тягар заборгованості країни. Якщо країна характеризується особливо високим рівнем корупції, то країни і організації, які здійснюють фінансування її економіки, більше схильються до того, щоб зменшити цю допомогу або припинити її взагалі, що піддає ризику досягнення цієї країною виправданих цілей свого розвитку.

Наслідком корупції є уникнення податків і значні втрати державних надходжень. У поєднанні з розтратою державних коштів, це може призводити до уповільнення розвитку інфраструктури і послаблення соціальних програм у короткостроковій, а також – до негативних бюджетних і монетарних наслідків у довгостроковій перспективі. При існуванні корупції виникає вірогідність перекурення підходів до витрачання коштів і деформування державних пріоритетів, при цьому “підживлення системи” набуває більшого пріоритету, ніж забезпечення державного блага.

Дослідження свідчать про те, що країни, які вважаються корумпованими, залучають менше інвестицій. В одному такому дослідженні, яке проводилось у 1996 р., було виявлено, що там, де вище рівень корупції, нижчим є і рівень вкладення інвестицій в її економіку. Корупція спричиняє уповільнення прямих іноземних інвестицій, бо її вважають формою оподаткування. У свою чергу, інвестиції, які все таки надійшли в країну, можуть бути витрачені в її економіці не за призначенням, а в інтересах корумпованих правлячих кіл.

Корупція руйнує довіру громадськості і знищує соціальний капітал. Вона підриває закони і норми, які спрямовані служити продуктивним соціальним цілям, таким як, наприклад, захист навколишнього середовища. Якщо не протидіяти поширенню корупції, вона роз'їдає закони держави доти, поки громадяни вже не бачать сенсу в їх додержанні. У такій нестабільній ситуації деякі найбільш кваліфіковані спеціалісти виїжджають до інших країн з метою знайти гідне застосування своїм знанням [5].

Як міжнародна проблема розвиток міжнародного співробітництва у боротьбі з корупцією може бути також віднесений до області економічної дипломатії. Це велике і самостійне питання, окреслимо лише загальні параметри даної діяльності.

Розробкою принципів, які спрямовані на боротьбу з корупцією зайнялись Організація

економічного співробітництва і розвитку, Міжнародна торгова палата. Структура оперативної діяльності досить проста: визначення принципів запобігання хабарництву і шантажу, конкретизація стандартів звітності компаній, стимулювання фірм до прийняття добровільних кодексів чесної конкуренції та інтенсивний обмін інформації з метою допомогти розробці і вдосконаленню національного законодавства. Об'єктом особливої уваги стала проблема “відмивання брудних грошей”.

Існують різні підходи до визначення поняття “корупція”, але більшість схильна до того, щоб говорити, насамперед, про державну корупцію, в якій, як пишуть експерти “завжди однією із сторін виступає особа, яка знаходиться на державній службі або виконуюча деякі державні обов’язки в результаті делегованої їй влади від виборців, або якимсь іншим чином”.

Розглянемо інтернаціональні аспекти корупції. Корупція в міжнародних організаціях існує в силу загальних тенденцій; в них також розподіляються ресурси (наприклад, допомога державам-учасникам або клієнтам цих організацій); їх розподіляють чиновники, які не є власниками цих ресурсів. Крім цього, бюрократія в міжнародних організаціях під менш прискіпливим контролем у порівнянні з національними, контролюючими, суспільними організаціями. Все це веде за собою корупцію, яка в силу своєї специфіки роботи міжнародних організацій знаходиться в зоні найменшого ризику для учасників корупційних угод.

Корупція у міжнародному економічному спілкуванні проявляється при створенні підприємств за участю іноземного капіталу, реалізації інвестиційних проектів і приватизації державної власності, вирішенні проблем розподілу продукції та в інших формах. Від цього виду корупції не захищена жодна країна.

Без перебільшення можна стверджувати, що іноземний бізнес вносить свій вагомий вклад в ріст корупції в нашій країні. Переміщення незаконних прибутків за кордон зменшує ризик корупційних домовленостей і тим самим прискорює корупцію. Від цього потерпають багато країн. Відомо немало випадків, коли лідери країн, які розвиваються, ховали в іноземних банках, одержаних в результаті корупційних дій, прибутки, що обчислюються мільярдами доларів.

В Україні вивіз капіталу давно став проблемою економіки і фінансової системи. Левову частку цього потоку складають незаконно отримані прибутки, в тому числі від корупційних угод. Це поглиблюється відсутністю двосторонніх і багатосторонніх домовленостей за участю нашої країни про арешт рахунків, видачу злочинців тощо.

Безсумнівно, що корупція викликає негативний вплив на всі сторони життя. Негативні наслідки корупції, викладені нижче, у більшій або меншій мірі проявляються і в Україні.

Економічні наслідки корупції:

1) поширення тіньової економіки. Це призводить до зменшення податкових надходжень, як наслідок – держава втрачає фінансові важелі управління економікою, загострюються економічні проблеми через невиконання бюджетних зобов’язань;

2) руйнування конкурентних механізмів ринку, оскільки часто виграє не той, хто зміг одержати привілеї за хабарі. Це призводить до зниження ефективності ринку і дискредитації ідей ринкової конкуренції;

3) гальмування появи ефективних приватних власників, у першу чергу, через порушення ходу приватизації;

4) неефективність використання бюджетних коштів, особливо при розподілі державних замовлень і кредитів. Це ще більш ускладнює бюджетні проблеми країни;

5) зростання цін за рахунок корупційних “позавиробничих витрат”. У результаті споживач несе збитки;

6) втрата довіри агентів ринку до змоги влади встановлювати справедливі правила ринкової гри. Погіршується інвестиційний клімат і, як наслідок, не вирішуються проблеми подолання спаду виробництва поновлення основних фондів;

7) розширення масштабів корупції в неурядових організаціях (на фірмах, підприємствах, суспільних організаціях); все це призводить до зменшення ефективності країни в цілому.

Соціальні наслідки корупції:

1) відволікання величезних засобів від цілей суспільного розвитку. Тим самим за-

гострюється бюджетний ринок, знижується змога влади вирішувати соціальні проблеми;

2) закріплення і збільшення майнової нерівності, бідність більшої частини населення. Корупція провокує несправедливий і неправдивий перерозподіл засобів на користь вузьких олігархічних груп за рахунок найбільш незахищених прошарків населення;

3) дискредитація права як основного інструменту регулювання життя держави і суспільства. У суспільстві формується уява про беззахисність громадян як перед злочинністю, так і перед владою;

4) корумпованість правоохоронних органів сприяє зміцненню організованої злочинності. Останнє зростає з корумпованими групами чиновників і підприємців, підсилюється за допомогою доступу до політичної влади і можливостями до відмивання грошей;

5) збільшується ризик демократії, яка перероджується за розповсюдженим сценарієм приходу диктатури на хвилі боротьби з корупцією.

З метою подолання корупції уряд України передбачає здійснення таких заходів:

- притягнення до відповідальності корумпованих державних службовців та звільнення їх у зв'язку з цим із займаних посад;

- встановлення жорсткого контролю за витратами державних службовців, проведення їх аналізу та задекларованих доходів;

- призначення в органи державної та місцевої виконавчої влади порядних та чесних професіоналів;

- жорсткий публічний контроль використання бюджетних коштів; скорочення зайвих, насамперед, дублюючих управлінських структур;

- створення державним службовцям належних умов праці та забезпечення їх гідною заробітною платою;

- прийняття Кодексу честі державного службовця, забезпечення його неухильного дотримання;

- запровадження механізму аналізу судових рішень щодо їх відповідності Конституції та законам України; забезпечення однакового застосування судами законів України, удосконалення законодавчого регулювання;

- посилення ролі державних органів та органів суддівського самоврядування у запобіганні корупції в судах, здійснення заходів реагування на факти корупційних та інших діянь, пов'язаних з корупцією, притягнення до відповідальності суддів, які вчинили такі діяння;

- забезпечення суддям гідної заробітної плати;

- зміцнення правової бази діяльності державної виконавчої служби, зокрема з метою усунення законодавчих прогалин, які дають можливість боржнику уникати відповідальності за несвоєчасне виконання своїх зобов'язань;

- удосконалення діяльності державних установ судової експертизи з метою усунення будь-якої можливості зовнішнього втручання в їх діяльність;

- створення єдиної системи реєстрації права власності на всі види нерухомого майна.

10.4. Вплив тіньової економіки на національні інтереси: напрями поширення та її наслідки

Глобалізація світової економіки породжує ряд проблем, які безпосередньо відображаються на національних інтересах окремих держав. Однією з найбільш гострих являється інтернаціоналізація злочинності в економічній сфері, посилення її впливу на господарські комплекси і все більш відчутну шкоду, яка причиняється нею. Розвиток міжнародного співробітництва у боротьбі з корупцією і тіннізацією економіки може бути віднесений до області економічної дипломатії. Саме криміногенні фактори в значній мірі визначають сьогодні не тільки стан господарського комплексу країни, але і можливості її подальшого

розвитку.

Інтереси кримінального середовища направлені передусім в економічну сферу, де, з одного боку, зберігаються, а з іншого – штучно створюються найбільш сприятливі можливості для криміналітету і тісно пов'язаних з ним представників підприємницького співтовариства і чиновницького апарату для швидкого збагачення і укріплення свого і соціального положення.

За останнє десятиліття економічна злочинність серйозно змінилася як в динаміці, так і за структурою. Вона стала більш організованою і професійною, ніж інші види злочинності. Виріс інтелектуальний рівень протиправної діяльності осіб, які вибрали економіку об'єктом свого злочинного промислу, збільшилось число способів досягнення кримінальних задумів, в тому числі освоєних на використанні сучасної техніки і технологій. Кримінальні структури активно взаємодіють з міжнародними злочинними синдикатами.

Аналізуючи теоретичні основи дослідження тіньової економіки, можна зазначити, що в літературі причини її виникнення та існування трактуються по-різному. Так, А. Базилук, Є. Воробйов і С. Коваленко вважають, що історія тіньової економіки починається з виникнення держави. Витоки цього феномена закладено в самій людині, в мотивах її вчинків, в інтересах, специфіці та унікальності соціальної психології індивіда. Дійсно, за Гегелем, людина як індивідуальність є втіленням нескінченної множини проявів відносин і зв'язків людської душі. Водночас загальновідомо, що найбільший вплив на поведінку людини як біосоціальної істоти має не її внутрішній морально-психологічний стан, а безпосереднє соціальне оточення. “Не-навість і жадова руйнування (протиправних дій)... зароджуються не в людині, а в її оточенні” [45].

З появою приватної власності та держави починається відчуження працівників від засобів виробництва і результатів праці, посилюється майнова нерівність. Якщо безпосередні працівники володіють, здебільшого, домашнім майном, то економічно панівні класи – всіма об'єктами власності. Причому цінність нагромадженого ними багатства стала переважати над здобутками людей праці в десятки тисяч разів. Еволюція суспільного розвитку виробила чимало дійових форм реформування господарського порядку та цивілізованого удосконалення механізму економічних (розподільних) відносин. Але коли економічна роль держави в усуненні надмірної майнової дискримінації порушується, то певні групи населення вдаються до індивідуального захисту своїх прав, до крадіжок, шахрайства, привласнення майна тощо. Найвищою формою протесту, захисту зневажених прав є акти масової непокорі (страйки, маніфестації, революції), що створюють соціально-економічну базу для поширення тіньової економіки.

Деякі дослідники пов'язують процес тінізації економіки в Україні та в інших пост-соціалістичних державах з функціонуванням командно-адміністративної системи у попередній період, з надмірним одержавленням і надцентралізацією економіки. Тому великого поширення набув на перший погляд логічний, а по суті банальний постулат: коли в результаті ринкових реформ з'явиться “новий господар-власник”, то в самого себе він не крастиме. На думку авторів програми “500 днів”, понад 90 % обсягу операцій тіньової економіки можна усунути за допомогою заходів щодо формування ринку. Дійсно, як справедливо вважає В. Попович, це гасло певною мірою може підтверджуватися, якщо економіку України буде доведено до одноосібної натуральної форми господарювання. Але, як показує практика, саме такому господарюванню проводити фінансово-господарські операції “в тіні”, зокрема – ухилятися від оподаткування. Отже, такий підхід не має нічого спільного з вирішенням проблем боротьби з тіньовою економікою. Що ж до генезису цієї економіки, то наведеному твердженню суперечать факти її активізації за роки ринкових реформ в Україні та її наявність (у обсягу від 5 % до 30 % ВВП) у західних державах з розвинутою ринковою економікою. Як слушно зауважує академік НАН України В. Прісняков, раптова ліквідація консолідуючої ролі партії, а потім і держави, ейфорія псевдodemократії, слабкість релігії, корозія людських цінностей і моралі зумовили хаос на пострадянському просторі та призвели до потужної криміналізації економіки, що почалася, справедливо кажучи, ще з радянських часів [172].

Генезис тіньової економіки не можна пояснювати окремими причинами або факторами. Своїм корінням походження тіньових процесів сягає у неправильні, не адекватні

існуючій економічній системі дії владних, регулюючих і контролюючих структур держави, форми та методи господарювання, а також у соціально-психологічні спотворення господарської поведінки суб'єктів економічного порядку, які входять у суперечність з об'єктивними економічними законами і не відповідають інтересам переважної більшості населення.

Суть поняття “тіньова економіка” спеціалісти визначають по-різному. У західній літературі її звичайно визначають за Е. Фейгом – як економічну діяльність, яка з якихось причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до ВВП. В Україні найприйнятнішим можна вважати дещо удосконалене визначення цього поняття О. Турчиновим – як сфери прояву економічної активності, спрямованої на одержання доходів від заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та від сплати податків при легальних видах економічної діяльності.

У структурі тіньової економіки найчастіше виділяють чотири сегменти:

- легальний “світлий”, який користується недосконалістю чинного законодавства;
- напівлегальний “темний”, в якому суб'єкти узаконеної діяльності ухиляються від сплати податків;
- неофіційний “сірий”, до якого входять незареєстровані форми підприємництва;
- підпільний “чорний”, пов'язаний з прямими порушеннями чинного законодавства [172].

Звичайно, тіньова економіка з різними назвами (“вторинна”, “паралельна”, “неформальна”, “криміногенна” та ін.) є загальносвітовим, глобальним явищем, певною мірою характерним для всіх країн. У загальносвітовому масштабі її частка становить 5–10 % ВВП, в африканських і південноамериканських державах – 25–30 %, у Білорусії – 19,3 %, у Казахстані – 34,3 % і в Росії – 41,6 %. За твердженням експертів МВФ, питома вага тіньової економіки підвищується на ранніх етапах переходу до ринку, однак потім, з прогресом реформ і скороченням корупції в органах державної влади, – починає знижуватися. Цьому твердженню відповідає тенденція до зниження тінізації української економіки за офіційними даними (з 43,5 % ВВП у 1997 р., до 35 % – у 2003 р.). Експертні ж оцінки цього показника, залежно від методу, коливаються від 40 до 80 % ВВП. За всієї умовності наведених оцінок, обсяг тіньового сектора економіки в Україні залишається ще надто великим: він істотно перевищує відповідний рівень більшості країн ЄС і СНД і нині перебуває на критичній (пороговій) межі – 30–35 %. Дальше поширення тіньової економіки загрожує суспільству кримінальною (замість “оксамитової”) революцією, зловжисним переродженням перехідної економічної системи у кримінальну, яка базується на кримінальній “приватизованій” власності, кримінальному бізнесі (підприємстві) та кримінальному ринку. По суті, такий критичний вплив тінізації економіки на суспільство можна назвати “війною без крові”, але з великими жертвами з боку населення.

Отже, науковий аналіз показує, що тіньовий сектор економіки являє собою досить складне поліморфічне соціально-економічне утворення з високим рівнем таємничості та інтеграції. Тому кількісна оцінка тіньової економіки є, мабуть, одним з найслабших місць у вітчизняній науці. Навіть існує думка, що визначити масштаби тіньової економіки взагалі неможливо. Для їх імовірного обчислення застосовуються такі основні методи: монетарний (попиту на готівку); балансу витрат і грошових доходів; аналізу зайнятості та затрат електроенергії; соціологічних опитувань та ін. Найвірогіднішим вважається структурний метод розрахунку всіх основних сегментних джерел доходів тіньової економіки.

Основними напрямками поширення і прояву тіньової економіки в Україні виступають тіньова політика, корупція та злочини у сфері економіки. Тіньова політика являє собою сукупність заходів щодо лобіювання корисливих інтересів нової кланово-олігархічної еліти тіньового бізнесу у сфері управління державою.

Головними технологіями тінізації економіки і, відповідно, основними формами прояву тіньових доходів в Україні є:

1. Тіньова зайнятість і нелегальне виробництво товарів і послуг. За оцінками вітчизняних дослідників, у 90-х роках в Україні у тіньовому секторі економіки на різних умовах було залучено половину дорослого населення. Найбільшого розмаху тіньова дохідність набула у виробництві та реалізації лікєро-горілчаних і тютюнових виробів, а також нафтопродуктів.

Так, за оцінками експертів, до цього часу в тіньовому обігу перебуває 25–30 % ринку алкоголю.

2. Приховування прибутків підприємств і доходів громадян від оподаткування, необґрунтовані податкові пільги та заборгованість із заробітної плати.

3. Шахрайство у фінансово-кредитній сфері та у ціноутворенні. Внаслідок застосування різноманітних технологій тінізації операцій доведено до банкрутства з привласненням доходів багатьох комерційних банків, у тому числі найбільший з них – банк “Україна”.

4. Масове розкрадання державної власності, в тому числі у процесі її роздержавлення та приватизації. Щоб підрахувати масштаби такого розкрадання, науковці вивели індекс “розкрадання держави”. У Словенії цей показник становив 7 пунктів, у Латвії – 30, у Росії – 32.

5. Комп’ютерна злочинність полягає у проникненні до електронних банківських мереж, у піратському контролі за софтверним ринком і програмним забезпеченням, у нелегальному продажу через Інтернет аудіозаписів фільмів, а також в інших нових суспільно небезпечних явищах кіберзлочинності, які вже турбують весь цивілізований світ.

6. Відмивання “брудних” грошей (капіталу). За різними оцінками, у світі щороку відмивається від 500 млрд до 1,5 трлн дол. США.

Соціально-економічні наслідки тіньової економіки спеціалісти справедливо розцінюють як суперечливі. Одні отождоюють її з кримінальною економікою і оголошують суто негативною, паразитичною зоною економічних відносин. Інші розглядають її як зразок найефективнішого господарювання у складних умовах перехідного періоду. На наш погляд, немає підстав усіх учасників тіньових економічних відносин вважати злочинцями. Однак у тіньовому секторі вектор управління певною мірою утворює кут антисоціальної спрямованості. З огляду на це, тіньова економіка не може не виступати як паразитичний, гальмівний фактор соціально-економічного розвитку. Через невідповідність технічного переозброєння у тіньовому секторі економіки уповільнюється НТП, знижується продуктивність праці. Внаслідок обмеженості джерел інвестицій і несприятливого інвестиційного клімату зменшується їх обсяг. Посилюється грошова деградація, а податковий тягар розподіляється на дедалі меншу кількість господарських суб’єктів, які працюють легально. Як наслідок, настає колапс і легального сектора економіки. Скажімо, за роки незалежності наша держава втратила майже половину свого промислового та сільськогосподарського потенціалу. Порівняно з 1990 р. її ВВП зменшився на 60 %. Таким чином, розширення масштабів тіньової економіки неминуче призводить до господарського і технологічного регресу країни.

Тіньова економіка, особливо в умовах трансформаційної кризи, слугує збагаченню певного кола людей за рахунок обкрадання всього суспільства, і насамперед за рахунок джерел, що забезпечують фінансове наповнення державного бюджету, який у 2004 р. є у 4 рази меншим, ніж у 1991 р.

З огляду на це, вважаємо, що стратегія боротьби з негативними проявами тіньової економіки має бути комплексною, тобто поєднувати політичні, економічні, законодавчі, силові та організаційні заходи. Оскільки тіньовий сектор економіки підпорядковується діянню економічних законів ринку, то застосовувані переважно силові методи дають лише тимчасовий ефект.

Першорядне значення тут мають створення сприятливих умов для легальної економічної діяльності та формування “економіки довіри” на основі максимального врахування інтересів усіх суб’єктів господарювання. Законом України “Про основи національної безпеки України” передбачаються “подолання “тінізації” економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси”. Саме це спричинить легалізацію (“висвітлення”) тіньових капіталів – з тим, щоб вони “запрацювали” на піднесення економіки та примноження національного багатства України.

Сьогодні до найгостріших в Україні належать проблеми тінізації економіки та криміналізації суспільного життя, від розв’язання яких безпосередньо залежить забезпечення ста-

лого економічного розвитку, підвищення добробуту народу і зміцнення національної безпеки держави. Теоретичні питання генезису і соціально-економічних наслідків тіньової економіки, а також шляхів її детінізації (“висвітлення”) потребують подальших наукових розробок.

Отже, існує багато причин того, що господарюючі суб’єкти в Україні йдуть у “тінь”, збільшуючи неформальний сектор економіки. До них можна віднести, по-перше, зміни в економіці – як інституціональні, так і структурні, – що відбуваються в процесі реформ. Тобто, за короткий проміжок часу з’являється велика кількість як малих підприємств, так і суб’єктів підприємницької діяльності, що не реєструються як юридичні особи. По-друге, відбувається процес зубожіння, зменшення платоспроможності людей, що спонукає працездатне населення шукати додаткових доходів. Істотними причинами зростання тінізації економіки є, по-третє, недосконалість податкової системи, через яку суб’єкти господарювання змушені приховувати свої доходи, тому що витрати на їх діяльність за існуючих податків перевищують доходи; по-четверте, недосконалість інших інституцій, які мають створювати нормальні умови для існування та регулювання ринкових відносин.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ВИМІРИ

11. ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ І СТРАТЕГІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

11.1. Сутність та історія формування національної економічної безпеки

Термін “безпека” почав вживатися з кінця XII ст. і означав спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Однак у цьому значенні він не прижився в лексиці народів Західної Європи і вживався до XVII ст. досить рідко.

Рідке вживання протягом майже шести століть терміну “безпека” пояснюється, зокрема, тим, що з середини XII ст. більш широке розповсюдження отримав інший феномен – поліція. Зміст його був надзвичайно широким: він трактувався як державний устрій, державне управління, мета якого – суспільне благо та безпека [216, с. 3].

У XVII–XVIII ст. практично в усіх країнах стверджується точка зору, що держава має за головну мету всезагальний добробут та безпеку. Тому термін “безпека” отримує в цей час нове трактування: стан, ситуація спокою, яка з’являється в результаті відсутності реальної небезпеки, а також матеріальні, економічні, політичні умови, відповідні органи та організації, що сприяють утворенню такої ситуації. “Винахід” терміну “національна безпека” приписують президенту США Т. Рузвельту, який на початку XX ст. визначив її як сукупність умов, що надійно забезпечують суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя та здоров’я усіх його громадян. Таке визначення увійшло в світову політику і науку [76, с. 7].

У дореволюційній Російській імперії в державних документах термін “державна безпека” вперше згадується у “Положенні про заходи щодо охорони державного порядку та громадського спокою” від 14.08.1881 р., але він ототожнювався з “громадською безпекою”. Вже через деякий час у законодавстві було закріплено поняття “охорони громадської безпеки” як діяльності, спрямованої на боротьбу з державними злочинами.

Радянська економічна та юридична наука і практика довгий час користувалася специфічним терміном “революційний порядок”. У 20-ті роки XX ст. в правовій сфері поступово ствердилася точка зору про підпорядкування інтересів особи інтересам держави. Логіка була знову ж таки “революційна”: “пролетарська” держава, захищаючи державні інтереси, тим самим надійно охороняє права та інтереси трудящих, тобто більшості населення. Будь-який замах на державні інтереси переслідувався набагато жорсткіше, ніж протиправні дії проти особи [76, с. 8].

Функція забезпечення державної безпеки підпорядковувала духовну сферу, основні права та свободи громадян та багато інших суспільних відносин. Законодавче закріплення в липні 1934 р. поняття “державна безпека” можна вважати однією з ознак побудови адміністративно-

командної економіки. Такий підхід до проблем державної безпеки об'єктивно призводив до послаблення безпеки суспільства, що й стало одним з вирішальних факторів розпаду СРСР.

Сучасний стан суспільного розвитку набуває досить суперечливого характеру. Поруч з масштабними досягненнями в усіх сферах суспільства виникають різноманітні конфлікти, результати людської діяльності заходять не тільки у протиріччя з оточуючим середовищем, а й часто ставлять під загрозу добробут і навіть життя людини. За цих умов кожна держава в ім'я існування, самозбереження та прогресу вирішує питання національної безпеки [56].

У національній безпеці виділяють три рівні: безпека особи, суспільства і держави, місце і роль яких досить динамічні і визначаються характером суспільних відносин, політичним устроєм, ступенем внутрішніх та зовнішніх загроз. У критичні для нації періоди може домінувати безпека суспільства або держави. Як правило, авторитарні та тоталітарні режими, постійно створюючи такі критичні умови, висувають на перший план безпеку держави за рахунок безпеки особи. А для демократичної країни безпека держави і суспільства є не самоціллю, а функцією забезпечення свободи та безпеки людини. Так, ст. 17 Конституції України зазначає, що “захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу”, а ст. 3 підкреслює, що “людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю” [76, с. 7].

Безпека держави досягається при наявності ефективного механізму управління і координації діяльності мікро- і макроекономіки, політичних сил і суспільних груп, а також дійових інститутів її захисту.

Безпека суспільства передбачає наявність суспільних інститутів, норм, розвинутих форм суспільної свідомості, що дозволяють реалізовувати права і свободи всіх груп населення і протидіяти розколу суспільства.

Безпека особи полягає у формуванні комплексу правових та моральних норм, суспільних інститутів та установ, які дозволяють їй розгортати і реалізовувати соціально визначені здібності і потреби, не відчуваючи протидії від держави та суспільства.

Звісно, національна безпека – це багатопланове поняття, до якого входять оборонна, екологічна, енергетична, продовольча та інші види безпеки. Але не можна досягти будь-якого рівня військової безпеки або соціальної злагоди без міцної та ефективної економіки. Питання економічної безпеки при комплексному підході до вирішення проблем національної безпеки набувають першочергового значення для забезпечення надійної обороноздатності країни, її конкурентоспроможності, захисту інформації, ефективної соціальної політики, захисту від екологічних стихій. Виходячи із взаємозв'язку цих напрямків, слід підкреслити, що економічна безпека є запорукою їх підтримки. Так само як економічне життя, економічні відносини визначають всі інші типи суспільних відносин, суспільний прогрес в цілому, так і економічна безпека відіграє базисну, вирішальну роль в системі безпеки, будучи органічним її елементом. Не випадково економічні аспекти посіли значне місце в концепції національної безпеки України.

Історично проблема економічної безпеки країни виникає водночас з формуванням державності, становленням національних інтересів взагалі і зокрема економічних інтересів. Тому в історії будь-якої країни можна знайти періоди, коли ця проблема або загострювалася, або ставала менш помітною, але вона існувала завжди.

Особливої актуальності питання економічної безпеки набувають в першу чергу для тих країн, економіка яких переживає трансформаційну кризу. Трансформація будь-якої соціальної системи здебільшого відбувається в кризових умовах (як, наприклад, економіка України), які за певних обставин можуть перетворитися в безпосередні загрози існування самої системи.

Слід виділити чотири види національних економічних інтересів:

– якими керується сам суб'єкт і які свідомо чи несвідомо спрямовують його вчинки;

– які суб'єкт публічно висуває як мотив своїх вчинків і які можуть не збігатися з мотиваційними, якщо він, наприклад, бажає ввести оточуючих в оману;

– під якими можна розуміти фактичні інтереси в тому вигляді, в якому вони виявлені та зафіксовані спостерігачами;

– які на думку спостерігачів, найкращим чином відповідають потребам суб'єкта; їх можна назвати приписними інтересами. Спостерігачі формулюють їх у формі певного припису, якщо, на їх розсуд, суб'єкт помилково або зловмисно обрав чи збирається обрати якісь інші, “неправильні” інтереси, які менш прийнятні для нього самого або для групи, що представляють спостерігачі [84, 123].

Історичний досвід свідчить, що приватний бізнес, підприємці та громадяни стають тим більше зацікавленими в зміцненні держави (крім диктаторських та тоталітарних режимів) і захисті її інтересів, чим ефективніше розвивається економіка країни, чим впевненіше держава створює оптимальні умови для реалізації приватних інтересів, для стабільності. У розвинутій ринковій економіці держава не тільки гарантує суспільству дотримання принципів свободи підприємництва, свободи конкуренції та особистої свободи в національних рамках, вона є водночас і надійною опорою в світовій інтеграції.

Таким чином, економічна безпека держави є не просто однією з найважливіших складових системи державних інтересів, а й виступає вирішальною умовою дотримання та реалізації як державних, так і недержавних інтересів країни.

У програмі уряду України сказано, що він спрямовуватиме свою роботу на забезпечення ефективного захисту національних інтересів і гарантування безпеки громадян та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності, а також сприятиме підвищенню авторитету в українському суспільстві військової служби, поваги до людей у погонах. З цією метою уряд планує:

– запровадити ефективний механізм демократичного цивільного контролю над військовим устроєм держави та сприяти посиленню парламентського контролю у зазначеній сфері;

– відмовитися від оцінки загроз на засадах стереотипів минулого, більш чітко і реалістично визначити завдання Збройних Сил, інших військових формувань, їх чисельність та потреби в забезпеченні їх належними фінансовими і матеріально-технічними ресурсами;

– реформувати системи бойової підготовки військ та військової освіти з метою приведення їх у відповідність із завданнями Збройних Сил;

– забезпечити пріоритетний розвиток сил і засобів насамперед військової розвідки та Об'єднаних сил швидкого реагування, призначених для виявлення військових загроз та локалізації на ранніх стадіях;

– запровадити багатофункціональне використання наявних сил та засобів, орієнтованих на виконання не однієї, а кількох функцій, з метою значної економії бюджетних коштів;

– реалізувати комплекс заходів щодо переведення Збройних Сил на комплектування за контрактом, починаючи з 2010 р.;

– забезпечити розроблення мобілізаційного плану України;

– нарощувати мобілізаційний потенціал Збройних Сил з метою створення належних умов для скорочення чисельності військ мирного часу;

– забезпечити пріоритетну модернізацію наявних систем озброєння та військової техніки; створити передумови для розробки і виробництва основних їх видів та оснащення ними Збройних Сил, інших військових формувань починаючи з 2010 р.;

– забезпечити реформування вітчизняного оборонно-промислового комплексу з метою збільшення ефективності діючих виробничих потужностей, створення нових спеціальних технологій і матеріалів для виробництва та модернізації озброєння і військової техніки;

– оптимізувати чисельність органів управління Збройних Сил, ліквідувавши зайві та дублюючі структури в Міністерстві оборони та інших органах;

– спрямувати матеріально-технічні і фінансові ресурси, що вивільняються у процесі скорочення організаційних структур, на розв'язання пріоритетних завдань Збройних Сил, насамперед на підвищення їх боєздатності і соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей;

- забезпечити безпечну утилізацію надлишкової військової техніки, озброєння та боеприпасів;

- запровадити прозорі схеми конверсії військових містечок, які вивільняються, реалізації надлишкового майна і військової техніки в інтересах підвищення боєздатності військ та соціального захисту військовослужбовців;

- ініціювати внесення до законодавчих актів змін з метою скорочення терміну строкової військової служби в Збройних Силах до 12 місяців, а для юнаків з вищою освітою – до 9 місяців, поступового переходу на контрактну систему формування Збройних Сил;

- запровадити єдині стандарти соціальних гарантій для військовослужбовців усіх військових формувань;

- ліквідувати диспропорції в рівнях грошового забезпечення військовослужбовців за контрактом, строкової служби та курсантів;

- забезпечувати захист національних інтересів у виключній (морській) економічній зоні України та на державному кордоні, його облаштування відповідно до європейських стандартів із залученням міжнародної допомоги та оснащенням сучасними зразками техніки і засобів охорони;

- удосконалити систему управління охороною кордону на основі запровадження його нової моделі, а також інформаційних технологій;

- продовжувати співпрацю з міжнародними організаціями у сфері боротьби з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму, наркозлочинністю, незаконною міграцією [107, 143].

Стратегічною метою зовнішньополітичного курсу України є інтеграція до європейських та євроатлантичних структур. Європейський Союз, зокрема, зобов'язався проаналізувати надані українською стороною матеріали та прийняти рішення щодо визнання ринкового статусу нашої економіки. Сторони констатували значне збільшення обсягів торгівлі між Україною та Євросоюзом. Було домовлено, що виконання положень угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС та вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ) стане основою для створення зони вільної торгівлі в регіоні Центральної і Східної Європи.

Головна цінність європейської інтеграції полягає не в самому факті вступу в ЄС. Європейська інтеграція дає чіткі критерії того, як можуть бути побудовані економіка та демократія. Шлях європейської інтеграції – це показник, що орієнтує, у якому напрямку і як рухатися, щоб побудувати економічно здорову, демократичну, соціальну, правову державу.

Наука про економічну безпеку також потребує викладення історії виникнення, надання характеристик її суб'єктів та об'єктів, визначення їх зв'язків, напрямків розвитку, основних понять та математичного апарату розрахунків кількісних оцінок і положень, взаємозв'язку між різними рівнями споріднених наук. Кожна наука повинна мати власний тезаурус, екосистейт має такий, що складений з двох частин: терміни статистики та терміни динаміки процесу забезпечення. До останньої органічно вписані поняття теорії нестабільності, теорії синергетики, теорії потенційних конфліктів, таких наук, як конфліктологія, термодинаміка, фізика, економіка, менеджмент, логіка та інших. Окрім того, надані зовсім нові терміни: бізнес-шоу, цінові аукціони, кваліджметрія, крементація, коефіцієнт спокою, економічна та політична зброя, діаграми і компас безпеки, принцип Я. Жаліла, редуктор С. Воронцова тощо.

Початок розвитку науки про економічну безпеку був покладений розпадом системи управління, побудованої на перевазі ідеологічних засад, якими послуговувалися у так званому “соціалістичному таборі” та у СРСР. Поштовхом для цього був потяг до розподілу складових, що вивільнилися з системи у ієрархії. При цьому первинним було бажання підпорядкувати власним інтересам політику інших “постраждалих” від розпадів згаданих систем.

У 70-ті роки ХХ ст. вперше з'явився термін “економічна безпека”. Він достатньо швидко отримав розповсюдження в розвинутих капіталістичних країнах. Саме тоді, відстоюючи реалістичну оцінку міжнародного стану, що склався, представники перш за все країн Західної Європи виступили за використання економічних методів забезпечення національної безпеки.

На сьогодні економічна безпека – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на стійкий постійний розвиток і вдосконалення економіки країни, який обов'язково припускає соціально-політичну стабільність і самостійність держави, а також механізм протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Оскільки в країнах з розвинутою ринковою економікою накопичений достатньо великий позитивний досвід у сфері забезпечення національної економічної безпеки, то він на сьогодні поза сумнівом представляє інтерес.

Після закінчення “холодної війни” забезпечення економічної безпеки стало пріоритетним напрямом у політиці США. Офіційно про це неодноразово заявляв державний секретар У. Крістофер. Так, в лютому 1993 р. він підкреслив, що зовнішня політика США повинна стояти на “трьох китах”: зміцненні економічної безпеки країни, підтримці демократії та дотриманні прав людини. Ключовими моментами в забезпеченні економічної безпеки є, за його словами, підвищення конкурентоспроможності американських товарів на внутрішньому і зовнішньому ринках, скорочення залежності країни від іноземних позик і зміцнення її можливостей виконувати міжнародні зобов'язання в торговельно-економічних і інших областях.

Процес утворення науки про економічну безпеку держави слід вважати започаткованим у 1991–1992 рр. В Україні таким початком можна умовно визначити проведення першої виставки українських лікєро-горілчаних виробів у Нюрнберзі 18–27 вересня 1991 р. Саме там уперше українські товаровиробники зустріли опір з боку росіян, які вважали, що Україна не має права виставлятися самотужки і через те створювали перешкоди, намагалися дезавувувати нашу виставку, відтягнути на себе покупців тощо. Саме тоді вчені розпочали проводити наукові дослідження з питань економічної безпеки України [76].

Нове зазвичай проходить фази незнання (фактично усе існує у світі, але людина не знає про його існування), невизнання, моди та переходу до вічного визнання чи до забуття. Екосестейт був незнаним до 1993 р., потім почалося невизнання. У період моди (1997–2002 рр.) в Україні з екосестейту були видані два підручника, понад 300 статей та три монографії. Окрім того, видані дві монографії з найважливішої з підсистем економічної безпеки – фінансової безпеки. І тепер лише від творців екосестейту залежить, куди вона потрапить: у забуття, як це у 60–80-х роках минулого століття сталося з економічною ефективністю та автоматизованими системами управління, чи набуде вічного визнання, як фізика, хімія, арифметика, астрономія, біологія тощо. Тому ті, хто бажає екосестейту кращої долі, повинні докласти зусиль, щоб ця наука мала усю потрібну атрибутику: власну філософію, історію походження, власний тезаурус, теорію, методологію та методику практичного використання. Те, що виникнення екосестейту є потребою часу, не варто доводити, як і своєчасність виникнення цієї науки саме в Україні, яка найбільше потерпала від економічних утисків і намагань позбавити її незалежності і суверенності.

В основі всього, з точки зору людей, лежить безпека людини, адже саме вона утворює країну (поєднання території та населення) і суспільство (поєднання людей у систему для продовження часу власного існування). Останнє утворено задля раціонального використання ресурсів і як робочий інструмент створює державу (обирає різновид державного ладу, форми правління і підпорядкування, встановлює взаємини між усіма членами суспільства тощо). Тому й існує розподіл за різновидами безпеки: безпека людини, безпека суспільства (національна безпека) та державна безпека (забезпечення безпеки державного ладу і устрою). Усі вони поєднані у ланцюг, кожна з ланок якого відіграє головну роль у певний період історії людства. Наприклад, тиранічні форми правління застосовувалися під час найбільшої за важливістю потреби забезпечення безпеки держави чи країни. Перехід до демократії сприяє зростанню ролі безпеки суспільства, а у подальшому розвитку людства, що передбачає створення та функціонування так званого громадського суспільства, потреба забезпечення безпеки людини стає домінуючою. Історія, розставляючи акценти таким чином, керувала рухом людства, зберігаючи його від загибелі. Розглянемо тлумачення терміну “державна без-

пека”, яка сьогодні є найважливішою і умовно розподілена фахівцями на три сектори: військової (6 %), економічної (69 %) та політичної (25 %) безпеки.

Першими вченими та практиками, які розпочали дослідження у сфері екосистейту є: О. Власюк, Б. Кравченко, В. Свінціцький, Є. Марчук, С. Пирожков, Ю. Петроченко, Я. Жаліло, С. Воронцов, М. Єрмошенко, В. Мунтян, В. Шлемко, І. Бінько, Д. Пастернак-Таранушенко та багато інших [42, 75, 76, 115, 136, 163].

Суттєвий внесок у розвиток науки про забезпечення економічної безпеки зробив автор значної кількості статей та монографій Богдан Губський, професор, доктор економічних наук, народний депутат Верховної Ради України, відомий банкір і підприємець. Оригінально інтерпретуючи російський підхід до забезпечення економічної безпеки, він удосконалив його та використав для розробки методики [68].

Економічна безпека держави – система, яка вміщує у собі ряд підсистем, у тому числі фінансової безпеки держави. Найвагоміший внесок у розвиток наукових засад саме цієї підсистеми зробили О. Барановський та М. Єрмошенко [21, 75].

Група співробітників Інституту економічного прогнозування НАН України під керівництвом академіка Валерія Геєця та доктора економічних наук Євгена Кваснюка, розробила і оприлюднила брошуру, яка за задумом мала стати Концепцією забезпечення економічної безпеки України [105].

Забезпеченням економічної безпеки держави має перейматися комплексна система, що створюється завдяки виконанню визначеної кількості дій. При цьому слід враховувати, що екосистейт сам по собі теж має багато відгалужень: демографічний, екологічний, ресурсний, прісноводний, харчовий, енергетичний, інформаційний та інші. Згідно з канонами науки про надійність, забезпеченість екосистейту визначається станом найбільш вразливого його напрямку. Таким вважається напрямок, показники якого найближчі від показників інших напрямків до значення їх критичних обмежень. Усе в існуванні світу, держави та у житті людини має економічне підґрунтя, тому напрямків економічної безпеки багато. Розглянемо лише деякі з цих напрямів: демографічний, екологічний, військовий, політичний, соціальний, кримінальний, фінансово-грошовий, ціновий, ресурсний, енергетичний, продовольчий, прісноводний, інформаційний та науково-інтелектуальний.

Вплив інших систем, чинників, також обов’язково має враховуватися, якщо зайнятися визначенням напрямків екосистейту та розрахунками їх кількісних описів.

Отже, екосистейт включає наступні види безпек країни [76, 136].

Екологічна безпека – найголовніший напрямок забезпечення економічної безпеки держави, призначений для створення населенню країни найбільш сприятливих умов (навколишнього середовища) існування та плідного життя. Нейтралізація погроз зіпсування або, навіть, знищення навколишнього середовища, вимагає витрачення значних коштів. Такі погрози створюються як зовнішніми, так і внутрішніми джерелами. Відходи виробництва у вигляді викидів у повітря, до річок та морів або закопування у землю, забруднюють навколишнє середовище та загрожують існуванню усього живого у світі, в тому числі, населення країни. Збільшуються захворювання, зменшується потенціал трудових ресурсів, плідність їхнього використання, погіршується якість сировини. Знешкодження згаданого негативного впливу потребує використання значних коштів на будівництво споруджень та вироблення обладнання для знищення або нейтралізації відходів і зменшення забруднення навколишнього середовища, для збільшення пенсійних виплат та вкладень у охорону здоров’я населення тощо. Усі ці проблеми треба враховувати під час визначення стану забезпечення економічної безпеки держави.

Демографічна безпека – один з найважливіших напрямів економічної безпеки. Демографічна ситуація дозволяє визначити як на сьогоднішній день, так і на перспективу, наявність трудових ресурсів, їх склад та можливості, які кошти витратити та заходи слід застосувати, щоб створити потрібну державі демографічну ситуацію, як забезпечити економічну безпеку мешканцям країни та запобігти демографічній експансії інших народів. Усі ці проблеми визначаються якісно та кількісно під час розгляду питань демографічної безпеки.

Продовольча безпека – одна з головних умов існування людей. Населення світу стрімко зростає, тож зростає і вироблення продовольства, проте не так стрімко. Наявність продуктів харчування впливає на фізичний та психічний стан людей, від чого змінюється рівень соціального, політичного та економічного спокою у державі. Забезпеченість продуктами харчування залежить від багатьох факторів. На деякі з них людина зовсім або частково не може вплинути. Одним з головних завдань управління є передбачення, яке втілюється у запобігання нестачі, у тому числі, і продовольства. Витрати на продукти харчування, на їх наявний та стратегічний запаси, на створення умов для їх зберігання – все це має враховувати екосистема.

Військова безпека – один з найбільш вартісних напрямів економічної безпеки. Надмірні витрати на цей напрямок ведуть до зuboжіння населення, до скорочення витрат на соціальні потреби, що створює загрозу внутрішньому спокою у державі. Водночас, значне зменшення витрат на цей напрямок призводить до зменшення рівня забезпечення загальної безпеки держави, до негативних змін у її становищі у світі, збільшує нестабільність держави.

Ресурсна безпека – найбільш вразливий напрямок економічної безпеки. У світі замало держав, які здатні повністю забезпечити своє існування за рахунок власних ресурсів. Тому ресурси та володіння ними є найголовнішою причиною виникнення конфліктів і протистоянь. Відсутність або неповна забезпеченість ресурсами спричиняє великі збитки економіці держави. Саме тому уряд має знати, як треба уникати загроз, що створює відсутність ресурсів, як запобігти такому стану держави, у якому вона через нестачу ресурсів має приймати рішення, що не відповідають її інтересам, загрожують суверенітету та державності.

Прісноводна безпека – різновид продовольчої безпеки, водночас, різновид ресурсної безпеки. Питна вода є однією з головних потреб людини. Відсутність питної води призводить до загибелі людини. Тому питна вода – один з головних видів ресурсів та компонентів харчування. Вона є сировиною для усіх видів напоїв. У світі кількість питної води є обмеженою, тому за володіння нею точиться запекла боротьба. З розвитком людства питна вода набуває все більшої значущості, потреби у цьому виді ресурсів зростають, а наявність – зменшується.

Енергетична безпека – один з головних напрямків збереження економічної безпеки держави, різновид ресурсної безпеки. Науково-технічна революція призвела до збільшення використання енергоносіїв, яких потребують виробництво та побут. Обмеженість видобування призвела до підвищення цін та значущості енергоносіїв, що є особливо болісним для молодих і економічно слабких держав. Цей вид безпеки зараз для нашої молоді держави має дуже велике значення через те, що виробляємо їх недостатньо для забезпечення своїх потреб нафти – 2–4 млн т, при потребі 16–20 млн т на рік, газу 16–18 млрд м³ при потребі у 72–75 млрд м³, тому Україна залежить від країн-постачальників енергоносіїв. Треба відзначити, що країни-постачальники шляхом нестачі енергоносіїв іноді змушують Україну приймати політичні або економічні рішення, які не відповідають її державності та власним інтересам.

Цінова безпека – різновид безпеки, що має найбільший вплив на економіку. Правильне визначення ціни дозволяє правильно оцінити працю та встановити адекватний розподіл благ поміж мешканцями країни, проводити правильний обмін послугами та товарами, як у середині країни, так і на міжнародному рівні (нагадуємо, що паритет валют встановлюється через їх купівельну спроможність за допомогою формул Ласпейреса, Пааше, Торнквіста та Фішера. Базою для визначення паритету валют є ціни на товари певного набору у країнах, валюти яких порівнюються). Зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на рівень цін є джерелами балансу або відсутності збалансованості економіки держави.

Фінансово-грошова безпека – різновид безпеки, що має вплив на усі галузі економіки держави. Оскільки гроші є еквівалентом вартості будь-яких товарів, вони є чинником, спроможним дестабілізувати економічне становище у країні. Гроші – це не тільки паперові або монетні знаки обміну, купівлі або продажу, але й безготівкові перекази та цінні папери (акції, векселі, сертифікати, облігації тощо), що визначають фінансовий стан держави. Величезне значення має банківська система країни, яка забезпечує здійснення усіх операцій з обігу грошей та цінних паперів.

Політична безпека – один з найголовніших різновидів безпеки, що використовує політичні засоби для економічного та соціального балансу державного устрою і відрізняється від інших різновидів тим, що у нього немає сталого носія. Використовуючи можливості надані ринковою економікою, певні політичні сили купують голоси виборців або наймають тих, хто пікетує Верховну Раду, Кабінет Міністрів або Президента України задля зовнішнього тиску на їхні рішення. При цьому часто-густо ігнорують національні інтереси української держави, надаючи перевагу власним уподобанням.

Соціальна безпека – різновид безпеки, що базується на психологічному стані населення країни. Залежить від багатьох інших видів безпеки, зокрема, від економічної, політичної, цінової, інформаційної, та чинників. Відчутно змінюється під час воєн, епідемій, підвищення цін.

Кримінальна безпека – різновид безпеки, який не має конкретного носія, але потужно впливає на економічний стан держави та її мешканців. За даними правоохоронних органів України грошовий обіг тіньової економіки зараз наближається за обсягом до грошового обігу усієї економіки. Має прямий або непрямий вплив на економічну безпеку держави.

Медицина безпека – один з найважливіших різновидів безпеки, який має вплив на будь-яку сферу діяльності людини. Нехтування цим різновидом безпеки призводить до дестабілізації економіки внаслідок скорочення часових та трудових ресурсів, збільшення виплат за лікарняними листками. Має тактичне та стратегічне значення.

Інформаційна безпека – один з найважливіших напрямків забезпечення економічної безпеки. Застосування прихованої інформації для маніпулювання психікою населення, реклами іноземних товарів і послуг, створення позитивного іміджу іноземних держав, окремих політичних діячів, підприємств – далеко не повний перелік можливостей використання інформації для погіршення стану економічної безпеки та рівня політичної стабільності в Україні, що використовуються зараз проти її населення. Різноманітність та розгалуженість засобів надання інформації практично унеможлиблює повне знешкодження негативного впливу супротивників незалежної України. Інформація – це дуже коштовний товар, а її носії та розповсюджувачі, засоби масової інформації, журналісти, телеведучі, названі в Україні “четвертою владою”.

Науково-інтелектуальна безпека – найменш досліджений напрямок забезпечення економічної безпеки держави. З одного боку здатний швидко підвищити рівень забезпечення екосистеми через застосування винаходів, з іншого боку – найдорожче задоволення для держави, яка утримує величезну армію вчених, що працюють на інші країни.

Отже, економічна безпека – важлива умова здійснення економічної дипломатії. Ніяка політика не може здійснюватись без наявності чітко зауважених цілей, стабільності “правил гри”, належної якості у відносинах позицій опонентів, союзників і друзів, а також можливих або імовірних альянсів, або коаліцій. Поняття “національна економічна безпека” може розглядатися з урахуванням національних інтересів у двох вимірах.

Національна економічна безпека у широкому розумінні трактується як загальнонаціональна платформа у цілях сталого розвитку і вдосконалення економіки, яка включає інтереси усіх верств суспільства і, відповідно, передбачає участь у її здійсненні. На цій платформі, де враховується світовий досвід і міжнародне співробітництво, поєднується відвертість і розумний протекціонізм, визначаються необхідні залучення усіх законних інтересів економічного розвитку сторін та преференції на користь тих іноземних факторів, використання яких відповідає національним інтересам.

Національна економічна безпека у вузькому розумінні – це затверджена державна програма, яка містить набір першочергових методів і засобів протидії негативним проявам ринкових сил внаслідок неорганізованої участі у світових господарських процесах або несприятливої кон’юнктури, для подолання труднощів розвитку найбільш простими, “очевидними” засобами вирішення завдань [136].

Для того, щоб зрозуміти і усвідомити значення категорії “економічна безпека” необхідно дати характеристику терміну “безпека” і визначити, в чому його суть.

Безпека – цей такий стан суб'єкта, при якому вірогідність зміни властивих цьому суб'єкту якостей і параметрів його зовнішнього середовища невелика, менше певного інтервалу. “Бажаний стан” суб'єкта визначається конкретним поєднанням параметрів життєдіяльності. Залежно від зміни цього поєднання, змінюватиметься і поняття “бажана зміна”. Таким чином, не менше важливою для суб'єкта є правильна оцінка рівня безпеки. Оцінка безпеки суб'єктом може не збігатися з її реальним рівнем. Глибина цієї розбіжності залежить від повноти і глибини інформації про ситуацію, що складається, від ступеня впливу її змін на стан безпеки тощо.

Взагалі, категорія економічної безпеки по-різному трактується в науковій літературі. Так, наприклад, на думку В. Тамбовцева, “... під економічною безпекою тієї або іншої системи потрібно розуміти сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення мети всієї системи” [57, 84].

В.А. Савін вважає, що “економічна безпека представляє систему захисту життєвих інтересів України. Як об'єкти захисту можуть виступати: народне господарство країни в цілому, окремі регіони країни, окремі сфери і галузі господарства, юридичні і фізичні особи як суб'єкти господарської діяльності”. Згідно Л.І. Абалкіна “економічна безпека – це стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно і вирішувати соціальні задачі і при якому держава має нагоду провадити в життя незалежну економічну політику” [50, 57].

Отже, в загальному тлумаченні, під економічною безпекою слід розуміти найважливішу якісну характеристику економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку національної економіки.

Економічна безпека має складну внутрішню структуру, в якій можна виділити три її найважливіші елементи:

1. Економічна незалежність, яка не носить абсолютного характеру, тому що міжнародний поділ праці робить національні економіки взаємозалежними одна від одної. За таких умов економічна незалежність означає можливість контролю за національними ресурсами. Необхідно вийти на такий рівень виробництва, ефективності і якості продукції, який забезпечує її конкурентоздатність і дозволяє на рівних приймати участь в світовій торгівлі, коопераційних зв'язках і обміні науково-технічними досягненнями.

2. Стабільність і стійкість економіки, що припускає захист власності у всіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, заборона чинників, здатних дестабілізувати ситуацію (боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів в розподілі доходів, що загрожують викликати соціальні потрясіння і т. д.).

3. Здібність до саморозвитку і прогресу, що особливо важливо в сучасному, динамічному світі. Створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього і загальнокультурного рівня працівників стають необхідними і обов'язковими умовами стійкості і самозбереження національної економіки.

Загальні і специфічні причини прийняття концепції, яка визначає загальні параметри національної економічної безпеки в Україні, ґрунтуються на тому, що:

– вирішення проблеми забезпечення економічної безпеки є природною спробою ув'язати на рівні державної політичної програми завдання розвитку економіки перехідного типу з діючими у світовому господарстві змінами;

– гострота проблеми економічної безпеки не обмежується тільки протиріччям між національною економікою і зовнішнім ринком; дають про себе знати також протиріччя інтересів різних суспільних груп, а також їх політичних платформ;

– забезпечення економічної безпеки передбачає необхідність державного регулювання економічних процесів, вирішення загальнонаціональних проблем, збереження цінностей і національних традицій, протидію домаганням олігархів поставити себе і свої інтереси вище інтересів суспільства.

До головних завдань економічної безпеки України можна віднести наступні [143]:

- підняття економіки країни, проведення незалежного і соціально-орієнтовного економічного курсу;
- удосконалення законодавства, зміцнення правопорядку і соціально-політичної стабільності суспільства, української державності, місцевого самоврядування;
- формування гармонійних міжнародних відносин;
- забезпечення міжнародної безпеки України шляхом налагодження рівноправного партнерства з провідними державами світу;
- зміцнення національної безпеки держави в оборонній, національній та інших сферах;
- забезпечення життєдіяльності населення у техногенно безпечному і екологічно чистому середовищі.

Основними принципами економічної безпеки України є:

- дотримання Конституції та інших законодавчих актів у діяльності щодо забезпечення економічних інтересів і національної безпеки;
- єдність, взаємозв'язок і збалансування усіх аспектів безпеки, можлива зміна пріоритетності заходів їх забезпечення залежно від ситуації всередині країни і за кордоном;
- реальність врахування ресурсів, робочої сили і засобів у просуванні: нових завдань; дотримання норм міжнародного права і українських законів при здійсненні мір примусового характеру; поєднання централізованого управління силами і засобами забезпечення безпеки з передачею у відповідності з устроєм України частки повноважень органам державної влади та органам місцевого самоврядування [84].

11.2. Умови та складові розвитку української економічної безпеки

Безпека учасника життєвого процесу – це стан, у якому його існування є стабільним, тобто утримується у межах, які не утворюють негативні відчуття та збурення. Безпека – це стан об'єкта захисту, який відрізняється динамічною стабільністю та своєчасною можливістю вплинути на хід подій, з метою збереження цього об'єкта.

Вектори розвитку держави знаходяться у стані динамічної стабільності. Оскільки перевага у дотриманні надається міжнародним зобов'язанням і на першому плані є проблеми забезпечення міжнародної економічної безпеки, однак на цей час у країні найбільш доцільним є використання політичного управління.

Світогляд сучасної людини надає можливість визнати, що світ організаційно побудований на системах, які за енергетичним наповненням (тобто за величиною їхнього життєвого ресурсу) розташовані на нескінченій драбині енергетичного ресурсу (нескінченість покликана наявністю переходів між найменшим та найбільшим і навпаки). Системи складаються із систем нижчого порядку (тобто меншого наповнення життєвим ресурсом), які називають “елементами системи”.

Держави пов'язані власними зобов'язаннями перед світовим співтовариством через приєднання та ратифікацію міжнародних угод, конвенцій та інших різновидів домовленостей. Це – перший етап входження до світової спільноти. Наступний етап – відповідальність держави перед власними громадянами, які повинні знаходити відбиття забезпечення власних інтересів у діях усіх гілок влади: законодавчої, судової та виконавчої.

Дослідження показують, що головним є визначення чийі інтереси переважають під час прийняття доленосних рішень, тобто рішень, від яких залежить бути чи не бути суспільству, державі, країні, регіону, людині.

Ієрархія побудови процесу забезпечення економічної безпеки об'єктів захисту ґрунтується на визначенні рівня демократичності управління державою, тобто рівня участі насе-

лення у процесі управління.

При визначенні ієрархії процесу забезпечення треба перш за все виходити із рівня стабільності держави (про це йдеться у статисті процесу забезпечення: стан спокою, стан часткової втрати суверенітету та державності, економічна криза, межа незалежності), який (як відомо) визначається збалансованістю векторів її розвитку: ментального, економічного та правового. Тобто, перш, ніж розпочинати встановлення пріоритету, треба визнати у якому стані знаходиться держава. Якщо це період радикальних змін (війни, революції, час переходу до іншої соціальної побудови тощо), то не може бути мови про захист інших об'єктів, окрім суспільства та держави – усі ресурси і можливості країни мають бути використані задля перемоги над негараздами, які здатні знищити суспільство або державу. Натомість, рівень динамічної стабільності, тобто час, коли військові та економічні негаразди минулися, вимагає політичного управління. І тоді найголовнішим є забезпечення інтересів людини-громадянина.

Концепція національної безпеки України передбачає, що існування, самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави залежать від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів.

Концепція національної безпеки України має забезпечити:

- єдність принципів формування і проведення державної політики;
- поєднання підходів до формування відповідної законодавчої бази, підготовки доктрин, стратегій, концепцій, державних і відомчих програм у різних сферах безпеки [105].

Національна безпека України як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей.

Головними об'єктами української безпеки є:

- громадянин – його права і свободи;
- суспільство – його духовні та матеріальні цінності;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість кордонів.

Основними принципами забезпечення національної безпеки є:

- пріоритет прав людини;
- верховенство права;
- пріоритет договірних засобів у вирішенні конфліктів;
- адекватність заходів захисту національних інтересів реальним та потенційним загрозам;
- демократичний цивільний контроль за військовою сферою, а також іншими структурами в системі забезпечення національної безпеки;
- додержання балансу інтересів особи, суспільства та держави, їх взаємна відповідальність;
- чітке розмежування повноважень органів державної влади [107].

Національна безпека України досягається шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, концепцій і програм у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо.

Конкретні засоби і шляхи забезпечення національної безпеки України обумовлюються пріоритетністю національних інтересів, необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз цим інтересам, і ґрунтуються на засадах правової демократичної держави. Пріоритетними національними інтересами України є:

- створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини;
- досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності, гарантування прав української нації та національних меншин України;
- забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів;

- створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки;
 - забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства;
 - збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу;
 - зміцнення генофонду українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу;
 - розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців;
- розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей;
- налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту [153].

Основні можливі загрози національній безпеці України в найбільш важливих сферах життєдіяльності:

1) у політичній сфері:

- посягання на конституційний лад і державний суверенітет України;
- втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
- наявність сепаратистських тенденцій в окремих регіонах та у певних політичних сил;
- масові порушення прав громадян в Україні та за її межами;
- загострення міжетнічних і міжконфесійних відносин;
- порушення принципу розподілу влади;
- невиконання чи неналежне виконання законних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування;
- відсутність ефективних механізмів забезпечення законності, правопорядку, боротьби із злочинністю, особливо її організованими формами, та тероризмом;

2) в економічній сфері:

- неефективність системи державного регулювання економічних відносин;
- наявність структурних диспропорцій, монополізму виробників, перешкод встановленню ринкових відносин;
- невирішеність проблеми ресурсної, фінансової та технологічної залежності національної економіки від інших країн;
- економічна ізоляція країни від світової економічної системи;
- неконтрольований вплив за межі країни інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів;
- криміналізація суспільства, діяльність тіньових структур;

3) у соціальній сфері:

- низький рівень життя та соціальної захищеності значних верств населення, наявність великої кількості громадян працездатного віку, не зайнятих у суспільно корисній діяльності;
- суспільно-політичне протистояння окремих соціальних верств населення та регіонів;
- падіння рівня здоров'я населення, незадовільний стан системи його охорони;
- тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві;
- неконтрольовані міграційні процеси в країні;

4) у військовій сфері:

- посягання на державний суверенітет країни та її територіальну цілісність;
- нарощування поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося;
- військово-політична нестабільність та конфлікти в сусідніх країнах;
- можливість застосування ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення проти України;
- зниження рівня боєздатності військової організації держави;
- політизація силових структур держави;
- створення та функціонування незаконних збройних формувань;

5) в екологічній сфері:

- значне антропогенне порушення та техногенна перевантаженість території України,

негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи;

- неефективне використання природних ресурсів, широкомасштабне застосування екологічно шкідливих та недосконалих технологій;

- неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів;

- негативні екологічні наслідки оборонної та військової діяльності;

6) в науково-технологічній сфері:

- невизначеність державної науково-технологічної політики;

- вплив інтелектуального та наукового потенціалу за межі країни;

- науково-технологічне відставання України від розвинених країн;

- зниження рівня підготовки кваліфікованих наукових та інженерно-технічних кадрів;

7) в інформаційній сфері:

- невиваженість державної політики та відсутність необхідної інфраструктури в інформаційній сфері;

- повільність входження України у світовий інформаційний простір, брак у міжнародного співтовариства об'єктивного уявлення про Україну;

- інформаційна експансія з боку інших держав;

- витік інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави;

- запровадження цензури [107].

Державна політика національної безпеки визначається виходячи з пріоритетності національних інтересів та загроз національній безпеці України і здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм у різних сферах національної безпеки відповідно до чинного законодавства.

Основними напрямками державної політики національної безпеки України є:

1) у політичній сфері:

- створення діючих механізмів захисту прав громадян України в країні та в світі;

- запобігання та усунення спроб втручання у внутрішні справи України;

- входження в існуючі та створювані системи універсальної та регіональної безпеки;

- уникнення політичного екстремізму, підтримка громадянської злагоди та соціальної стабільності;

- побудова надійної системи захисту конституційних засад, запобігання та боротьба з порушеннями законності і правопорядку, створення необхідних умов для ефективної боротьби з корупцією та злочинністю, особливо її організованими формами;

- забезпечення належного виконання законних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування;

2) в економічній сфері:

- недопущення незаконного використання бюджетних коштів і державних ресурсів, їх перетікання в тіньову економіку;

- контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямованою на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника;

- боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому впливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів;

3) у соціальній сфері:

- виявлення та усунення причин, що призводять до різкого розшарування суспільства під час переходу до ринкової економіки;

- вжиття своєчасних заходів щодо протидії кризовим демографічним процесам;

- створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я;

- стимулювання розвитку та забезпечення всебічного захисту освітнього та культурного потенціалу країни;

– захист прав споживачів;

4) у військовій сфері:

– створення ефективних механізмів і проведення комплексних заходів щодо запобігання можливій агресії або військовому конфлікту, локалізації та ліквідації їх наслідків;

– запобігання спробам та усунення порушень державного кордону і територіальної цілісності України;

– забезпечення демократичного цивільного контролю за військовою організацією держави;

5) в екологічній сфері:

– впровадження та контроль за дотриманням науково обґрунтованих нормативів природокористування та охорони довкілля;

– контроль за станом навколишнього природного середовища, виявлення та усунення загроз для здоров'я населення, своєчасне попередження громадян України в разі небезпеки;

– зниження антропогенних навантажень, ліквідація наслідків шкідливого впливу людської діяльності на природне середовище;

– впровадження у виробництво екологічно безпечних технологій;

– реалізація заходів щодо зменшення впливу наслідків Чорнобильської катастрофи;

– недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів;

6) в науково-технологічній сфері:

– вжиття комплексних заходів щодо захисту та розвитку науково-технологічного потенціалу;

– виявлення та усунення причин науково-технологічного відставання України;

– створення ефективних механізмів боротьби з відпливом інтелектуального та наукового потенціалу за межі України;

7) в інформаційній сфері:

– вжиття комплексних заходів щодо захисту свого інформаційного простору та входу України в світовий інформаційний простір;

– виявлення та усунення причин інформаційної дискримінації України;

– усунення негативних чинників порушення інформаційного простору, інформаційної експансії з боку інших держав;

– розробка і впровадження необхідних засобів та режимів отримання, зберігання, поширення і використання суспільно значущої інформації, створення розвиненої інфраструктури в інформаційній сфері [107].

Для формування збалансованої державної політики та ефективного проведення комплексу узгоджених заходів щодо захисту національних інтересів у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах створюється система забезпечення національної безпеки України.

Система забезпечення національної безпеки – це організована державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України.

Правову основу забезпечення національної безпеки України становлять Конституція, ЗУ “Про національну безпеку України”, інші закони і нормативно-правові акти, а також визнані Україною міжнародні договори та угоди.

Основними функціями системи забезпечення національної безпеки в усіх сферах її діяльності є [143]:

1. Створення і підтримка в готовності сил та засобів забезпечення національної безпеки, що включає:

– створення правових засад для побудови, розвитку та функціонування системи;

– формування організаційної структури системи та державних органів забезпечення

національної безпеки, що входять до її складу, розподіл їх функцій;

- комплексне забезпечення життєдіяльності складових частин (структурних елементів)

системи: кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне тощо;

- підготовку сил та засобів системи до їх застосування згідно з призначенням;

2. Управління діяльністю системи забезпечення національної безпеки, що включає:

- вироблення стратегії та планування конкретних заходів щодо забезпечення національної безпеки;

- організацію і безпосереднє керівництво системою та її структурними елементами;

- оцінку результативності дій, витрат на проведення заходів щодо забезпечення національної безпеки та їх наслідків;

3. Здійснення планової та оперативної діяльності щодо забезпечення національної безпеки, що включає:

- визначення національних інтересів та їх пріоритетів;

- прогнозування, виявлення та оцінку можливих загроз, дестабілізуючих чинників та конфліктів, причин їх виникнення, а також наслідків їх прояву;

- запобігання та усунення впливу загроз та дестабілізуючих чинників на національні інтереси;

- локалізацію, деескалацію та розв'язання конфліктів;

- ліквідацію наслідків конфліктів або впливу дестабілізуючих чинників;

4. Участь у міжнародних системах безпеки, що включає:

- входження в існуючі та утворення нових систем безпеки;

- утворення та участь у роботі двосторонніх і багатосторонніх керівних, виконавчих та забезпечуючих органів (політичних, економічних, воєнних тощо);

- розробку відповідної нормативно-правової бази, що регулювала б відносини між державами та їх взаємодію в галузі безпеки;

- спільне проведення планових та оперативних заходів у рамках міжнародних систем безпеки [105, 107].

Проблеми української економічної безпеки є предметом суспільних і політичних дискусій в країні протягом останніх років. Виявилася різниця у підході до проблеми, яка має велике значення. До економічної сфери деякі дослідники розглядали безпеку як національну, інші – як державну. Зрозуміло, що така різниця носить принциповий характер і залежить від того, що в суспільстві вважається найбільш загальною формою організації – нація чи держава.

Нація при цьому розуміється як історична спільність людей, яка складається на базі єдності їх територій, економічного життя, літературної мови і низки інших ознак. Держава – це основний інститут політичної системи суспільства, яка організовує, направляє і контролює спільну діяльність і відносини людей, суспільних груп, класів і асоціацій.

Поняття “економічна безпека” визначена у законі і означає стан економіки, який забезпечує достатній рівень соціального, політичного і оборонного існування і прогресивного розвитку України, невразливість і незалежність її економічних інтересів по відношенню до важливих зовнішніх і внутрішніх загроз і дій. Концепцію національної безпеки створює система поглядів, яка спрямована на забезпечення безпеки особистостей, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз за усіма сферами життєдіяльності. У самій концепції економічні питання займають першорядне місце – і як джерело загрози, і як головний засіб для його подолання. Питання, які перераховані нижче як загроза національній безпеці України, а також виділення напрямів забезпечення національної безпеки являють собою державний наказ, який дається економічною дипломатією країни для визначення і конкретизації її пріоритетів, а саме [99]:

1. Загрози національній безпеці України

Стан економіки, недосконалість системи організації державної влади і громадянського суспільства, соціально-політична поляризація і криміналізація суспільних відносин, зростання злочинності і тероризму, загострення міжнаціональних і міжнародних відносин створюють

широкий спектр зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці країни.

У сфері економіки загрози мають комплексний характер і обумовлені скороченням внутрішнього валового продукту, зниженням інвестиційної, інноваційної активності і науково-технічного потенціалу, стагнацій аграрного сектора, збалансування банківської системи, зростанням внутрішнього і зовнішнього державного боргу, тенденцією до переваг експортних поставок паливно-сировинної і енергетичної бази, імпорتنих поставок продовольчих товарів і товарів першої необхідності.

Ослаблення науково-технічного і технологічного потенціалу країни, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках науково-технічного розвитку, виїзд за кордон спеціалістів і інтелектуальної власності загрожує Україні втратою передових позицій у світі, деградацією наукоємних виробництв, збільшенням зовнішньої технологічної залежності і підривом обороноздатності країни.

Негативні процеси економіки лежать в основі сепаратистських спрямувань ряду суб'єктів країни. Це призводить до збільшення політичної нестабільності, ослаблення єдиного економічного простору України і його важливих складових – виробничо-технологічних і транспортних зв'язків, фінансово-банківської, кредитної і податкової систем.

Економічна дезінтеграція, соціальна диференціація суспільства, девальвація духовних цінностей сприяє збільшенню напруги у взаємовідносинах регіонів і центру, яка викликає загрозу соціально-економічному укладу України.

2. Забезпечення національної безпеки України

Основними завданнями в області забезпечення національної безпеки слід вважати:

- своєчасне прогнозування і виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз безпеці;
- реалізація оперативних і довгострокових мір запобігання та нейтралізації внутрішньої і зовнішньої загрози;
- забезпечення суверенітету і територіальної цілісності, безпеки прикордонного простору;
- зростання економіки країни, проведення незалежного і соціально-орієнтованого економічного курсу;
- подолання науково-технічної і технологічної залежності від зовнішніх джерел такої експансії.

Забезпечення національної безпеки і захисту інтересів України є пріоритетними напрямками політики держави.

3. Зовнішньоекономічні аспекти військової доктрини України

Військова доктрина України являє собою сукупність офіційних поглядів, які визначають військово-політичну, військово-стратегічну і військово-економічну основу забезпечення безпеки України. Військова доктрина є документом перехідного періоду становлення демократичної державності, багатуукладної економіки, перетворення військової організації держави, динамічної трансформації системи міжнародних відносин [84].

Головна мета військово-економічного забезпечення – задоволення потреб військової організації держави у фінансових засобах і матеріальних ресурсах.

Міжнародне військове (військово-політичне) і військово-технічне співробітництво полягає у наступному:

– Україна здійснює міжнародне військове, військово-політичне і військово-технічне співробітництво, виходячи зі своїх національних інтересів, необхідності збалансування вирішення завдань забезпечення безпеки України та її союзників у відповідності із законодавством і міжнародними договорами, на основі принципів рівноправності, взаємної вигоди і добросусідства, зі збереженням інтересів міжнародної стабільності, національної, регіональної і глобальної безпеки;

– пріоритетне значення Україна надає розвитку військового, військово-політичного і військово-технічного співробітництва з державами-учасниками договору “Про колективну безпеку СНД”, виходячи із необхідності консолідації зусиль зі створення єдиного оборонного простору і забезпечення колективної військової безпеки.

11.3. Управління національними інтересами у зовнішній економіці

Поява категорії “національні економічні інтереси” пов’язана із становленням будь-якої країни незалежною. Як об’єктивний чинник національні економічні інтереси є водночас категорією економічної теорії та політології, тісно переплітаються із категоріями економічного суверенітету, економічної безпеки, економічної сфери країни та її складовими тощо.

З методологічної точки зору принциповим є визначення теоретичного аспекту національних економічних інтересів як об’єктивно існуючої економічної категорії. Особливо це стосується взаємозв’язків цієї категорії із категоріями “суперечність у економічній сфері”, “загроза національним економічним інтересам”, “економічна безпека”. Суперечності є глибинними економічними відносинами, тоді як загрози виступають поверхневими проявами суперечностей і вже діють в економічному житті у вигляді негативних чинників або явищ (системної сукупності чинників).

Проведені дослідження надають можливість виділити такі основні риси економічних інтересів [75, 153, 177].

По-перше, економічні інтереси є проявом економічних відносин і водночас – суперечностей в економічній сфері. Інтереси виступають носіями суперечностей і в цьому вигляді вони нерозривні; інтереси, як і суперечності, водночас є джерелами та рушіями розвитку економічної сфери країни.

По-друге, економічні інтереси народжені об’єктивною необхідністю задоволення матеріальних і духовних потреб людей, це відображення у свідомості людини її потреб. Крім того, економічні інтереси є формою руху цих потреб. Економічні інтереси – це усвідомлена людьми економічна потреба, тобто потреба, яка пройшла, через людську свідомість. На рівні держави ці інтереси об’єднуються в системну сукупність національних економічних інтересів і вже є відображенням суспільної думки, тобто виразом конкретних економічних інтересів людей.

По-третє, структура економічного інтересу містить об’єкт і суб’єкт. Зв’язок між ними не безпосередній, він проходить через свідомість людей.

По-четверте, економічні інтереси виявляються в економічному житті, тобто в функціонуванні економічної сфери, у вигляді сукупності певних економічних форм.

По-п’яте, зміст економічного інтересу поряд з ціллю включає ще й засіб досягнення її. Поміж цими структурними елементами інтересу існує діалектична єдність.

У цілому економічні інтереси є важливою формою розвитку і продуктивних сил, і економічних відносин, механізмом впливу на них.

З методологічної точки зору критерієм виявлення тих чи інших суперечностей у економічній сфері може бути такий підхід: там, де інтереси не збігаються, існують суперечності. З огляду на це, об’єктивно існуючими основними суперечностями в економічній сфері є наступні суперечності між:

- об’єктивною необхідністю задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб людей і економічними можливостями економічної системи країни для цього;
- потребами економіки в різних ресурсах, необхідних для її ефективного функціонування і можливостями їх забезпечення;
- потребами економіки в ефективно діючому економічному механізмі, заснованому на засадах ринкової економіки і повнотою та темпами його створення;
- потребами економічної системи в структурі державного управління і регулювання і системністю та ефективністю її функціонування;
- національними і регіональними інтересами в економічній сфері;
- національними економічними інтересами і економічними інтересами первинних ланок народного господарства;

– національними інтересами в економічній сфері і міжнародними економічними інтересами та економічними інтересами інших країн [208].

У такому разі під національними економічними інтересами слід розуміти сукупність об'єктивних економічних потреб країни, задоволення яких забезпечує ефективне функціонування та сталий розвиток її економічної системи, а через неї й економіки. Економічні інтереси є об'єктивним виразом функціонування економічної сфери країни. Вони виступають як провідна складова системної сукупності національних інтересів.

Важливо також визначити взаємозв'язок національних економічних інтересів, загроз економічній безпеці та сукупності пріоритетів державної політики щодо забезпечення економічної безпеки.

Мета реалізації національних економічних інтересів полягає в підтриманні такого стану економічної сфери держави, який характеризується збалансованістю, стійкістю до негативних чинників, здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування економіки держави і економічне зростання.

Виходячи з мети національних економічних інтересів, головним (стратегічним) з них на перехідному етапі до ринкової економіки слід вважати такий стан (або системну сукупність характеристик стану) економічної сфери, до якого треба прямувати, тобто стан, який повністю відповідає вимогам ринкової економіки. Такий підхід надає можливість відобразити сукупність національних економічних інтересів у вигляді “дерева інтересів”.

Національні економічні інтереси можна поділити на поточні (тактичні), пов'язані з розв'язанням невідкладних проблем функціонування або розвитку економічної системи та усуненням загроз, що призвели до кризових явищ. В економічній сфері і які в такому вигляді є пріоритетами державної політики щодо забезпечення економічної безпеки на певний період, і довгострокові (стратегічні), що є виразом цілей визначеної економічної політики держави в цілому на перспективу [177].

Для більш ефективної організації процесу визначення і реалізації національних економічних інтересів доцільно користуватися наступним алгоритмом, зображеним на рис. 11.1.

Рис. 11.1 – Алгоритм забезпечення національних економічних інтересів

У цілому національні інтереси в економічній сфері визначаються необхідністю забезпечення добробуту українського народу та посідання такого місця в світовому поділі праці, міжнародній торгівлі та фінансах, яке б відповідало її природним, трудовим та інтелектуальним ресурсам, сприяло реалізації потенціалу великої європейської держави. Здійснення національних економічних інтересів можливе за рахунок консолідації зусиль держави, суспільства, політичних партій і рухів, суб'єктів економічної діяльності, відсутність якої слід розглядати як найголовнішу з загроз національній безпеці України. На сучасному етапі реалізація економічних інтересів потребує в цілому, насамперед, зупинення подальшого руйнування економіки, досягнення економічної стабільності і переходу до фази економічного зростання.

На етапі переходу до ринкової економіки стратегічним національним інтересом слід вважати таку системну сукупність характеристик стану економічної сфери, яка повністю відповідає вимогам ринкової економіки. Ці характеристики стану впливають із сутності основних суперечностей, присутніх економічній сфері. Власне вони і є національними економічними інтересами першого рівня і водночас мають стратегічний довготривалий характер. До таких інтересів слід віднести наступні [153, 177]:

- об'єктивна необхідність задоволення всією сукупністю ресурсів зростаючих матеріальних і духовних потреб людей;
- оптимальне забезпечення потреб економіки в різного роду ресурсах, необхідних для її ефективного функціонування;
- задоволення потреб економіки в ефективно діючому економічному механізмі, заснованому на засадах ринкової економіки;
- забезпечення відповідності потреб економічної системи в ефективній структурі державного управління і регулювання;
- збалансованість між національними і регіональними інтересами в економічній сфері;
- збалансованість між національними економічними інтересами і економічними інтересами первинних ланок народного господарства;
- збалансованість між національними інтересами в економічній сфері і міжнародними економічними інтересами та економічними інтересами інших країн.

Сукупність національних економічних інтересів другого рівня (що характерні поверхні економічного життя), які послідовно витікають із національних економічних інтересів першого рівня, можна поділити на дві групи:

- пов'язані із реформуванням економічної сфери і створенням її інфраструктури, яка б задовольняла потребам ринкової економіки;
 - пов'язані із вирішенням найгостріших проблем сьогодення в економіці країни.
- До першої групи національних економічних інтересів другого рівня слід віднести:
- створення умов для активізації розвитку економічних суб'єктів та розвитку вітчизняних науково-технічного та інноваційного потенціалів і підвищення конкурентоспроможності національної економіки;
 - запровадження економічного механізму збереження і відтворення природних, трудових, інтелектуальних, енергетичних ресурсів і основних фондів країни, а також економічного стимулювання найефективнішого їх використання;
 - здійснення бюджетної реформи на основі розробки і прийняття Бюджетного кодексу, що надавало би можливість систематично виконувати бюджетні призначення і ліквідувати нецільове використання бюджетних коштів;
 - суттєве вдосконалення податкової системи на основі розробки і прийняття Податкового кодексу, який би, з одного боку, вирішував проблему наповнення дохідної частини бюджету, а з іншого, заохочував підприємства в ефективній роботі;
 - вдосконалення і розвиток грошово-кредитної системи з метою забезпечення грошовою масою і кредитами потреб економіки і населення;

- реформування системи залучення вітчизняних і іноземних інвестицій у національну економіку з метою забезпечення самовідтворення національної економіки і економічного зростання країни;

- прискорення розвитку національної банківської системи на чолі з незалежним Національним банком України, що дозволило би мати потужний банківський сектор, спроможний забезпечувати достатнє фінансування національної економіки і суспільства;

- створення повноцінного фондового сектора, спроможного забезпечувати перебудову національної економіки, залучення збережень населення і підприємств в її розвиток, а також надійний захист майна громадян і економічних суб'єктів;

- реформування системи оплати праці;

- розвиток і становлення потужного ринку страхових послуг, який би ефективно захищав майнові і соціальні інтереси населення, фінансові інтереси банків, інвесторів, підприємств і організацій;

- реформування пенсійної системи, медичного і соціального забезпечення.

До другої групи національних економічних інтересів другого рівня доцільно включити:

- забезпечення збалансованості структури зовнішньої торгівлі, що передбачатиме як задоволення потреб внутрішнього ринку і захист вітчизняних товаровиробників з використанням прийнятих у міжнародній практиці засобів, так і розвиток експортного потенціалу;

- спроможність економіки країни функціонувати в режимі розширеного відтворення;

- наявність міцних і конкурентноспроможних транснаціональних корпорацій, створених за участю вітчизняних підприємств;

- подолання платіжної кризи і забезпечення економічної і фінансової стабілізації в країні;

- легалізація тіньової економіки в офіційну, повернення тіньових капіталів з-за кордону і забезпечення їх вкладення в розвиток національної економіки;

- ліквідація заборгованості із заробітної плати, пенсій, інших соціальних виплат;

- забезпечення стабільності національної грошової одиниці та її конвертованості, утворення достатнього золотовалютного запасу країни;

- поступове зниження інфляції і доведення її до 5 % на рік;

- досягнення і підтримання позитивного зовнішньоторговельного сальдо і сальдо платіжного балансу.

Важливою складовою механізму реалізації та захисту національних економічних інтересів є сукупність індикаторів (показників), за допомогою яких можна характеризувати рівень реалізації цих інтересів. Індикатори можуть характеризувати в кількісному вигляді як стан економічної сфери, так і результати здійснення національних економічних інтересів у динаміці. У цілому механізм реалізації та захисту національних економічних інтересів є важливою складовою загального механізму забезпечення економічної безпеки України.

Визначення основних критеріїв (характеристик) економічної сфери, за яких її безпека підтримується на належному рівні, має важливе методологічне і практичне значення для забезпечення економічної безпеки. Краще критерії, що характеризують економічну сферу, визначати за її складовими (секторами). Розподіл за вказаними секторами умовний, тому що всі вони нерозривно пов'язані між собою в єдину систему – економічну сферу держави. Наведені якісні та кількісні критерії (характеристики) та порогові значення індикаторів характеризують економічну сферу, яка, по-перше, притаманна ринковій економіці, по-друге, знаходиться в безпечному стані. Що стосується кількісних критеріїв безпечного стану економічної сфери, то вони не можуть перевищувати (бути меншими) порогових значень індикаторів цієї сфери.

1. Бюджетний сектор – зведення до мінімуму дефіциту державного бюджету (не перевищує 3 % ВВП), безумовне виконання дохідної та видаткової частин бюджету (видатки державного бюджету не більші за 20 % ВВП), державний (внутрішній і зовнішній) борг не сягає небезпечного рівня (загальний – не перевищує 60 % ВВП, а зовнішній – 70 % обсягу

річного експорту або 25 % ВВП, внутрішній – 30% ВВП, витрати на обслуговування і погашення внутрішнього державного боргу не перевищують 25 % суми доходів державного бюджету), а темп його зростання не може перевищувати темп зростання ВВП, сама бюджетна система спроможна забезпечувати повне фінансування запланованих державних витрат і цільове використання бюджетних коштів. Рівень перерозподілу ВВП через консолідований бюджет знаходиться на рівні 38–40 %. Рівень зовнішньої заборгованості на душу населення (для країн з перехідною економікою) не більше 200 дол. США, витрати на обслуговування і погашення зовнішнього боргу – 18 % обсягу експорту чи 20 % доходів Державного бюджету, а відношення короткострокової зовнішньої заборгованості до поточних бюджетних надходжень не більш як 40 %. Частка зовнішніх запозичень у покритті дефіциту державного бюджету не повинна перевищувати 30 % [115].

2. Грошово-кредитний сектор – обсяг обігових коштів підприємств усіх форм власності знаходиться на рівні, який забезпечує нормальне їх функціонування, відсутні бартер в розрахунках між підприємствами і їх заборгованість бюджету, рівень простроченої кредиторської і дебіторської заборгованості дорівнює нулю, постійно зростає обсяг безготівкових розрахунків, як в народному господарстві, так і при сплаті населенням куплених товарів і послуг.

Скорочується відповідно до розгортання безготівкових розрахунків частка грошової маси поза банками до рівня, не більшого за 4 % ВВП, збільшуються основні грошові агрегати (зокрема, грошова маса має перевищувати 15–20 % ВВП), емісія (приріст грошової бази) не перевищує встановлених нормативів, знижується рівень доларизації грошового обігу (не більше 10 % грошової маси в національній валюті, а обсяг іноземної валюти готівкою до національної валюти готівкою – не більше 25 %), зростає рівень монетизації економіки до значення, яке є достатнім для її забезпечення грошовою масою (не менш як 50 % ВВП).

Обсяги наданих економіці країни кредитів мають забезпечувати фінансування обігових коштів підприємств в розмірах, необхідних для їх нормального функціонування, а також довгострокове інвестування в народне господарство, яке забезпечує економічне зростання (кредитні надходження до економіки мають бути більшими за річний обсяг ВВП). При цьому облікова ставка НБУ не перевищує 10-відсотковий рівень, відсоткова ставка за державними паперами – 8,5 %, а відсоткові ставки комерційних банків – 15 %, створено економічні умови для зростання обсягів депозитів підприємств і населення.

3. Інвестиційний сектор – обсяг вітчизняних та іноземних інвестицій достатній не тільки для самовідтворення економіки, але й забезпечення економічного зростання країни. За світовим виміром такий обсяг вітчизняних інвестицій має перевищувати 17 % ВВП, а прямих іноземних – 5 %.

4. Валютний сектор – обмінний курс гривні до іноземних валют є спочатку паритетним до темпів інфляції, а потім – стабільним, гривня стає вільно конвертованою валютою, обсяг золотовалютних резервів країни достатній для підтримання стабільності національної грошової одиниці (перевищує обсяг тримісячного імпорту). Позитивним є сальдо зовнішньоекономічної діяльності, в ній відсутні бартерні операції, сальдо платіжного балансу стає також нульовим або позитивним. Рівень забезпеченості національної готівкової валюти валютними резервами має бути більшим за 100 %.

5. Банківський сектор – наявність стійкої до кон'юнктурних коливань на вітчизняному і світовому фінансових ринках, надійної і повнокровної банківської системи, спроможність цієї системи забезпечувати фінансування в необхідних розмірах народного господарства, населення та держави. Приріст первинної емісії НБУ не більш за 20 %.

6. Фондовий сектор – розвиток і становлення повноцінного фондового ринку, який має забезпечувати реструктуризацію економіки, стимулювати вкладення збережень населення і підприємств в її розвиток і фінансову стабілізацію, є стійким до кон'юнктурних коливань на світовому фондовому ринку, національний індекс акцій є стабільним. Наявність надійної і потужної системи захисту і примноження майна громадян і господарюючих суб'єктів.

7. Страховий сектор – становлення надійного ринку страхових послуг, спроможного

ефективно захищати майнові права та інтереси населення і господарюючих суб'єктів, суттєво впливати на реструктуризацію економіки і забезпечувати її зростання. Надходження страхових платежів є більшим за 7 % ВВП.

8. Внутрішньо-економічний сектор – повністю здійснено перехід до ринкових відносин і створено повноцінну ринкову інфраструктуру, в наявності всі умови для сталого економічного зростання. Наявність достатнього рівня розвитку галузей та виробництв, які мають життєво важливе значення для функціонування держави як у звичайних, так і в екстремальних умовах і здатних забезпечити процес відтворення незалежно від дії чинників, що створюють загрози економічній безпеці, а також замкнених циклів у ключових виробництвах, диверсифікованих зовнішніх джерел фінансових, сировинних, енергетичних ресурсів, участь вітчизняних виробників в міжнародній кооперації на вигідних для них та для держави умовах (обсяг ВВП на душу населення від середнього по “сімці” розвинутих країн не менший за 50 %, його щорічний приріст більше 3 %, частка обробної промисловості в загальному обсязі промислової продукції не менша за 70 %, а частка машинобудування – 20 %, витрати на НДДКР – 2 % ВВП, знос основних фондів не перевищує 50 %). Тіньовий сектор економіки не перевищує 10 % ВВП. Вітчизняні валютні кошти повертаються з-за кордону, інфляція в цілому не більше 3,1 % на рік.

9. Зовнішньоекономічний сектор – позитивне сальдо зовнішньоекономічної діяльності, зростання експорту наукоємних, високотехнологічних товарів та послуг (частка в експорті високотехнологічної продукції не менша за 15 %, а продукції машинобудування – 40 %), наявність тільки критичного імпорту (частка імпорту у внутрішньому споживанні не більша за 25 %), відсутність бартерних операцій у зовнішньоекономічній діяльності.

10. Соціально-економічний сектор – створено економічні передумови для сталого зростання добробуту населення і задоволення його потреб в якісному забезпеченні всіма видами соціальних послуг. Витримується баланс грошових доходів та витрат населення, відсутня заборгованість із заробітної плати, пенсій, інших соціальних виплат. Діє ефективна система трудових відносин і оплати праці, соціальні пільги і субсидії надаються лише незахищеним верствам населення. Реформована пенсійна система відповідає з одного боку, вимогам ринкової економіки, а з другого – справедливому пенсійному забезпеченню. Рівень безробіття не перевищує 7 %, розрив між 10 % найбільш і 10 % найменш забезпечених груп населення менший за 8 разів, частка населення за межею бідності – більше 10 %, співвідношення мінімальної і середньої зарплати не перевищує – 3 рази, подушне споживання продуктів споживання – не менше за 1500 ккал, співвідношення середніх пенсій та зарплати – не більше 0,7–1 разу.

Аналіз макроекономічних показників України свідчить, що з наведених вище індикаторів економічної безпеки порогові значення в 1999–2000 рр. перевищено за переважною більшістю з них. Не перевищують порогові значення такі індикатори: обсяг видатків державного бюджету у відсотках до ВВП, дефіцит державного бюджету у відсотках до ВВП, внутрішній державний борг у відсотках до ВВП, витрати на обслуговування і погашення внутрішнього державного боргу у відсотках до суми доходів державного бюджету, заборгованість уряду за державними цінними паперами у відсотках до ВВП, витрати на обслуговування і погашення зовнішнього державного боргу у відсотках до ВВП, баланс грошових доходів та витрат населення, сальдо зовнішньоторговельного балансу, поточного рахунку і рахунку операцій з капіталом платіжного балансу.

Визначення національних економічних інтересів надає можливість перейти до розробки державної політики щодо забезпечення економічної безпеки у вигляді сукупності її основних напрямків (пріоритетів). З іншого боку, при визначенні пріоритетів економічної безпеки важливо враховувати загальнонаціональні пріоритети, серед яких на сучасному етапі розвитку країни, насамперед треба назвати наступні, що більшою частиною лежать у площині економіки:

– укріплення економічних засад державності і національної безпеки; продовження

системних реформ у державі, економіці і суспільстві,

- забезпечення критичної маси економічних перетворень, які б дозволили повніше задіяти ринкові механізми;
- стабілізація виробництва і забезпечення економічного зростання;
- глибока структурна перебудова національної економіки, утвердження науково-технологічної моделі її розвитку [115].

На сучасному етапі розвитку важливою рисою характеристики національного господарства держави є масштаби його зовнішньої економіки і ступінь її управління державою. Мова йде про те, що перехід бізнесом національного кордону створює ситуацію, коли в області завдань економічної дипломатії впливають питання і проблеми “зовнішньої економіки”, які відтворюють національний бізнес за межами своєї країни, і які “живуть” та функціонують за кордоном при збереженні тих зв’язків зі своєю “історичною” батьківщиною, припускають право власності або право управління.

У результаті можуть виникати “конфлікти інтересів” між країнами і бізнесом, врегульовувати які покликана економічна дипломатія. Відмітимо два питання – вивіз капіталу з України і можливість переведення за кордон вирішальних центрів транснаціонального бізнесу українського походження.

Підготовка висновків з оцінки здійснення інвестицій за кордон очолює спеціальна експертна група. Організаційно-технічне забезпечення її роботи доручено Департаменту контролю і захисту державних інтересів. До складу групи входять представники й інших підрозділів Департаменту. Українськими інвесторами, які здійснюють капіталовкладення за кордон, можуть виступати як юридичні особи, які зареєстровані на території України, так і громадяни України. Інвестиції здійснюються у першому і другому випадку шляхом як створення за кордоном підприємства з участю українського капіталу, так і покупки пакета акцій (частки) підприємства, компанії за кордоном.

Для проходження експертизи проекту інвестори подають в експертну групу відповідний комплект документів, де відповідальність несе заявник. Перелік документів розрізняється залежно від того, хто є інвестором – юридична чи фізична особа, і від того, у якому вигляді будуть здійснені інвестиційні проекти за кордоном – у вигляді створення підприємства чи шляхом придбання пакета акцій (частки) підприємства, компанії. За змістом і характером інформації документи діляться на наступні групи:

- які містять загальну інформацію про заявника і про майбутній інвестиційний проект, включаючи предмет діяльності українського інвестора, копії документів і свідоцтво про державну реєстрацію української юридичної особи або про державну реєстрацію підприємця, який здійснює свою діяльність без освіти юридичної особи;
- які характеризують “чистоту” заявника перед податковими органами на предмет відсутності заборгованості платежів у бюджет і перед органами валютного контролю відсутності заборгованості з надходження валютної виручки;
- техніко-економічні обґрунтування доцільності здійснення українських інвестицій за кордоном або зведений аудиторами річний балансовий звіт чи інші документи фінансово-господарської діяльності створеного за кордоном підприємства;
- “зовнішня” документація, яка містить докладну інформацію про можливого іноземного партнера (виписка з реєстраційних документів, банківська довідка).

У тому випадку, коли інвестиції здійснюються шляхом придбання пакета акцій (частки) закордонного підприємства, необхідно також пред’явити копію рішення уповноваженого органу про продаж цього пакета українському учаснику і копію завіреного проекту договору купівлі-продажу між українським та іноземним учасниками.

Основним документом, на основі якого експертна група приймає рішення про доцільність здійснення українських інвестицій за кордоном, є техніко-економічне обґрунтування (ТЕО), яке повинно включати загальні відомості про проект, об’єм капітальних і експлуа-

таційних витрат, виробничу програму, фінансування проекту і податків, оцінку комерційної доцільності реалізації проекту. Необхідно зауважити, що для українських резидентів, включно підприємств з іноземним капіталом, які зареєстровані в Україні, з'являється можливість отримання реальної підтримки і допомоги зі сторони підрозділів Міністерства торгівлі і організацій, які працюють разом з ним.

Ця підтримка і допомога можуть бути отримані, по-перше, від торгових представництв України за кордоном, які володіють необхідною інформацією про стан ринкової кон'юнктури в країні місцезнаходження, про фірми, потенційних і фактичних партнерів українських інвесторів, про інвестиційний клімат, податковий і зовнішньоторговий режим країни-резидента. По-друге, від співробітників апарату у регіонах. І, останнє, від експертного органу і офіційного консультанта Міністерства економіки з питань експертизи інвестиційних проектів і програм, цін та інших умов зовнішньоторгових контрактів.

Конкретні завдання національної інформаційної безпеки наступні:

- додержання конституційних прав і свобод громадян;
- розвиток вітчизняної індустрії засобів інформації, комунікації та зв'язку, який забезпечує вихід української продукції на світовий ринок;
- створення гарантій безпеки інформаційних і телекомунікаційних систем;
- інформаційне забезпечення діяльності держави.

На сьогодні Україна залежить від іноземних виробників комп'ютерної і телекомунікаційної техніки, не забезпечується у необхідних об'ємах виробництвом сертифікованих засобів захисту інформації. Отже, ця проблема впливає як на умови здійснення економічної дипломатії, так і на зміст цього напрямку управлінської діяльності на світовому ринку.

11.4. Стратегія формування економічної безпеки України за умов глобалізації

Ключовим критерієм ефективності державної стратегії будь-якої країни є національна безпека, яку ми розглядаємо, згідно з концепцією національної безпеки України як “стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз”, які спричиняються впливом екзогенних та ендегенних чинників [107]. Оскільки матеріальною основою функціонування суспільства є продуктивні сили, а базисом суспільних відносин є виробничі відносини, то національна безпека будь-якої держави у стратегічному плані опирається, передусім, на економічний потенціал, який постає у вигляді економічної безпеки.

Економічна безпека – це складна багатофакторна категорія, яка характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному (показниками економічного розвитку) рівні потреб власного населення і держави, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовому господарстві, протистояння дестабілізуючій дії внутрішніх і зовнішніх чинників, які спричиняють загрозу стабільному розвитку країни. Світовий досвід свідчить, що саме досягнення високого рівня економічної безпеки є гарантом незалежності країни, умовою стабільного, ефективного й гармонійного розвитку суспільства, вітчизняної економіки і держави. Це пояснюється тим, що економіка являє собою одну з життєво важливих сторін діяльності суспільства, держави й особистості, тому поняття національної безпеки неможливо розкрити без оцінки життєспроможності економіки, здатності протистояти можливим зовнішнім та внутрішнім загрозам. Виходячи з цього, зрозуміло, що забезпечення економічної безпеки належить до найважливіших національних пріоритетів [143].

Економічна безпека органічно включена до системи державної безпеки, разом з та-

кими її складовими, як забезпечення надійної обороноспроможності країни, підтримка соціального миру в суспільстві, захист від екологічних негараздів – все взаємопов'язане, і один напрямок доповнює інший: не може бути воєнної безпеки при нестабільній та неефективній економіці, як не може бути ні воєнної безпеки, ні ефективної економіки в суспільстві, де панують соціальні конфлікти і війни. Але, досліджуючи ті чи інші сторони безпеки, неможливо обійти їх економічні аспекти.

У створенні стабільної системи національної безпеки ключове значення має економічна незалежність. Внутрішня економічна слабкість робить країну вразливою і чутливою до зовнішнього тиску, обмежує її можливості на міжнародній арені.

Економічна безпека традиційно розглядається як найважливіша якісна характеристика економічної системи, яка визначає її спроможність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стабільне забезпечення ресурсами розвитку господарства, а також послідовну реалізацію національно-державних інтересів. У загальному плані під безпекою розуміється, насамперед, захищеність країни від наявних чи потенційно можливих загроз. Таким чином, суть економічної безпеки України становить:

- спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій;

- здатність української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Для країн з перехідною економікою, до яких належить і Україна, економічна безпека, насамперед, передбачає побудову нової соціально-економічної системи, яка забезпечила б нормальний розвиток країни в цілому та зростання добробуту її громадян [143, с. 116].

Нехтування економічною безпекою може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства підприємств і, нарешті, підризу системи життєзабезпечення нації з наступною втратою суверенітету.

Основним критерієм економічної безпеки країни є здатність її економіки зберігати або, принаймні, швидко поповнювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішніх поставок, або кризових ситуацій внутрішнього характеру. Об'єктами економічної безпеки України є:

- ресурси економічної діяльності;
- матеріальні, нематеріальні та грошові активи резидентів України;
- запаси (особливо стратегічні), золотовалютні резерви, заощадження та фонди;
- стабільність гривні та розрахунково-платіжного обороту між домашніми господарствами, бізнесом і державою;
- соціально-ринкова зорієнтованість та динамічний розвиток вітчизняної економіки;
- світові господарські зв'язки України.

Сама економічна безпека має складну внутрішню структуру, в якій доцільно виділити три найважливіші елементи [143, с. 116]:

Економічна незалежність не носить абсолютного характеру, тому що міжнародний розподіл праці (МРП) робить національні економіки взаємозалежними одну від одної. У цих умовах економічна незалежність означає можливість контролю за національними ресурсами, досягнення такого рівня виробництва, ефективності і якості продукції, який забезпечує її конкурентоспроможність і дозволяє на рівних приймати участь у світовій торгівлі, коопераційних зв'язках і обміні науково-технічними досягненнями.

Стабільність і стійкість національної економіки, які передбачають захист власності у всіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, стримування факторів, які можуть дестабілізувати ситуацію (боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, що загрожують викликати соціальні потрясіння тощо).

Здатність до саморозвитку і прогресу, що особливо важливо в сучасному світі, що динамічно розвивається. Створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, пос-

тійна модернізація виробництва, покращення професійного, освітнього та загальнокультурного рівня працівників стають необхідними й обов'язковими умовами стійкості й самозбереження національної економіки.

Таким чином, економічна безпека – це сукупність умов і факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення. Глибока криза, яка захопила наше суспільство, суттєво ускладнює вирішення задач, пов'язаних із відображенням загроз економічної безпеки.

Для кращого розуміння суті економічної безпеки важливо зрозуміти її зв'язок з поняттями “розвиток” і “стійкість”. Розвиток – один із компонентів економічної безпеки. Адже, якщо економіка не розвивається, то різко падають можливості її виживання, а також опір та пристосованість до внутрішніх та зовнішніх загроз.

Стійкість і безпека – найважливіші характеристики економіки як єдиної системи, їх не треба протиставляти, з них кожна по-своєму характеризує стан економіки. Стійкість економіки характеризує міцність і надійність її елементів, вертикальних, горизонтальних та інших зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні та зовнішні “навантаження”. Безпека – це стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору здатності до самовиживання в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз, а також дії непередбачених і важко прогнозованих факторів. Чим більш стійка економічна система (наприклад, міжгалузева структура), співвідношення виробничого і фінансово-банківського капіталу тощо, тим життєздатніша економіка, і оцінка її безпеки буде досить високою. Порушення пропорцій і зв'язку між різними компонентами системи веде до дестабілізації і є сигналом переходу економіки від безпечного стану до небезпечного [136].

Суть економічної безпеки реалізується в системі критеріїв і показників. Критерій економічної безпеки можна визначити як оцінку стану економіки з точки зору найважливіших процесів, які відображають зміст економічної безпеки. Критеріальна оцінка безпеки включає в себе оцінки: ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку; рівня ефективності використання ресурсів, капіталу і праці, з точки зору його відповідності рівню в найбільш розвинутих країнах, а також рівню, при якому небезпеки внутрішнього і зовнішнього характеру зводяться до мінімуму; конкурентоспроможності економіки; цілісності території та економічного простору; суверенітету, незалежності і можливості протистояння зовнішнім загрозам, соціальної стабільності та умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів.

Для економічної безпеки значення мають не стільки самі показники, скільки їх порогові значення. Порогові значення – це граничні значення, недотримання яких заважає нормальному ходу розвитку різних елементів відтворення, призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій в сфері економічної безпеки. Як приклад (по відношенню до внутрішніх загроз) можна назвати рівень безробіття, розрив у доходах між найбільш і найменш забезпеченими групами населення, темпи інфляції. Наближення до їх гранично допустимого значення свідчить про нарощування загроз соціально-економічної стабільності суспільства, перевищення граничних, або порогових значень – про вступ держави в зону нестабільності й соціальних конфліктів, тобто про реальний підриг економічної безпеки. З точки зору зовнішніх загроз як індикатори можуть виступати гранично допустимий рівень державного боргу, збереження або втрата позицій на світовому ринку, залежність національної економіки та її найважливіших секторів (включаючи оборонну промисловість) від імпорту закордонної техніки, комплектуючих виробів або сировини.

Важливо підкреслити, що найвищий ступінь безпеки досягається при умові, що весь комплекс показників знаходиться в діапазоні допустимих меж своїх порогових значень, а порогові значення одного показника досягаються не зашкоджуючи іншим.

Наприклад, зниження темпу інфляції до граничного рівня не повинно призводити до підвищення рівня безробіття над допустимим рівнем, або зниження дефіциту бюджету до порогового значення – до повного замороження й падіння виробництва тощо.

Можна зробити висновок, що за межами значень порогових показників національна економіка втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках, стає об'єктом експансії іншонаціональних і транснаціональних монополій, роз'їдається виразками корупції, криміналу, страждає від внутрішнього та зовнішнього грабунку національного багатства.

Серед показників економічної безпеки доцільно виділити наступні показники, які характеризують:

- економічний ріст (динаміка і структура національного виробництва та доходу, показники об'ємів і темпів промислового виробництва, галузева структура господарства і динаміка окремих галузей, капіталовкладення тощо);

- природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал країни;

- динамічність і адаптивність господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх факторів (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дія зовнішньоекономічних факторів, стабільність національної валюти, внутрішню і зовнішню заборгованість);

- якість життя (ВВП на душу населення, рівень диференціації доходів, забезпеченість основних груп населення матеріальними благами і послугами, працездатність населення, стан навколишнього середовища тощо) [143].

Порогові рівні зниження безпеки можна охарактеризувати системою показників загальногосподарського і соціально-економічного значення, зокрема:

- гранично допустимий рівень зниження економічної активності, обсягів виробництва, інвестування і фінансування, за межами якого неможливий самостійний розвиток країни на технічно сучасному, конкурентоспроможному базисі, збереження демократичних засад суспільного ладу, підтримка оборонного, науково-технічного, інноваційного, інвестиційного та освітньо-кваліфікаційного потенціалу;

- гранично допустиме зниження рівня і якості життя загальної маси населення, за межами якого виникає загроза втрати найбільш продуктивної частини національного “людського капіталу” і нації як органічної частини цивілізованої спільноти;

- гранично допустимий рівень зниження витрат на підтримку і відтворення природно-екологічного потенціалу, за межами якого виникає небезпека незворотного руйнування елементів природного середовища, втрати життєво важливих ресурсних джерел економічного росту, а також значних територій проживання, розміщення виробництва і рекреації, нанесення шкоди здоров'ю сучасного і майбутнього покоління і інше.

Узагальнюючи зазначене, можна сказати, що економічна безпека – це здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях. Інакше кажучи, економічна безпека являє собою сукупність внутрішніх та зовнішніх умов, що сприяють ефективному динамічному росту національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, особистості, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх та внутрішніх ринках, які гарантують від різного роду загроз та втрат [84, 105].

Сьогодні для значної частини населення є характерною втрата загальнонаціональних орієнтирів та ідеалів, що протидіє завданням відродження України та її економіки. Тому потрібні цілеспрямовані зусилля з відвернення загроз економічній безпеці, відновленню здатності до саморозвитку та прогресу, конструктивна робота з формування всеукраїнського ринку, подальшого розвитку транспортної та іншої інфраструктури, подолання певної замкненості та відокремленості виробництва та регіонів, підтримки інноваційного сектора та вітчизняних товаровиробників при їх виході на світовий ринок.

Економічні інтереси будь-якої країни об'єктивно зумовлені її історією та географією.

Стан економічної безпеки України в цілому суттєвою мірою залежить від забезпечення стійкого розвитку всіх її регіонів. Це передбачає, що при розробці загальнодержавної політики в галузі розширеного відтворення повинна враховуватись необхідність ефективної просторової структури економіки країни, яка б забезпечувала баланс інтересів усіх регіонів України [216, с. 5].

Проблеми, що вирішуються в кожному регіоні, значною мірою повинні відповідати загальноукраїнським завданням, але при цьому необхідно враховувати місцеві особливості. Зокрема, це передбачає:

- формування регіонального господарського механізму, що регулює соціально-економічний розвиток регіону;
- реконструкцію регіональної промислової системи з урахуванням господарської ємності локальних екосистем;
- розробку комплексних міжрегіональних схем, які охоплюють території декількох регіонів України.

Програмні та прогностичні документи загальнонаціонального рівня повинні слугувати орієнтирами для розробки регіональних програм економічного розвитку і разом з відповідними правовими актами та нормативами визначити економічні умови їх реалізації.

За роки інтенсивного промислового розвитку на теренах України склався промисловий комплекс, рівного якому за низкою характеристик немає на пострадянському економічному просторі. З доповненням до нього аграрного потенціалу Україна здатна відігравати провідну роль у своїй частині планети.

Передумовою тут є перехід від “старого індустріалізму”, трансформація соціально-економічних відносин на основі постіндустріальної цивілізації, освоєння інноваційної моделі економічного зростання.

Україна має особливі інтереси в різних частинах світу, з якими зв’язана економічно, і де, зокрема, проживає українська діаспора.

Для забезпечення економічної безпеки нарізним є входження України в більш широкий економічний простір, координація з економічними партнерами у структурній, грошово-кредитній, енергетичній, транспортній, соціальній сферах, відвоювання втрачених ринків. Без цього неможливо відновити порушені економічні пропорції та технологічні зв’язки. Сама по собі відкритість української економіки не компенсує ефекту внутрішньогосподарських диспропорцій.

Таким чином, розв’язання цих завдань і нормальне функціонування вітчизняної економіки неможливе без запозичення передових технологій Заходу та без надходження ресурсів зі Сходу. Україна приречена на роль мосту між Європою та Азією, в тому числі і з транзитним призначенням. Але головний інтерес України – посісти таке місце у світовому поділі праці, міжнародній торгівлі та фінансах, яке б відповідало її природним, трудовим та інтелектуальним ресурсам, сприяло реалізації потенціалу великої європейської держави.

Грунтуючись на концепції національної економічної безпеки України пропонується наступна концепція фінансової безпеки [75]:

- основна мета підтримання фінансової безпеки держави;
- принципи організації підсистеми фінансової безпеки;
- основні методи забезпечення фінансової безпеки;
- загрози фінансовій безпеці;
- основні критерії, що мають характеризувати фінансово-кредитну сферу з точки зору підтримання її безпеки на належному рівні;
- національні інтереси у фінансово-кредитній сфері;
- основні напрями (пріоритети) державної політики у сфері фінансової безпеки;
- система підтримання безпеки у фінансово-кредитній сфері на належному рівні.

Основна мета підтримання фінансової безпеки держави. Безпечним слід вважати такий стан фінансово-кредитної сфери, який має характеризуватися збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. Тоді основна мета підвищення фінансової безпеки полягає у безперервному підтриманні саме такого стану фінансово-кредитної сфери. При цьому параметри фінансово-кредитної сфери мають бути такими, що забезпечують і внутрішню, і зовнішню збалансованість. Їх значення повинні бути достатніми для забезпечення ефективного функціонування економіки.

Принципи організації підсистеми фінансової безпеки. Визначення принципів організації підсистеми фінансової безпеки та безумовне їх дотримання потрібні для створення і забезпечення ефективної діяльності вказаної підсистеми. До таких принципів можна віднести [107]:

- необхідність розробки, прийняття і реалізації державної стратегії фінансової безпеки у складі відповідних концепцій та програм;
- визначення і затвердження на державному рівні сукупності національних інтересів у фінансово-кредитній сфері;
- необхідність постійного відстеження загроз фінансовій безпеці;
- перегляд час від часу, залежно від ситуації в фінансово-кредитній сфері і економіці, основних напрямів (пріоритетів) державної політики у сфері фінансової безпеки;
- визначення і чітке виконання функцій та реалізації повноважень суб'єктів підсистеми фінансової безпеки;
- необхідність структурного формування і правового оформлення підсистеми фінансової безпеки;
- необхідність постійного моніторингу основних індикаторів безпеки фінансово-кредитної сфери;
- наявність сукупності основних критеріїв фінансово-кредитної сфери з точки зору дотримання її безпеки;
- наявність порогових значень індикаторів фінансової безпеки.

До основних методів забезпечення фінансової безпеки доцільно включити наступні: збирання і аналітичну обробку інформації про досвід і заходи з забезпечення безпеки фінансово-кредитної сфери в інших країнах, постійний моніторинг і аналіз умов, чинників, загроз та індикаторів фінансової безпеки, прогнозування умов, дії чинників та значень індикаторів у перспективі, розробку і здійснення конкретних заходів щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні.

Постійне відстеження і визначення основних загроз фінансовій безпеці значно полегшує її підтримку на належному рівні. Це надає можливість своєчасно розробляти й здійснювати практичні заходи щодо зниження негативного впливу загроз чи їх повної ліквідації. Усі загрози фінансовій безпеці можна поділити на внутрішні та зовнішні, існуючі та можливі. Критерієм поділу загроз на існуючі або можливі має бути порогове значення того чи іншого індикатора, який характеризує певну загрозу. Якщо загрози уже перевищили порогові значення, їх слід вважати існуючими або наявними, якщо ні – можливими.

До внутрішніх загроз в економічній безпеці слід віднести:

1. Недосконалість і незавершеність законодавства у фінансово-кредитній сфері

Фінансово-кредитна система України перебуває в стадії формування і тому ще не набула комплексу характеристик, які притаманні ринковій економіці. Комплексне формування фінансово-кредитної системи багато в чому стримується незавершеністю законодавчої бази, а за тими складовими фінансово-кредитної сфери, де вона є, її недосконалістю, нерегульованістю, а то й помилковістю. Такий стан із законодавством стосується як фінансово-кредитної сфери в цілому, так і окремих її складових: бюджетної, грошової, кредитної, валютної, інвестиційної, банківської, фондової, страхової, зовнішньоекономічної. Удосконалення чинного законодавства у фінансово-кредитній сфері ведеться дуже повільно і не встигає за змінами, які відбуваються в ній. Усе це стримує необхідні зміни у фінансово-кредитній сфері, не надає їй можливості відповідати сьогоднішнім потребам економіки країни і тому являє собою загрозу фінансовій безпеці держави.

2. Відсутність достатнього золотовалютного запасу і алмазного фонду держави

Позбавлення України належної їй частки золотого запасу і алмазного фонду СРСР, відсутність алмазних покладів, українець незадовільна розробка існуючих родовищ золота суттєво впливають на зниження рівня фінансової безпеки. По суті у держави залишається лише один чинник – створення валютних резервів.

3. Низький рівень інвестиційної діяльності

Економіка країни майже досягла критичної межі зниження інвестиційної активності. Подальше падіння обсягів інвестицій призведе до зруйнування економічних засад держави. Залишення державою інвестиційного процесу не компенсується посиленням у ньому ролі банківського і власного капіталів вітчизняних підприємств, а також іноземних інвесторів і являє собою суттєву загрозу фінансовій і економічній безпеці держави. Проте говорячи про захист української економіки у зв'язку із залученням іноземних інвестицій, слід мати на увазі не її захист від іноземних інвестицій, які конче необхідні, а доцільно вести розмову про нейтралізацію негативних ефектів неминучого процесу, про забезпечення інвестиційного механізму системою безпеки.

4. Неефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків

Відсутність Податкового кодексу, невідпрацьованість, складність, неефективність і суто фіскальний характер законодавчих і нормативних актів щодо податкової системи визначають процес масового ухилення від сплати податків і таким чином – ще одну загрозу фінансовій безпеці.

5. Недосконала бюджетна система, низький рівень бюджетної дисципліни і надмірний дефіцит державного бюджету

Ця загроза є результатом дії таких чинників: неякісного бюджетного планування, повільного переходу до системи бюджетних витрат через державне казначейство, відсутності незалежної звітності органів виконавчої влади всіх рівнів за використання бюджетних коштів і пов'язаної з цим поширеної практики нецільового або незаконного їх витрачання, наявності великої заборгованості підприємств бюджету, неефективної системи міжбюджетних відносин, поширеної практики використання поза бюджетом платежів, що йому належать.

6. Високий рівень інфляції

Підвищення привабливості імпорту по відношенню до вітчизняних товарів замкнуло макроекономічний ланцюжок у вигляді контуру “підвищення привабливості імпорту – збільшення попиту на іноземну валюту – перетік грошей на валютний ринок – зниження обмінного курсу гривні – зростання цін”. До того ж політика стримування курсу гривні в умовах відсутності економічного зростання є штучною.

7. Зростання “тіньової” економіки, посилення її криміналізації, нелегальний перетік валютних коштів за кордон

Як відомо, “тіньова” економіка – це частка економічної сфери держави. Умовно вона поділяється на:

- легальну, яка користується недосконалістю чинного законодавства;
- напівлегальну, доходи від якої хоча й формуються за рахунок узаконеної діяльності, але шляхом приховування частини виробленої продукції, наданих послуг або одержаного прибутку;
- неформальну, яка передбачає різні форми незареєстрованого підприємництва (“човникова” торгівля, репетиторство, посередницька діяльність, праця в домашніх умовах тощо);
- кримінальну, пов'язану із веденням забороненої законом діяльності (контрабанда, рекет, проституція, виготовлення і торгівля наркотиками та іншими незаконними товарами, відмивання “тіньових” капіталів, здирство, розбійництво тощо).

Нелегальний вивіз за кордон вітчизняних капіталів також набув масового, некерованого, а тому загрозового характеру. За експертними оцінками щорічно такий вивіз становить 3–5 млрд дол. США. Основними джерелами “тіньових” капіталів є перерозподіл державної власності в процесі приватизації, неповернення виручки за експортовану продукцію, спекулятивні фінансові операції, ухилення від сплати податків і соціальних внесків. З доходів, що отримуються в “тіньовому” секторі, не сплачуються податки і внески з соціального страхування. Їх сума, що не отримується бюджетом, сягає 12–14 % офіційного ВВП. Основні причини загрозового стану щодо зростання “тіньової” економіки: високе податкове навантаження і часті зміни в податковому законодавстві; державна нерегульованість підприєм-

ництва; висока інфляція і нестійкість гривні; криза платежів і нестача обігових коштів у підприємств; неефективна цінова політика; великі розміри економічної злочинності, корупція серед державних чиновників, пов'язана з високим рівнем адміністративного регулювання, що надає їм непотрібну свободу в прийнятті рішень на власний розсуд; відсутність глибокого аналізу форм і методів “тіньової” економіки, властивих їй автономних механізмів внутрішнього регулювання, кількісного і якісного моніторингу основних напрямків “тіньової” економіки і джерел її існування та збільшення.

8. Штучність курсу національної грошової одиниці

Світовий досвід свідчить про те, що тільки методами монетарної політики утримувати курс будь-якої грошової одиниці протягом довгого часу неефективно, бо це веде до зростання державного боргу, збільшення дефіциту бюджету. Крім того, практичне ігнорування в Україні таких реальностей, як перетік грошей з виробничої сфери до сфери обігу і збільшення попиту виробничої сфери на гроші, робило цю політику невідповідною реальному стану економіки. Макроекономічна політика орієнтується зараз в основному на монетарну складову, без достатнього врахування необхідності одночасної фінансової і економічної стабілізації, а монетарна складова в свою чергу зводиться до антиінфляційного контролю за величиною грошової бази і виключення використання грошової емісії для фінансування дефіциту бюджету. Такий підхід автоматично веде до обмеження об'єкта макроекономічної політики сферою грошового обігу, оскільки монетарне регулювання на практиці обмежується контуром “емісія грошей – зростання їх пропозиції на ринку грошового обігу – збільшення попиту на іноземну валюту – зниження обмінного курсу гривні – підвищення цін”.

9. Криза платежів

Параметри платіжної кризи характеризуються розмірами дебіторської та кредиторської заборгованості, у тому числі бюджету, обсягами обігових коштів підприємств усіх форм власності і бартерної торгівлі.

Основними чинниками, які негативно впливають на стан розрахунків у народному господарстві, є: дуже повільне здійснення економічних реформ; відсутність достатнього платоспроможного попиту на вітчизняну продукцію; низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції та пов'язана з цим її невисока ліквідність; великий податковий тиск на товаровиробника; низький рівень кредитоспроможності банківської системи України; невисокі темпи приватизації та реструктуризації підприємств; недостатність обігових коштів у підприємств.

10. Неповноцінність фондового ринку

Розвиненість фондового ринку, який є серцевиною ринкових відносин і забезпечує переміщення капіталів між різними секторами економіки, щонайбільше сприяє її реструктуризації і тим самим зростанню економічної безпеки країни. Повноцінний фондовий ринок стимулює збереження населення і господарюючих суб'єктів, впливає на стабілізацію фінансово-кредитної сфери, а при правильній організації може бути важливим фактором відновлення економічного зростання. Проте сьогодні в Україні фондового ринку у загально-визнаному в світі значенні не існує, він перебуває у стадії становлення. Сучасному стану фондового ринку характерні такі негативні риси: розпорошеність та подрібнення; вкрай незначні обсяги продажу цінних паперів на фондових і валютних біржах; переважна більшість угод з продажу-купівлі цінних паперів в Україні здійснюється на позабіржовому неоформленому ринку, що сприяє розвитку криміногенної ситуації на фондовому ринку і практично є продовженням “тіньової” економіки; український ринок поки що залишається поза межами нових ринків Центральної та Східної Європи, країн СНД; професійні та інші учасники ринку цінних паперів розташовані по регіонах України вкрай нерівномірно; більшості працівників суб'єктів фондового ринку бракує професійних знань та підготовки.

11. Нерозвиненість страхового ринку

Створення ефективної системи захисту майнових прав і інтересів окремих громадян, підприємств і підприємств, підтримання соціальної стабільності у суспільстві й економічної безпеки держави неможливе без функціонування потужного ринку страхових послуг. Крім

цього, страхування є також важливим джерелом акумулювання коштів для подальшого інвестування в реструктуризацію економіки. У 1997 р. в країні функціонувало 220–230 страхових організацій з загальним обсягом статутних фондів 60–70 млн грн. Такі розміри страхового ринку не надають йому можливості відігравати суттєву роль у забезпеченні страхового захисту суб'єктів господарювання та населення, серйозно впливати на зростання економіки. Стан страхового ринку України є результатом дії наступних чинників: недостатніх розмірів статутних фондів; низького рівня діяльності із страхування життя; впливу страхових платежів за кордон; низького платоспроможного попиту населення та підприємств на страхові послуги; повільного поповнення нормативно-правової бази страхової діяльності. У країні практично відсутні колективне страхування співробітників підприємств на випадок смерті, страхування банківських кредитів та депозитів населення і підприємств, система взаємного страхування.

12. Нерозвиненість системи довірчого управління майном

У розвитку ринкової інфраструктури особливе місце належить довірчим товариствам, що здійснюють довірче управління майном насамперед в інтересах громадян України. За створення оптимальних умов довірчі товариства спроможні стати ефективним інструментом національного фондового ринку, підвищувати економічну безпеку і примножувати добробут населення.

13. Слабкість банківської системи

Повноцінна і надійна банківська система відіграє ринковій економіці визначну роль. Ринковій економіці відповідає двоярусна багатосуб'єктна банківська система, яка за формою вже існує в Україні. Зараз у ній проходить етап комп'ютеризації, оснащення сучасними засобами зв'язку, опанування нових банківських технологій, непрямого регулювання банківської діяльності на основі економічних нормативів. Але цього замало. Надійність і потужність банківської системи України ще недостатні для того, щоб забезпечувати повною мірою фінансову безпеку держави.

14. Зростання внутрішнього боргу країни

Темпи і обсяги зростання внутрішнього боргу країни вже стали серйозною загрозою [136]. Зовнішніми загрозами у фінансовій сфері є:

1. Значне від'ємне зовнішньоторговельне сальдо. Спад виробництва, що триває, неконкурентоспроможність вітчизняних товарів, явно недостатні енергетичні ресурси призвели до великих обсягів імпорту в країну. Ці чинники і стали причиною хронічного від'ємного сальдо в зовнішньоторговельній діяльності.

2. Залежність реформування економіки країни від отримання іноземних кредитів.

В умовах економічної кризи, відсутності досвіду ринкових перетворень держава не має достатніх фінансових ресурсів для здійснення структурної перебудови, становлення і розвитку ринкової інфраструктури, істотного підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів. Тому вона вимушена звертатися по іноземні кредити, просити іншої зарубіжної допомоги на становлення інститутів ринку, навчання їх персоналу. Це дає можливість прискорити в нашій країні ринкові і структурні перетворення. На жаль, Україна має не дуже привабливий інвестиційний клімат, іноземні інвестиції недостатньо захищені. У той же час отримання зарубіжних кредитів веде до зростання і без того великої навантаженості на бюджет за рахунок їх обслуговування.

3. Зростання зовнішнього державного боргу.

4. Втручання в національну фінансово-кредитну сферу міжнародних фінансових організацій.

5. Залежність вітчизняного фінансового ринку від світового. Створення в Україні ринкової інфраструктури поступово призводить, з одного боку, до входження вітчизняного фінансового ринку у світовий, що безумовно сприятиме прискоренню просування економіки України до ринку, з другого, збільшує його залежність від світового фінансового ринку.

6. Дефіцит платіжного балансу країни [84].

12. СУЧАСНІ ВИМІРИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

12.1. Взаємозв'язок економічної безпеки з економічною дипломатією, як механізм поглиблення інтеграційних процесів

Методологічний підхід, який пропонується, сприяє оптимізації створення та функціонування системи забезпечення національної безпеки і поєднання її з економічною дипломатією, оскільки існує певний зв'язок, у межах якого можуть бути використані засади кожної з цих категорій для поглиблення інтеграційних процесів.

Національні інтереси нами розглядаються як базовий об'єкт забезпечення національної безпеки України. Вони є орієнтирами розвитку суспільства, значною мірою мають впливати на визначення напрямів такого розвитку, їх пріоритетів. Незаперечним є формулювання такого національного інтересу, як “забезпечення високого добробуту населення”.

Економічні інтереси України – суспільно визнані і законодавчо оформлені потреби людини, суспільства, держави, реалізація яких забезпечує всім названим соціальним суб'єктам солідарне, стабільне співіснування, ефективне функціонування, прогресивний розвиток у рамках багатонаціональної держави. За сучасних умов структура економічних інтересів може бути подана у вигляді стандартної сукупності груп суспільних потреб. Вона має досить зрозумілий сенс забезпечити поступовий розвиток у напрямі досягнення світових стандартів життя людини, суспільства, держави завдяки збалансованим і скоординованим зусиллям усіх суб'єктів української нації. Структура економічних інтересів має чотири рівні у відповідності до послідовності їх досягнення: виживання, внутрішня та зовнішня стабільність, стійкий розвиток, самореалізація (рис. 12.1).

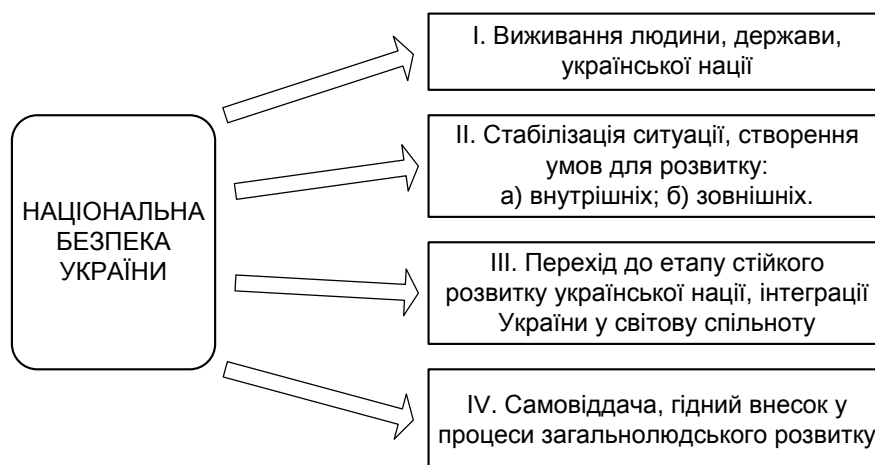

Рис. 12.1 – Структура новаційної економічної безпеки України

На кожному з них мають бути визначені бажані характеристики всіх сфер життєдіяльності суспільства, а також передбачені заходи щодо забезпечення національної безпеки – захисту національних інтересів.

Наведена структура опосередковано визначає часові пріоритети реалізації економічних інтересів України. Намагання “хвататися за все одночасно”, спроби не просто ставити, а й

реалізовувати недосяжні цілі є авантюрними і збитковими, можуть розглядатися як загроза реалізації комплексу економічних інтересів. Наприклад, не можна інтегруватися у міжнародні структури (рівень III) без досягнення внутрішньої та зовнішньої стабільності (рівень II) або, взагалі, за відсутності гідних умов життя людини в Україні (рівень I). Якщо такі завдання ставляться, то процес їх досягнення буде збитковим, а результати, що отримуються – не досить ефективними.

Взаємозв'язок між національною системою економічної безпеки і міжнародною економічною безпекою очевидний. Це один з аспектів проблеми, що впливає на форми і методи економічної дипломатії. На цю обставину часто звертають увагу в контексті проблем продовольчої й енергетичної безпеки, у зв'язку з проблемою конверсії військового виробництва.

Останній пункт заслуговує на особливу увагу. Відомо, що з посиленням на військово-політичні цілі деякі держави привласнюють собі право вводити в односторонньому порядку санкцій і інші обмежувальні міри у торгівлі, міжнародному інвестуванні тощо. Тим часом в Україні є “Закон про конверсію оборонної промисловості”, у якому послідовно погоджуються міжнародні зобов'язання з цілями і задачами національної безпеки, у тому числі економічними.

У цьому ЗУ встановлено, що цілями проведення конверсії є: 1) забезпечення технічного переозброєння промисловості на основі ефективного використання науково-технічного і виробничого потенціалу організацій оборонної промисловості для виробництва високотехнологічної і конкурентноздатної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції (робіт, послуг); 2) забезпечення соціального захисту працівників організацій, що вивільняються у зв'язку з проведенням конверсії, у тому числі за допомогою створення додаткових робочих місць у організаціях; 3) забезпечення науково-технічного прогресу за рахунок пріоритетного розвитку наукомістких виробництв; 4) розвиток експортного потенціалу оборонної промисловості; 5) зняття економічної залежності від імпорту продукції за рахунок створення і розвитку виробництва продукції, аналогічної імпортній; 6) створення нових конкурентноздатних технологій, матеріалів і устаткування.

Економічна дипломатія – явище комплексне, яке забезпечує захист і просування за кордоном економічних інтересів країн і регіонів (як, наприклад, ЄС), причому допомагає вирішувати проблеми розвитку й удосконалення ринку у тих параметрах і тих формах, що відповідають стандартам сучасних поглядів на суспільство та економіку на більш високому рівні. При цьому виявляються істотні розбіжності у самому розумінні цілей і задач економічної дипломатії.

Деякі бачать у ній усього лише механізм просування торгово-економічних інтересів національного бізнесу, включаючи навіть відкинуті механізми “дипломатичного захисту”.

Інші вбачають у дорученні займатися просуванням інтересів вітчизняного бізнесу за кордоном, насамперед, ще одну можливість зміцнювати міжнародні позиції своєї країни, її можливості на переговорах.

Третім, особливо важливим, є використання торгових та інших аналогічних питань як засобу “пропагування” за кордоном норм і стандартів ведення господарських справ у нормативному і соціально-політичному руслі, що відповідає інтересам конкретних національних фінансово-промислових еліт.

Четвертим – можливості економічної дипломатії бачаться як зручний механізм для переділу ринків і сфер впливу у вигідному для них ключі.

Такий перелік може бути продовжений, але він є порушенням вказаної вище логіки і демократичної альтернативи, тобто використання каналів міждержавної дипломатії для цілей розвитку цивілізованого суспільства, підвищення соціальних стандартів у сфері суспільного розвитку, удосконалення механізмів конкуренції тощо. Слід розглядати проблему становлення платформи міжнародної економічної безпеки; характер сучасної міжнародної господарської структури і проблему її відповідності загальнолюдським стандартам (на прикладі “приватної дипломатії” у питаннях екології), паритет купівельної спроможності як засіб обмеження стихії на валютному ринку; деякі питання прогнозування світових суспільних процесів і рішення

окремих кризових питань. Природно, даними питаннями не можна вважати вичерпаним перелік міжнародних проблем, що стосуються міжнародної економічної безпеки і тим самим впливають на можливості економічної дипломатії.

Важлива роль при цьому має приділятися питанням економічного співробітництва, використанню величезного досвіду у вирішенні торгових й інших аналогічних проблем для розвитку міжнародного діалогу.

Незважаючи на наявність істотних нюансів у трактуваннях, проблема забезпечення національної економічної безпеки у компромісному варіанті, як вона зафіксована в ООН, набула характеру міжнародної проблеми і арсенал її засобів вже не обмежується тільки політичними засобами.

Насамперед, відчувається необхідність створення системи цивілізованої конкуренції, що враховує як національні, так і міжнародні норми і принципи. Інтернаціоналізація господарського життя та її сучасні параметри вкрай загострили проблеми національного суверенітету, невтручання, юрисдикції, збереження національних цінностей і культурних традицій. З такими питаннями зіштовхуються практично усі країни ринкової економіки, включаючи найрозвинутіші. До того ж істотно зріс економічний компонент у всій системі міжнародних відносин, тим більше з визнанням ряду великих проблем. Існує і активно діє переговорний процес у рамках ООН та інших міжнародних організацій щодо визначення взаємоприйнятних “правил гри”, що є ключовим елементом системи міжнародної економічної безпеки [93].

Нове звучання на користь міжнародної економічної безпеки додає той факт, що в ринковому середовищі мільйони людей не можуть знайти собі гідного місця. І було б неправильно звинувачувати в цьому людей, коли існує їх певна нездатність пристосовуватися до уніфікованих вимог ринку.

Інтересам України відповідає б глобалізація проблеми економічної безпеки. Треба вважати, що це дозволило б розширити коло питань, з якими Україна виходить для участі в дискусіях з провідними індустріальними країнами, скажімо, у формі концепції міжнародного партнерства, де був би передбачений розділ про національні економічні цілі і пріоритети.

Поняття економічної безпеки української держави після проголошення державної незалежності набуло надзвичайно великого значення. Гарантування економічної цілісності відтворювального комплексу країни, його ефективності є необхідною відповіддю на принципові виклики часу, передусім на питання: чи в змозі колишня радянська республіка мати стабільну фінансову систему, знайти нових геостратегічних партнерів, обрати правильні інтеграційні орієнтири та перейти у “вільне плавання” у світовому ринковому середовищі із непільговими цінами на енергоносії та жорсткою конкуренцією, високими вимогами споживачів до якості продукції.

Існує як пряма залежність між макроекономічними показниками та рівнем економічної безпеки держави, так і зворотна – між рівнем економічної безпеки та макроекономічними показниками. Саме тому, акцентуючи увагу на відповідних напрямках економічної безпеки, можна ефективно впливати на макроекономічний розвиток держави.

Низька ефективність та несприятлива структура зовнішньої торгівлі товарами, відсутність помітних успіхів у залученні до сфери міжнародних економічних відносин поки що значного вітчизняного науково-технічного та інтелектуального потенціалу є факторами, що погіршують економічне становище держави. Все ще зберігається розрив між невисокою експортною спроможністю та великою імпоротною залежністю економіки. Це обмежує можливості структурної перебудови господарського комплексу, становлення його ефективної зовнішньоекономічної спеціалізації та дедалі більше загрожує економічній безпеці держави.

Україна постала перед принциповими питаннями обрання такої парадигми розвитку, яка з максимальною ефективністю може гарантувати стабільність її конституційного ладу та багатосторонній розвиток соціуму, його культури, збереження історичних, мовних традицій. “Виклик часу”, від якого залежить майбутнє усіх країн світу, навіть найпотужніших та найвпливовіших, – це необхідний атрибут глобалізації, лібералізації економічного життя, інформаційного обміну, дедалі більшої прозорості кордонів.

Економічна безпека – це наявність у держави достатніх можливостей для стабільного забезпечення розширеної репродукції виробничого потенціалу в промисловості, сільському господарстві та в усіх сферах докладання суспільно-корисної праці, а також гарантування економічними засобами таких соціальних цілей, як стабільність суспільного ладу, наявність доступної та дійової системи охорони здоров'я, створення надійних військово-політичних гарантій щодо зовнішніх загроз.

У цьому зв'язку можна дати більш чітке визначення поняття “економічна безпека”:

Економічна безпека є однією з ключових якісних характеристик соціально-економічної системи, яка визначає її здатність до самовідтворення, сталого розвитку, ефективної міжнародної конкуренції, підтримування прийнятних умов життя населення, тривалого самозабезпечення ресурсами, а також послідовної реалізації національних геополітичних, господарських інтересів.

Більш широке, перспективне бачення національної безпеки за умов відкритості конкурентних ринкових комплексів пов'язано із забезпеченням ряду базових критеріїв та стандартів розвитку – випереджальним розвитком наукомістких, освітніх галузей, всебічної модернізації громадського суспільства згідно з сучасними цінностями та інформаційними реаліями.

Отже, сам факт існування вітчизняної економіки як єдиної системної цілісності навіть у таких умовах розширив уявлення про межі допустимої глибини структурної кризи, “збагативши” теорію кризового розвитку.

Поняття “економічна безпека” має дещо ірраціональний присмак: на відміну від тих сторін життя, які є його об'єктом (динаміка ВВП, рівень витрат на науку тощо), воно не може мати самостійних кількісних вимірів. Таким чином, навряд чи можна вважати доцільними спроби дати в цьому разі які-небудь строгі і безумовні дефініції. Фактично, виходячи з цих міркувань, ще десятки століть тому Платон казав про безпеку як про “запобігання шкоді”. І така універсальна за своєю природою оцінка лише наповнюється конкретним змістом, який диктується реаліями соціально-економічного, міжнародно-політичного життя.

Згідно з критеріями системного підходу слід відзначити, що економічна безпека як загальне та дещо абстрактне явище має конкретні прояви, в комплексі яких воно, власне, і реалізується. Ці ж прояви можуть характеризуватися відповідними критеріями та показниками.

Виходячи із загального розуміння цілей державного розвитку, докладніше поняття економічної безпеки можна розглядати з різних точок зору та в різних контекстах. Але в найбільш універсальному трактуванні можна виділити такі ключові її складові, а також критерії.

1. Здатність забезпечувати сталий розвиток національної економіки. Зокрема, йдеться про комплекс інструментів та практичних можливостей гарантувати процес економічного відтворення в суспільстві, як правило розширений, у контексті міжнародної конкуренції та постійно триваючих змін в умовах виробництва.

2. Наявність ефективних можливостей підтримувати стабільний стан соціально-економічної системи. Мається на увазі насамперед надійний захист власності в усіх її формах, підтримання достатніх умов та гарантій для підприємницької активності, попередження та протидія тенденціям, силам та факторам, які потенційно здатні дестабілізувати ситуацію, викликати соціальні негаразди, порушувати макроекономічну, фінансово-монетарну рівновагу, погіршувати добробут населення та окремих його груп тощо [87].

3. Здатність підтримувати науково-технічні розробки, впроваджувати лідируючі технології, інновації, забезпечувати надходження до країни технологій, ноу-хау, передових методик управління. Йдеться передусім про наявність у державі науково-дослідних інститутів, структур на виробництві, які здійснюють розробку фундаментальних наукових проблем, впровадження винаходів та постійну модернізацію виробництва, реалізацію конкретних технологічних досягнень, технічних приладів, а також про їх підтримку, створення нових закладів, якщо цього вимагають умови НТП, підвищення професійного, освітнього та загальнокультурного рівня працівників і населення в цілому.

Існують як якісні, так і кількісні критерії національної економічної безпеки, і в останньому аспекті виділяють бажані орієнтири, а також граничні значення – крайні величини,

перевищення яких за різних ситуацій може зашкодити нормальному перебігу подій, деформувати модель розвитку, умови відтворення, призвести до економічного колапсу, руйнівних тенденцій у сфері економіки.

Основним показником економічного розвитку, а відповідно – статтею в переліку пунктів економічної безпеки (або потенційних загроз) є абсолютний рівень і динаміка ВВП країни. Цей інтегруючий показник узагальнює в єдиному кількісному агрегаті результати різноманітної господарської практики, різні якісні аспекти життєдіяльності економіки країни. Отже, його динаміка є базовою характеристикою економічної безпеки країни, і довготривалим цілям національної безпеки відповідає забезпечення стабільного щорічного приросту ВВП.

Загрозами економічного плану є також безробіття, розрив у рівнях доходів між різними верствами населення (відношення доходів певної частини найбільш заможних громадян до доходів найбідніших), темпи інфляції (поточні ціни у співвідношенні з базовим індикатором цін), національний борг (співвідношення між рівнем боргу та обсягами джерел прибутків, валютних надходжень, наприклад, річним експортом) [35].

Кардинальною значущою складовою економічної безпеки України є її міжнародна економічна безпека. Причому остання розглядається в потрійному ракурсі.

По-перше, міжнародна економічна безпека як така пов'язується з можливістю забезпечення всебічного динамічного розвитку національного господарства через максимально повне використання переваг міжнародного поділу праці та міжнародної кооперації праці.

По-друге, міжнародна економічна безпека пов'язана зі здатністю держави забезпечувати свої нагальні потреби в критичному імпорті. За сучасних українських умов критичний імпорт становлять вуглеводні енергоносії та ядерне паливо для атомних енергосистем, окремі комплектуючі технологічні поставки, що надходять з СНД, а також високі технології, ноу-хау походженням з провідних індустріальних держав.

По-третє, міжнародна економічна безпека своєю обов'язковою умовою має наявність в державі стійкої здатності забезпечувати сприятливі показники макроекономічних балансів агрегатів, передусім загального платіжного балансу, бюджетного балансу, а також зовнішньоторговельного балансу в довгостроковій перспективі. Це є об'єктивною передумовою стабільності національного валютного ринку, стійкості гривні та позитивних інтегративних тенденцій у макроекономічній системі України. У контексті зовнішньоторговельної безпеки провідну роль відіграє митно-тарифна політика, яка має бути спрямованою на захист національних інтересів і стимулювання торговельного співробітництва з іншими країнами.

Визначення геоекономічних орієнтирів формування відкритої економіки України є одним з найгостріших питань економічної безпеки держави після здобуття нею незалежності. Тому функціональна зовнішньоекономічна модель України повинна, на думку експертів УЦЕПД, містити три проблемні блоки [113]:

- внутрішня організаційно-політична логіка національної функціональної відкритої економічної системи;
- зовнішні світо-господарські та регіональні передумови щодо перспективного характеру системи міжнародно-коопераційних зв'язків відкритої економіки України;
- конкретно-практичні напрями, а також альтернативні та потенційні варіанти геоекономічної моделі України.

Оцінюючи ситуацію в експортному виробництві на території України, доводиться визнати, що вона не відповідає не тільки її економічному потенціалу за валовими показниками, а й господарсько-технологічній структурі, галузевому розподілу та рівню кадрового корпусу. За наявності великого наукового потенціалу майже відсутнім є високотехнологічний експорт продукції наукомісткого виробництва. Українську економіку характеризує переважно сировинний, енергоємний характер товарної структури експорту, а це не тільки не відповідає наявній структурі, а також тенденціям світового експорту, а й консервує високу залежність як від поставок енергоносіїв, так і імпорту високих технологій. Нераціональним та потенційно небезпечним явищем є регіональна асиметрія в територіальному розміщенні експортних по-

тужностей – понад 50 % експорту України забезпечують тільки чотири (Донецька, Луганська, Дніпропетровська та Одеська) області.

Тому необхідно стимулювати складне технологічне експортне виробництво та сприяти закордонному продажу за тими науково-технічними напрямками та в тих економічних галузях, розвиток яких може сприяти збільшенню товарної маси, що експортується з території України. Це, зокрема, електрозварювання, порошкова металургія, створення нових, надтвердих, високоякісних матеріалів тощо.

Серед конкретних галузевих пріоритетів державної підтримки експорту надзвичайно актуальною є технологічна реконструкція підприємств чорної металургії з метою збільшення частки електросталеливарного виробництва (зараз воно становить менше 3 %), а також продукції безперервного лиття (до 7 % в Україні порівняно з 74 % у світі та ще більшою її питомою вагою в індустріально розвинутих країнах).

Слід стимулювати експорт з високим ступенем переробки. Ця вимога відповідає і загальній світовій тенденції збільшення в системі торговельних відносин частки торгівлі високотехнологічною продукцією, готовими виробами. Деякі експерти вважають, що на світовому ринку у 2010 р. частка продукції первинної переробки становитиме 20 %, готових виробів – 80 % загального обсягу. Україні, зокрема, від експорту металів “на вагу” необхідно переходити до експорту складнопрофільного прокату, від експорту промислової та сільськогосподарської сировини до експорту продукції її обробки.

Зважаючи на світову тенденцію до підвищення питомої ваги в масі експорту послуг, а також на наявний в Україні потенціал у цій сфері, необхідно здійснювати заходи, спрямовані на реалізацію існуючих та створення нових експортних можливостей щодо послуг на експорт. Важливу роль тут повинна відігравати транспортна галузь, особливо морський флот, розташовані на українській території залізниці та трубопроводи.

Кардинальним напрямом роботи щодо створення більш сприятливих параметрів економічної безпеки є прийняття обґрунтованої імпоротної стратегії, що повинно сприяти перетворенню імпорту на дійовий фактор технологічної реконструкції української промисловості за рахунок диверсифікованої митної політики – розробки тарифів згідно з інтересами національної промисловості, конкретних виробників високотехнологічної, зокрема експортної продукції.

Чималі проблеми для фінансових ринків виникають у країнах із завищеними валютними курсами, особливо на тлі м'якої грошової політики та широкого, комерційно невинновданого внутрішнього кредитування.

Значну небезпеку для фінансових ринків країн з порівняно невеликими валютними резервами, а особливо країн з перехідною економікою, становлять безконтрольні коливання короткотермінових капітальних інвестицій внаслідок зростання та зменшення відсоткових ставок на світових фінансових ринках. Зрозуміло, що безпосередню загрозу становлять саме фази підвищення таких ставок на міжнародних ринках, до чого слід бути готовими вже у відносно “спокійні” періоди. Принаймні повна лібералізація транскордонного руху короткотермінових інвестицій не повинна сприйматися як цільова функція ефективної ринкової системи як такої. Скажімо, в Таїланді, як ніде в іншій країні, правилом було дуже широко використовувати для покриття поточних бюджетних та розрахункових дефіцитів саме короткотермінові капітали.

У сучасному світі обсяги “гарячих грошей”, короткотермінові капітали вже на порядок перевищують фінансову потужність центральних банків та національних урядів. І тільки типовий щоденний обсяг валютних угод, який може перевищувати 1 трлн дол., дорівнює приблизно 80 % усіх міжнародних валютних резервів. Щодо порівняння обсягів валютних спекуляцій та обсягів світової торгівлі, то тут перевага перших перед другими приголомшує, бо розрізняється більш ніж у 50 разів.

У результаті вже не можна легковажно відмахнутися від проблеми монетарної і, власне, нереальної детермінанти та погоджуватися із спрощеними оцінками фінансових потрясінь у тій або іншій країні як наслідків “неадекватної політики” її уряду або центро-

банку. Помилки останніх аж ніяк не виключаються, проте макроекономічні інститути можуть просто виявитися слабкішими за ті стихійні або навіть суб'єктивно спрямовані сили, які час від часу здійснюють хвилеподібні атаки на національні валюти, інститути обігу цінних паперів, грошово-фінансові системи.

Основним зовнішнім орієнтиром при створенні ефективної моделі відкритої економіки України є збільшення обсягів зовнішньої торгівлі при підвищенні співвідношення показників світової торгівлі та валового продукту. Так, якщо в 1960 р. воно становило 7 %, в 1970 – 8 %, то в 90-х роках – вже перевищувало 15 %. Окрема “больова точка” – несприятлива динаміка припливу та відпливу капіталу для України. При малих обсягах інвестицій у вітчизняну економіку, що пояснюється передусім несприятливим підприємницьким кліматом, відбувається нелегальний відплив капіталу з України. Щоправда, поняття “нелегальність” є відносним. В Україні взагалі дуже обмеженим є право національних інвесторів вивозити капітал та вкладати його в іноземні виробництва. Краще вести мову про загальні зловживання та джерела походження капіталів, що стають предметом міжнародної взаємодії, а оптимізація правового режиму всередині країни сприятиме й оздоровленню міжнародного інвестиційного процесу [93].

Звичайно, цей аспект міжнародної економічної безпеки, пов'язаний із проблемою готовності тих або інших угруповань, міжнаціональних економічних блоків та окремих країн до конкретних торговельно-коопераційних заходів стосовно України. А це передбачає поступовість та певну етапність процесу інтеграції України в світо-господарські структури.

Під час розроблення довгострокової стратегії України слід враховувати такий значущий фактор для гарантування національної безпеки окремої держави, як те, що на сучасному етапі формується виражена триполярна структура поділу світу та зон впливу з високим протекціоністським рівнем щодо зовнішніх конкурентів та ліберальних всередині. Це відповідає нинішній ситуації та виражає баланс інтересів провідних діючих макроагентів міжнародної кооперації та міжнародного поділу праці.

Найбільш актуальним для України є динамічне формування та розширення ефективно захищеного від товарних надходжень ззовні зі значними загально-блоковими нетарифними обмеженнями єдиного європейського ринку з вільним внутрішнім переміщенням людей, товарів, послуг та капіталів, на якому запроваджено єдину європейську валюту та спільний банк. Підключення до цього ринку сусідів нашої держави – країн Східної та Центральної Європи – означає створення для неї нової системи гео економічних пріоритетів.

На відносини України з Північноамериканськими країнами впливатиме створення та подальший розвиток Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА), а також формування торговельного блоку країн АТР за участі потужних та динамічних економік Японії та Китаю. У процесі підготовки або реалізації перебуває і цілий ряд інших регіональних проєктів, реалізація яких докорінно змінить існуюче співвідношення центрів гео економічного тяжіння та сил, які впливають на сам характер сучасної міжнародної кооперації [160].

Щодо української участі в системі ГАТТ/СОТ в контексті економічної безпеки, то її слід пов'язувати з низкою істотних інституційних обмежень, пов'язаних із здобуттям нашою державою статусу країни з перехідною економікою. Це дасть змогу зарезервувати за собою право на певний захист національних галузей порівняно з більш ефективними та конкурентоспроможними західними, яким, крім того, попри численні декларації та заклики до торговельної лібералізації з боку західних держав, надаються вагомні протекціоністські пільги на внутрішніх ринках.

З проблемами валютно-фінансової сфери України пов'язана і висока залежність від міжнародних фінансово-кредитних установ. Використання кредитно-фінансової й технічної допомоги з боку міжнародних фінансових інституцій є необхідним для динамізації економічного розвитку та структурної трансформації економіки в Україні. Але реалізація відповідних програм можлива лише за умови використання набутого досвіду співробітництва з міжнародними фінансово-кредитними установами, урахування національних особливостей і макро економічної та фінансової ситуації, на основі максимальної гарантованості національних інтересів України.

В умовах сучасної глобалізації ступінь інтегрованості окремої країни в міжнародний господарський простір також стає одним із важливих компонентів національної економічної безпеки. Це відповідає тому, що залучення певних країн до тих або інших угруповань об'єктивно сприяє тенденціям зростання, скорочує технічні та трансакційні витрати. Рух шляхом дедалі більшої лібералізації й економічної взаємної залежності, регіоналізації стає ключовим чинником конкуренції між країнами, забезпеченням динамізму просування вперед і в такий спосіб – стабільності і гарантованого, безпечного національного розвитку [93].

На сучасному етапі цей процес набуває форми триполярної структури з високим протекціоністським рівнем щодо зовнішніх конкурентів та ліберальних всередині. Це відповідає плинній ситуації та виражає баланс інтересів провідних діючих макроагентів міжнародної кооперації та міжнародного поділу праці.

Розвиваються або перебувають у процесі підготовки багато регіональних проєктів, реалізація яких докорінно змінить існуюче співвідношення центрів гео економічного тяжіння та сил, які впливають на сам характер сучасної міжнародної кооперації.

Оскільки валютно-фінансові, грошово-кредитні відносини є однією з найбільш вразливих соціально-економічних систем, гарантування належної економічної безпеки передбачає прийняття взаємоузгоджених заходів у валютно-фінансовій, монетарній, кредитній сферах. Необхідно подолати тенденцію “вимивання” капіталу з України: адже на тлі нелегального відпливу капіталу надходження легальних капіталів до країни є незначними.

Враховуючи обсяги поточного зовнішнього боргу України, необхідно вжити комплексу заходів та забезпечити поліпшення ряду базових макроекономічних показників. Ідеться передусім про [152]:

- раціоналізацію імпорту, передусім за рахунок оптимізації енергоспоживання в країні;
- збільшення експорту, передусім за рахунок технологічної модернізації та організаційної оптимізації;
- реструктуризацію або списання (за тими або іншими векторами зобов'язань) боргів;
- збільшення чистих прямих зарубіжних інвестицій;
- мобілізацію додаткових фінансових ресурсів, зокрема приватних, на виплату боргів;
- збільшення фінансової допомоги з боку зовнішніх кредиторів;
- легалізацію і залучення до банківського обороту “тіньового” валютного капіталу.

Проблема національної безпеки, точніше загрози їй, існує не тільки на макроекономічному рівні. Значущими є мікроекономічні складові проблеми. Мікроекономічними факторами загрози інтересам відкритої економіки України є:

- нестача коштів;
- несумлінні методи комерційної діяльності;
- розбалансованість системи платежів;
- правова невідрегульованість, нормативна непослідовність;
- відсутність прийнятної системи фінансових гарантій;
- орієнтація багатьох спільних підприємств на випуск застарілої продукції, що консервує технологічну відсталість відповідних галузей та ускладнює вихід з цією продукцією на зовнішні ринки.

Вироблення міжнародних правил поведінки і взаємної відповідальності урядів і бізнесу – один з важливих аспектів сучасної Міжнародної економічної безпеки (МЕБ). Можна структурно виділити два питання, що визначають платформу МЕБ і зміст економічної дипломатії. Причому в обох випадках мова йде про визначені компроміси між бізнесом і суспільством (державою), але в першому вирішальна роль у формулюванні погодженої на факультативних основах платформи належала державі, у другому лідируючу роль зіграв бізнес [93].

Переговори, що стосуються структури взаємних зобов'язань бізнесу і держави, не припиняються. На сьогодні існує високий ступінь згоди багатьох учасників міжнародних відносин. Наведемо загальний перелік питань, за якими йде узгодження позицій та інтересів, а саме: повага національного суверенітету, дотримання національних законів, постанов і адміністративної практики; прихильність економічним цілям і задачам розвитку, національним

пріоритетам, соціально-культурним цінностям і цілям; повага прав людини; невтручання у внутрішні справи і міждержавні відносини країн; недопущення незаконних платежів і практики корупції; захист інтересів споживачів; захист навколишнього середовища; умови зайнятості; стан платіжного балансу і здійснення зовнішньоторговельних операцій; цивілізована ринкова конкуренція.

Зрозуміло, зміст кожного окремого пункту – це особливе питання. Однак сторони однаково зацікавлені, щоб у ході постійно триваючих переговорів не було випадкових чи навмисних перекосів і тим самим не звужувалися нулі для компромісів і “пакетних угод”, при яких згода досягається шляхом обміну взаємними поступками з набору проблем.

Уряд за допомогою фіскальних і фінансових методів намагається змусити суб’єкти дотримуватися стандартів, що відповідають економічним інтересам і економічній безпеці. З цією метою застосовуються:

- податки і збори за негативний вплив суб’єктів на атмосферу, водні басейни, природне середовище;
- субсидії, пільгові позики, податкові знижки для цілей екологічної реконструкції підприємств;
- система взаємозаліків наднормативного забруднення і більш чистого виробництва за допомогою купівлі-продажу преміальних бонусів у тих, у кого екологічні стандарти вищі.

12.2. Тенденції розвитку системи міжнародної безпеки в Європі та Євразії і місце в них національної безпеки України

Глобальні зміни, що відбулися у світі наприкінці ХХ ст., призвели до трансформації поглядів на зовнішню політику, національну безпеку, архітектуру міжнародної безпеки взагалі. Пішло в небуття блокове протистояння, відбувається переоцінка системи ризиків для сучасної держави і, що найголовніше, ми є свідками все більшої прагматичності відносин між країнами, в основі яких домінують економічні чинники.

Ціла низка держав, серед яких і Україна, здійснюють трансформацію своїх суспільств з метою знайти своє місце в цивілізованій сім’ї народів, у світовій господарській системі.

Створюючи систему національної безпеки, адаптовану до міжнародних вимог, Україна прагне брати активну участь в універсалізації регіональної, європейської та глобальної систем безпеки на всіх стадіях цього процесу – від розробки концепції до участі в конкретних спільних діях. Для нас надзвичайно важливо, що внесок України у розробку моделі безпеки ХХІ ст. знайшов своє втілення у положеннях Хартії європейської безпеки ХХІ ст., ухваленої під час Стамбульського самміту ОБСЄ.

Вже сприйнята світом як ключова для європейської безпеки країна, Україна є єдиною державою, яка одночасно належить до Східної, Центральної та Південно-Східної Європи. Саме вона здатна відіграти цементуючу роль, запобігти виникненню чи поновленню штучних бар’єрів у тій частині світу, яка входила до СРСР або перебувала під його контролем.

Це зумовлює геополітичну стратегію України, яку можна назвати багатовекторною. Така стратегія продиктована необхідністю збереження стратегічної рівноваги в існуючому геополітичному оточенні і спрямована на зміцнення національної безпеки.

Проте головним стратегічним напрямом національної безпеки та сутнісним орієнтиром зовнішньої політики України є інтеграція у європейські структури, включаючи й структури безпеки. В умовах дотримання багатовекторності зовнішньої політики наш принциповий європейський вибір зумовлюється не сьогоденною кон’юнктурою, а довготерміновими національними інтересами.

Україна крок за кроком послідовно інтегрується до загальноєвропейської спільноти і розглядає поглиблення інтеграційних процесів на континенті як необхідну передумову

створення системи глобальної безпеки, що відповідатиме вимогам наступного століття. Із входженням до Ради Європи у нашої країни з'явилися принципово нові можливості для застосування багатовікового досвіду демократичних держав Європи у практиці будівництва.

Після здобуття незалежності Україна стала членом ОБСЄ, приєдналася до Центральноєвропейської ініціативи, зміцнила співробітництво з такими впливовими міжнародними інституціями як Міжнародний валютний фонд, Всесвітній банк і Європейський банк реконструкції та розвитку. Підписання базових політичних договорів з Росією та Румунією, Угод щодо Чорноморського флоту, договорів про державний кордон з Білоруссю і Молдовою та спільної заяви президентів України та Республіки Польща до злагоди та єднання стали тим ланцюгом, що поєднає нашу державу з простором стабільності й добросусідства [152].

Серйозність проблем, які довелося розв'язувати Україні протягом першого десятиріччя її незалежності, не завадили їй бути безпосереднім учасником зусиль, які докладаються міжнародним співтовариством задля врегулювання регіональних конфліктів у Європі. Варто нагадати про внесок нашої держави у миротворчі операції у колишній Югославії, Нагірному Карабаху та її діяльність з врегулювання ситуації у суміжному з нами Придністровському регіоні Молдови. Активна участь України у цих процесах зайвий раз демонструє її об'єктивний потенціал як великої європейської держави, мирний характер її зовнішньої політики та досвід врегулювання власних внутрішньополітичних регіональних питань, зокрема – ситуації в Криму.

Важливим напрямком стратегії національної безпеки України є розвиток механізмів регіонального співробітництва. Україна відома своєю ініціативною позицією в таких регіональних структурах, як Центральноєвропейська ініціатива, Чорноморське Економічне Співтовариство, Карпатський Єврорегіон, Єврорегіон Буг. Вбачаючи в регіональних структурах значний потенціал зміцнення регіональної стабільності, Україна виступила в рамках ОБСЄ та ЦЄІ за об'єднання зусиль цих двох структур у питаннях зміцнення стабільності та безпеки в Центрально-Східноєвропейському регіоні. Українська сторона успішно співпрацює з Радою країн Балтійського моря. На сьогодні співпраця в рамках регіональних структур охоплює всі держави на просторі від Балтійського до Чорного морів. Україна виступає за розвиток активного обміну досвідом і координації зусиль цих структур, спрямованих на зміцнення європейської стабільності й безпеки. У цьому вбачається реалізація висунутої свого часу української ініціативи щодо створення поясу стабільності у Балто-Чорноморському регіоні. У рамках означених процесів швидко розвивається і зміцнюється співпраця лінії Київ – Варшава, яка, на наш погляд, здатна створити “поле тяжіння” і залучити до себе треті країни, наприклад, Литву і Румунію. При цьому сфера регіональних інтересів України поширюється не тільки на Центрально-Східноєвропейські структури, а й на ті, що об'єднують країни Чорноморського та Середземноморського басейнів, передусім ГУАМ.

Для сучасного розуміння безпеки неприйнятний статичний підхід. У комплексі взаємопов'язаних елементів безпеки дедалі більшу роль відіграє її економічна складова, яка в ядерному світі стала стрижнем міжнародної та національної стабільності. Виник феномен глобальних фінансових і економічних систем.

На зміну “гарячим” та “холодним” війнам прийшли війни митні і торговельні. У цьому контексті економічна безпека розуміється як сталість прийнятих для міжнародного співтовариства або для окремої країни умов економічного розвитку.

Сьогоднішня ситуація в Україні є типовою для посткомуністичних країн, коли внутрішні загрози переважають над зовнішніми. Саме внутрішні економічні чинники все відчутніше впливають на стан національної безпеки нашої держави.

При цьому варто підкреслити, що основні загрози виходять не від самих економічних перетворень, а від непослідовності, некомплексності їх проведення, що призводить до гальмування процесу реформування. Негативні наслідки від цього відчуються не тільки в соціально-економічній сфері, а і у зовнішньоекономічній діяльності нашої держави.

За нинішніх обставин Україна навряд чи зможе швидко досягти економічної стабільності без міжнародної допомоги, зокрема без підтримки реформ з боку країн Заходу та

міжнародних фінансових організацій.

Йдеться не тільки про фінансову допомогу, яка є для України надзвичайно важливою. У цьому контексті слід назвати необхідність спільної ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, проблеми, яка має світовий вимір, і з якою сьогодні ми фактично залишилися наодинці. Йдеться також про сприяння поступовому входженню України до Європейського економічного простору. І тут для нас ключовим питанням є поглиблення відносин з Європейським Союзом [160].

Україна добре усвідомлює стан своєї готовності до вступу в ЄС – для нас це стратегічна мета. Вона має сприяти активізації процесів реформування українського суспільства та надавати їм чіткі орієнтири, оскільки вступ до ЄС вимагає досягнення країною-кандидатом певних європейських стандартів у всіх найважливіших суспільних сферах.

Не можна повною мірою бути задоволеними динамікою розвитку відносин України з ЄС. Серед чинників, що стримують виведення цих відносин на якісно новий рівень – і важка економічна ситуація в Україні, і незадовільний стан інституційного забезпечення нашої політики щодо ЄС, і досить непроста внутрішня ситуація в Євросоюзі, що не завжди сприяє виробленню адекватної позиції її країн-членів щодо України. Дається взнаки й високий ступінь нашої економічної залежності від Росії [160].

Актуальним питанням залишається “персоналізація” політики, яку ЄС проводить стосовно України, та відмова від “трафаретних” підходів у ставленні до країн СНД. Насамперед ми розраховуємо на таку спеціалізовану і конкретну політику з боку ЄС, яка б дозволила краще використовувати потенціал нашої співпраці в усіх галузях. Сподіваємося на активізацію взаємодії в галузі зовнішньоекономічних зв’язків, промислової кооперації, митній справі, науково-технічній політиці, юстиції. Необхідно об’єднати зусилля, щоб запобігти нелегальній міграції, транскордонній злочинності, боротися з її організованими виявами. Окремо слід підкреслити нашу зацікавленість в участі в трансєвропейських проектах, передусім транспортних та енергетичних. Унікальне географічне становище України зумовлює її роль однієї з ключових країн-комунікаторів між Європою, Кавказом та Азією. Тому ми сподіваємося на підтримку таких проектів з боку ЄС, США та інших зацікавлених сторін.

Сьогодні, коли економічна безпека стає одним з найважливіших компонентів міжнародної, регіональної та національної безпеки, Європейський Союз починає відігравати провідну роль у забезпеченні стабільності та безпеки європейського континенту. Процес розбудови і реформування ЄС необхідно розглядати не тільки як розширення кордонів “спільного ринку”, а й як чинник створення нової європейської архітектури безпеки, яка має комплексний та взаємопов’язаний характер і різні виміри – економічний, військовий, політичний. Але незважаючи на те, що Європейський Союз є одним зі світових економічних і політичних центрів, він може не мати далекосяжних зовнішньополітичних інтересів у сфері безпеки.

Формування нової європейської архітектури безпеки розглядається саме через призму самоусвідомлення ЄС своєї ролі у зазначеній сфері. Україна хотіла б вже сьогодні бути залученою як спостерігач до участі в його роботі з асоційованими членами.

Ми із зацікавленістю слідкуємо також за розвитком іншої важливої тенденції у галузі Європейської безпеки – процесу розбудови в рамках Євросоюзу спільної європейської політики безпеки та оборони, який супроводжується передачею оборонних структур та функцій Західноєвропейського Союзу до ЄС.

Ключовим словом, яке визначає характер процесів у системі міжнародних відносин, стала “консолідація”, що відбувається у трьох вимірах. По-перше, це цивілізаційна консолідація, сутність якої полягає у самовизначенні держав на основі спільної історії, духовних цінностей, релігії тощо, а також створенні відповідних інституційних форм. По-друге, консолідація на пострадянському просторі у сфері безпеки, з огляду на схожі проблеми та завдання, що стоять перед молодими державами і виявляються через формування і зміцнення авторитарних та напівавторитарних режимів. По-третє, консолідація інститутів безпеки шляхом формування інтегрованої системи безпеки у складі Євroatлантичного та Євразійського компонентів.

Характер та інтенсивність перебігу трьох зазначених процесів суттєво впливатиме на

розвиток міжнародної системи впродовж принаймні найближчих десятиліть; від них значною мірою залежатиме майбутнє регіону нових незалежних держав. Таким чином, ця проблема становить науковий та практичний інтерес. Ця проблематика поки що не знайшла достатнього відображення у наукових до-слідженнях. Серед опублікованих робіт із загальних питань безпеки в Європі та Євразії варто виділити колективні монографії західних експертів, в яких проаналізовано процеси створення регіональної системи безпеки на пострадянському просторі, а також роль окремих держав у цьому процесі.

Одним із виявів цивілізаційної консолідації протягом останнього десятиліття стала поступова трансформація біполярної структури на Євразійському континенті на систему безпеки, що складається з двох компонентів: Євроатлантичного і Євразійського.

Євроатлантична підсистема включає в себе держави Західної, Центральної і Південно-Східної Європи (разом із країнами Балтії) або, іншими словами, членів та асоційованих членів НАТО і ЄС, що історично й ментально вважають себе частиною європейської цивілізації. Дуже важливо, що альянс поповнюється слов'янськими країнами, які тривалий час перебували на периферії Європи і нині отримали історичний шанс остаточно повернутися в Європу. Основою Євроатлантичної підсистеми є структури та ресурси Північноатлантичного альянсу та Європейського Союзу. На думку Б. Джексона, процес створення євроатлантичної системи безпеки наближається до завершення, хоча з плином часу постають і нові проблеми, зокрема, пов'язані з прагненням ЄС до формування власної структури безпеки та відповідних сил [113].

Євразійська підсистема включає Росію та країни-учасниці Організації договору колективної безпеки (ОДКБ) з Європи, Центральної Азії та Кавказу. Низку країн-членів СНД, що не беруть участі у зазначеній структурі безпеки, також у певному розумінні можна віднести до даної підсистеми. Зокрема, на території України, Молдови, Грузії та Азербайджану розміщено контингенти збройних сил РФ, що робить ці держави причетними до оборонного простору ОДКБ. Можна також стверджувати, що її формування обмежиться пострадянськими державами. Однак деякі російські експерти не виключають можливості приєднання Китаю, проте така перспектива видається малоімовірною через неминуче суперництво Пекіна й Москви за домінування в регіоні Центральної Азії, а також певною мірою різноспрямованість їхніх геополітичних орієнтацій.

Україна займає унікальну позицію в ході процесу створення інтегрованої системи безпеки, оскільки вона де-факто бере участь в обох підсистемах. З одного боку, Київ продовжує бути частиною військово-промислового комплексу пострадянських країн (особливо у сфері ракетно-космічних технологій), а також до деякої міри елементом спільного простору протиповітряної оборони. З іншого боку, Україна здійснює військову реформу з метою адаптації до вимог Північноатлантичного альянсу і впроваджує стратегію повного включення до західних військово-політичних та економічних інститутів. За військовим потенціалом і чисельністю особового складу Збройні сили України залишаються найбільшими (за винятком Росії) у пострадянському регіоні. Вказані особливості можуть зробити нашу державу своєрідним мостом між Заходом та пострадянським простором, сприяючи взаємній адаптації обох підсистем.

Розвиток системи міжнародних відносин на початку ХХІ ст. відзначається процесом переплетення трьох консолідацій: цивілізаційної, пострадянського простору, інститутів безпеки, ґрунтується на консолідації її основних елементів переважно на основі цивілізаційно-культурних чинників. Тоді як Європа об'єднується на основі демократичних цінностей, на пострадянському просторі переважно відбувається консолідація авторитарних та напівавторитарних режимів. Це впливає на характер процесів у галузі безпеки в регіоні Європи та Євразії, що виявляються через створення відповідних підсистем на основі вже діючих інститутів. Проте внаслідок появи нових загроз та викликів і перегляду західних підходів до майбутнього Євразії на початку ХХІ ст. спостерігається зближення обох підсистем безпеки.

У цьому зближенні Україна може посісти чільне місце як держава, що залучена до обох підсистем. Це можливо, по-перше, за умов підтвердження і послідовного відстоювання європейського вибору, по-друге, збереження демократичного вектора суспільних перетворень і, по-третє, створення передумов і накопичення ресурсів для виконання ролі стабілізуючого

чинника у Східній Європі і на пострадянському просторі.

12.3. Проблеми забезпечення міжнародної економічної безпеки та шляхи їх вирішення

Як відомо, наявність точних підсумків господарського розвитку окремих країн і регіонів – один з важливих елементів сучасної зовнішньополітичної, дипломатичної діяльності, у тому числі тієї частки, яку утворює економічна дипломатія, а також використаних нею засобів. Достовірні прогнози і зв'язані з цим політичні рекомендації особливо важливі, тому що, передбачають акумуляцію:

- проблем, що вимагають підвищеної уваги світового співтовариства на всіх рівнях – міжнародному, регіональному і національному, причому не взагалі, а на даному етапі і стосовно до відповідного району;

- практичних рекомендацій, що можуть мати міжнародні наслідки і стосуватися національних інтересів окремих країн.

Згодом на ці проблеми звертається підвищена увага при аналізі та оцінці, сформованої у світовому господарстві, і окремих регіонах ситуації. Рекомендації і пропозиції лягають на стіл переговорів та впливають на національні позиції та вирішення проблем економічної безпеки.

Тому завчасне вирішення цих компонентів (сукупні кількісні показники, проблеми і можлива програма дій) мають аж ніяк не абстрактно-теоретичне значення як при симптоматичному аналізі, так і оцінці можливої платформи для переговорів і можливих компромісів на наступних переговорах. Існують визнані та авторитетні джерела при оцінці поточного стану світової економіки і прогнозів на майбутнє. У кожного з цих джерел є своя специфіка, особливо з обліком того, які ґрунтуються на засобах і захисті конкретних інтересів відповідних джерел. На додаток до національних (регіональних) особливостей можна відзначити два загальних розходження концептуального порядку у підходах до аналізу і рекомендацій: загально-ринковий і господарсько-галузевий. Перший асоціюється з МВФ, другий – з ЮНКТАД. Звичайно, розподіл цей досить умовний тому, що кожний із зазначених підходів не існує окремо один від іншого. Нерідко використовуються ті самі показники, але в різному контексті і для обґрунтування істотно різних висновків. Тому приходится проводити додаткове уточнення: хто в даному випадку є об'єктом, а хто – суб'єктом; де причина, а де наслідок; що є метою, а що – засобом.

При аналізі нинішньої економічної кон'юнктури експерти найчастіше більш схильні виносити на перший план господарсько-галузевий підхід. Причина досить очевидна: багато складностей і протиріч у світовому господарстві й окремих країнах не можна списувати тільки на циклічні причини чи структурні зрушення. Кризу переживає і однобічна орієнтація на монетаристські рецепти замість цілеспрямованої діяльності збільшення національної конкурентноздатності (вимоги визнати необхідність національної парадигми у загально-ринкових рецептах висловлюються усе більш наполегливо). Нині це має особливу значущість для України.

Підхід переважно господарсько-галузевого профілю з повною впевненістю можна розглядати як концентровану дію світового ринкового досвіду багатьох країн (США, Великобританії, Німеччини, Японії, Швеції, Швейцарії, Південної Кореї), який дозволяє робити відповідні висновки.

Сьогодні виконання завдання щодо забезпечення міжнародної економічної безпеки ускладнено через те, що мають враховуватися потреби чотирьох економік: мікро, макро-, транснаціональної та світової. Не важко збагнути, що найбільше зацікавлені у збереженні рівноваги мають бути учасники транснаціональних економічних процесів. Адже будь-які збурення і протистояння держав знаходять прояв у зменшенні прибутків ТНК.

Слід усвідомлювати, що екосистеї та міжнародна економічна безпека, попри певні протиріччя між ними, тісно пов'язані між собою. І забезпечення економічної безпеки держави залежить від стану забезпеченості міжнародної економічної безпеки.

Світове співтовариство все більше уваги приділяє міжнародній безпеці, особливо ж –

міжнародній економічній безпеці. Проблему економічної безпеки, тобто, загрозу економіці, що виникла від неконтрольованих політичних процесів, пов'язують з посиленням небезпечних тенденцій фрагментації, з безладдям та необхідністю захисту постачання. Усвідомлення реальної взаємодії політики та економіки у торгівлі сировиною надало поштовх прогнозуванню виникнення нових конфліктів, причиною яких є доступ до сировини: Ці конфлікти були чинниками, які визначали діючу структуру, посилення вразливості позицій експортерів сировини, дезорганізації функціонування ринків під впливом політичних процесів [155].

Визначимо, чого прагне досягти світове співтовариство та якими принципами визначається міжнародна економічна безпека (МЕБ). Серед останніх є:

- стабільність (створення зовнішніх умов для оптимального економічного розвитку кожної країни, неухильного зростання добробуту її населення);
- надійність (сумлінне виконання взаємних зобов'язань, додержання норм міжнародного права, Статуту ООН та загальноновизнаних правил економічного спілкування);
- прогнозованість (можливість своєчасно врахувати у національній економічній політиці кожної держави тенденції та перспективи розвитку світової економіки, використовуючи їх в інтересах власного розвитку, але без збитків для міжнародного співтовариства у цілому);
- рівноправність (повага до законних інтересів партнерів та забезпечення взаємовигідного характеру зв'язків);
- готовність до дійсного партнерства та об'єднання зусиль для рішення глобальних та міждержавних економічних проблем [146].

Визначені принципи МЕБ мають гарантувати кожній державі захист її законних прав, але: “Економічна безпека будь-якої країни набуває в умовах міжнародної економічної взаємозалежності нові виміри. Їх непросто прийняти, ще складніше додержуватися у конкретній політиці, “відчиняючи” народне господарство незнайомому світу конкурентних ринкових відносин”. Ця теза була дуже слушною щодо країн “молодої ринковості” [155].

Натомість, концепція МЕБ ґрунтується на чотирьох положеннях, які не можна не сприйняти:

- економічна безпека держав є важливою невід'ємною частиною загальної безпеки; основи системи безпеки в економічній сфері містять у собі виключення з міжнародної практики усіх форм дискримінації; відмову від політики економічних блоkad та санкцій, якщо це прямо не передбачається рекомендаціями світового співтовариства; спільний пошук шляхів справедливого врегулювання проблеми заборгованості; встановлення нового світового економічного порядку, який гарантує рівну економічну безпеку для усіх держав;
- розробка принципів використання на благо світового співтовариства, перш за все, країн, що розвиваються, частини коштів, які будуть вивільнятися у результаті скорочення військових бюджетів; об'єднання зусиль у дослідженнях та мирному використанні космосу, рішення глобальних проблем, від яких залежить доля цивілізації;
- забезпечення міжнародної економічної безпеки залежить від рішення питань щодо військової, політичної, гуманітарної сфер;
- додержання принципу економічної недискримінації у справі забезпечення економічної безпеки держав світу [87].

У той же час молоді держави мають піклуватися про адекватність та збалансованість зовнішньої і внутрішньої політик, враховуючи настрій та спрямованість до різкого зростання добробуту усіх верств населення цих країн, які бажать у найкоротші строки досягти рівня добробуту, що його має населення розвинених країн: “Життя показало, що навіть перспективи, за якими є конкретні вигоди з точки зору загальних інтересів, тяжко сприймаються індивідуальною свідомістю. У своїй більшості люди надають перевагу тому, щоб побачити “у готовому вигляді” власний особистий інтерес. Людина хоче знати, що саме слід робити, щоб загальне благо конкретно пов'язувалося з її індивідуальними інтересами”.

Крім того, треба враховувати, що естафета національних інтересів передавалася від покоління до покоління, але зберігала у плині часу пріоритет свого власного над чужим та

стороннім.

У історично ймовірній епосі (добі) розвитку світової цивілізації домінуючою формою організації “людського матеріалу” став національно-державний устрій суспільства. У сьогоденні головними чинниками прийняття найважливіших рішень усе ще залишаються національні держави, якими б особливостями та відмінами щодо внутрішнього устрою вони не відрізнялися. Діючи на світовій арені, вони повинні дбати перш за все про власні інтереси, а потім вже – про інтереси інших. Такий підхід виглядає даним від природи, тому, що цього очікують від держави її громадяни, якщо вони користуються демократичними свободами.

Тому структурна схема має такий вигляд: людина (особа) – національна держава – світове співтовариство (тобто безпека людини визнається складовою частиною безпеки держави, яка, у свою чергу, є складовою частиною міжнародної безпеки).

Задля підвищення ефективності світового господарства та з урахуванням потреб і змін, що відбулися і відбуваються у світі, людство створило нові міжнародні організації, використовуючи їх як фільтри захисту ліберального капіталізму та паростків громадянського суспільства від впливу дикого капіталізму через гроші, отримані від торгівлі людьми, наркотиками, органами людини, іншими засобами, які засуджує людство.

Держава має дбати про забезпечення економічної безпеки своїх громадян, своєї та світового співтовариства, тому перед нею стоїть надзвичайно тяжке завдання – пов’язати та погодити інтереси кожного громадянина з інтересами держави і з інтересами світового співтовариства.

Треба врахувати, що кожна з цих систем (людина – біоенергетична, держава – суспільно-організаційна середнього рівня складності управління; світове співтовариство – суспільно-організаційна вищого рівня складності управління) має свої параметри, свої особливості (переваги та недоліки), дещо спільне та дещо відмінне від інших систем.

Досліджуючи економічну безпеку, маємо розглядати лише ті параметри, які стосуються саме цієї проблеми. Хоча повинні враховувати деякі загальні принципи існування та розпаду цих систем. При цьому, будь-яка система має досліджуватися, перш за все, з передбаченням ситуації її розпаду, тобто за критичних умов.

В Україні створений та діє міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Координаційному комітеті з боротьби з корупцією і організованою злочинністю.

Україна завжди стоїть осторонь військових, міжнаціональних, етнічних та релігійних конфліктів. Однак, готовою до боротьби з тероризмом має бути і вона: терористи непередбачувані. Тому проведення досліджень, вивчення існуючого досвіду, відповідна підготовка фахівців – державна справа особливої ваги.

Перш за все, слід надати визначення, що таке є тероризм: тероризм – це насильницькі дії, спрямовані на примус до надання переваг терористові. Залежно від мети (яка найчастіше висловлюється під час переговорів і визначення вимог терористів), тероризм умовно розподіляють на економічний, політичний, релігійний тощо. Кожний з різновидів не є суцільним та однаковим з іншими і може бути розподіленим на декілька інших. Економічний тероризм, наприклад, має багато відгалужень, але найчастіше застосовуються захоплення заручників для одержання викупу. Це – прояв тероризму з боку окремих людей або груп.

Визначимо, що головною ознакою тероризму є загроза тим, хто жодним чином не причетний до мети, якої прагнуть досягти терористи.

Утворилася принципово нова ситуація: міждержавні стосунки позбулися власних переваг. ТНК поєднує інтереси капіталу та еліт різних країн, унеможливлюючи виникнення надконфліктних ситуацій, здатних призвести до війни. З іншого боку змінюється сенс поняття “державна таємниця”, адже за своєю суттю ТНК повинні бути інтернаціональними, оскільки їх добробут побудований на мирному співіснуванні різних країн. Та згадані переваги водночас є й недоліками. Відтепер система захисту національних (якої ж нації?) інтересів повинна враховувати, що ТНК на законній основі може передавати патенти, ліцензії, які іноді можуть становити державну таємницю, своїм філіям, що знаходяться у інших країнах, і при цьому

нехтувати інтересами будь-якої з держав [93].

Тому повинні відповідно змінитися законодавчі та нормативні акти забезпечення національної, економічної, політичної та військової безпеки. Проте, жодна з існуючих концепцій забезпечення безпеки поки що не врахувала змін, що виникли.

У світі усе активніше використовуються різні види економічної зброї. При цьому розрахунок зроблено правильно: навіщо застосовувати проти конкурента (супротивника) військову зброю, що призведе до певних втрат ресурсів (навіть, застосування нейтронних бомб, що військові вважають найвигіднішим, призведе до значних втрат трудових ресурсів), якщо можна підпорядкувати економіку цієї країни власним інтересам, не втрачаючи жодних ресурсів? Схоже, що людство перейшло до етапу економічних війн.

Оскільки перехід до економічних війн стає дедалі реальнішим, на часі визначення та вивчення видів економічної зброї, умов та наслідків їх застосування і розробки протидії з метою забезпечення економічної безпеки держави.

Наука повинна надавати суспільству бачення проблем і їх рішень не лише на сьогодні, але й на перспективу. Тому слід ще раз нагадати, що національна безпека складається з трьох складових: військової, політичної та економічної. Природно, що перевага економічної зброї не сьогодні, так завтра, призведе до переваги зброї політичної, тому система забезпечення національної безпеки України має бути до того готовою. Таким чином, можна зробити наступні висновки:

- глобалізація утворюється поєднанням ресурсів країн або підприємств;
- метою глобалізації є одержання переваг над конкурентами (іншими країнами або підприємствами);
- глобалізація несе світові нові реалії: позитив у можливості вирішення світових проблем, що вимагають зосередження та витрат великої кількості ресурсів (екологічних, Світового океану, Космосу, подолання “парникового ефекту” тощо) та негативних (перетік влади до ТНК, втрата державами значних ресурсів і можливості цілком впливати на угруповання у середині країни, зменшення значущість і ролі людини тощо);
- глобалізація – наступний крок людства в удосконаленні організації та підвищенні ефективності використання ресурсів;
- забезпечення безпеки держави ускладнюється необхідністю врахування і досягнення балансу інтересів економік чотирьох рівнів: мікро-, макро-, ТНК та світового [69].

ЛІТЕРАТУРА

1. 3У “Про зовнішньоекономічну діяльність”. – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12> >.
2. 3У “Про основи національної безпеки України”. – <http://www.ukrdzi.com>.
3. 3У “Про підтвердження відповідності” // Офіційний вісник України. – 2001. – Вип. 24. – С. 1–8.
4. 3У “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки”. № 2623-III // Вісник НАН України. – 2001. – № 9.
5. 3У “Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків” // Вісник НАН України. – 1999. – № 11.
6. 3У “Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо охорони інтелектуальної власності”. – <http://www.sta.gov.ua/documents/dermito/75-95/htm>.
7. Наказ Держ. комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації “Про затвердження Порядку впровадження модульного підходу оцінки відповідності з урахуванням вимог директив Європейського Союзу” // Офіційний вісник України. – 1999. – Вип. 7. – С. 276–287.
8. Послання Президента України до ВР України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки” // Урядовий кур’єр. – 2004. – № 33.
9. Постанова ВР України “Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України” від 18 липня 1995 р. – № 532-95-п. – <http://www.nbuv.gov.ua>.
10. Постанова КМУ “Про порядок та терміни дії галузевих стандартів і прирівняних до них інших нормативних документів колишнього СРСР” від 3.01.2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – Вип. 2. – С. 231–233.
11. Постанова КМУ “Про Ряду стандартизації” // Офіційний вісник України. – 2002. – Вип. 15.
12. Указ Президента України “Про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС” (із змінами, внесеними згідно з Указами Президента № 573/2003 від 5. 07. 2003). – www.kmu.gov.ua.
13. Указ Президента України “Про податкові заходи щодо збільшення надходжень в економіку України” // Урядовий кур’єр. – 2002. – № 58.
14. Указ Президента України “Про нові заходи щодо прискорення вступу України до Світової організації торгівлі” // Відомості ВРУ. – 2000. – № 6.
15. Указ Президента України “Про новий склад Національної ради з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” // Урядовий кур’єр. – 2005. – № 9.
16. Указ Президента України “Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу” // Урядовий кур’єр. – 2004. – № 41.
17. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2005 року “Про заходи щодо забезпечення вступу України до Світової організації торгівлі”. – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=951%2F2005>.
18. Антонюк О. Національні інтереси України у контексті геополітики сучасної Росії // Політика і час. – 2000. – № 5–6. – С. 43.

19. Базилевич В. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки / В. Базилевич, І. Мазур // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 19.
20. Бандурка В. Основи економічної безпеки. – Х., 2003. – 250 с.
21. Барановський О.І. Фінансова безпека: Монографія. – К.: Фенікс, 1999.
22. Безуглий В.В. Регіональна економічна та соціальна географія світу / В.В. Безуглий, С.В. Козинець. – К.: ВЦ “Академія”, 2003. – 688 с.
23. Безчасний Л. Тенденції на світовому ринку капіталів та їх вплив на інвестиційну діяльність в Україні / Л. Безчасний, С. Онишко // Економіка України. – 2001. – № 3. – С. 5.
24. Бережков В.М. Страницы дипломатической истории. – М.: Международные отношения, 1987. – 616 с.
25. Бершеда Є.Р. Реконфігурація альянсів та країни перехідного періоду // Стратегічна панорама. – 2002. – № 2. – С. 45–47.
26. Бесараб О. ЕС поможет своим компаниям выиграть конкуренцию // Компаньон. – 2003. – № 44. – С. 28–29.
27. Білорус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України. – К.: ВО “Батьківщина”, 2001. – 300 с.
28. Білорус О.Г. Економічна система глобалізму: Монографія. – К.: КНЕУ, 2003. – 360 с.
29. Богиня Д.П. Зарубіжний досвід залучення іноземних інвестицій та можливості його застосування в Україні // Вісник Академії економічних наук України: Науковий щорічник. – 2002. – № 2. – 171 с.
30. Богиня Д.П. Мотиваційні аспекти залучення іноземних інвестицій та стимулювання соціально-трудових відносин // Вісник ТУП. – 2004. – № 3, т. 1. – С. 11–15.
31. Бодрук О.С. Нові риси старого світу – військово-політична інтеграція європейських країн // Стратегічна панорама. – 2000. – № 1–2. – С. 39–49.
32. Бондарук Т.Г. Механізм управління та обслуговування державного боргу // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 14–18.
33. Бріль Р. Соседство по-новому // Украинская инвестиционная газета. – 2003. – № 13. – С. 12–13.
34. Бройсс Ф. Макроэкономические последствия расширения ЕС для его старых и новых членов // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – № 5. – С. 28–33.
35. Будущее Украины определяют следующие десять месяцев // Зеркало недели. – 2003. – № 28 (26 июля). – С. 3.
36. Бураковський І. Міжнародна торгівля та економічний розвиток країн з перехідною економікою. – К.: К.І.С., 1998. – С. 38–39.
37. Бураковский И. Экономическая политика Украины: формальные и реальные альтернативы развития // Полис. – 1999. – № 6. – С. 62–69.
38. Бурляй А.Б. Шлях України до ЄС через вирішення проблем малого і середнього бізнесу // Економіст. – 2004. – № 2. – С. 22–24.
39. Василевський О.Л. Структура геополітичних інтересів України / О.Л. Василевський, М.Н. Гончар. – К.: Наукова думка, 1995. – 186 с.
40. Василенко С. Українська геополітика. Вектор визначено // Віче. – 2000. – № 9. – С. 14.
41. Вишневский А.А. Банковское право Европейского Союза. – М.: Статут, 2000. – 388 с.
42. Власюк О.С. Можливості застосування аналітичного планування для обґрунтування та підготовки рішень на вищих рівнях управління. – К.: НІСД, 1995. – 262 с.
43. Войнаренко М.П. Кластерні технології в системі підтримки конкурентоздатності та розвитку підприємницьких структур // Вісник ТУП. – 2003. – № 6, т. 1. – С. 7–11.
44. Войнаренко М.П. Развитие строительства в Украине и России на основе реализации кластерной концепции / М.П. Войнаренко, А.Н. Асаул // Вісник ТУП. – 2004. – № 3, т. 1. – С. 15–22.
45. Воробйов Є. Тіньова економіка в умовах системної кризи / Є. Воробйов, Б. Тимченко // Економіка України. – 1998. – № 8. – С. 46.

46. Гетьманчук О. Затяжна євролотерея // Український діловий тижневик “Контрак-ти”. – 2004. – № 16. – <www.kontrakty.com.ua>.
47. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / За ред. О.Г. Білорус, Д.Г. Лук’я-ненко. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
48. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ: Мо-нографія / За ред. Т.М. Циганкової. – К.: КНЕУ, 2003. – 642 с.
49. Глинкина Н. Расширение ЕС: взгляд из России // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – № 2. – С. 41–46.
50. Горська О. Структура економіки України як фактор економічної безпеки // Регіо-нальна економіка. – 2002. – № 3. – С. 61–68.
51. Гринев В.Ф. Инновационный менеджмент. – К.: МАУП, 2000. – 148 с.
52. Гук М. Пітер. Європа у період 1990-х рр. і на сучасному етапі // Журнал Євро-пейської економіки. – 2003. – № 1, т. 2. – С. 46–59.
53. Гуменюк Б.І. Основи дипломатичної та консульської служби. – К.: Либідь, 1998. – 248 с.
54. Гуменюк Б.І. Міжнародні організації // Політика і час. – 1998. – № 2. – С. 126.
55. Гуменюк Б.І. Сучасна дипломатична служба / Б.І. Гуменюк, О.В. Щерба. – К.: Либідь, 1998. – 255 с.
56. Данилишин Б.М. Методологічні засади комплексного розвитку і розміщення про-дуктивних сил регіонів. – К.: РВПС України НАН України, 1998. – 151 с.
57. Дацків Р. Економічна безпека у глобальному вимірі // Актуальні проблеми еконо-міки. – 2004. – № 7. – С. 143–153.
58. Декларация МОТ об основополагающих принципах и правах в сфере труда и механизм ее реализации. – Женева: МБТ, 1998. – 23 с.
59. Денисюк В. Опыт двухсторонних соглашений: Швейцария -ЕС и выводы для Евро-пейских стран СНГ // Общество и экономика. – 2003. – № 1. – С. 185–184.
60. Державна програма заохочення іноземних інвестицій. – <<http://www.rada.kiev.ua>>.
61. Джелаш В.И. Замечания, предложения и дополнение к проекту Закона Украины “Про інноваційну діяльність” // Проблеми науки. – 2001. – № 2. – С. 22.
62. Дипломатический словарь. – М.: Русский язык, 1984. – 885 с.
63. Дипломатия России и проблемы толерантности в условиях глобализации. Круглый стол / МГИМО МИД России. – <<http://www.mgino.ru/kf/docs.htm>>.
64. Долженков О.Ф. Характерні риси сучасної організованої злочинності // Вісник Університету внутрішніх справ. – 2000. – Вип. 10.
65. Достойный труд. Доклад Генерального директора Международного бюро труда // Международная конференция труда. 87-я сессия. – Женева: МБТ. – 1999. – 35 с.
66. Драпак Г. Основи інтелектуальної власності: Навч. посібник / Г. Драпак, М. Скиба. – Хмельницький: ТУП, 2003. – 135 с.
67. Дюмулен И.И. Всемирная торговая организация. – М.: Экономика, 2003. – 271 с.
68. Економічна безпека: проблема і стратегія забезпечення в Україні. – Х.: ХІБМ, 1998. – 179 с.
69. Нижник В.М. Економічна дипломатія. – Хмельницький: ХДУ, 2004. – 125 с.
70. Експрес-довідь Хмельницького обласного управління статистикою станом на 1 січня 2004 р. – С. 2–10.
71. Епифанов Д. Трудная дорога в ЕС // Компаньон. – К. – 2003. – № 44. – С. 24–26.
72. Європейський Союз та Україна. Представництво Європейської Комісії в Україні. – К.: Наукова думка, 1997. – 282 с.
73. Європейський Союз та Україна. Представництво ЄК в Україні. – К.: Наукова думка, 2002. – 320 с.
74. Єременко І. Розширення ЄС на схід і його вплив на країни-некандидати на вступ // Журнал Європейської економіки. – 2002. – № 3, т. 1. – С. 291–299.

75. Єрмошенко М.М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1–2. – С. 18–24.
76. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави у нестабільних економічних системах. – К.: НІСД, 1998. – 250 с.
77. Жданов І. Корупція в Україні: спроба аналізу. – <<http://www.ji-magazine.lviv.ua/ji-junior/N32-1/zhdanov.htm>>.
78. Завлин П.И. Инновационный менеджмент: Справ. пособие / П.И. Завлин, А.К. Казанцев. – М.: Экономика, 2000. – 475 с.
79. Заперняк Н. Проблеми розширення ЄС наприкінці ХХ ст. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 1999. – Вип. 9. – С. 79.
80. Звіт про світовий розвиток. – Важке завдання розвитку. – Показники світового розвитку // Published for the World Bank Oxford University Press, 1997.
81. Зовнішньоекономічна діяльність: Держкомстат. – 2004. – <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.
82. Зонова Т. Контури дипломатической службы ХХІ века. – К.: ІнЮре, 2000. – 58 с.
83. Инновационный менеджмент / Под ред. С.Д. Ильенкова. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 237 с.
84. Іващенко П.О. Економічна безпека в системі національної безпеки України // Ринкова трансформація економіки: 36. наук. праць. – Х.: ХДЕУ, 1998. – Вип. 3.
85. Інтелектуальна власність в Україні: правові основи і практика. – Наук.-практ. вид.: У 4-х т. / За заг. ред. О.Д. Святоцького. – К.: Ін Юре, 1999. – 492 с.
86. Казанцев В. Нетрадиционная дипломатия // Русский Журнал. – 1998. – 16.02. – № 12.
87. Канцелярук Б. Детермінанти нового світопорядку // Розбудова держави. – 2000. – № 7–12 (97–102). – С. 3–7.
88. Каспров Р.М. Україна і ЄС // Право України. – 2004. – № 2. – С. 137–139.
89. Категорія виявленої порівняльної переваги та оцінка перспектив України // Журнал Європейської економіки. – 2003. – № 3. – С. 21–23.
90. Качинський А.Б. Стратегія національної безпеки: сучасний вимір / А.Б. Качинський, В.С. Корендович. – <<http://www.errii.ukrtel.net/storinka.php?id=33.htm>>
91. Кашпір Р. Фінансово-економічні передумови і окремі проблеми монетарної інтеграції нових членів ЄС // Економіка України. – К. – 2004. – № 1. – С. 64–69.
92. Кериз В. Вступ до права Європейського Союзу. – К.: Знання, 2002. – 381 с.
93. Киреев А.П. Международная экономика: В 2-х ч. – Ч. 1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. – М.: Экономика, 2003. – 760 с.
94. Кириленко В. Торгово-економічне співробітництво України з ЄС / В. Кириленко, Л. Литвин // Вісник ТАНГ. – 2004. – № 4. – С. 116–123.
95. Кінах Я. Основні напрямки діяльності Європейського банку реконструкції та розвитку в Україні // Економічний часопис. – 1996. – № 5–6. – С. 42–46.
96. Клименко И. Европейский барьер // Компаньон. – 2003. – № 42. – С. 22–25.
97. Коваленко В. На Западном направлении – перемены // Компаньон. – 2003. – № 23. – С. 20–24.
98. Ковальова О. Зближення позицій сторін на переговорах про вступ до Європейського Союзу: досвід сучасного етапу розширення // Людина і політика. – 2003. – № 4. – С. 18–27.
99. Коженювські Л. Управління безпекою // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 1. – С. 147–154.
100. Козакевич Є. Розширення НАТО та європейська політика України // Політична думка. – 1999. – № 1–2.
101. Козаченко Г. Економічна безпека підприємства, сутність та механізм забезпечення. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
102. Коломійко М.Ф. Можливості для українських підприємств після вступу до СОТ і створення зони вільної торгівлі з ЄС // Універсум. – 2003. – № 11–12. – С. 25–27.
103. Комерційна дипломатія: торговельна політика і право: Навч. посібник. – Л.: Астролябія, 2005. – 520 с.

104. Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України // Голос України. – 1997. – 4 лютого.
105. Концепція економічної безпеки України. – К.: Ін-т екон. прогнозування; Кер. проекту В.М. Геєць. – К.: Лотос, 1999. – 82 с.
106. Концепція національної безпеки України (схвалена Верховною Радою 16.01.1997) // Національна безпека України. – 1997. – 36 с.
107. Концепція національної безпеки України. – <<http://www.marchuk.kiev.ua/ni/3p.html>.
108. Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Навч. посібник. – К.: Ін Юре, 2001. – 448 с.
109. Кораблін С. Не про те сперечаємося // Дзеркало тижня. – 2003. – № 34. – С. 18–21.
110. Корупція у стосунках між підприємствами і державою у країнах Європи та Середньої Азії в 1999–2002 рр. // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 71. – С. 5.
111. Корупція: регіональні та галузеві тенденції: 36. наук. статей / За ред. М.П. Озріха, В.М. Дрьоміна. – Бібліотека журналу “Юридичний вісник”. – Одеса: ФЕШКС, 2003. – 318 с.
112. Корягина Т. Прогнозы 2003 г. – <<http://supol.narod.ru/archive.htm>>.
113. Кочетов З.Г. Геоэкономика (Освоение мирового экономического пространства). – М.: БЕК, 1999. – 480 с.
114. Кравченко І.С. Трудозберігаюча функція зайнятості. – К.: Ін Юре, 1998. – 360 с.
115. Кравченко С. Основні напрямки забезпечення економічної безпеки України / С. Кравченко, С. Теленик // Економіка. Фінанси. Право. – 2002. – № 12. – С. 6–10.
116. Круглова Н.Ю. Инновационный менеджмент. – М.: РДЛ, 2001. – 352 с.
117. Кузьменко Е.С. Экономические преступления и банковская система Украины // Економіка. Фінанси. Право. – 2003. – № 2. – 2003. – С. 36.
118. Ларін М. ЄС: “похід” на схід // Юридичний вісник України. – К., 2003. – С. 11.
119. Лісичин Е. Національна безпека // Віче. – 2000. – № 6.
120. Лісичин Е. Стратегічне партнерство – поняття сучасне // Віче. – 1999. – №2 (83).
121. Лісовенко В. Українська інтеграція в Європу: регіональний аспект // Вісник НБУ. – 2003. – № 10. – С. 14–15.
122. Мадіссон В. Глобальні проблеми та національний інтерес у зовнішній політиці // Політологічні читання. – 1993. – № 4.
123. Маклакелідзе Т. Экологическая и экономическая безопасность: взаимосвязь и влияние на экономический рост // Экономист. – 2002. – № 3. – С. 83–87.
124. Макогон Ю. Економічні наслідки приєднання України до Світової організації торгівлі / Ю. Макогон, М. Янковський // Економіка України. – 2004. – № 12. – С. 69–78.
125. Маньковська Н. Взаємозв'язок між потоками прямих іноземних інвестицій та зовнішньою торгівлею в перехідних економіках на прикладі України / Н. Маньковська, Дж. Дін // Сприяння сталому економічному зростанню в Україні. – К.: Альфа-Принт, 2001. – С. 271–299.
126. Матюшко П. Підприємства, створені згідно з європейським правом // Юридичний журнал. – 2003. – № 10. – С. 82–83.
127. Меньіль Ж. Социальная подложка зоне евро // Компаньон. – 2003. – № 37. – С. 22–23.
128. Меньяло Л. Ринок ліцензій України // Інтелектуальна власність. – 1999. – №2. – С. 29–33.
129. Михаленко Р.П. Україна – ЄС: результати і перспективи співробітництва / Р.П. Михаленко, С.Д. Грищенко // Діловий вісник. – 2003. – № 9. – С. 8–9.
130. Міщенко В.С. Євроінтеграція України та формування основ інноваційної моделі // Вісник НБУ. – 2003. – № 10. – С. 22–23.
131. Міжнародна інвестиційна діяльність / Ред. кол. Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський, О.М. Мозковий. – К.: КНЕУ, 2003. – 387 с.
132. МЗС України. Стратегія інтеграції України до ЄС. Угода про партнерство та співробітництво між ЄС і Україною. – <www.mfa.gov.ua>.

133. МЗС України. Україна на світовій арені. Інформація про зовнішньополітичні пріоритети України. – [Цит. 2004, 3 грудня]. – <www.mfa.gov.ua>.
134. Морозов Ю.П. Инновационный менеджмент. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 446 с.
135. Мочерний С. Проблеми людини в економічній теорії // Економіка України. – 1999. – № 1. – С. 42–51.
136. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: КВШ, 1999. – 236 с.
137. Мунье Ж. Економічна інтеграція в ЄС – оптимальне рішення для України та Європи // Вісник НБУ. – К., 2003. – № 10. – С. 24–25.
138. Мур А. Руководство по безопасности бизнеса. – М.: Экономика, 2002. – 302 с.
139. Мурадян А.Л. Самая благородная наука. Об основных понятиях международной политической теории. – М.: Мир, 1990. – 275 с.
140. Мьоллерс Ф. Прямі іноземні інвестиції в Україну // Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду реформ. – К.: Фенікс, 1998. – С. 141–259.
141. НАТО після Вашингтонського самміту: можливості для Європи. – К., 2000.
142. НАТО. Довідник. – К.: Основи, 1997. – 368 с.
143. Національна безпека України. 1994–1996 рр. Наук. доповідь. – К.: НІСД, 1997. – 126 с.
144. Національні інтереси. – <<http://www.niss.gov.ua/book/Gonez/004.htm#a1>>.
145. Нижник В.М. Затрати і результати праці в транзитивній економіці. – Хмельницький: Поділля, 2000. – 359 с.
146. Нижник В.М. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка. – Хмельницький: ХДУ, 2003. – 327 с.
147. Нижник В.М. Розширення функцій економічної дипломатії в системі євроінтеграційних процесів // Вісник ТУП. – 2003. – № 6, ч. 2. – С. 11–13.
148. Нижник В.М. Інноваційні особливості забезпечення євроінтеграційного розвитку соціально-трудових відносин в Україні // Вісник ТУП. – 2004. – № 3, т. 1. – С. 7–11.
149. Нижник В.М. Завдання та перспективи розвитку української економіки в контексті вступу у Світову організацію торгівлі // Вісник ХНУ. – 2005. – № 2, т. 1. – С. 10–14.
150. Нижник В.М. Ефективність інвестиційних процесів між Україною та ЄС // Вісник ХНУ. – 2006. – № 1. – С. 7–12.
151. Никитин А.В. Анализ трудовых показателей. – М.: Экономика, 1989. – 288 с.
152. Новицкий В.Е. Внешнеэкономическая деятельность и международный маркетинг. – К.: Либра, 1994. – 191 с.
153. Новицкий В. Національні інтереси України в контексті цивілізаційних детермінант і економічної глобалізації // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 12–18.
154. Новицкий В.Е. Міжнародна економічна діяльність України. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.
155. Организация договора коллективной безопасности. – <<http://www.dkb.gov.ru/a/a.htm>>.
156. Організована злочинність в Україні / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Ін-Юре, 1999. – 271 с.
157. Осика С.Г. Світова організація торгівлі / С.Г. Осика, В.І. П'ятницький. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: К.І.С., 2004. – 504 с.
158. Осьмова М.Н. Проблемы включения стран Центральной и Восточной Европы в Европейский Союз // Вестник МГУ. Сер. 6. Экономика. – 2002. – № 6. – С. 69–82.
159. Павловський М. Шлях України. Шлях вліво, шлях вправо – хибний шлях. – К.: Техніка, 1996. – 126 с.
160. Паламарчук В. Взаємодія напівдемократій та усталених демократій – можливе майбутнє Європи / В. Паламарчук, О. Литвиненко // Віче. – 2003. – № 4. – С. 45–54.
161. Паньков В. Экономическая безопасность: новые аспекты проблемы // Внешняя торговля. – 1992. – № 6. – С. 28–32.
162. Пастернак-Таранушенко Д. Економічна безпека держави. – К.: Наукова думка, 2002. – 302 с.
163. Пастернак-Таранушенко Д. Результати дослідження шляхів забезпечення економічної безпеки України // Економіка України. – 1999. – № 2.

164. Пахомов Ю. Взгляд на трансформации в Украине с позиций глобализации // Стратегія економічного розвитку України. – 2002. – Вип. 118. – С. 8–19.
165. Пахомов Ю.М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі. – К.: Україна, 1997. – 234 с.
166. Пахомов Ю.Н. Пути и перепутья современной цивилизации / Ю.Н. Пахомов, С.Б. Крымский, Ю.В. Павленко. – К.: Международный деловой центр, 1998. – 432 с.
167. Пилипчук П.Р. Экспортна політика України // Діловий вісник. – 2003. – № 8. – С. 8–9.
168. Пирожков С. Українсько-російські відносини у євроатлантичному інтер'єрі // Політична думка. – 1999. – № 16.
169. Плаксов В.А. Якість і нормування праці. – К.: Наукова думка, 1982. – 140 с.
170. Покропивний С.Ф. Ефективність інноваційно-інвестиційної діяльності: Збірник навчально-методичних матеріалів / С.Ф. Покропивний, А.П. Новак. – К.: КНЕУ, 1997. – 234 с.
171. Пономарьов В.В. Развитие банковской системы как путь интеграции Украины до ЕС // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 6. – С. 27–34.
172. Прісняков В.Ф. Тіньова економіка і методи визначення її обсягу // Фінанси України. – 2000. – № 7. – С. 36–42.
173. Проді Р. Задум об'єднаної Європи / Пер. з італ. К. Тищенко. – К.: К.І.С, 2002. – 140 с.
174. Проект звіту Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ. – <<http://www.wto.gov.ua/ukr>>.
175. Пушкаренко П. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки / П. Пушкаренко, М. Логвиненко // Економіка України. – 2004. – № 10. – С. 12–18.
176. Розенберг Д. Расширение Европейского Союза на восток: проблемы конвергенции // Проблемы теории и практики управления. – 2002. – № 1. – С. 31–37.
177. Рокоша В. Глобалізаційні чинники трансформації національних економічних інтересів // Вісник КНЕУ. – 2004. – № 1. – С. 41–49.
178. Рукомеда Р. Європейський Союз на межі структурних перетворень // Дзеркало тижня. – 2003. – № 25. – С. 5.
179. Руснак І. Безпека і національні інтереси України // Віче. – 2000. – № 5. – С. 17–21.
180. Рюле М. Партнерство заради миру: погляд з НАТО / М. Рюле, Н. Вільямс // Політична думка. – 1995. – № 5.
181. Савельев С. Інвестиційний аспект інтеграції // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 90.
182. Сакс Дж. Економіка перехідного періоду: Уроки для України / Дж. Сакс, О. Пивоварський. – К.: Основи, 1996. – 298 с.
183. Салмін О. Росія, Європа та новий світовий порядок // Політична думка. – 1999. – № 15.
184. Сахань І.Я. Зайнятість та доходи в системі економічного розвитку // Проблеми ринку праці. – К.: РВПС, 2002. – С. 17–19.
185. Сіденко В. Важкий шлях до Євросоюзу / В. Сіденко, О. Барановський // Дзеркало тижня. – 2004. – № 2. – С. 12–14.
186. Соболев В. Найважча частина дистанції. Естонія – Європейський Союз: від мрії до реальності // Політика і час. – 2002. – № 2. – С. 68–72.
187. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України. – К.: Логос, 1999. – 568 с.
188. Статистичний щорічник України за 2002 рік: Довідкове видання / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2003. – С. 15.
189. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2002 р. Хмельницьке обласне управління статистики. – Хмельницький, 2003. – 504 с.
190. Стігліц Дж.Е. Економіка державного сектора. – К.: Основи, 1988. – 854 с.
191. Стратегія економічного розвитку України: Наук. збірник / За ред. В. Степанова. – К.: КНЕУ. – 2002. – С. 115–123.
192. Тіль Є. Інвестиційний клімат у Росії та в Україні: спільна слабкість інституційних та політичних засад. – К.: Альфа-Принт, 2001. – С. 186–199.
193. Трудовые ресурсы и глобализация экономики: отчет о мировом развитии // Всемирный банк, 1995. – 760 с.

194. Україна і світова економіка: оцінка ризиків та рекомендації щодо економічної політики. – К., 2002. – С. 29–30.
195. Україна на роздоріжжі: Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. А. Зінденберга, Л. Хоффмана. – К.: Фенікс, 1998. – 235 с.
196. Українські пріоритети в геополітиці // Віче. – 2000. – № 5.
197. У дзеркалі статистики. Економіка України за січень-лютий 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 53.
198. Федоренко В.Г. Інвестознавство. – К.: МАУП, 2004. – 503 с.
199. Федоренко В.Г. Міжнародні і правові аспекти інвестиційної діяльності в Україні / В.Г. Федоренко, О.Г. Чувардинський, О.Ф. Іткін. – К.: Науковий світ, 2002. – 492 с.
200. Фельтхэм Р. Настольная книга дипломата. – Минск: ООО “Новое издание”, 2002. – 304 с.
201. Філіпенко А.С. Світова економіка. – К.: Либідь, 2000. – 586 с.
202. Філіпенко А.С. Україна і світове господарство. Взаємодія на межі тисячоліть: Навч. посібник / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський. – К.: Либідь, 2002. – 458 с.
203. Фомін С. “Європейський вибір” України без українського вибору ЄС // Політика і час. – 2002. – № 11. – С. 61–86.
204. Фомін С. Чи потрібні нам інвестиції? // Політика і час. – 2001. – № 3. – С. 18.
205. Фомішин С.П. Фінансова взаємодія з ЄС у контексті геоекономічних пріоритетів України // Науково-технічна інформація. – 2003. – № 2. – С. 24–26.
206. Фурдичко О. Екологічна безпека України – запорука її економічної стабільності // Регіональна економіка. – 2001. – № 4. – С. 18–24.
207. Храбан І. У рамках євроатлантичного партнерства // Політика і час. – 2003. – № 1. – С. 64–72.
208. Хунтуа З. Международная конкуренция и национальная экономическая безопасность // Общество и экономика. – 2004. – № 2. – С. 69–85.
209. Цеголко С. Сусідська “лінія Проді” // Галицькі контракти. – 2003. – № 5. – С. 12–13.
210. Черваньов Д.М. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України / Д.М. Черваньов, Нейкова Л.І. – К.: Науковий світ, 1999. – 365 с.
211. Шелудько Н.М. Проблема тіньової економіки в Україні // Фінанси України. – 2002. – № 9. – С. 26–28.
212. Шпірко А. Європейський вибір України // Вісник НБУ. – 2003. – № 7. – С. 32–37.
213. Шпірко А. Україна і світ: шляхи поглиблення співробітництва // Вісник НБУ. – 2003. – № 10. – С. 26–33.
214. Щербакова Т. Відкритий шанс закритого ЄС / Т. Щербакова, А. Блінов // Галицькі контракти. – 2003. – № 47. – С. 22–23.
215. Щетинин В.Д. Экономическая дипломатия. – М.: МО, 2001. – 408 с.
216. Яценко М. Регіональна економічна безпека у контексті національної економічної безпеки // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 2. – С. 3–6.
217. Finn H. Enger. ISO 9000 and 14000 Compatibility: Challenges and Hurgles // ISO Bulletin. – 1997. – 8 August.
218. Glasson J., Therivel R., Chadwick A. Introduction to Environmental Impact Assasment. – UK: UCL Press, 1995. – 342 p.
219. Goverment Finanse Statistics 1997. – Washington: IMF, 1997. – 189 p.
220. Resolution du Parlement europeen sur la delimitation des competences entre l'Union europeenne et les Etats members. 16 mai 2002. – PE 304.276 – 2001/2024 (INI).
221. Sadler B. Environmental Assessment in a Changing World: Evaluating Practice to improve Performance. – Canada, 1996. – 232 p.
222. The Flexible Economy: Causes and Consequences of the Adaptability of National Economies. Edited by Tony Kfflick. London & New York: Routledge, 1995. – 265 p.
223. Therivel R. Strategic Environment Assessment. – 1993. – 182 p.
224. Tietenberg T. Environmental Economics and Policy. – USA: Harper Collins College Publishers, 1994. – 432 p.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Етапи розвитку економічної дипломатії.
2. Перехід до стандартів економічної дипломатії.
3. Форми і напрями функціонування економічної дипломатії у міжнародній практиці.
4. Міжнародні економічні інститути у сприянні розвитку економічної дипломатії.
5. Політичні цілі та засоби економічної дипломатії
6. Економічні засади та функції економічної дипломатії.
7. Концепція зовнішньоекономічної стратегії України: вибір Європейського стандарту.
8. Інноваційні особливості розвитку соціально-трудових відносин у забезпеченні євро-стандартів.
9. Стандартизація сфер діяльності як напрямок функціонування економічної дипломатії.
10. Іноземне інвестування як об'єкт економічної дипломатії.
11. Оцінка форм інвестицій та міжнародного бізнесу.
12. Еволюція ідей, законів, інтересів сторін та стереотипів у сприянні залученню іноземних інвестицій.
13. Зміна форм торгівлі, її структуризація та проблеми і перспективи вступу до СОТ.
14. Еволюція стандартів конкуренції: міжнародні податки, конкурентні правила, системи стандартів.
15. Міжнародні інститути як суб'єкти економічної дипломатії.
16. Сутність і політичні аспекти комерційної дипломатії.
17. Кадрове забезпечення функцій ведення комерційної дипломатії.
18. Утворення економічної інфраструктури комерційної дипломатії.
19. Розширення функцій дипломатії в економічній області.
20. Пошук джерел фінансування, оплати інформаційних послуг в системі економічної дипломатії.
21. Економічна дипломатія у сприянні екобезпеки підприємств, організацій, установ.
22. Стратегія розвитку в Україні інноваційної інфраструктури і роль економічної дипломатії.
23. Стабільність та передбачуваність національних інтересів як головні завдання економічної дипломатії.
24. Реалізація та захист національних економічних інтересів на основі цивілізаційних детермінант та індикаторів економічної дипломатії.
25. Історичні аспекти формування інституційної структури ЄС як фактора стабільності співіснування.
26. Європейський вибір: проблеми і перспективи розвитку економічної дипломатії.
27. Тенденції та перспективи інтеграції України до ЄС.
28. Регіональна інтеграція України в системі функціонування ЄС.

29. Сутність історичного, ідеологічного та комплексного підходів щодо визначення національних інтересів.
30. Основні стратегічні завдання України на макро- та мікроекономічному рівнях міжнародних відносин.
31. Роль та еволюція розвитку національних інтересів у сприянні розвитку інноваційної діяльності.
32. Механізм організації, нормативно-правове забезпечення та стимулювання інноваційної діяльності.
33. Протиріччя національних інтересів у процесах інтеграції та регіоналізації.
34. Національні інтереси України в системі стратегій країн СНД та НАТО.
35. Моральні аспекти національних інтересів: причини, передумови, сфери, наслідки та засоби боротьби з корупцією.
36. Вплив тіньової економіки на національні інтереси: напрями поширення та її наслідки.
37. Сутність та історія формування національної економічної безпеки.
38. Умови та складові розвитку української економічної безпеки.
39. Управління національними інтересами у зовнішній економіці.
40. Стратегія формування економічної безпеки України за умов глобалізації.
41. Взаємозв'язок новаційної економічної безпеки з економічною дипломатією як механізм поглиблення інтеграційних процесів.
42. Тенденції розвитку системи міжнародної безпеки в Європі та Євразії та місце в них національної безпеки України.
43. Проблеми забезпечення міжнародної економічної безпеки та шляхи їх вирішення.
44. Економічна дипломатія у сприянні розвитку європейської та євроатлантичної інтеграції.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3

Розділ I. ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНИМИ ВІДНОСИНАМИ

1. Історія формування та сутність економічної дипломатії.....	7
1.1. Етапи розвитку економічної дипломатії	7
1.2. Перехід до стандартів економічної дипломатії.....	9
1.3. Форми і напрями функціонування економічної дипломатії у міжнародній практиці.....	12
1.4. Міжнародні економічні інститути у сприянні розвитку економічної дипломатії	17
2. Стандарти економічної дипломатії	22
2.1. Політичні цілі та засоби економічної дипломатії	22
2.2. Економічні засади та функції економічної дипломатії.....	25
2.3. Концепція зовнішньоекономічної стратегії України: вибір Європейського стандарту....	36
2.4. Інноваційні особливості розвитку соціально- трудових відносин у забезпеченні євростандартів	39
2.5. Стандартизація сфер діяльності як напрямок функціонування економічної дипломатії	48

РОЗДІЛ II. ОБ'ЄКТИ ТА СУБ'ЄКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

3. Економічна дипломатія у сприянні міжнародному інвестуванню.....	57
3.1. Іноземне інвестування як об'єкт економічної дипломатії	57
3.2. Оцінка форм інвестицій та міжнародного бізнесу	61
3.3. Еволюція ідей, законів, інтересів сторін і стереотипів у сприянні залученню іноземних інвестицій.....	73
4. Світові ринки, міжнародні торгівля, стандарти конкуренції та інститути, як суб'єкти економічної дипломатії.....	85
4.1. Зміна форм торгівлі, її структуризація та ризики і переваги вступу України до СОТ	85
4.2. Еволюція стандартів конкуренції: міжнародні податки, конкурентні правила, системи стандартів	100
4.3. Міжнародні інститути як суб'єкти економічної дипломатії	104

Розділ III. ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: ГЕНЕЗИС ІНТЕРЕСІВ

5. Формування механізму комерційної дипломатії у міжнародних відносинах	111
5.1. Сутність і політичні аспекти комерційної дипломатії	111
5.2. Кадрове забезпечення функцій ведення комерційної дипломатії.....	113
5.3. Формування економічної інфраструктури комерційної дипломатії.....	118
6. Розширення та інноваційний розвиток економічної дипломатії: проблеми і перспективи	120
6.1. Розширення функцій дипломатії в економічній області.....	120
6.2. Пошук джерел фінансування, оплати інформаційних послуг в системі економічної дипломатії	126
6.3. Економічна дипломатія у сприянні економічній безпеці підприємств, організацій та установ	128

Розділ IV. НОВАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В ЕВОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

7. Економічні інтереси України в контексті завдань економічної дипломатії.....	133
7.1. Стратегія розвитку в Україні інноваційної інфраструктури і роль економічної дипломатії	133
7.2. Стабільність та передбачуваність національних інтересів як головні завдання економічної дипломатії	136
7.3. Реалізація та захист національних економічних інтересів на основі цивілізаційних детермінант та індикаторів економічної дипломатії	143
8. Економічна дипломатія у прискоренні європейської інтеграції.....	154
8.1. Історичні аспекти формування інституційної	154
8.2. Європейський вибір: проблеми і перспективи розвитку економічної дипломатії.....	162
8.3. Тенденції та перспективи інтеграції України до ЄС	164
8.4. Регіональна інтеграція України в системі функціонування ЄС.....	180

Розділ V. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА І НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ

9. Національні інтереси в контексті дотримання економічної безпеки України	189
9.1. Сутність історичного, ідеологічного та комплексного підходів щодо визначення національних інтересів	189
9.2. Основні стратегічні завдання України на макро- та мікроекономічному рівнях міжнародних відносин	190
9.3. Роль та еволюція розвитку національних інтересів у сприянні розвитку інноваційної діяльності	203
9.4. Механізм організації, нормативно-правове забезпечення та стимулювання інноваційної діяльності.....	208
10. Сучасний стан та перспективи захисту національних інтересів України.....	213
10.1. Протиріччя національних інтересів у процесах інтеграції та регіоналізації	213
10.2. Національні інтереси України в системі стратегій країн СНД та НАТО	215

10.3. Моральні аспекти національних інтересів: причини, передумови, сфери, наслідки та засоби боротьби з корупцією	227
10.4. Вплив тіньової економіки на національні інтереси: напрями поширення та її наслідки	234

Розділ VI. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ВИМІРИ

11. Еволюція розвитку і стратегія економічної безпеки України	239
11.1. Сутність та історія формування національної економічної безпеки	239
11.2. Умови та складові розвитку української економічної безпеки.....	248
11.3. Управління національними інтересами у зовнішній економіці.....	255
11.4. Стратегія формування економічної безпеки України за умов глобалізації.....	262
12. Сучасні виміри економічної безпеки України	271
12.1. Взаємозв'язок економічної безпеки з економічною дипломатією, як механізм поглиблення інтеграційних процесів.....	271
12.2. Тенденції розвитку системи міжнародної безпеки в Європі та Євразії і місце в них національної безпеки України	279
12.3. Проблеми забезпечення міжнародної економічної безпеки та шляхи їх вирішення	283
ЛІТЕРАТУРА	287
ДОДАТОК А	
Питання для підсумкового контролю знань.....	295

Навчальне видання

Нижник Віктор Михайлович

**ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ТА
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ**

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск: **В.С. Яремчук**

Художнє оформлення обкладинки: **О.С. Ванчурова**

Редактор-коректор: **Г.М. Соколова**

Комп'ютерна верстка: **В.М. Лисак, О.В. Чопенко**

Підписано до друку 22.10.2007

Формат 30×42/2. Папір офс. Гарн. Times New Roman
Друк різнографією. Ум. друк. арк. – 25,5. Обл.-вид. арк. – 26,3
Тираж 300. Зам. № 222

Віддруковано в редакційно-видавничому центрі ХНУ
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1